Одеський альманах

№ 99

2026

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

УДК

Літературно-художнє видання
«Дерибасівська – Рішельєвська». Альманах

№ 99, 2026 рік

Видається з 2000 року

Засновник і видавець: Видавнича організація «ПЛАСКЕ»

Редактор Фелікс Кохріхт

Заступники редактора: Михайло Пойзнер, Єлизавета Радішевська

Редакційна колегія: Євген Голубовський, Олег Губар, Анатолій Глущак, Євген Дєменок, Іван Ліптуга, Анна Михалевська, Тетяна Щурова, Олена Яворська

Відповідальний секретар Тетяна Коцієвська

Не періодичне видання

Надруковано з оригінал-макету у типографії «Такібук»
Україна, Одеса ФОП Карпенков О.І.
Свідоцтво ОД 21 від 20.01 2023 р.
Тел.: +38 (067) 486-20-34
E-mail: takibook.odessa@gmail.com
www.takibook.od.ua

Наклад 300 примірників

Замовлення № 1711

ISBN

© «Дерибасівська – Рішельєвська», 2026

Від редактора

Ця книга відкривається зверненням президента Всесвітнього клубу одеситів Івана Ліптуги до одеситів – де б вони (ми) не жили зараз. «Одеситів колишніх не буває» – це постулат Михайла Жванецького, я б сказав, перший закон його (нашого) кодексу моралі та здорового глузду Зараз ви, наші читачі, прочитаєте документ, який зветься «Всесвітній клуб одеситів: новий етап, нова стратегія». Але перед планами на майбутнє ви ознайомитеся, з чим клуб прийшов до 2026 року. Серед досягнень і те, що вже двадцять шість років безперебійно виходить альманах «Дерибасівська – Рішельєвська».

«Якщо ви зараз читаєте те, що тут написано, то…» – є такий зачин у редакторів видань, які, скажімо так, не мають стопроцентної віри в те, що книга вийде саме у строк – не спізниться або взагалі… Сьогодні, зізнаюсь, я та мої товариші, які роблять альманах, перебувають у такому ж настрої. По-перше – йде війна, а по-друге, та далі – війна йде. Так ми хвилюємося чотири воєнні та й епідемічні роки.

Хвилюємося зараз, коли закінчується верстання дев'яносто дев'ятої книги.

Хвилювалися завжди, як і всі журналісти, яким притаманно чекати, що ж скажуть читачі, критики, колеги та й ті, що вагаються: дати чи не дати своє оповідання чи вірш в одеський альманах. За ці роки Євген Голубовський, Олег Губар, я – та з часом Іван Ліптуга відчували особливе хвилювання перед виходом «круглих» номерів – десятого, тридцятого, п'ятдесятого… Десь у середині шляху бібліографи нашої Національної наукової бібліотеки повідомили про те, що альманах встановив рекорд: виходить більше років, ніж подібні видання за всю історію видавничої справи в місті.

Коли замаячило число 100, з'явилася мета – досягнути його. Особливо хвилювалися ті, хто допомагав нам протягом усіх років, – небайдужі люди різних верств суспільства. Та й тепер так.

Прийшли жорстокі негаразди. Епідемія, війна. Та, зізнаюсь, як на мене, та й на всіх нас, найжорстокішим та найгіркішим горем виявилися втрати Євгена Голубовського та Олега Губаря. Женя пішов перед виходом дев'яносто п'ятої книги, Олег – раніше…

Нам судилося самим робити соту книгу та випустити її у світ без них – але й з ними. Тут наявні дві міри присутності. Перша – обидва вони відкривають перелік членів редколегії альманаху. Друга – більшість відповідальних та працьовитих авторів, які готували, наприклад, цю книгу, – їхні учні та послідовники.

Згадаю Ганну Міхалевську – авторку романів (публікуємо главу з її нової книги) та «старосту» літературного клубу «Зелена лампа». Сьогодні професор Юлія Добролюбська вперше виступає з матеріалом про свого батька – професора Андрія Олеговича Добролюбського (та всю династію вчених), який з Олегом Губарем шукав та знаходив артефакти, пов'язані з історією Одеси.

Євген Дєменок, який разом із Голубовським створював «Зелену лампу», – автор багатьох матеріалів про митців Одеси, які всесвітньо відомі та вшановані.

Одна з останніх плідних ідей Євгена Голубовського – з початком війни кожна книга альманаху відкривається рубрикою «Під звуки повітряної тривоги». В ній вірші та проза наших авторів, створені під час чи під впливом ворожих нападів на місто. У дев'яносто дев'ятій книзі крім цього є розповідь про найдорожче – про жінок, які дають життя дітям як раз під виття сирен, гуркіт шахедів та ракет. Розповідь супроводжується портретами матерів та немовлят за авторством фотохудожниці зі світовим ім'ям одеситки Марії Тімофеєвої.

Саме під звуки війни Людмила Шарга створила вірші, що увійшли у нову добірку в розділі «Поезія».

У розділі «Мистецтво – життя – мистецтво» цього разу домінують матеріали про наших земляків – видатних художників Михайла Жука, Соню Делоне, Олега Соколова – засновника клубу «Колір, музика, слово», творчість яких є доказом того, що Одеса має право на статус Міста ЮНЕСКО не тільки літературного, а й художнього – та й музичного. Ось тільки один приклад: у дев'яності роки до нас із перших номерів

приєднався засновник Місії Давида Ойстраха та Святослава Ріхтера Юрій Дикий. Він розповідає про всесвітньо відому унікальну одеську фортеп'янну школу, в яку великий педагог, професор Генріх Нейгауз відібрав наших талановитих, тоді молодих виконавців, які з роками здивували та підкорили весь світ. Одеса стала музичною Мекою, в яку у дев'яності роки приїхав молодий американський диригент Хобарт Ерл. У цій книзі – про те, як з ним наш філармонічний симфонічний оркестр став національним та гастролює по багатьох країнах.

У той час, коли американець Ерл керує симфонічним оркестром в Україні, корінний одесит Алекс Сіно стає у США лауреатом премій престижних фестивалів джазу в стилі латино, одержує вже другу нагороду «Гремі», пише та видає спогади про життя в Одесі – вірніше, про половину років свого життя. Ми друкуємо фрагменти цієї яскравої та дотепної книги, яка зветься «Грандіозний старий» та веде нас до Ільфа і Петрова…

Не раз та не два відомі спеціалісти з історії джазу казали мені про Одесу як місто, де він зародився у нашій країні, своєрідний та демократичний. Сьогодні Всесвітній клуб одеситів запрошує на концерти Джазового клубу імені Миколи Голощапова – друга нашого альманаху. У цій книзі – репортаж з клубу, де сьогодні можна навчитися свінгу і танцювати джайв та рок-н-рол…

За місяці, що пройшли з виходу дев'яносто восьмої книги альманаху, в нас з'явилися нові партнери – відома будівельна фірма «Stikon» та журнал «Huxley»: разом з його редакцією ми проводимо Міжнародний конкурс на краще оповідання про Одесу. Умови змагання – в цій книзі. Переможців ми оголосимо у сотому випуску альманаху, який вийде у вересні, на День міста.

Фелікс Кохріхт

Іван Ліптуга, президент Всесвітнього клубу одеситів

Всесвітній клуб одеситів: новий етап, нова стратегія

Всесвітній клуб одеситів пройшов шлях завдовжки у 35 років. Ми пережили розпад СРСР, кризи, революції, війни, зміну епох. Ми втратили нашого засновника – Михайла Жванецького, людину, яка однією фразою створила те, чого не було ніде у світі: «Одесити всіх країн, єднайтеся!».

Війна, вимушене переселення, ковід та просто час забрали тих, хто від початку був центровою силою клубу, хто притягував до нього як в Одесі, так і за кордоном багатьох відомих одеситів, таких як Валерій Хаїт, Євген Голубовський, Олег Губар, Олег Сташкевич, Борис Литвак, Георгій Голубенко, Анатолій Горбатюк, Микола Голощапов, Йосип Бронз, Аркадій Креймер та багатьох інших.

Сьогодні Одеса знову на переломі. Руйнування. Еміграція. Невизначеність. І саме зараз Всесвітній клуб одеситів потрібен більше, ніж будь-коли, для консолідації одеситів усього світу заради миру в Україні та збереження самобутності нашого міста.

Саме тому ми вирішили, що 2026 рік має стати для клубу роком серйозних змін – і організаційних, і стратегічних. Ми хочемо коротко розповісти вам про них тут, на сторінках альманаху, бо це стосується кожного, хто вважає себе одеситом.

Що змінилося: громадська спілка

Нещодавно, у лютому 2026-го, за рішенням Президентської ради Всесвітній клуб одеситів було перереєстровано. Тепер наша організаційно-правова форма – Громадська спілка «Всесвітній клуб одеситів (ВКО)». Для тих, хто не знайомий

з деталями українського законодавства, пояснимо: громадська спілка – це форма неприбуткової організації, яка дозволяє об'єднувати не лише фізичних осіб, а і юридичних. Тобто організації, компанії, фонди, земляцтва – всі ті структури, які раніше могли лише «дружити» з клубом, тепер можуть стати його повноправними учасниками.

Це не просто юридична формальність. Це принципово нова архітектура. Раніше наш клуб багато років існував у формі «громадської організації», спільноти окремих людей – ентузіастів, патріотів Одеси, небайдужих. Тепер до них можуть долучатися інституції: культурні організації, бізнес-асоціації, земляцтва по всьому світу, навчальні заклади, фонди тощо. Клуб стає не просто клубом – він стає глобальною платформою, як і передбачала сама його назва з дня заснування.

Новий статут передбачає чотири категорії членства: дійсний індивідуальний член (фізична особа з правом голосу), дійсний індивідуальний член (юридична особа з правом голосу), а також асоційовані члени – для фізичних та юридичних осіб. Для дійсних членів передбачена процедура рекомендацій: дві рекомендації від чинних дійсних членів. Крім того, запроваджено спеціальні статуси партнерів: стратегічний, золотий та платиновий – для організацій та меценатів, які підтримують діяльність клубу.

Практично це дає те, що умовна філія ВКО в Нью-Йорку, Ванкувері, Берліні, Афінах чи Тель-Авіві, яка зареєстрована як окрема юридична особа, тепер може бути повноправним членом з правом голосу на генеральній асамблеї. Це перетворює клуб на глобальну мережу з єдиною структурою управління.

Разом із перереєстрацією статуту клубу ми розробили документ, в якому сформулювали місію, бачення, принципи ВКО, стратегію розвитку на найближчі роки, а також «Одеську хартію». Хартія – це моральний договір між поколіннями одеситів, щось на кшталт конституції одеського духу.

Одеська хартія: наші цінності

Преамбула

Ми, одесити світу – ті, хто народився в Одесі, живе в ній чи пов'язаний з нею пам'яттю, любов'ю та відповідальністю, – ухвалюємо цю хартію як моральний договір між поколіннями.

Одеса не належить нам. Ми отримали її в борг від минулого та зобов'язані передати майбутньому не ослабленою.

Ця хартія описує не те, що ми хочемо змінити, а те, що ми зобов'язані зберегти.

1. Хто такий одесит

Одесит – це не походження, а спосіб мислення.

Одеситом є той, хто:

- приймає складність і змішання як силу, а не загрозу;
- визнає всю історію міста – без вилучень і ампутацій;
- живе з іронією, але не з цинізмом;
- не вимагає чистоти ідентичності;
- відчуває місто як живий організм, а не як гасло чи декорацію.

Одеситами були греки та італійці, євреї та українці, росіяни та вірмени, болгари та поляки. Одеситами залишаються їхні діти в Одесі, Нью-Йорку, Тель-Авіві, Берліні, Торонто, Мельбурні. Одеситами стають ті, хто обирає це місто своїм домом.

В Одесі всі свої.

2. Що таке Одеса

а) Портова природа

Одеса – портове місто. Це не економічна функція, а стан свідомості.

Порт сформував:

- відкритість до «іншого» та відсутність страху перед змішанням;
- практичність мислення та торгівельну етику;
- мобільність та адаптивність;
- недовіру до догм і пафосу;
- орієнтацію на результат, а не на декларації.

Море для Одеси – не кордон, а простір свободи. Берег – не край, а точка входу у світ.

Навіть якщо порт як економіка змінюється, портовість як ДНК залишається недоторканною.

б) Свобода як дух

Свобода – первісний стан Одеси. Вона не ідеологічна, а практична:

- свобода вибору і руху;
- свобода торгівлі та слова;
- свобода іронії та ідентичності.

Свобода тут народжена морем і портом, а не політичними деклараціями. Вона старша за будь-яку владу і переживе будь-який режим.

в) Змішання як форма

Одеса ніколи не була і не може бути мононаціональною, мономовною чи одношаровою.

Змішання для нас – не загроза, а джерело сили:

- багатонаціональність;
- багатомовність (одеська мова – це сплав);
- культурна гібридність.

Одеська ідентичність будується не на виключенні (*«не такі»*), *а на включенні* (*«всі свої»*).

г) Іронія як захист

Гумор та іронія в Одесі – не розвага, а спосіб виживання.

Одеська іронія:

- знімає пафос;
- руйнує хибні ієрархії;
- дозволяє переживати трагедії;
- захищає від фанатизму;
- переводить конфлікт у діалог.

Місто, яке вміє сміятися над собою, не може бути завойоване догмою.

д) Практичність як етика

Одеса – місто практичного мислення. Тут цінують:

- результат, а не гучні слова;
- вміння домовлятися;
- чесну угоду;

- здоровий глузд.

Ідеології приходять і йдуть. Практичність залишається.

3. Що ми визнаємо

Всю історію – без цензури

Одеса прожила 2500 років людської присутності та 231 рік як місто.

Ми визнаємо всі шари історії:

- античний грецький період (торгівля та відкритість);
- середньовіччя (транзит і шляхи);
- італійський період – Джинестра;
- литовський період – Кочубей;
- османський період – Хаджибей;
- російський імперський період – народження космополітичної Одеси;
- радянський період – індустріалізація, травми, культурна трансформація;
- український період – нова ідентичність і європейський вибір.

Кожен шар не скасовує попередній, а нашаровується на нього.

Травму XX століття

Перша половина XX століття стала катастрофою для Одеси:

- руйнування космополітичної тканини;
- революції та громадянська війна;
- голодомори;
- голокост (знищення єврейської громади);
- репресії;
- масова еміграція.

Це травма, яку неможливо забути. Але місто вижило не тому, що стерло пам'ять, а тому, що зуміло переродитися, зберігши свій дух.

Ми не маємо права на культурну амнезію.

Місце у світі

Одеса – українське місто за політичним вибором і цивілізаційною орієнтацією.

Наша українськість не суперечить багатонаціональності. Навпаки – вона її посилює. Одеса доводить, що Україна – це не етнічна фортеця, а європейський проєкт відкритості.

Одеса виконує унікальну роль:

- морські ворота України;
- точка з'єднання Європи, Чорномор'я та Середземномор'я;
- культурний і торгівельний хаб;
- доказ того, що складна ідентичність – це сила.

Одеса не замикається в собі. Вона завжди дивиться назовні.

4. Що ми зобов'язані захищати

Існують речі, без яких Одеса перестає бути Одесою. Вони не підлягають перегляду.

Заборонено назавжди:

- культурна ампутація – стирання будь-якого шару історії;
- спрощення ідентичності – зведення Одеси до однієї нації, мови чи епохи;
- руйнування історичної тканини – знищення архітектурної спадщини;
- закриття портової природи – перетворення міста на континентальну провінцію;
- заборона на іронію – насадження пафосу та ідеологічної серйозності;
- відмова від свободи – будь-які форми догматизму та нетерпимості;

Обов'язково завжди:

- багатомовність – одеська мова живе у змішанні;
- включення, а не виключення: «в Одесі всі свої»;
- повага до пам'яті – визнання всіх громад, усіх епох, усіх трагедій;
- зв'язок з морем – Одеса дивиться у світ;
- практичність – місто результату, а не декларацій;
- іронія – захист від фанатизму.

5. Наша відповідальність

Перед минулим

Ми визнаємо працю всіх поколінь, які створювали це місто. Ми не обнулюємо історію.

Перед сьогоденням

Ми підтримуємо місто в його випробуваннях. Ми не кидаємо Одесу у важкі часи.

Перед майбутнім

Ми зобов'язані передати місто наступним поколінням:

- не зруйнованим;
- не спрощеним;
- не роз'єднаним;
- зі збереженою пам'яттю;
- з живим духом;
- з відкритими воротами у світ.

Кожне покоління одеситів – це ланка у ланцюгу. Ми не маємо права бути поколінням, яке перервало цей ланцюг.

6. Моральна формула

Одеса – це місто, яке ми отримали в борг від минулого і зобов'язані передати майбутньому не ослабленим.

Одеса – це не будівлі та вулиці. Це спосіб мислення, який старший за будь-яку владу і сильніший за будь-який кордон.

Одеситом не можна народитися випадково. Одеситом можна лише стати – через прийняття складності, через повагу до історії, через іронію та свободу.

Ця хартія – фундамент діяльності Всесвітнього клубу одеситів.

Місія, бачення, принципи ВКО

Місія

Всесвітній клуб одеситів – це дім, який з'єднує одеситів усього світу.

Ми зберігаємо та розвиваємо дух Одеси, створюємо культурні проєкти, підтримуємо таланти, вивчаємо історію та об'єднуємо

людей, для яких слово «Одеса» – це батьківщина, характер, стиль і доля.

Бачення

Одеса – світовий культурний центр Чорномор'я. Серце Чорного моря.

Місто, яке надихає, лікує, сміється, переживає, створює.

ВКО бачить себе міжнародним мостом між Одесою та мільйонами людей, пов'язаних з нею за народженням, пам'яттю чи любов'ю.

Цінності

Відкритість

Одеса об'єднує людей, а не розділяє.

Пам'ять

Ми зберігаємо спадщину міста – від архівів і книг до живих голосів та міських легенд.

Гумор

Іронія та самоіронія – не прикраса, а спосіб мислення одеситів.

Свобода думки

Одеса завжди була інтелектуальним портом і притулком для вільної думки.

Міжнародність

Багатомовність і мультикультурність – не проблема, а величезний ресурс.

Людяність

У центрі будь-якого проєкту ВКО завжди стоїть жива людина, її гідність, її доля та її історія.

Наші принципи роботи

1. Ми служимо Одесі, а не владі

ВКО не належить жодній партії, режиму чи ідеології. Ми служимо місту – його пам'яті, його духу, його майбутньому.

2. Ми об'єднуємо, а не розділяємо

Одесити всіх національностей, мов, політичних поглядів, поколінь – усі мають знайти себе у клубі.

3. Ми робимо, а не декларуємо

Одеса – місто практичного мислення. Ми цінуємо результат, а не гучні слова.

4. Ми працюємо на тривалу перспективу

Ми не женемося за швидкими перемогами. Ми будуємо на десятиліття.

5. Ми прозорі та чесні

Кожен проєкт, кожен долар, кожне рішення – публічні та зрозумілі.

Наші проєкти: що ми створили за 35 років

За три з половиною десятиліття Всесвітній клуб одеситів створив унікальну екосистему, якій немає аналогів у світі.

Видавництво ВКО

- газета «Всесвітні одеські новини» (з 1990 року) – 35 років безперервного виходу;
- альманах «Дерибасівська – Рішельєвська» (з 2000 року) – 98 випусків, рекорд довголіття некомерційного літературно-краєзнавчого видання;
- журнал «Фонтан» (з 1997 року) – 25 років щомісячного виходу;
- серія «Одеська бібліотека» – книги одеських класиків та сучасних авторів;
- серія «Новий одеський гумор».

Культурні платформи

- Літературний клуб «Зелена лампа» (з 2007 року);
- Джазовий клуб ВКО (з 2023 року);
- Клуб «Бесіда»: (1996-2017);
- Клуб «Кредо» (Коло однодумців);
- Галерея «Ліберті» (з 1993 року) – сотні виставок в стінах ВКО.

Цифрові проєкти

- Сайт odesitclub.org (з 2002 року) – 192 країни, 2,5 млн користувачів;
- «Одеса в нових пам’ятниках» (2004) – 4 мови;
- «Вони залишили слід в історії Одеси» (2010) – 1000 біографій;
- «Книжкова полиця клубу» – 922 найменування.

Меморіальні проєкти

- Пам’ятник Ісааку Бабелю (відкрито 4 вересня 2011 р.);
- Меморіальні дошки (Олеша, Костанді, Врубель, Пастернак);
- Звання «Почесний одесит» – 20+ лауреатів з 1994 року;

Міжнародна мережа

- 12+ філій та земляцтв (Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Сідней, Ванкувер, Берлін, Тель-Авів, Таллінн та ін.);
- Віртуальне членство – 400+ осіб із 21 країни.

Стратегія 2026-2035: п'ять програм

Стратегію на наступні десять років побудовано навколо п'яти ключових програм.

Програма 1. Видавництво ВКО

Зберегти лідерство в одеських медіа та перейти в цифрову епоху. Цифрова трансформація газети, альманаху. Мобільний додаток, подкаст, електронні та аудіокниги. Мета – щоб одеське слово було доступне одеситам у будь-якій точці світу.

Програма 2. Одеська школа

Освіта та передача культурного коду. Онлайн-курси з історії, мови, гумору, архітектури, літератури та кіно, колекціонування тощо. Оновлена «Зелена лампа». Літні школи, сертифікація гідів, партнерства з університетами.

Програма 3. Глобальна мережа одеситів

Від розрізнених філій – до єдиної платформи «Odessa Global Network». Програма «Амбасадори Одеси» у 30+ містах світу. «Одеські дні» у містах діаспори.

Програма 4. «Odesa Forum»

Щорічна глобальна платформа – триденний захід в Одесі з гібридним форматом. Діагноз – рішення – зобов'язання.

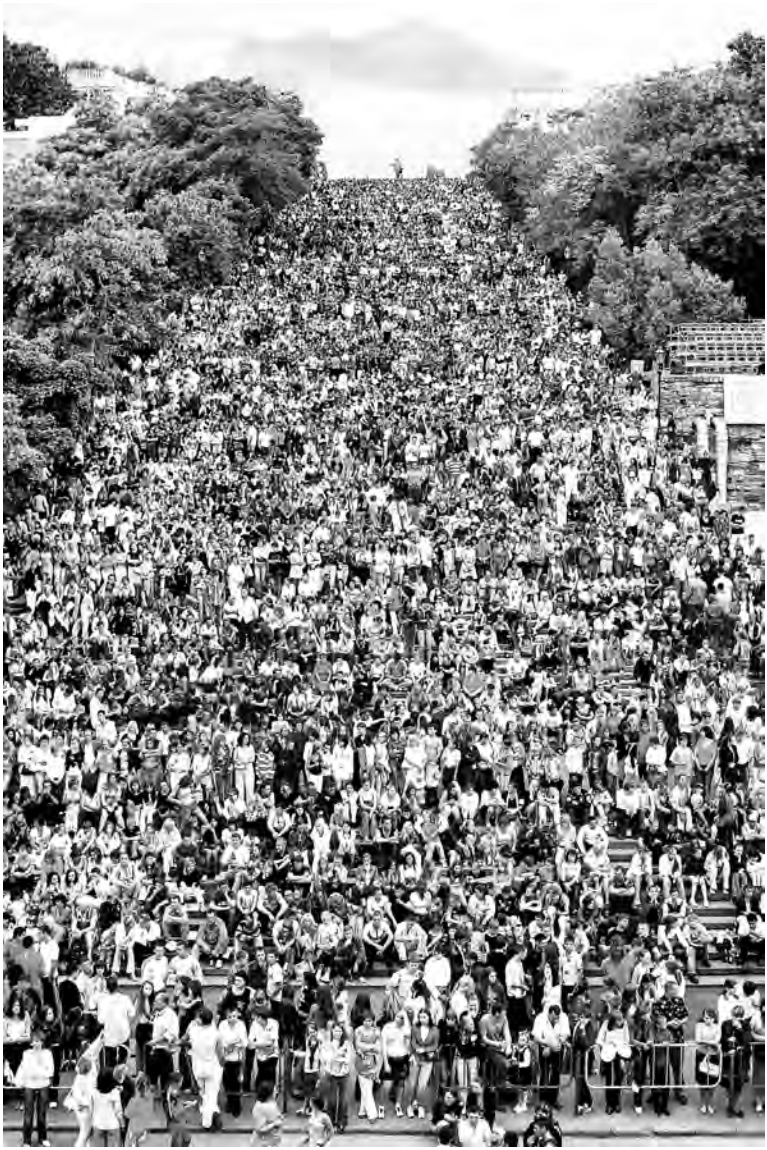

Фото Олега Куцького

Програма 5. Цифрова пам’ять Одеси

Платформа пам’яті та ідентичності «Odesa Memory»: одеські історії, генеалогічний проєкт «Одеські сім’ї», віртуальні реконструкції зниклої Одеси, аудіоархів «Голоси Одеси».

Запрошення до розмови

Стратегія – документ живий. Її буде доповнено та скориговано. І ми хочемо, щоб у цьому процесі брали участь ви – наші читачі, члени клубу, одесити діаспори, партнери, всі, кому не байдуже.

Нам важливі ваші думки. Що у стратегії здається вам правильним? Що – суперечливим? Що ми пропустили? Які проєкти ви хотіли би бачити? Як ви могли б долучитися?

Ми запрошуємо до дискусії. Надсилайте ваші відгуки, пропозиції та ідеї:

odessitsclub@gmail.com

Повний текст проєкту стратегії доступний на сайті odesitclub.org. Там само – інформація про те, як стати членом оновленого клубу, як створити філію, як підтримати наші проєкти.

«Колишніх одеситів не буває!» – Михайло Жванецький

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Під звуки повітряної тривоги

20 Анна Стремінська
Це питання до Бога…

24 Павло Козленко
Злива

25 Єлизавета Радішевська
Значить, будем жити…

Анна Стремінська

Це питання до Бога…

* * *

Мамо, таке буває в житті? Скажи: не буває!
Таке буває тільки у книжках та фільмах,
у фільмах та книжках!
Та ще й у театрі таке буває на сцені –
війна та й жахіття завжди буває на сцені!
А ми сидимо у партері та дивимося хоробро,
та ще й жуємо цукерки, і шелестять обгортки.
Мамо, чому наш будинок чорний?
Мамо, де ми будемо спати?! –
Ми будемо спати сьогодні в шпиталі,
де будуть наше життя спасати.
Бо ми живемо давно у фільмі,
ми живемо давно у книзі, ми живемо давно на сцені.
Квіти та іграшки люди несуть до будинку,
де ми жили ще учора…
Квіти та іграшки – по всій країні
до залишків наших гарних будинків.
Наших будинків з паперу, з картону.
Бо наше життя наскрізь бутафорське.
Книжка наша зовсім згоріла,
сторінки обвуглені вітер гортає.
Тільки якась жаліслива тітка
поставить вранці слізливий смайлик.

* * *

Дан тебе белый день, белый день.
Делай с ним что хочешь – входи
и живи. Хоть ешь ты его, как хлеб,
хоть как сахар ты его в чай клади.

Дан тебе белый свет, белый свет.
Дан тебе летящий снег, чистый снег.
Хоть пиши на нем стихи о любви,
хоть рисуй на нем углем, человек.

Строй свой дом, живи по уму,
этот мир читай как книгу, листай.
Мандарины продавай и хурму,
хоть бутылки ты в ларьке принимай.

Да хоть лекции читай, хоть трамвай
ты води. Но зачем красишь снег
чем-то красным?!! Не отмоешь вовек.
Черно-красный снег, лежи и не тай!

Красный снег, всему свету скажи,
как в солдате билась юная жизнь.
Ты лежи, как флаг красивый УПА,
расскажи, как на тебя он упал.

И дана тебе темная ночь,
человек, накройся ею и спи.
Но ничем тебе не помочь,
и рассвет скомандует: пли!

* * *

Сотрясается мир от взрывов и войн,
и поверхность Солнца бурлит.
И везде нам слышен то крик, то стон –
кто бежит в Париж, кто в Берлин.

Мы сидим и пьем золотое вино,
что впитало любовь и покой.
Нам согреть немного друг друга дано,
и над нами луч золотой.
Мы замерзли давно, и внутри мезозой
в каждой из наших душ.
И внутри у нас поет козодой,
и внутри у нас мрак и глушь.
Но пока у нас есть золотое вино
и пока мы сидим за столом,
мы окутаны светлым счастливым сном,
мы способны делиться теплом.
А вокруг бомбежки, потопы, тьма,
и вселенский гудит ураган.
Ты не дай нам, Боже, сойти с ума!
Пусть наполнится солнцем стакан.

* * *

Темрява, лід і темрява…
Крізь неї раптовий вогонь.
Лід, щоби нас заморозити,
вогонь, щоби нас спалити!
Холодно, Господи, холодно!
Жарко, Господи, жарко…
Що, хохли, не вимерзли?!
Ось вам розбиті вікна.
Ось вам пожежа – зігрійтеся
на останках ваших домівок!
Минуле горить, минуле –
квартира, де мама жила,
старі фотографії,
сервізи горять в сервантах,
портрети, шпалери в квіточку.
Батькові дістають з руїн
те, що залишилося від дочки.

Матері з фронту приходить
те, що залишилося від сина.
Страшним питанням зяє
пролом у сталінському будинку.
Через нього видно небо,
через нього видно зірки,
вранці там видно хмари.
Це питання до Бога…
А відповіді немає.
У проломі помітні залишки
затишного життя.
Лід, щоби нас заморозити.
Вогонь, щоби нас спалити!
Холодно, Господи, холодно!
Жарко, Господи, жарко…

Павло Козленко

Злива

Злива над містом відбиває ритм по бруківці,
Плаче Всевишній, немає сил усе це сприймати:
І руїни у Львові, і дітей, вбитих у Харкові під час пробіжки
Та інших десятки, яких неможливо впізнати.

Злива над містом ось добу уже другу,
У суцільній завмерло все темноті,
Одинокі маршрутки пливуть по дорогах,
Немов пробиваються у пустоті.

Злива над містом не спиняється ні на мить.
І постають перед очі жахливі кадри
(Жінка, яка істерично кричить...),
І вибухи чути, та не як у свята петарди.

Злива все не вщухає, шумить, заглушає тривогу,
Ніч над країною, там, де триває війна...
Я звертаюсь до вічно Всевишнього (Бога):
Чим, скажи, завинила моя сторона?

Переклад українською Михайла Гершковича

Єлизавета Радішевська

Значить, будем жити…

Українські жінки народжують дітей під час війни та вірять у світле майбутнє

24 лютого 2022 року в Україні розпочалася повномасштабна війна. Те, що спочатку здавалося абсолютним безумством, яке ось-ось закінчиться, триває вже чотири роки. Здається, що не можна звикнути до постійного страху, болю та втрат, але правда в тому, що всі ми вже звикли. Звикли до того, що ночами, а іноді й удень, на наші міста летять ракети та дрони, звикли до того, що гинуть люди, в тому числі й маленькі діти, звикли до вісточок з фронту, до того, що чийсь чоловік у полоні, чийсь не виходить на зв'язок, а когось вже немає в живих. Ми живемо. Ми продовжуємо робити те, що треба, те, що ми любимо, що дає нам відчуття хоча б чогось стабільного та нормального в цьому божевільному світі. Та, як не дивно, навіть у такий жахливий час жінки продовжують народжувати дітей. У бомбосховищах, під завивання сирен та звуки вибухів, вони дарують світові нове життя. Що це – героїзм чи нерозсудливість? Жага життя, стійкість чи божевілля?

Портрет материнства

Декілька років тому одеська фотохудожниця Марія Тімофеєва організувала для таких матерів цікавий творчий проєкт «Портрет материнства». Вона збирає матусь із дітьми на колективні фотосесії, вигадує сюжет, підбирає декорації, знімає у певній стилістиці, перетворюючи звичайне фільмування на справжній перформанс. Величезна кількість молодих жінок уже взяла у цьому участь. Адже для мам це не просто гарні

Марія Тімофеєва

фотографії та пам'ять на майбутнє, це можливість теплого приємного спілкування тут і тепер, це відволікання від жахів дійсності, це маленький вогник світла та спокою для тих, хто втомився жити у постійному страху. Поступово фотопроєкт «Портрет материнства» переріс із суто творчого у соціальний, він дає можливість морального відпочинку, психологічного перезавантаження жінкам. Але, крім того, він відкрив ще одну приголомшливу нагоду – дозволив побачити та почути українських жінок, тих, що не поїхали з України одразу ж, із першими звуками сирен. Тих, що залишилися тут, наважилися народити тут дітей. Їм зараз дуже і дуже важко. Тож іноді, коли ділишся своїми проблемами та переживаннями, стає хоча б трохи легше. Так виникла наступна ідея – донести до нащадків не лише фотографії, а й історії мужніх українських матусь. Зберегти в окремій фотокнизі їхні почуття, переживання, надії, спогади. Поки така книга Марії Тімофеєвої у стадії проєкту, ми вирішили поділитися цими маленькими оповіданнями тут, на сторінках альманаху. Молодим матусям ми ставили однакові прості запитання: як вони зважилися на дитину під час війни, чи не страшно їм, що вони відчувають зараз і яким бачать майбутнє. І те, що з цього вийшло, неможливо читати без сліз.

У цьому номері ми публікуємо лише декілька історій, але тему обов'язково буде продовжено, і всі наші відважні жінки будуть почуті.

Олена

Мій настирливий син вийшов після трьох невдалих ЕКЗ сам. Лікарка не могла повірити… Материнство у війну я не вибирала, просто завагітніла в лютому 2022 року після трьох років безпліддя, і це було диво, про яке навіть страшно було сказати вголос. Так минуло три тижні до 24 лютого – ми дивилися з чоловіком на заповітні дві смужки на тестах і боялися голосно радіти своєму щастю. Тієї ночі, коли почалася війна, я щасливо спала і не злякалася (хто знає, яким би був результат, якби сон не був таким міцним?). Доволі спокійно сприйняла все, що відбувається, з упевненістю, що це ненадовго. Я зберігала спокій майже весь час з якоюсь ірраціональною впевненістю, що з нами все буде гаразд, і заспокоювала малюка в собі. Перший скринінг під вибухи та питання лікаря УЗД: «Спускаємося в укриття чи продовжуємо?». Ми продовжили, бо знати, що з малюком все добре, на той момент було важливіше. Якимось світлим моментом стало те, що моя лікарка не поїхала, і я відчувала себе під захистом (не втомлююся їй за це дякувати).

Олена

Перша ніч у пологовому будинку під вибухи… але не було страшно, чомусь упевненість у тому, що все буде гаразд, все ще не покидала мене. Потім почався блекаут. З півторамісячною дитиною на руках з'явилося почуття безпорадності. Щоразу, коли вимикають світло, я ніби повертаюся в ту точку, коли я без зв'язку в темній квартирі, без води та можливості приготувати їжу, але з тим рятівним грудним вигодовуванням. Я – все, що йому було на той момент потрібно, і мені треба було зберігати спокій.

Мамине тепло і кохання, та за можливості – спокій… Страх з'явився дещо пізніше: коли в новорічну ніч на 2024 рік безпілотник потрапив до сусіднього будинку, коли цілий під'їзд людей, що сплять, у тому числі й дітей, просто впав, і війна забрала безцінні життя. Що робимо? Ховаємось у гардеробі? Безпечно? Скоріше ні, просто безпечніше, ніж у ліжку. Виїжджаємо? Спочатку навіть не думала про це, адже сім'я – це мама й тато. У вагітність із сильної та незалежної жінки я перетворилася на дуже залежну від чоловіка особу, мені потрібна була його фізична присутність як якийсь оберіг, почуття захисту. Тому для мене виїхати від нього та народжувати в чужій країні було немислимим – як позбутися половини себе. Зараз, буває, я дорікаю йому за те, що в перші дні ми не покинули всіх і не поїхали, але розумію, що це скоріше закид собі, адже ми вірили в майбутнє тоді. Та мільйон запитань: а як би прабабуся побачила правнука? А як жити там, де ти чужий? Запитань більше, ніж відповідей, і всі вони болючі. Майбутнє зараз побачити складно. 2025-й був з якимось проблиском надії, а зараз її немає. Може, лише слабенький вогник. Живемо, не будуючи планів, живемо, насолоджуючись усмішкою сина, живемо маленькими уривками щастя та якось без моральних сил. Все рано чи пізно кінчається – адже так казав хтось із великих. От і це мине…

Участь у творчих проєктах дає на хвилинку забути про темряву навколо, дає ковток материнства такого, яким воно мало бути. Без цього дуже складно, адже матері тут майже не мають подій, що відновлюють ресурс, а нам це так потрібно… Колись я обіцяла написати про це все (може, докладніше) після того, як все завершиться. Чи, може, це знак того, що кінець цієї темряви близький? Материнство у війну я не вибирала, воно вибрало мене, наш син вибрав нас, щоб ми змогли пройти через це заради нього.

Ірина

На початку війни я тільки дізналася, що вагітна: вагітність запланована і дуже бажана. Чоловік вивіз мене за кордон. Ми думали, це на кілька тижнів… Сам пішов у територіальну оборону. Перші два тижні жила в Кишиневі у знайомих із двома мамами з дітьми. Потім поїхала далі, до Франції – туди мене покликала пожити подруга на час війни. Пам'ятаю, як всю дорогу до кордону з Румунією плакала. Тільки тоді я усвідомила, що це все надовго. Отримала тимчасовий захист у Франції. Потім втрата вагітності. Чоловік пішов на війну добровольцем. Рік життя у Франції, вивчення мови, складання іспиту, спроби працювати за фахом у сфері архітектури. Мені тридцять дев'ять років. Страх, що я можу залишитися без дітей, якщо чекатиму на кінець війни. Так за рік я повернулася до України, до Одеси, до своєї квартири. Ще за пів року завагітніла. Під час вагітності були серйозні атаки на місто, шахеди, ночі в коридорах, панічні атаки. Думки їхати на Західну Україну. Але я боялася опинитися далеко від якісної медичної допомоги, оскільки були проблеми зі здоров'ям. У місті практично не залишилося нікого з мого звичайного кола спілкування: всі друзі роз'їхалися по різних країнах.

Зрештою я стала щасливою мамою саме тут. Моя дитина ще поки не розуміє, що це бахкає за вікном, а я намагаюся залишатися спокійною. Повітряна тривога. Донька: «Мама, ууууу!». Я: «Так, за вікном ууууу…». А сама вже читаю, що куди летить, і вирішую, йдемо в коридор чи ні. Поблизу немає бомбосховища. У коридорі стоїть черговий стільчик, де ми відсиджуємося, коли за вікном дуже голосно. Страх є, тільки коли чую дзижчання шахедів зовсім поряд із будинком. А взагалі, мені здається, всі почуття вже притупилися. Стільки жаху довкола – неможливо це все пропускати через себе. Хочеться зберегти не тільки фізичне здоров'я після цієї війни, а й психічне, що мені здається не менш важливим.

У фотопроєктах «Портрет материнства» я беру участь, щоб познайомитися з такими ж, як я, мамами, перемикнутися та розслабитися і залишити прекрасні спогади у вигляді фото. Мрію, що одного дня війна різко закінчиться, і ми житимемо, як раніше, всі повернуться з різних країн. Поки що ставлю завдання

Ірина

на короткий термін: щось планувати на майбутнє складно. Мені допомагає такий підхід – розв'язувати проблеми в міру їхнього надходження. Розумію, як раніше – ніколи не буде, але я вірю, що у моєї дитини щасливе майбутнє.

Ольга

У моєму житті війна вже давно. 2014-го я поїхала від неї зі свого будинку… з Донецька. Після цього було багато всього. Проби та помилки, життя за кордоном та розуміння, що тільки тут, на своїй батьківщині, я вдома. 2020-го я зустріла свого майбутнього чоловіка. На початку лютого 2022 року ми розписалися і через три тижні почалося повномасштабне вторгнення. Поїхати для мене означало б розлучитися з чоловіком. Та й не хотілося мені ні за який кордон. Тим паче одній. І я обрала сім'ю. І продовжую обирати її щодня.

Як я зважилася на дитину? Якоїсь миті я зрозуміла, що це моє життя, і воно відбувається зараз. Немає можливості поставити життя на паузу. Ніхто не поверне мені ці роки. Звичайно ж, вагітніти під час війни було страшно. І всю вагітність я сподівалася, що коли моя дитина народиться, настане мир. Не склалося. Продовжуємо вірити та жити зараз. Спочатку я думала, що з дитиною почекаю, дочекаюся миру – і тоді народжу. А потім пригадала, що 2014-го поїхала з дому в Донецьку з однією сумкою літніх речей, тому що теж вважала, що скоро все закінчиться. Минуло десять років. Війна стала повномасштабною. А чи зможу я народити дитину ще за десять років? От і вирішила, що жити треба зараз.

Дуже страшно під час вагітності було один раз. Ми сиділи вдома під обстрілом. Шахеди пікірували на склад поряд із нами. Було відчуття, що вони летять просто прямим наведенням на наш будинок. Все, що я могла робити в той момент, це молитися, щоб ми залишилися живими та щоб моя дитина змогла з'явитися на світ. Я була на п'ятому місяці вагітності. Нині теж страшно. Коли обстріл, дуже боюся за малюка, не знаю, як сховати його. Він, слава Богу, поки що не боїться та нічого не розуміє. Але він росте, і я не знаю, як буде далі. Дуже хочеться, щоб він був у безпеці та не знав, що таке війна. А ще я хвилювалася,

Ольга

Альона

що молоко пропаде від стресу. Намагалася за можливості перемикати увагу і не боятися, хоча б коли годую.

Під час вагітності проходила курси підготовки до пологів та материнства, і нас запросили на колективну фотосесію. Подумала, що це може бути цікаво. Це був творчий проєкт «Портрет материнства», і ми всі були запрошені як моделі. Складно описати відчуття та емоції, які викликала у мене це знімання. Мами з дітьми від двох місяців до трьох років, вагітні жінки з красивими животиками та фотограф, що створює шедевр з цього хаосу. Це було незабутньо та окрилювало. Тепер я беру участь у цьому проєкті разом із сином, заряджаюся позитивом та надихаюся цією природною красою материнства.

Альона

Коли прийшла повномасштабна війна, я зрозуміла, що воювати будуть усі, і я всіма фібрами душі захотіла дитину саме від свого чоловіка, щоби при будь-якому фіналі нашої історії у мене була дитина від нього, його частинка. Я дуже хотіла, щоб дитина була точною копією мого улюбленого чоловіка. Так і сталося: я народила прекрасну дівчинку з блакитними очима та кучерями, як у нього. Моя вагітність проходила чудово попри постійний фоновий страх через ракети та безпілотники та нескінченні походи в укриття вночі. Найстрашніша ситуація, яка трапилася зі мною у вагітність, це коли по дорозі в укриття безпілотник впав біля сусідньої будівлі. Швидко йти я не могла, тому що була на сьомому місяці вагітності, і я присіла на землю з тваринним жахом. Все обійшлося, і коли я дійшла до укриття, в мене зчинилася істерика. Мої перейми також почалися в укритті. Пологи проходили з повітряними тривогами та сиренами, наступні дві ночі в пологовому будинку ми провели в укритті. З дитиною на руках вибухи відчуваються ще страшніше. Коли дитині було шість місяців, і вона стала прокидатися ночами від наших зборів в укриття, я пообіцяла їй, що ми вивеземо її в безпечне місце, щоб у неї було спокійне та мирне дитинство. Так і сталося, три місяці тому ми покинули наш рідний дім з надією повернутися найближчим часом.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Одеса багато-культурна

38 Галина Педаховская-Кара
Караимы. Они тоже жили в Одессе

Галина Педаховская-Кара

Караимы. Они тоже жили в Одессе

Древнее знание не должно исчезнуть

Одеса багатокультурна: караїми

Авторка статті – Галина Педаховська-Кара, випускниця філологічного факультету Одеського національного університету. Слов'янський батько, Іван Лукич Педаховський, був професором, завідувачем кафедри Одеського вищого морського училища.

Мати, Анна Михайлівна Кара, багато років працювала лікаркою в медичних закладах Одеси. Вона належить до старовинного роду караїмів, етносу, який протягом століть невідривно пов'язаний з історією нашої країни та саме Одеси.

На жаль, тепер про історію та сьогодення караїмів знають не всі, та наші земляки теж.

Вже багато років Галина Педаховська-Кара пише фундаментальні наукові статті, складає та видає книги про свій народ, про його яскравих представників, серед котрих і ті талановиті та енергійні, що були діловими людьми, вченими, лікарями, митцями та мешкали саме в нашому місті. Галина та її чоловік, культуролог та літератор Рафаель

Галина Педаховська-Кара

Айзенштадт, вже багато років успішно представляють Одесу в Німеччині, звідки й прийшла ця стаття, написана спеціально для нашого альманаху. Вона продовжує актуальну тему: Одеса – багатокультурна.

Фелікс Кохріхт, редактор

История человечества знает имена множества народов – хетты, вавилоняне, ассирийцы, египтяне времен фараонов, этруски, половцы, печенеги и другие – всех не перечесть, которые исчезли, растворились в иных народах, так или иначе перестав существовать как этническая общность. Почему же история и культура столь малочисленного народа, как крымские караимы, вызывают интерес в разных странах – России, Украине, США, Израиле, Турции, Греции, Иране?

Предки караимов (язычники, еще не носившие имени караимов) во время Великой миграции народов из глубин Азии на Запад в VI-VII веках прошли через Среднюю Азию и вышли к берегам Каспийского моря. Народ, пришедший с Алтая, вошел в состав Хазарского каганата, который отличался необыкновенной веротерпимостью – в каганате мирно сосуществовали народы, исповедующие ислам и христианство. Племена, пришедшие с Алтая, были язычниками. Но, живя в среде монотеистов, они тоже пришли к монотеизму. Их религией стало ответвление от иудаизма, догматы которого были сформулированы Ананом бен Давидом (715-795 гг.), признававшем только Тору (Ветхий Завет).

Но ранние религиозные книги караимов написаны на древнем библейском языке – языке Ветхого Завета. Караимы в массе своей не понимали этого языка, поэтому караимские просветители перевели Ветхий Завет на свой родной язык. После распада Хазарского каганата караимы около двух веков ведут кочевой образ жизни, перемещаясь по Великой степи и Таврии – так назывались тогда территории, примыкающие к Азовскому и Черному морям, еще практически ничейная земля.

Кочевья, лошади, сухая трава – все это получили караимы в дополнение к своей религии. Степная жизнь караимов – это целый мир, в котором значительную роль играло биологическое выживание этноса. Не все выдерживали трудности кочевой жизни. Часть караимов поселилась в древнегреческих городах Крыма: Пантикапее (Керчи), Кафе (Феодосии),

греческих поселках вблизи Херсонеса.

Под давлением тюркских народов караимы были вытеснены из крымских степей. И та часть караимов, которая к концу II века сохранила самобытность, была вынуждена поселиться в пещерных городах. Так возник Чуфут-Кале вблизи Бахчисарая и Мангуб-Кале вблизи нынешнего Севастополя.

Гахам Авраам Абен Решев Фиркович

Жизнь в пещерных городах продолжалась почти восемь веков – без воды, без света, в камнях, холодных ночью и раскаленных днем. Выживали самые стойкие и здоровые. И все же по метрическим книгам караимов за XIX век редко кто из них доживал до шестидесяти лет.

Сохранению этноса служили жесткие правила существования. Во главе общины стоял гахам – духовный отец нации, учитель нравственности и справедливости. Строго соблюдалось основное правило семейной жизни: караим может жениться только на караимке.

Не имея права владеть землей, караимы стали искусными ремесленниками – кузнецами, скорняками, оружейниками, ювелирами. Караимы ежедневно спускались из своих пещерных жилищ на базар в Бахчисарае, где продавали свои изделия, а вечером возвращались домой, и привратник запирал ворота крепостной стены, окружавшей город.

В XIII веке при князе Галицко-Волынского княжества Данииле часть караимов была переселена в его владения, в основном в города Галич и Луцк (эти города сейчас входят в состав Украины). Позднее караимы поселились и в Литве – Вильнюсе, Паневежисе, Тракае.

Караимская кенасса. Одесса, улица Троицкая

В 1783 году Крым был присоединен к Российской империи. Караимы продолжали жить в скальных городах, испытывая религиозный и социальный гнет со стороны мусульман.

В 1797 году окончилась бесправная жизнь караимов. Появился ряд законодательных актов, касающихся гражданских прав караимов. Им разрешалось переезжать в Россию, караимское духовенство было приравнено к христианскому. Караимы были уравнены в правах со всеми гражданами Российской империи.

Караимы расселялись по всей территории Крымского полуострова, приобретали землю, на которой разбивали табачные плантации, плодовые сады, занимались скотоводством. В начале XIX века значительное количество караимов переехало в молодую, динамично развивающуюся Одессу, где сформировалась караимская община, которая внесла немалый вклад в финансовую, научную и культурную жизнь города.

Расскажем о некоторых караимах, чьи имена остались в истории города.

Соломон Авраамович Бейм (1819-1887). Родился в Одессе. Получил хорошее светское и духовное образование. Был приглашен на пост газзана в кенассе (караимский храм) Бахчисарая и Чуфут-Кале. Владел языками: древним библейским, караимским, русским, немецким и французским. В 1843 году С. Бейм открыл караимское училище, где впервые стал обучать караимских мальчиков русскому языку.

1853 год. Крымская война и новый этап в жизни Соломона Бейма. Под его руководством жители Бахчисарая и Кале постоянно оказывали помощь армии: они предоставили свои дома под лазареты и для постоя солдат. В 1855 году командующий южной армией князь М.Д. Горчаков поручил Бейму строительство новой дороги на Кале.

Организаторские способности Соломона Бейма, его самопожертвование были отмечены справедливой наградой – Бронзовой медалью «За участие в войне 1853-1856 гг.».

* * *

Большой вклад в жизнь караимской общины и Одессы в целом внесла семья Исаковичей. Основателем рода был **Исаак, сын Шоломо** (1755-1826) – крымский караим, философ, богослов, астроном, врач и поэт. Он был тем человеком, которого в общине называли Просветителем.

В середине XIX века его потомок **Исаак бен Соломон Исакович** (1859-1910) с супругой Бикич переехал из Крыма в Одессу. Будучи состоятельным купцом, он купил земельный участок на улице Новосельской и два участка на улице Успенской между Преображенской и Кузнечной. Как известно, в Одессе всегда был дефицит воды, а на купленном участке была артезианская скважина, что позволило Исаковичу построить баню для обслуживания Одесского военного округа. Будучи умелым предпринимателем, И.С. Исакович стал обладателем значительного состояния.

Уже в Одессе в семье Исаковичей родился сын **Самуил**, а тремя годами позже дочь **София**.

Самуил Исакович

В семье Исаковичей решили дать своим детям современное образование. Самуил был отправлен в английский пансион Ранделя в Одессе, а затем в Одесское коммерческое училище. Далее образование Самуила Исаковича продолжалось в Германии, в Дрезденском политехническом институте. Затем он вернулся в Россию и поступил в Императорский Московский технический университет. Кроме того, он слушал лекции в Петровско-Разумовской сельскохозяйственной академии.

Возвратившись в Одессу, С.И. Исакович продолжил дело, начатое отцом, превратив баню в банно-лечебное учреждение, где была предусмотрена помощь врачей.

Кроме забот, связанных с собственными коммерческими предприятиями, С.И. Исакович выполнял огромный объем общественной работы: несколько раз избирался гласным Одесской городской думы, состоял почетным попечителем караимского училища, был одним из основателей караимского благотворительного общества и еще целого ряда комиссий. Многие проекты благотворительного фонда семья Исакович финансировала самостоятельно. С.И. Исакович был в числе выборщиков в I Государственную думу. За заслуги перед городом Самуил Исакович был удостоен звания потомственного почетного гражданина Одессы.

С.И. Исакович был широко образованным человеком. Он владел русским, караимским, немецким, английским и итальянским языками. Он собрал библиотеку – более 10 000 томов как древних, так и современных авторов. В 1910 году, возвращаясь домой после заседания, он попал под трамвай. Был похоронен

на караимском кладбище. По словам очевидцев, С.И. Исаковича хоронил весь город.

Самуил Исакович был женат на **Рахили Семеновне Мангуби**. Рахиль Семеновна была красивой, образованной и умной женщиной, оставившей заметный след в истории караимской общины Одессы. Она делала все возможное для повышения образовательного уровня своих соплеменников. Она открыла школу для караимских девочек. Школа располагалась на улице Кузнечной, 50. Рахиль Семеновна организовала курсы, на которых девушки из бедных караимских семей могли обрести профессию (швеи, машинистки), что позволяло им не зависеть от помощи общины. Она же открыла на Молдаванке столовую для неимущих, независимо от их национальности. Им же она помогала получить необходимую медицинскую помощь. Ее жизненным кредо были слова из псалма: «Слава понимающему бедного». Рахиль Семеновна много сделала для сохранения истории и культуры караимов, стояла у истоков создания караимского музея.

Бани Исаковича

У четы Исаковичей было двое детей: сын **Александр-Даниил** (1883-1938) и дочь **Анна**.(1886-1954).

Получив необходимое среднее образование, Александр Исакович поступил в Новороссийский университет, по окончании которого ему было предложено остаться на кафедре биологии. Он защитил кандидатскую диссертацию и получил должность профессора. Кроме того, уже в двадцать один год А.Д. Исакович имел степень доктора философии Мюнхенского университета. Он продолжал вместо отца руководить водолечебным гидропатическим отделением.

Во время революции и Гражданской войны вся собственность семьи была конфискована. Оставшихся без жилья и средств к существованию Исаковичей приютил у себя в квартире профессор В.П. Филатов. В 1938 году потомственный почетный гражданин Одессы Александр Исакович был арестован и расстрелян.

Дочь Самуила Исаковича Анна (творческий псевдоним – Анна Эль-Тур) была известной русско-французской певицей и музыкальным педагогом. После окончания Петербургской консерватории Анна Самуиловна уехала в Лейпциг, где продолжила обучение. В 1908 году посетила Великобританию.

Восхищенный талантом певицы, ее приглашает для участия в выступлении симфонического оркестра профессор музыки Артур Никиш. Несколько позднее Анна Эль-Тур вместе со скрипачом Яном Кубеликом совершают турне по городам Англии.

Вернувшись в Россию, Анна выступает в Петербурге на концертах Общества друзей музыки, вновь снискав восторженные отзывы специалистов и слушателей. До 1920 года Анна Самуиловна преподавала в Москве, затем эмигрировала из России. Сначала был Берлин, потом до 1948 года Париж.

В 1948 году ей было присвоено звание профессора Амстердамской консерватории.

История жизни и деятельности членов семьи Исаковичей является примером бескорыстного служения идеалам гуманизма, принципам добра и справедливости. Мы можем отдать дань уважения честным труженикам и патриотам своего народа, чтобы их имена заняли подобающее место в ряду выдающихся караимских ученых, благотворителей, меценатов и деятелей просвещения.

* * *

Борис Исаакович Эгиз (1869-1946) – художник. Родился в обеспеченной семье. Окончил с отличием Одесскую рисовальную школу, где преподавателями были академики живописи К. Костанди, Г. Ладыженский. За талантливо выполненные рисунки Борис Эгиз шесть раз был удостоен медалей.

Борис Эгиз

В 1894 году окончил натуральный класс Петербургской академии художеств с медалью и званием классного художника. В академии среди его преподавателей был В. Верещагин. Желая ближе ознакомиться с западноевропейским искусством, Эгиз изучал живопись в парижских художественных академиях Жульена и Коларотти. Он побывал в знаменитых музеях Флоренции, Венеции, Вены, Мюнхена, Берлина и Дрездена.

Эгиз долгое время преподавал живопись и рисование в средних учебных заведениях Одессы и в Одесском художественном училище. Он принимал деятельное участие в создании Товарищества южнорусских художников (ТЮРХ), в котором в течение многих лет был секретарем. Своим основным делом, живописью, он занимался со страстью и любовью. В 1921 году председатель ТЮРХа Кириак Костанди писал о нем: «Талантливо исполненные портреты и картины Эгиза отличаются строгим рисунком и изяществом исполнения».

Борис Исаакович был обаятельным человеком. С ним дружил Иван Бунин, часто бывавший у него в квартире на улице Троицкой, 52, в «Окаянные дни».

К сожалению, живописных работ Бориса Эгиза в Одесском художественном музее нет. Картины находятся в частных коллекциях родственников и друзей в Одессе и Вильнюсе.

Восторженно встретив революцию, Борис Эгиз скоро увидел ее беспощадную жестокость и крушение надежд на свободную творческую жизнь. В 1922 году он эмигрировал в Литву, в которой прожил четверть века.

Скончался в советском Вильнюсе, где его все-таки догнала революция.

Борис Эгиз. Портрет девушки. Сангина

* * *

Вениамин Бабаджан

Вениамин Симович Бабаджан (1891-1920) прожил короткую жизнь. Вот что писал о нем профессор Марк Соколянский:

«Выходец из караимской купеческой семьи, потомственный почетный гражданин Одессы, он окончил классическую гимназию, занимался на юридическом факультете Новороссийского университета, но потом был вовлечен в водоворот войны. С лета 1914 года до весны 1918 года служил в действующей армии.

В конце 1919 года оказался в Добровольческой армии, где служил командиром телефонной роты. Был переброшен в Крым. Когда красные заняли Феодосию, Бабаджан, как и многие белогвардейские офицеры, был арестован и расстрелян. Ему было тогда всего двадцать девять лет. Был он от природы разносторонне одарен. Три главные его творческие ипостаси: поэт, художник и искусствовед. В каждой из названых областей Бабаджан оставил интересное наследие. Три поэтических сборника дают представление о нем как поэте. Книги о Сезанне и Врубеле написаны вдумчивым искусствоведом. Наконец, как художник Вениамин Бабаджан входил в Общество независимых художников в Одессе, и работы его экспонировались на нескольких выставках».

* * *

Марк Абрамович Аганин (1876-1940) – член-корреспондент Академии наук УССР.

Родился в Одессе. Окончил гимназию с серебряной медалью и поступил на математическое отделение Новороссийского университета. Затем окончил Петербургский технологический институт, механический факультет. Работал на кафедре сопротивления материалов Варшавского политехнического института. В 1906 году вернулся в Одессу. Был принят в Одесский университет, и свыше тридцати лет его жизни связаны с работой в Одесской геофизической обсерватории, где он прошел все ступени профессионального продвижения – от наблюдателя до научного руководителя, совмещая работу в обсерватории с педагогической деятельностью в университете.

Еще совсем молодым человеком он решил поставить перед собой большую гуманную цель, принести пользу всему человечеству: можно ли победить такое явление, как засуха, и прямое ее следствие – голод. Для решения этой задачи прежде всего надо изучить, как в тучах формируются дождевые капли. Эту проблему он решил. Следующая проблема – найти реагенты, которые заставят тучу пролиться дождем в нужное время и в нужном месте. Но на решение этой грандиозной задачи одной жизни мало. Работа над этой проблемой была продолжена в Одесском университете и в Гидрометеорологическом институте.

Вторым направлением научной работы М. Аганина было исследование земного магнетизма. Он проводил магнитную съемку черноморского и азовского побережий, что было очень важно для безопасности судовождения. Позднее руководил генеральной магнитной съемкой всей территории Украины, что облегчало поиски полезных ископаемых, изучение строения земли, предсказание необычных природных явлений.

Научная работа Марка Абрамовича сочеталась с педагогической деятельностью. Он читал лекции по метеорологии в Новороссийском университете и на высших женских курсах. С 1922 по 1931 год возглавлял кафедру физики в Одесском политехническом институте. В тридцатые годы он возглавлял Одесскую геофизическую обсерваторию.

В помещении обсерватории, где жила семья Аганиных, часто устраивали литературные встречи, концерты, в которых участвовали музыканты оперного театра. Так в саду обсерватории звучала музыка Чайковского, Бетховена, Грига.

Он умер в поезде в декабре 1940 года, возвращаясь с научной конференции.

Борис Маркович Аганин (1912-1982) – сын Марка Абрамовича Аганина, окончил физико-математический факультет Одесского университета. В 1941 году был мобилизован и всю войну провел на фронте. Воинское звание – инженер-капитан. Много лет проработал старшим преподавателем в Одесском технологическом институте холодильной промышленности, занимаясь педагогической и научной работой.

Дочь Бориса Марковича **Наталия** проживает с мужем и двумя дочерьми в США, в Нью-Йорке.

* * *

Семен Федорович Кальфа (1892-1979) – врач офтальмолог, профессор (1936 г.) Одесского медицинского института, представитель одесской офтальмологической школы С.С. Головина и В.П. Филатова.

С.Ф. Кальфа родился в Одессе в караимской семье. Его отец Юфуда Моисеевич Кальфа – староста Одесской кинассы. В 1911 году С.Ф. Кальфа поступил в Новороссийский университет. Участник Первой мировой войны. В 1916 году завершил образование и работал на кафедре глазных болезней Одесского медицинского института до 1941 года.

Семен Федорович Кальфа

Во время Отечественной войны служил военным врачом: главный врач эвакогоспиталя, главврач Трахоматозного института в Ашхабаде. Изучал методы лечения трахомы и глаукомы, травмированных глаз, трансплантации роговицы, тканевой терапии, применение активных изотопов в офтальмологии.

Вернувшись в послевоенные годы в Одессу, С.Ф. Кальфа до конца своих дней работал в Филатовском институте глазных болезней. Он был главой Одесского офтальмологического общества, консультантом глазного госпиталя для инвалидов войны.

Память об С.Ф. Кальфе увековечена мемориальной доской на доме № 19-21 по Александровскому проспекту: «Профессор С.Ф. Кальфа, выдающийся врач и ученый-офтальмолог жил в этом доме с 1939 до 1979 гг.».

* * *

Марк Филиппович Орзих (1925-2015) – доктор юридических наук, заслуженный деятель науки и техники Украины, академик, один из авторов Конституции СССР и УССР.

С детства хотел стать военным. После окончания седьмого класса поступил в Одесскую специальную школу военно-воздушных сил. Началась война. Отец Марка Филипп Орзих был

мобилизован. События развивались столь стремительно, что спецшколу не успели эвакуировать. Марк вместе с матерью Верой Авраамовной Кискачи эвакуировались из Одессы на одном из последних кораблей.

Марк Филиппович Орзих

В Самарканде, куда они прибыли, Марк узнал о гибели отца – участника обороны Одессы.

Дальше – типичный поворот в судьбе таких, как он: Марк Орзих стал к станку. И хотя как токарь военного времени он был защищен «броней», неоднократно ходил в военкомат с просьбой отправить его на фронт. И, наконец, добился: его направили в пулеметно-минометное училище, затем перевели в Серпуховское авиаучилище. Марк Орзих участвовал в освобождении Варшавы, штурме Берлина. После победы прослужил еще два года в Германии.

В 1947 году Орзих возвратился в Одессу и сразу сел за парту – надо было окончить школу. В 1949 году стал студентом юридического факультета Одесского университета.

Работал в прокуратуре, органах милиции. В 1955 году защитил кандидатскую диссертацию. Марк Филиппович посвятил свою жизнь юридической науке, подготовке кадров и преподавательской деятельности.

В 1979 году защитил докторскую диссертацию. Возглавил кафедру конституционного права. Принимал участие в разработке проектов Конституции СССР (1977) и Украины (1996). Являлся проректором по международным связям Одесской научной юридической академии.

К двадцати двум наградам СССР прибавились ордена Украины – «За мужество» и «За заслуги». Марк Орзих является автором

трехсот восьмидесяти восьми научных работ. Он был советником по правовой политике Верховной Рады Украины, членом научно-методического совета при Центральной избирательной комиссии, членом многих других комиссий и советов, где его мнение и предложения были востребованы.

* * *

Анатолий Яковлевич Асаба родился 17 июня 1943 года в Евпатории. Украинский живописец, иллюстратор, книжный оформитель. Окончил Одесское художественное училище им. М.Б. Грекова (преподаватели – Д.М. Фрумина, В.П. Соколов). Работал художником-оформителем в издательстве «Маяк», иллюстратором в издательствах Киева.

Участник областных, республиканских, всесоюзных выставок. Его работы широко представлены в музейных и частных коллекциях. Его жизнь трагически оборвалась в 1986 году в Одессе.

Портрет караима

* * *

Борис Захарович Леви (1925-1999) – советский и украинский инженер-судостроитель, почетный работник морского флота, изобретатель, краевед. Окончил кораблестроительный факультет Одесского института инженеров морского флота.

Всю жизнь работал конструктором Черноморского центрального проектно-конструкторского бюро. Автор монографии о проектировании пассажирского флота.

Получил пять медалей ВДНХ СССР. Награжден знаком «Почетный работник Морского флота СССР».

Будучи караимом, Б. Леви увлеченно изучал историю своего народа, жизнь караимов Одессы. Он составитель одного из лучших русско-караимских словарей (Одесса, 1996), автор брошюр «Прогулка по Одессе» (1997), «Караимская школа» (1995).

Русско-караимский словарь, составленный Борисом Захаровичем Леви и изданный тиражом всего пятьдесят экземпляров, стал библиографической редкостью.

В 1990-1998 годах Б. Леви – председатель Одесской караимской общины.

После его смерти караимская община Одессы перестала существовать. На Пересыпи недавно появилась улица Караимская, но караимы в этом районе города никогда не жили, так как тяготели к тем районам города, где располагались их храмы.

* * *

Жизнь караимских семей складывалась по-разному. Ушедшие в «большой мир» из Чуфут-Кале и небольших городов Крыма караимы стремились дать своим детям образование. Это нетрудно было сделать, если семья располагала финансовыми возможностями. Но как обстояли дела с теми, у кого было лишь стремление к знанию? Расскажу об этом на примере своей семьи.

Мой дед **Моисей Ильич Кара** (1860-1904) родился в Евпатории. Имя моей бабушки – **Ак-Бике** (в переводе с караимского – «белая кость»), фамилия – **Каракоз** (в переводе – «черный глаз») (1860-1923). Молодая семья переезжает в бурно развивающуюся Одессу.

Мой дед Моисей не получил хорошего образования и не мог рассчитывать на интеллектуальную работу. Он занялся частным предпринимательством: закупал в сельской местности живой скот и продавал его одесским мясникам. В семье Кара родилось пятеро детей: **Яков, Иосиф, Илья, Анна** и **Елисей**. Яков окончил с золотой медалью гимназию и поступил в Новороссийский университет.

Нелегкий труд подорвал здоровье Моисея Кара, и он умер от сердечной недостаточности в возрасте сорока четырех лет. Семья осталась без средств к существованию. Брат и сестра Моисея Кары жили в Ялте. Другая сестра, **Алтына**, держала в Туле табачную

лавку – распространенное среди караимов занятие. К ней в лавку много лет ездил за табаком Лев Толстой. Все братья и сестры были небогатыми людьми и помочь семье покойного брата не могли.

Старший из сыновей, Яков, решил оставить университет и содержать семью. Но мать Ак-Бике и ее младшая незамужняя сестра Стира воспротивились и заставили его окончить университет, взяв на себя содержание семьи. Такой шаг для женщин того времени был необычным. Они начали работать для Российского общества пароходства и торговли (РОПиТ), которому принадлежало большое количество пассажирских и торговых судов: получали рулоны хлопчатобумажных тканей, кроили из них белье – простыни, пододеяльники, наволочки, скатерти, полотенца. Белье надо было шить и подрубать, то есть обрабатывать кромки. Зингеровская ручная швейная машинка работала целый день. Это нехитрое дело освоили все в семье и садились за швейную машинку, как только у кого-нибудь была свободная минута. Этот самоотверженный труд всей семьи дал возможность Якову продолжить учебу в университете. Он, в свою очередь, помогал семье: будучи студентом, занимался репетиторством. Окончив университет и пожелав углубить свое образование, Яков уехал в Петербург и поступил в технологический институт – престижное учебное заведение того времени.

Моя мать Анна в 1912 году окончила гимназию и поступила на высшие женские медицинские курсы при Новороссийском университете. В то же время она познакомилась с моим будущим отцом Иваном Педаховским, студентом Киевского политехнического института. Со стороны родственников с обеих сторон это знакомство вызвало отрицательную реакцию – разные национальности и разное вероисповедание казались непреодолимым препятствием. Но мои будущие родители считали себя людьми нового времени, лишенными предрассудков. Главным для них было осуществление мечты – получение образования. Достижение этой цели требовало немалых усилий: Анна Кара все каникулярное время работала в земских больницах в деревнях, а Иван Педаховский летом из года в год работал токарем, так как его образование начиналось с ремесленного училища. Оба окончили институты в 1917 году.

Анна Михайловна Педаховская-Кара,
Иван Лукич Педаховский

На долю третьего брата, Ильи, выпали Первая и Вторая мировые войны.

Шло время… Семья разрасталась, возникали новые родственные связи. После революции образование получить было легче – в семье появились врачи, средний медперсонал, шесть человек работали в высшей школе в разном качестве – от лаборанта до заведующего кафедрой.

Одно из моих детских воспоминаний: мы с матерью идем по Екатерининской улице. На углу, на пересечении ее с Базарной мы приостанавливаемся на мгновение перед зданием необычной архитектуры. Это кинасса. Мать не была религиозной. Но, уважая предков, их религию и традиции, мы на мгновение останавливались у здания, где проходила их духовная жизнь. Позднее этот дом бездумно снесли.

Мой брат, Игорь Иванович Педаховский (1925 г. р.), родился в Одессе. В 1941 году Игорю исполнилось шестнадцать лет. Он окончил восьмой класс средней школы. Не имея возможности эвакуироваться, остался с отцом уже не призывного возраста в оккупированной Одессе. После освобождения города, 12 апреля 1944 года добровольцем ушел на фронт.

Окончание войны встретил в Австрии. Демобилизован весной 1948 года, сдал экзамены за среднюю школу экстерном и поступил на кораблестроительный факультет Одесского института инженеров водного транспорта.

После аспирантуры получил степень кандидата технических наук, работал в одесских и киевских вузах. Выступал с докладами во многих странах.

В 1986 году после чернобыльской катастрофы был назначен заведующим лабораторией объекта «Укрытие», является автором важных инженерных разработок. На снимке – он среди ликвидаторов последствий катастрофы.

Сейчас в Одессе живет шестое поколение нашей семьи. В связи с тем, что в семье стали рождаться в основном девочки, которые выходили замуж, обретали другие фамилии в смешанных браках, их дети уже не были караимами – таким образом, исчезает семья…

Носителями фамилии сегодня являются Сергей Кара (1963 г. р.) и Богдан Кара (2008 г. р.). Они прямые потомки Иосифа Кары.

В истории Одессы остались только фамилии Хаджи, Ходжаш, Рофе, Фуки, Бокал, Джигит, Ботук, Лопатто, Безикович, Эрак, Помпулов, Экмекчи, Арабаджи, Максимаджи, Чуюн и еще многие, имена которых я уже не могу вспомнить.

Мне хотелось бы написать о двух людях, не имеющих отношения к караимской Одессе, но их труды проливают свет на многие проблемы истории караимского народа в целом.

Авраам Самуилович Фиркович (1787-1874). Писатель, историк, коллекционер и путешественник. Один из общинных лидеров российских и восточноевропейских караимов XIX в. В 1839 году по поручению В.С. Воронцова, генерал-губернатора Таврической губернии, А.С. Фиркович начал собирать материалы, относящиеся к этой проблеме.

Этой задаче была подчинена вся его деятельность по собиранию рукописного наследия и археологических памятников древней и средневековой истории крымских караимов и не только их в Причерноморье, на Северном Кавказе и Ближнем Востоке. Результатом деятельности А. Фирковича стало появление огромной коллекции книг, надписей и манускриптов, насчитывающей более тысячи единиц хранения. О ее значении говорит тот факт, что в их число входит древнейший полный кодекс Библии на иврите, положенный в основу всех современных изданий. Коллекция А. Фирковича, куда входило большое количество рукописей, хранящихся в караимских семьях и передающихся от поколения к поколению, содержала древнейшие рукописи и передавалась от отцов детям. Многие рукописи требовали знания древних языков, которым А. Фиркович не обладал, но о его собрании стало известно в Европе. Коллекцию рукописей хотела приобрести Королевская Лондонская библиотека, но А. Фиркович отказался продавать ее за рубеж.

К сожалению, лишь небольшая часть рукописей прочитана, а ведь среди них могут быть и те, что проливают свет на многие еще не раскрытые тайны древнего мира. Работы над прочтением рукописей хватит не на одно поколение ученых.

И поэтому мне хочется закончить свой небольшой рассказ той же фразой, которую я вынесла в название: «*Древнее знание не должно исчезнуть*».

Еще одним человеком, который много сделал для сохранения истории караимов, является **Валентин Иьич Кифели** (1937 г. р.). Он родился в семье Ильи Иосифовича Кифели, переехавшей в Москву из Крыма.

В 1959 году окончил Тимирязевскую сельскохозяйственную академию по специальности «агрохимия». С 1965 года кандидат, а с 1971 года доктор биологических наук. С 1988 по 1996 год возглавлял Институт почвоведения и фотосинтеза АН СССР. Как почвовед участвовал в экспедициях на Сахалин и Курилы, в Монголию, Туву, Якутию и на Колыму.

С 1996 года живет в США, профессор, член Нью-Йоркской академии. Свободно владеет английским, немецким, французским, чешским, испанским языками. Изъясняется по-японски, по-польски, по-итальянски, на иврите. Понимает по-турецки и по-караимски.

Почему же В. Кифели стал центральной фигурой в современном караимоведении? В Крыму осталось менее тысячи караимов, и ООН рассматривает их как исчезающий этнос. Вот почему караимское наследие во всем его своеобразии должно быть поддержано и защищено от неверных интерпретаций, искажений и толкований. Представители караимского народа хотят, чтобы их наследие сохранялось – кенассы, кладбища, музеи должны быть переданы потомкам.

В 2003 году в США (город Слиппери-Рок) В. Кифели основал Международный институт крымских караимов. Основная задача института – способствовать сохранению культурных ценностей крымских караимов, древнего коренного народа Крыма, накапливать научную информацию о нем.

В институте впервые караимская община рассматривается с биологической точки зрения: законов эволюции, популяционной

генетики, антропологических параметров и еще во многих других аспектах физиологии человека. Эти параметры позволяют подойти к выяснению истинных причин уменьшения численности караимов, изменения возрастного состава караимов как популяции.

Международный институт караимов призван помочь крымским общинам сохранять их интеллектуальные ценности.

В целях охраны своего многовекового наследия особое внимание институт уделяет истории тех городов, где проживали большие группы караимов: Солхату – Старому Крыму, Чуфут-Кале, Гелеву – Евпатории, Кафе – Феодосии, Пантикапее – Керчи.

Институт ведет издательскую деятельность. С 2007 по 2012 год выпускался ежеквартальный журнал «Караимика» (редактор В.И. Кифели). Вышло девятнадцать номеров журнала. Так как история караимов не была систематически записана, а существует в устной передаче, легендах и толкуется подчас с диаметрально противоположных точек зрения, В. Кифели как редактор на страницах журнала дал возможность изложить различные точки зрения.

Поиск истины продолжается!

Институт крымских караимов неоднократно проводил конференции, на которые приглашал потомков крымских караимов, живущих в разных городах и странах. Одна из первых конференций в 2007 году прошла в Дюссельдорфе (Германия). Одна из целей конференции – познакомить и сплотить разрозненные группы, способствовать возникновению связей между ними.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Історія, краєзнавство

62 **Юлія Добролюбська**
Родинний фонд Добролюбських

71 **Александр Сурилов**
Когда прошлое встречается с настоящим

78 **Наталя Панасенко**
Матеріали К.М. Гродського
у фондах Одеського обласного архіву

85 **Виктория Коритнянская**
Еще одно имя…

94 **Лідія Савкова**
Пам'яті професора М.Г. Соколянського

95 **Марк Соколянский**
Студенческая эстрада в Одессе и театральная жизнь

Юлія Добролюбська

Родинний фонд Добролюбських

Протягом майже двох років (з жовтня 2023 до липня 2025) з метою створення родинного фонду Добролюбських тривав процес приймання-передавання на постійне зберігання документів особового походження до Державного архіву Одеської області. На підставі Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» працівниками архіву була проведена експертиза цінності переданих документів та прийнятий висновок щодо їх прийняття та створення родинного фонду Р-7951.

Відповідно до класифікації архівних документів встановлене чітке визначення меж фондів особового походження: «Фондом особового походження називають архівний фонд окремої особи, сім'ї, роду, який утворився впродовж їх життя і діяльності. Фонди особового походження діляться на особові, сімейні та родові. Межі сімейних і родових фондів відрізняються кількістю поколінь, що залишили документи. У фонд сім'ї входять матеріали не більше трьох поколінь, а у фонд роду – не менше чотирьох [1, с. 110]. Саме тому ЕПК Державного архіву Одеської області було прийняте експертне рішення про створення родинного фонду на базі особового фонду Р-7951 К.П. Добролюбського, що був започаткований у 1994 році.

До архіву були передані офіційні документи Андрія Олеговича Добролюбського (1949-2023): трудова книжка, атестати, дипломи, почесні грамоти, подяки, сертифікати, членські квитки різноманітних державних та громадських товариств та об'єднань, читацькі квитки бібліотек міста Одеси, студентський квиток (1966 р.), посвідчення № 68 та значок «Відмінник освіти України». Серед цих офіційних документів, кожен з яких розповідає про етапи

наукового життя, важливим є членський квиток № 694 Одеського археологічного товариства, виданий у 1989 році. Також є декілька незвичних та оригінальних свідоцтв: свідоцтво № 205 про закінчення повного курсу військової авіаційної школи механіків за спеціальністю «авіаційний механік» (1972 р.) та свідоцтво № 123 про членство в Одеському клубі любителів кішок «Пухнаста грація» (1990 р.).

Основну масу переданих матеріалів складають рукописи та чернетки статей, рецензій, звітів про археологічні розкопки багатьох років, річні та узагальнюючи (трирічні, п'ятирічні, ситуативні) звіти про наукову діяльність.

На окрему згадку заслуговує рукопис дипломного проєкта Андрія Олеговича Добролюбського «Зміни у соціальній структурі французького суспільства в першій половині XVII століття (на матеріалах Лангедоку)» (1971 р.). Частково зберігся також рукопис першої (не захищеної) кандидатської дисертації «Об'єкт археології як основа історичних реконструкцій (за матеріалами камінних індустрій)» (1979 р.).

Свідченням близьких дружніх стосунків, іскрометного гумору є рукотворний альбом-аплікація «А.О. Добролюбський у світовому мистецтві», зроблений Євгеном Юлієвичем Новицьким у 1979 році на честь тридцятирічного ювілею, а також «Ода новонародженому кандидату» – привітання із захистом кандидатської дисертації у 1982 році авторства Андрія Вадимовича Алексєєва-Попова.

Наявний на диво повний комплект документів, що стосуються першої невдалої спроби захисту докторської дисертації «Кочовики на південному заході СРСР у X-XVIII ст.», що відбулася в Москві у 1989 р. Ретельно підшиті в окрему теку всі рекомендації опонентів, рецензії з критичними зауваженнями та похвальними побажаннями, офіційна відмова.

Цікавість для дослідників історії археології як науки в Одесі та в Україні може представляти зміст теки під назвою «Склочна тека», в якій зібрані листи, звернення, відповіді на прохання щодо подій конфліктного звільнення А.О. Добролюбського з посади наукового співробітника Відділу археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАН України у 1986 році.

Добролюбські – діячі української науки
Добролюбський Костянтин Павлович
(1885-1953) – історик,
Добролюбський Олег Костянтинович
(1915-1987) – хімік,
Добролюбська (Фукс) Марія Гаврилівна
(1913-1988) – хімік,
Добролюбський Андрій Олегович
(1949-2023) – археолог,
Добролюбська Юлія Андріївна
(1974 р.н.) – філософ

Фонд № Р-7951
ОПИС № 1
справ постійного зберігання
за 1906, 1914, 1927, 1937-2022 роки

Серед значного масиву професійного та дружнього листування А.О. Добролюбського наявні листи від В.Ф. Геннінга, М.Д. Руссєва, Г.М. Тощєва, Л.Я. Лурьє, М.Є. Ткачука. Колоритними є листи від Вадима Михайловича Массона, які містять фрагменти наукових рекомендацій, обговорення домашніх улюблених кішечок та теплі особисті поради.

Наприкінці 1996 року у родини з'явився перший домашній комп'ютер, трохи пізніше був підключений модем та поштова програма. Ця побутова деталь здається, на перший погляд, несуттєвою, однак доступ до сучасних технологій кардинально позначився на масиві збережених документів. Власне кажучи, з того часу паперових чернеток чи листів майже не залишилося. Вся робота здійснювалася за допомогою комп'ютера, чернетки не видруковувалися, видрук в умовах економії паперу йшов

на «зворотки». Аналогічна доля спіткала наукове та дружнє листування: воно стало вестися виключно за допомогою поштових сервісів, паперові листівки перетворюються на рідкість. Це спостереження, зроблене щодо масиву документів родинного архіву, змушує замислитися про подальшу долю архівної справи, можливості досліджень з історії науки, персональної історії, генеалогічних розшуків у майбутньому.

Особистість Ксенії Олегівни Добролюбської (1943-1994) представлена лише двома документами: свідоцтвом про закінчення курсів у шкільній майстерні й набуття спеціальності швачки-мотористки (1960 р.) та її закордонним паспортом (1990 р.).

Наступна частина документів ілюструє життя старшої генерації: Марії Гаврилівни Добролюбської-Фукс (1913-1988) та Олега Костянтиновича Добролюбського (1915-1987). Збереглися трудові книжки, атестати, дипломи, різні довідки. З одної з них можна дізнатися, що моя бабуся Марія Гаврилівна Добролюбська-Фукс у 1950-1951 роках працювала в Одеському педагогічному інституті та прочитала 384 навчальних годин. Серед цих документів необхідно згадати перелік друкованих праць Марії Гаврилівни Добролюбської-Фукс і рукопис її кандидатської дисертації «Анабазін та методи його визначення» (1940 р.).

До архіву передані також примірники автореферата та дисертації Олега Костянтиновича Добролюбського «Роль мікроелементів для винограду на Півдні України», поданої на здобуття наукового ступеня доктора сільськогосподарських наук (1978 р.). Хорошим свідченням впливу його наукової діяльності на колег та учнів є біобібліографічний покажчик «Олег Костянтинович Добролюбський», підготовлений та виданий Фундаментальною бібліотекою Одеського державного аграрного університету у 2009 році. В ньому наведені короткі біографічні відомості та повний перелік опублікованих наукових праць, що складається з 207 найменувань.

Серед особових матеріалів хочеться відзначити «Оду на день народження О.К. Добролюбського», датовану 16 листопада 1964 року авторства Андрія Олеговича. Наскільки вдалося встановити, це єдиний приклад його творчості у галузі поезії, у будь-якому разі єдиний, який зберігся задля радості нащадків.

Окремий, трохи сумний блок документів, складають папери, що ілюструють коротке життя Юрія Костянтиновича Добролюбського (1924-1944). До них відносяться: атестат про закінчення середньої школи освіти дорослих № 9 міста Одеси (1941 р.); довідка з Самаркандського медичного інституту про навчання протягом чотирьох місяців (з 06.04 по 01.07.1942 р.) та відрахування у зв'язку з призовом до армії; свідоцтво про закінчення Харківського військово-медичного училища та присвоєння спеціальності «фельдшер» від 30 червня 1943 року; повідомлення від Багишамальського районного військового комісаріату міста Самарканд, де родина перебувала в евакуації, від 17 травня 1944 року про поранення та смерть лейтенанта медичної служби Юрія Добролюбського. Сум та жаль викликає клопотання Костянтина Павловича Добролюбського про дозвіл прийняти його сина до Харківського військово-медичного училища попри ранній вік та навчання лише на першому курсі, яке було прийняте та виконане. Зберігся також пронизаний ніжністю та турботою про матір та батька останній лист Юрія Костянтиновича, адресований його брату Олегу, в якому він повідомляє про своє тяжке поранення в живіт та просить обережно підготувати матір до сумної новини.

Завершуючи огляд цього блоку документів, треба зазначити наявність та ретельну збереженість листування О.К. Добролюбського від 1947 року з представниками військового керівництво Полісся щодо стану могили Ю.К. Добролюбського, дозволу на ексгумацію тіла та навіть супровідних дозволів від Головного управління Залізної дороги щодо транспортування труни до Одеси.

Документи наступного покоління родини вже були частково передані до Державного архіву Одеської області наприкінці 80-х років XX століття та склали особовий фонд Костянтина Павловича Добролюбського Р-7951. Знайдений та переданий до архіву був ще атестат про закінчення Одеської жіночої гімназії міністерства народної освіти С.А. фон Гирш-Брамм Елеонори Ісидорівни Добролюбської (дівоче прізвище Фатер) від 1905 р. та два свідоцтва Елеонори Ісидорівни Добролюбської про закінчення курсів Одеського будинку вчених з підготовки технічних співробітників для установ від квітня 1927 року, які підтверджують опановування

нею канцелярського діловодства і комерційної кореспонденції, а також бухгалтерії. Дуже інтригує фраза в одному з цих свідоцтв, що вона засвоїла «теоретичний курс та практичну працю з подвійної італійської бухгалтерії у зв'язку з комерційною арифметикою та фабрично-заводською бухгалтерією».

До фонду К.П. Добролюбського було додано також декілька офіційних документів: депутатський квиток Одеської міської ради трудящих І скликання 1939 року № 187, членський квиток Професійного союзу робітників вищої школи та наукових установ № 455208 (1942 р.), посвідчення відмінника народної освіти № 1657 (1946 р.), орденська книжка № 255523 (1948 р.).

Звичайно, до архівного фонду були також передані світлини всіх означених вище членів родини Добролюбських з належною атрибуцією [2].

Переходячи до конкретного аналізу змісту родинного фонду, необхідно зазначити, що особовий фонд Р-7951 К.П. Добролюбського, що був створений у 1994 році, складався з чотирнадцяти справ, з № 1 по № 14, які містять сімдесят дев'ять документів на двохсот тридцяти дев'яти аркушах.

В ньому документи К.П. Добролюбського розділені на шість розділів:

І. Особисті та біографічні документи Добролюбського К.П.

ІІ. Матеріали наукової та педагогічної діяльності Добролюбського К.П.

ІІІ. Документальні матеріали, що стосуються видання праць Добролюбського К.П.

IV. Листування Добролюбського К.П.

V. Друковані матеріали.

VI. Фотографії.

Для нового родинного фонду було зафіксовано номер зберігання Р-7951 та внесено одинадцять справ, з № 1 по № 11, сто сімдесят три документи на трьохстах дев'яносто шести аркушах. Вони розділені на дев'ять розділів, а саме:

І. Документи Добролюбського К.П.

1.1. Творчі документи Добролюбського К.П.

1.2. Біографічні документи Добролюбського К.П.

1.3. Документи майново-господарського характеру Добролюбського К.П.
1.4. Зображувальні документи Добролюбського К.П.

II. Документи Добролюбського О.К.
2.1. Творчі документи Добролюбського О.К.
2.2. Біографічні документи Добролюбського О.К.
2.2.1. Особисті документи Добролюбського О.К.
2.2.2. Документи до ювілейних дат, нагороджень, присвоєння наукових ступенів та вчених звань Добролюбського О.К.
2.3. Документи про Добролюбського О.К.
2.4. Зображувальні документи Добролюбського О.К.

III. Документи Добролюбського Ю.К.
3.1. Листування Добролюбського Ю.К.
3.2. Біографічні документи Добролюбського Ю.К.
3.3. Документи про Добролюбського Ю.К.
3.4. Зображувальні документи Добролюбського Ю.К.

IV. Документи Добролюбського А.О.
4.1. Творчі документи Добролюбського А.О.
4.1.1. Дипломна робота, автореферати
4.1.2. Статті
4.1.3. Рецензії та відгуки
4.1.4. Тези лекцій
4.1.5. Пояснювальні записки до курсів
4.1.6. Списки праць
4.1.7. Літературні твори
4.2. Записні книжки Добролюбського А.О.
4.3. Листування Добролюбського А.О.
4.3.1. Листи Добролюбського А.О.
4.3.2. Листи до Добролюбського А.О.
4.4. Документи біографічного характеру Добролюбського А.О.
4.4.2. Документи про наукову діяльність Добролюбського А.О.
4.4.3. Документи про археологічні розкопки Добролюбського А.О.
4.4.4. Документи до ювілейних дат, нагороджень, присвоєння наукових ступенів та вчених звань Добролюбського А.О.

4.5. Документи про Добролюбського А.О.

4.5.1. Статті, рецензія, документи про вшанування пам'яті Добролюбського А.О.

4.5.2. Документи про повсякденне життя Добролюбського А.О.

4.6.Зображувальні документи про Добролюбського А.О.

V. Документи Красножона А.В. (учня Добролюбського А.О.)

VI. Документи Добролюбської К.О.

VII. Документи Добролюбської Ю.А.

7.1. Творчі документи

7.1.1. Курсові роботи, дисертація, автореферати

7.1.2. Тексти лекцій

7.1.3. Переклади

7.2. Біографічні документи Добролюбської Ю.А.

VIII. Документи членів роду (дружини)

8.1. Документи Добролюбської (уродженої Фатер) Е.І., дружини Добролюбського К.П.

8.2. Документи Добролюбської-Фукс М.Г., дружини Добролюбського О.К.

8.2.1. Творчі документи

8.2.2. Документи біографічного характеру

8.2.2.1. Особисті та службові документи

8.2.2.2. Документи до ювілейних дат, присвоєння наукових ступенів та вчених звань Добролюбської-Фукс М.Г.

8.2.3. Документи про Добролюбську-Фукс М.Г.

8.2.4. Зображувальні документи Добролюбської-Фукс М.Г.

IX. Документи, що відклалися в фонді

Науково-технічне опрацювання документів родинного фонду Добролюбських було проведено відповідно до основних правил роботи архівних установ України спеціалістом відділу формування Національного архівного фонду України, організації та координації архівної справи та діловодства Державного архіву Одеської області кандидатом історичних наук Людмилою Лісунець.

Стан переважної кількості документів добрий та задовільний. Документальні матеріали були систематизовані за тематичним та хронологічним принципом.

Список використаних джерел

1. Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Редкол.: Я.С. Калакура (гол. ред.) та ін. – Київ, 1998. – 316 с.

2. Добролюбська Ю.А. Архівний фонд родини Добролюбських // АО: Nomina nuda tenemus. Меморіальні читання А.О. Добролюбського. Добірка наукових статей / Колектив авторів за ред. О.Б. Головко; Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, 2024. – Одеса: Бондаренко М.О., 2024, с. 32-36.

3. Хронологічний покажчик друкованих праць доктора історичних наук професора Андрія Олеговича Добролюбського // АО: Nomina nuda tenemus. Меморіальні читання А.О. Добролюбського. Добірка наукових статей / Колектив авторів за ред. О.Б. Головко; Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, 2024. – Одеса: Бондаренко М.О., 2024, с. 183-207.

Александр Сурилов

Когда прошлое встречается с настоящим

В декабре 2008 года в Одессе праздновали двести лет хозяйственного правосудия в Украине. На торжества среди прочих почетных гостей был приглашен из Германии и правнук последнего председателя Одесского коммерческого суда Олег Лузанов, прибывший в Одессу с супругой и сыновьями из немецкого города Франкфурта-на-Майне. Вот что поведал тогда в интервью Олег Лузанов о своих одесских корнях.

Афанасий Кесоглу

– Мой прапрадедушка, Фома Петрович Лузанов, был офицером 22-го егерского полка и принимал участие в кавказской войне 1811 года, и, разумеется, он участвовал также в Отечественной войне 1812 года против Наполеона. Позже служил в Саратовском и других армейских полках императорской армии, воевал на турецкой войне 1828 года и был удостоен ордена Святого Владимира за мужество. Дослужился до генерал-майора и вышел в отставку командиром Севского полка. Он женился на Наталии Николаевне Дембровской, дочери гвардейского

Петр Фомич Лузанов

офицера Николая Гавриловича Дембровского, видного чиновника из окружения губернатора графа Воронцова и позже – его преемника графа Коцебу, занимавшего в 1820-1826 гг. должность председателя Одесского коммерческого суда.

Весьма примечательно, что Наталья Дембровская приходилась внучкой легендарному Афанасию Васильевичу Кес-Оглу – полковнику, ветерану тогдашних войн, попечителю иностранных поселенцев, патриарху греческой общины города и первому его бургомистру.

В награду за воинские подвиги полковнику Кес-Оглу были пожалованы правительством значительные земельные угодья в окрестностях Одессы. В имение, состоящее из 15 000 десятин, то есть примерно 18 000 гектаров, входили Куяльницкий и Хаджибейский лиманы, ему также принадлежали широко известные сейчас Лузановский парк и Лузановский пляж. В завещании Михаил Фомич Лузанов описывает границы своих угодий следующим образом: на севере поместье ограничивалось Николаевской железной дорогой, от этой черты семье принадлежала вся земля до Черного моря на юге, на востоке оно распространялось до Левады, на западе – до границы города Одессы. Сегодня трудно себе представить, что такая огромная территория могла принадлежать одной семье.

Кроме этих владений семье принадлежало также более тридцати десятин, или тридцать шесть гектаров охотничьих угодий в Бессарабии под названием Гертоп, что на турецком языке означает «Долина». Михаил Фомич Лузанов занимался там на досуге подсобным хозяйством и виноделием.

У Фомы Петровича Лузанова и его жены Наталии было семеро детей: Николай, Мария, Петр, Эммануэль, Михаил, Александр и Клеопатра. Михаил Фомич родился в 1852 г., то есть ровно за сто лет до меня. Он был женат на Марии Семеновне Паволо-Чивроковской. Проживали они в собственном доме на улице Маразлиевской, 30. У них было двое сыновей, Петр и Павел, мой дедушка. Петр собирался стать дипломатом, но, к сожалению, умер в возрасте двадцати лет.

После службы в императорской армии Михаил Фомич был избран депутатом Государственной думы, а в 1908 г. назначен председателем Коммерческого суда. Именно в это время суд, регулирующий хозяйственные правоотношения, был особенно необходим, так как Одесса была пятой среди крупных портовых городов в мире, то есть большим коммерческим центром.

Однако Михаил Фомич занимался и иного рода деятельностью. Он управлял вышеупомянутым поместьем Лузановых. Он также являлся председателем правления принадлежавшей семье компании, которая управляла Куяльницким соляным промыслом. В завещании Михаил Фомич пишет, что это был первый соляной прииск во всей стране, в котором соль добывалась в искусственном бассейне. Куяльницкая соль продавалась по всей стране, и Михаил Фомич управлял компанией по добыче соли долее тридцати лет.

Михаил Фомич Лузанов

У моего дедушки было не одно поприще в жизни. Он преуспел и как управляющий поместьем, и как успешный предприниматель. И не только это. Он задумал преобразовать часть своих угодий под морской и лиманный курорт с парковой зоной. Даже уже после революции он хотел

осуществить этот план. В конце 1918 или в начале 1919 г. он основал со своими друзьями Акционерное общество «Лиманно-морской курорт и парковая зона». Как он описывает в завещании, общество приобрело для своего управления большое здание на Херсонской улице, 62, рядом с Городским садом. Интересным также является то, что одним из соучредителей этой компании был друг и коллега Михаила Фомича Георгий Петрович Кузанов, заместитель председателя Коммерческого суда и член Одесского городского управления (Городской думы Одессы). Согласно плану, принадлежавший нашей семье дом на Лузановском пляже, разрушенный после революции, должен был стать первоклассной комфортабельной гостиницей. Вокруг собирались построить новый оздоровительный центр с музыкальным залом и библиотекой, с читальным и конференц-залами. Был объявлен конкурс на лучший проект застройки курортной зоны. В общей сложности заслуживали внимания более двадцати проектов, для рассмотрения которых общество организовало комиссию. Михаил Фомич возглавил эту комиссию как председатель. Вместе с ним в нее входили архитекторы, инженеры, подрядчики, художники и ремесленники.

Михаил Фомич также заключил контракт с Юго–западной железной дорогой, согласно которому предусматривалось строительство запасного пути железной дороги протяженностью пять верст, соединяющего главную станцию Одессы с парковым городом. В соответствии с этим договором к вагонам Юго-западной железной дороги должны были добавить три вагона, принадлежавших обществу. Планировалось, что эти дополнительные вагоны будут обслуживаться собственными кондукторами общества для создания лучших условий гостям города. Эти три вагона должны были выходить из Одессы трижды в день весной, осенью и зимой, а летом – каждый час. С Одесским обществом пароходства и торговли был подписан контракт, по которому прогулочные пароходы должны были осуществлять сообщение между Лузановским пляжем и портом. Для проведения в жизнь этих проектов семья Лузановых как основатели общества вложили огромный капитал – три миллиона рублей. На то время это было колоссальной суммой.

К сожалению, с приходом к власти в начале 1920 года большевиков реализация проекта и все действия по его осуществлению были остановлены.

Михаил Фомич думал о будущем Лузановского пляжа и парка еще девяносто лет тому назад.

Наша семья была вынуждена покинуть Одессу после того, как Павла Михайловича, моего дедушку, сына Михаила Фомича, чуть не убила группа моряков-анархистов, когда он, боевой офицер, прогуливался в форме ротмистра вместе со своим двоюродным братом Владимиром Тодоровским по берегу Лузановского пляжа. Обстановка стала слишком опасной, и мой дедушка не хотел быть втянутым в гражданскую войну против своего народа. Потому Михаил Фомич Лузанов, его жена – мои дедушка и бабушка, – а также мой отец, которому тогда было всего три года, оставили Одессу на последнем английском корабле, выходившем из одесского порта, и отправились в изгнание.

Александр Сурилов и Олег Лузанов на фамильном участке кладбища в Крыжановке

Михаил Фомич Лузанов умер в сентябре 1924 года в эмиграции, в маленьком югославском городке Болман. Мой дедушка Павел Михайлович благодаря друзьям получил место комиссара провинции Барания. Невзирая на то, что семья потеряла все, им удалось прожить вполне пристойную жизнь. После смерти Михаила Фомича дедушка и бабушка вместе с моим отцом переехали в Париж. Во Франции жизнь их была очень сложной. У них не было ни гроша, и найти какую–либо работу во время мирового экономического кризиса было почти невозможно. Отец вырос в бедности, но благодаря природным способностям и упорному труду смог получить приличное образование. Будучи французским офицером во время Второй мировой войны, он попал в немецкий плен, да так и остался в Германии. Вот и получилось по воле судьбы, что я родился в Германии и до сих пор живу там. А сегодня я очень счастлив быть здесь, в Одессе, откуда берут начало мои родовые корни.

Закончить свою исповедь мне хотелось бы цитатой из завещания Михаила Фомича, где в последнем параграфе он высказывает собственное мнение о большевиках:

Олег Лузанов с супругой в Хозяйственном суде Одессы

«После вторжения они уничтожили все: цивилизацию, культуру, торговлю, промышленность и, главное, государство как таковое, его мораль и религию, семью, собственность и интеллект, и притом во всех классах общества. Они ввели режим анархии и тирании, не имеющий равных. Я убежден, что долго так жить невозможно. С Божьей помощью сильная власть будет восстановлена на нашей Родине, вернув порядок, безопасность и обеспечив неприкосновенность личности и семьи, – одним словом, нормальная власть, признающая

труд свободных людей, личную инициативу и собственность. Затем, если Господу будет угодно, мы вернемся домой, и нам предстоит напряженная и кропотливая работа во всех направлениях. Конечно же, вначале будет нелегко. Но в дальнейшем каждому удастся снова найти работу или занятие, соответствующее его знаниям, опыту и таланту».

И хотя Михаил Фомич не предполагал, что это займет так много времени, к счастью, он все же оказался прав.

Таков род Лузановых, теснейшим образом породненный с Одессой от времен ее основания и до первых лет Гражданской войны…

P. S. История эта имеет продолжение. Весной 2011 года в приднестровском городе Бендерах состоялось торжественное, со всеми воинскими почестями перезахоронение останков генерал-майора Фомы Петровича Лузанова, приходившегося внуком Афанасию Васильевичу Кесоглу. Представительная одесская делегация привезла в Бендеры горсть земли из Крыжановки – бывшего поместья Лузановых в окрестностях Одессы.

В тот достопамятный день среди присутствовавших на церемониале был и правнук Фомы Петровича, Олег Лузанов, с сыновьями – потомки знаменитого Афанасия Кесоглу, первого бургомистра Одессы…

Наталя Панасенко

Матеріали К.М. Гродського у фондах Одеського обласного архіву

К.М. Гродський у студентські роки

Лікар Костянтин Михайлович Гродський, учень і друг Д.К. Заболотного, став відомим завдяки книзі А. Кардаша «У Черного моря». До неї ввійшли дуже цікаві спогади про допомогу Гродського євреям під час гітлерівської окупації.

Матеріали Одеського обласного державного архіву дозволяють розгорнути та доповнити два епізоди, про які згадували мемуаристи.

У липні 1928 р. місто було приголомшене вбивством одного з найпопулярніших лікарів Одеси, громадського діяча Григорія Луарсабовича Гегелашвілі.

Казали, що він підозрював лекпома [помічника лікаря] Сонченка, який його застрелив, у розтраті грошей Будинку лікаря, де лекпом був завідувачем, а лікар – членом правління. Сама посада завідувача також видавалась непотрібною та обтяжливою для профспілки через те, що сплачувалася з членських внесків. Сонченку загрожувало скорочення.

Сам лекпом, пояснюючи скоєне, заявив, що застрелив контрреволюціонера.

Гегелашвілі не був контрреволюціонером. Він з юнацьких років брав участь в революційному русі. В період влади Денікіна за його, лікаря, допомогою визволяли заарештованих підпільників.

Але Гегелашвілі був соціал-демократом ще до встановлення радянської влади, а Сонченко отримав партквиток вже після. І саме цю обставину багато хто вважав за вирішальну. «Это не уголовное дело, – казав після суду Я.Ю. Бардах, – а сплошная политика. А приговор – политическая демонстрация агитпропа, который сует нос даже в спальню. Скоро нельзя будет пойти в уборную без представителя агитпропа».*

За підрахунками ДПУ (Державного політичного управління), на поховання зібралось до 12 000 осіб. Громадянська панахида проходила у Центральній поліклініці Рабмеда, яку організував колись Гегелашвілі.**

У натовпі шастали агенти ДПУ та слухали розмови. За їхніми донесеннями складали зведення про вбивство та реакції на нього. Показово, що і в цих, і в наступних – про реакцію на суд і вирок – названі прізвища майже всіх, чиї слова цитуються.

Переказана і промова Гродського (принаймні її початок), про яку згадувала Лідія Гіммельфарб, порівнюючи її з промовою Леніна, виголошеною з балкону особняка Кшесинської.***

Чому ця промова справила таке колосальне враження – сьогодні зрозуміти важко, але для депеушників це віха: «еще до начала речи врача Гродского», «после речи Гродского»… «Во время его речи слышались рыдания женщин и открытые возмущения как по адресу убийцы, так и соввласти. Тут же произошли припадки с двумя эпилептиками, докончившие общую картину нервозности собравшихся».****

Слідство провели швидко. 22 серпня розпочався судовий процес.

---

* Державний архів Одеськой області (далі – ДАОО), ф. П-7, оп. 1, д. 1606, ар. 5.

** Троїцька, 37.

*** Посилання на альманах, в якому друкувалися глави з книги А. Кардаша «У Черного моря»: Морія. Альманах. – Одесса: Печатный дом, 2004 г., № 2, с. 125.

**** ДАОО, ф. П-7, оп. 1, сп. 1605, ар. 209.

Наводиться думка Гродського щодо суду: «Мы разве не знаем цену этим процессам, которые за показной суровостью открывают убийце двери на свободу? Пропасть между двумя мирами велика. Мы все знаем, чем кончится этот фарс с Сонченко и прокурором в главных ролях. Разве найдется десяток-другой оптимистов и чудаков, думающих, что на сей раз власть скажет свое слово. Что же касается мягкого отношения к убийце, то лишь какой-нибудь паршивец вроде врача Белоуса и прочих агентов ГПУ могут раскрыть рот в пользу Сонченко. Да, наконец, Сонченко – статист. Все эти Юделевичи, Сонченко и те, кто ждет своей очереди с револьверами, – это продукт системы. Виновата система. Она их породила. Самое главное – это можно ли ожидать на суде громовой речи против системы. Конечно, никто не решится. Поэтому процесс лишен подлинного интереса».*

В зведеннях про реакцію на судовий процес та вирок наводяться численні оцінки слів Гродського.

Лікар Фінн: «Гродскому нужно воздать должное. Он высказал то, чего многие боятся и думать. <…> Сказать открыто, что Сонченко вдохновлен профессиональной организацией, – это в настоящих условиях звучит героизмом».**

Колишній завідувач одного з клубів Одеси: «Гродского ценит вся интеллигенция. Как истого революционера и защитника всех угнетенных. Он работал в партии тогда, когда там было много честных людей».***

Священник Муратов: «Черт с ними и с Сонченко вместе. Важен один день допроса д-ра Гродского, который стоит всего процесса».****

Лікар Ясиновський: «Жаль Гродского. Сердечный человек и талантливый врач – погиб так рано». <…> Лікар Бланк: «Так он же еще не погиб. Рано его жалеть». Лікар Ясиновський: «Какая разница – днем раньше или днем позже».*****

* ДАОО, ф. П-7, оп. 1, сп. 1608, ар. 135.
** ДАОО, ф. П-7, оп. 1, сп. 1606, ар. 7.
*** ДАОО, ф. П-7, оп. 1, сп.1606, ар. 5.
**** ДАОО, ф. П-7, оп. 1, сп.1606, ар. 8.
***** ДАОО, ф. П-7, оп. 1, сп. 1606, ар. 8.

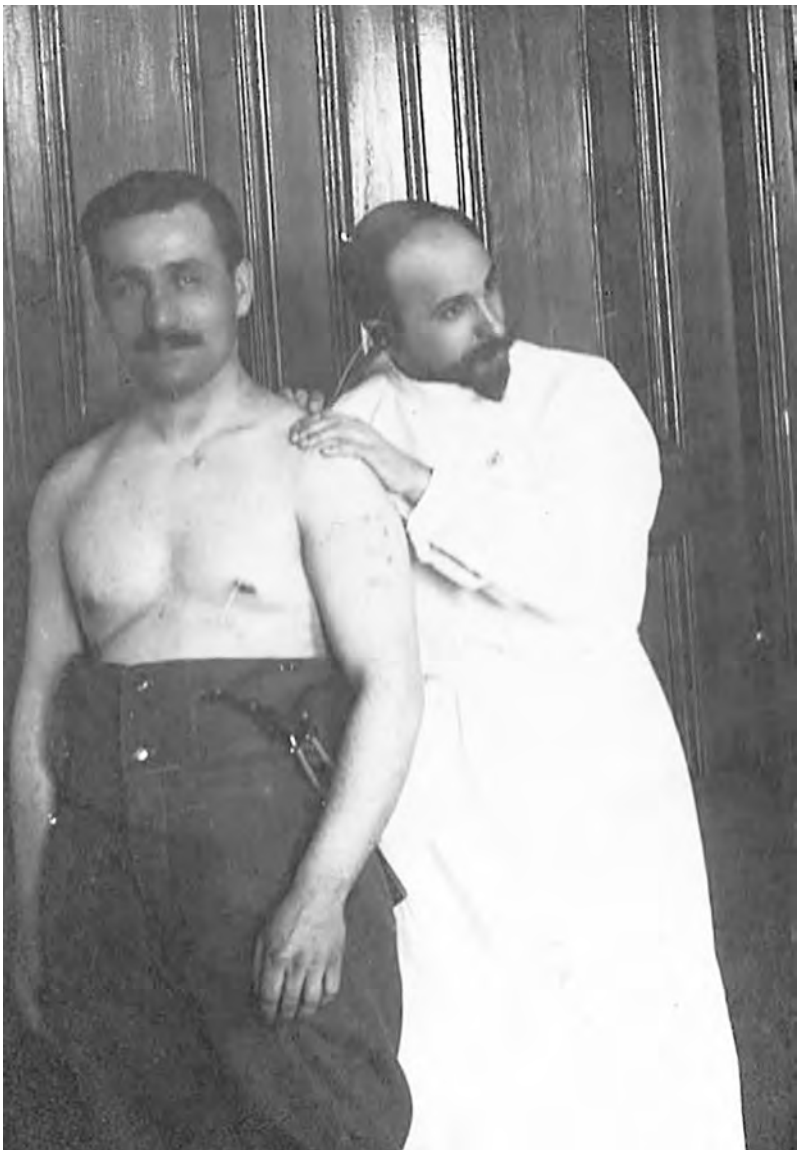

Костянтин Михайлович Гродський оглядає пацієнта

Лікар Лейчик: «Смелость Гродского объясняет большинство врачей тем, что он холост, богат и независим. Многие держали бы себя так же, как Гродський, но боязнь за судьбу семьи их сдерживает».*

За словам Лідії Гіммельфарб, Гродський був відчайдушним завдяки зв'язкам з верхівкою більшовиків, що збереглися в нього «чуть ли не до Ленина».**

Ленін на той час вже помер, та й підтвердження такого знайомства не виявлено. Існують документи, що свідчать про співпрацю з Троцьким, але в 1928 р. це вже могло лише зашкодити.

У січні 1912 р. прихильники Леніна провели в Празі конференцію, яку проголосили загальнопартійною. Інші фракції РСДРП стали готувати нову, на якій дійсно були б представлені всі.

З секретного донесення начальника жандармського управління Одеси генерал-майора Померанцева.

25 червня 1912 р.

«В особенности против ленинской конференции и за созыв второй общепартийной конференции вела усиленную агитацию редакция издающейся в Вене газеты «Правда», которая кроме помещения в названной газете разоблачений конференции Ленина рассылала русским организациям и отдельным партийным лицам всевозможные письменные сообщения, касающиеся упомянутой конференции, а также и призывы к объединению на местах. <…>

Так как к тому времени правильно функционирующей организации в Одессе не существовало, то редакция газеты «Правда», как указывает агентура, в феврале сего года все свои сообщения направляла в Одессу исключительно на имя находившегося в сношениях с редакцией студента Императорского Новороссийского университета К.М. Гродского, а затем и на имя поселившейся в квартире своего брата Э.Л. Соколовского – жены издателя газеты «Правда» <…> Л.Д. Бронштейна, он же Николай Троцкий – А.Л. Бронштейн, которые и делились полученными ими из-за границы партийными сообщениями и указаниями со своими единомышленниками. <…>

* ДАОО, ф. П-7, оп. 1, сп. 1606, ар. 8.
** Морія. Альманах… 2004, № 2, с. 124.

Под влиянием агитации К. Гродского и А. Бронштейн <…> среди одесских партийных работников, как рабочих, так и интеллигенции, было замечено оживление и стремление к сорганизованию».***

Пізніш за дорученням Троцького до Одеси приїхав А.А. Іоффе****. (Троцький назвав його головним співробітником редакції «Правды».) Стеження засвідчило, що Іоффе тричі побував у квартирі Гродського.*****

9 червня всіх «сооргани-зовавшихся» заарештували. Гродського у вересні вислали на два роки до Вологодської губернії.******

Це, до речі, був уже третій арешт.

К.М. Гродський

Перший відбувся в 1904 р. Його арештували в числі «группы непримиримых» – тридцять дев'ять осіб, прихильників терору, що відкололися від одеської есерівської організації.*******

Вдруге – в 1910-му на два тижні після сходки, на якій смертельно поранили Іллю Іглицького. Гродський був одним із тих, хто виносив пораненого з аудиторії. «Держал правую ногу».********

*** ДАОО, ф. П-2, оп. 1, сп. 466, ар. 11.

**** Іоффе Адольф Абрамович (1883-1927) – с-д, після II з'їзду РСДРП – меншовик. Видатний радянський дипломат. 1925-1927 рр. приєднувався до троцькістської опозиції.

***** Канатний пров., 4.

****** ДАОО, ф. П-2, оп. 1, сп. 466, ар. 30.

******* ДАОО, ф. 634, оп. 1, сп. 103, ар. 1 – 1 зв.

******** ДАОО, ф. 634, оп. 1, сп. 954, ар. 157 звб.

В цілому біографія Гродського не вивчена. Відомості в документах, що збереглися, бувають суперечливі та вимагають уточнення.

Наприклад, у трудовому списку вказано, що в 1908 році він викладав природознавство в «низших еврейских школах Винницы»*, а в заяві 1932 р. написано, що трудовий педагогічний стаж нараховується з 1912 р.**

В тому ж трудовому списку вказано, що в 1914-1916 рр. Гродський – асистент по кафедрі бактеріології в Жіночому медичному інституті Заболотного (в Петрограді).*** А він в цей час закінчує Імператорський Новоросійський університет і навчається на медичному факультеті Юр'ївського університету, який закінчує чи то в 1916****, чи то в 1917***** році.

Інтригує й нез'ясований епізод 1917 року. 22 червня на засіданні Президіуму виконкому Одеської ради робочих депутатів окремо оговорювалося питання «О К. Гродском». Вирішили: «Поручить Фельдману переговорить с Гродским и просить его остаться в Одессе».******

Розробка теми обіцяє ще чимало цікавого.

* ДАОО, ф. Р-4576, оп. 1, сп. 38, ар. 8 зв.
** ДАОО, ф. Р-4576, оп. 1, сп. 38, ар. 3.
*** ДАОО, ф. Р-4576, оп. 1, сп. 38, ар. 8 зв. – 9.
**** ДАОО, ф. Р-112, оп. 1, сп. 179, ар. 8.
***** ДАОО, ф. Р-4576, оп. 2, сп. 6, ар. 12.
****** ДАОО, ф. Р-3829, оп. 1, сп. 91, ар. 68 зв.

Виктория Коритнянская

Еще одно имя…

В 2025 году мир отмечал восьмидесятилетие победы над нацизмом во Второй мировой войне. Много жизней унесла эта война, и невообразимо дорогой ценой далась человечеству эта победа. Увы, жизни миллионов, их непрожитые судьбы не вернуть, но память о них мы должны, обязаны сохранить!

Возможно, когда-нибудь в Одессе будет составлен мартиролог, где поименно будут указаны все евреи, погибшие во время Холокоста в нашем городе и лагерях Транснистрии. Первые значительные шаги в этом направлении уже сделаны Б. Гидалевичем, Л. Дусманом, П. Козленко и И. Комаренко. Сотни имен сохранены – следовательно, никогда не будут забыты. В то же время сколько еще предстоит разыскать, а сколько уже никогда не будут названы…

В этом очерке – еще одно имя. Еще одна неспасенная жизнь, а значит, еще один неспасенный целый мир…

* * *

История семьи Кантор одновременно похожа и непохожа на тысячи других семейных историй. Похожа, потому что наряду с иными, жившими в российской, а затем советской Одессе еврейскими семьями, она пережила погромы, революции и войны, непохожа – потому что жизнь каждого человека, равно как и каждой отдельной семьи, уникальна и неповторима.

Глава семейства, пружанский мещанин Харитон (Хицкель) Наумович Кантор, обладал недюжинным певческим талантом

и в молодые годы пел на сцене Большого театра в Москве под псевдонимом Комаров. Позднее, после переезда в Одессу, он давал на Подбельского, ныне – улице Коблевской, частные уроки вокала. Учителем, судя по всему, он был хорошим: желающих разучить с ним классические арии было немало. Жена Харитона Наумовича Вера Борисовна, согласно обычаям того времени, была домохозяйкой.

У Харитона Наумовича и Веры Борисовны родилось пятеро детей: четыре мальчика – Михаил, Владимир, Иосиф и Александр – и девочка, смуглая красавица Белла. Все мальчишки, как часто бывало в те годы, выросли убежденными большевиками. Накануне 17-го года, все бросив, они уехали в Москву «делать революцию». Со временем революция «отблагодарила» каждого по-своему. Старшего Михаила сделала известным журналистом и писателем. Иосифа превратила в маститого профсоюзного деятеля и редактора периодических изданий «Наша газета» и «Голос работника». А вот Александра – «весьма крупного» историка, доцента и заведующего кафедрой истории народов СССР в Горьковском государственном пединституте (в настоящее время Нижегородский государственный педагогический университет имени Козьмы Минина. – **Авт.**), расстреляла в 36-м, обвинив в контрреволюционной троцкистской деятельности. По иронии судьбы все братья ныне покоятся в Москве: облагодетельствованные властью – на Новодевичьем кладбище, нею же уничтоженный – на Новом Донском. Был еще Владимир, но история его жизни, увы, затерялась в водовороте времени и событий…

Из всех детей в Одессе осталась жить только Белла – героиня этого небольшого очерка.

Белла родилась 1 (12) марта 1883 года и была вторым ребенком в семье. В 1899 году она окончила четыре класса Одесской женской гимназии О.Г. Шольп на углу улицы Жуковского и переулка Нечипоренко, а в 1902 – семь классов женского коммерческого училища А.В. Поликарповой-Козленко. Дни сдачи выпускных экзаменов в училище стали для Беллы судьбоносными – юную студентку заприметил входивший в состав экзаменационной комиссии штатный преподаватель, а позднее –

начальник Одесского технического железнодорожного училища Василий Модестович Владимиров*.

Как в дальнейшем развивались отношения между Василием Модестовичем и Беллой, мы не знаем, однако закончилось все вполне благополучно – союз влюбленных длился чуть более тридцати лет, до рокового февраля 1942 года, но прежде… Задолго до трагических событий второго года оккупации Одессы у Беллы Харитоновны и Василия Модестовича родились две дочери: 28 февраля 1909 года увидела свет Лидия, 14 января 1918 года – Евгения.

Воспитанию девочек уделялось большое внимание. Первые уроки французского языка дала им мать, отец же научил играть в шахматы, привил любовь к чтению и музыке.

Жизнь семьи текла размеренно и обыкновенно. Девочки окончили школу и, получив высшее образование (обе пошли по стопам отца, став педагогами), поступили в аспирантуру. Первой, как и положено старшей сестре, вышла замуж Лидия, однако счастье молодых было недолгим – в 1937 году ее муж был расстрелян по сфабрикованному делу в печально известном ныне урочище Сандармох. За месяц до гибели супруга Лидия родила в Одессе сына, названного в честь деда – фельдшера 53-го пехотного Волынского полка Модеста Владимировича Владимирова – Модестом. Родители Беллы Харитоновны к тому времени уже давно жили с братьями в Москве, так что война застала ее в родительском доме на улице Мастерской с Лидией** и четырехлетним Модиком: младшая дочь Женя, связав себя узами брака, давно жила отдельно, а с началом обороны Одессы и вовсе уехала с семьей мужа в эвакуацию (как вспоминала впоследствии Евгения, уезжать она очень

* Владимиров В.М. – также инициатор и один из основателей в Одессе Шахматного общества. Биографический очерк о нем можно прочесть на сайте электронного биографического справочника о выдающихся одесситах «Они оставили след в истории Одессы».

** Согласно распоряжению Народного комиссариата образования УССР, Лидия после окончания аспирантуры в 1941 г. была направлена на работу в Никопольский институт (обозначенная в документах необходимая дата прибытия в вуз – 15 августа 1941 г.), однако самостоятельно обеспечить свой отъезд со старой матерью и малолетним сыном из почти уже осажденной Одессы она не смогла.

Белла Харитоновна Кантор.
Вероятно, Одесса, 1920-е гг. Из семейного архива С.А. Бородавкина

не хотела и даже пряталась от родных мужа за баулами на причале, но… была найдена тестем и чуть ли не насильно отправлена на корабль).

Сейчас сложно сказать, почему Белла Харитоновна не уехала из Одессы. Очевидно, она совершенно этого не хотела. Во-первых, в городе оставались дочь и внук, а также к тому времени уже тяжело больной Василий Модестович. Во-вторых, чтобы уехать, нужен был талон на эвакуацию, которого у Беллы Харитоновны – простой домохозяйки – конечно же, не было. К тому же в Одессе у нее была квартира, скудное, но все же имущество, да и бояться немцев – таких интеллигентных и воспитанных – она считала, не стоило, и… Решение, как оказалось – роковое, было принято.

О дальнейшей судьбе Беллы Харитоновны (Бети, как ласково называли ее родные и друзья), а также оставшихся в Одессе Василия Модестовича и Лидии с сыном знаем из сохранившегося в семейном архиве письма, которое написала находившейся в эвакуации Евгении ее крестная – Лариса Митрофановна Евдошенко.

Поскольку в письме содержатся не только сведения о судьбах членов семьи Владимировых-Кантор, но отчасти отображены и события, происходившие в Одессе в период ее оккупации румыно-немецкими войсками, ниже воспроизводим его текст полностью с сохранением орфографии и других пометок.

«Одесса 6/V 44 г.

Здравствуй милая, дорогая Женя!

Получила твое письмо 30/IV – четыре красноармейца мне его доста-

вили и второе получила 6/V. Лида и Модик живы, здоровы, Лида все эти $2^{1/2}$ года служила, писала, жила по Ланжероновской улице рядом с театром оперы и балета, очень дружна была с Андреем Б. и уехала 24/III – 44 года. Что касается мамы, то и сейчас, и каждую минуту я ее жду, может быть вернется, так как в феврале 1942 г. она ушла, вернее уехала, в гетто – около станции Березовки – 100 километр[ов] от Одессы. Тебе наверно известно, что делают эти проклятые варвары с евреями в оккупированных областях. Мы все делали, чтобы спасти ее. Лиду спасать было гораздо легче, так как она по паспорту русская и в милиции зарегистрирована как русская и все равно ей надо было на определенное время скрыться. Мы ей нашли убежище – комнату на окраине города около дюковского сада, где ее никто не знал у одной бедной девушки, ибо по приказу варваров должны были отправляться в гетто все евреи и все имеющие еврейское происхождение, не различая пола и возраста. Бедную Бетю мы прятали 2 месяца – приказ был издан в первых числах января, а мама ушла в конце февраля и что самое тяжелое, что она – бедная, от всего переживаемого стала заговариваться, ничего не понимала и ничего не соображала – тяжело было – это была тяжелая трагедия. В январе, когда гнали всех евреев, стояли сильные морозы до 25° – они несчастные с котомками на плечах с малютками на руках шли молча, покорно опустив головы, – сердце разрывалось на части, и мы не были в состоянии спасти их. Дорогой много погибало: погибало от мороза да там на месте их убивали. Мама ушла очень поздно, когда морозов уже не было в конце февраля, была тепло одета – в шубе, валенках и теплом платке. Из гетто многие писали и сообщали о их горькой судьбе – тяжелой непосильной работе – конечно – бедная Бетя никак не могла этого вынести. От нее мы за эти 2 года и 2 месяца ничего не получили, т. е. никакой весточки. На нас – нашу квартиру был сделан донос о том, что мы скрываем 3х евреев, очень тщательно искали – в сарае, погребе, пристали к Елене Евграф[овне], так им донесли, что скрывается пожилая женщина. Надо сказать, что они опоздали на несколько часов. Нам очень помогала в деле спасения Лиды и мамы Ел. Евгр. ныне уже покойная – она умерла 26 января 1943 года, прожив у нас без 3х месяц[ев] 20 лет. Василий Мод[естович] был тяжело болен всю осень и зиму и когда нависла беда, он не в состоянии был оказать какую-либо помощь, он лежал 2 недели без сознания, временами приходя в себя – 23 февраля 42 г. он скончался – мама, услышав это, даже не (отреагировала) не обратила внимание.

26/II мама ушла, скрывать больше не было никакой возможности – мы рисковали своей жизнью. Тебе известно, как проклятые варвары немцы расправляются с населением, оставляя город, мы остались, ждали смерти, каким-то чудом спаслись ибо они не успели, Одесса отделалась своими окраинами – Усатово, Холод[ная] Балка, где все население вырезано.

Пережили очень много, хочется видеться и говорить обо всем, ведь всего не опишешь и обо всем не передать на бумаге.

Жду тебя, приезжай как к себе домой, знай, что твой дом и у нас. Одновременно пишу и в Москву – мне очень тяжело это писать, но что делать – надо пережить. Целую тебя и Леню, желаю Вам быть счастливыми. Приезжайте жду. Ваши, Лариса и Петя Евдошенко».

Вот такое письмо… И такая судьба… Позднее дочери искали следы матери, но… та исчезла, словно ее и не было…

* * *

Вероятно, кому-то из читателей покажется знакомой фамилия спасителей Беллы Харитоновны. Да, это тот самый, когда-то известный в Одессе антиквар, коллекционер и нумизмат Петр Максимович Евдошенко с супругой Ларисой Митрофановной. К сожалению, сегодня уже не найти живых свидетелей их подвига, но поступок, ими совершенный, полностью соответствует всем критериям присвоения звания «Праведник народов мира». В связи с этим, пусть и с опозданием, следует признать, что Лариса Митрофановна и Петр Максимович, а также, очевидно, их домработница Елена Евграфовна – официально не признанные сегодня Праведники народов мира.

О супругах Евдошенко известно немало. Жили они в том же доме, что и семья Кантор (были их соседями и близкими друзьями), по адресу улица Мастерская, 25, в небольшой трехкомнатной квартире на первом этаже. Петр Максимович был крестным отцом Евгении и Модеста.

Лариса (Прасковья) Митрофановна любила театр, сносно играла на фортепиано. Согласно данным «Загальної іменної картотеки фондів окупаційного періоду», ГАОО, А-Я, 1941-1944 гг.,

Лариса Митрофановна Евдошенко в молодые годы. Дата и место съемки неизвестны. Из семейного архива С.А. Бородавкина. Фото Петра Максимовича Евдошенко в семейных архивах внуков Б.Х. Кантор, к сожалению, отсутствует

в период оккупации Одессы работала педагогом в школе № 21, после освобождения Одессы – учителем биологии в 12-й школе (школа располагалась на углу улиц Ленинградской (в настоящее время ул. Александра Кутузакия) и Мастерской). Несмотря на то, что была значительно моложе супруга, умерла первой – 17 декабря 1956 г. Похоронена на Втором Христианском кладбище.

Петр Максимович был выходцем из деревни, в юности долгое время работал подмастерьем, позднее – «мальчиком» при антикварном магазине. Во время оккупации Одессы, по данным внуков Беллы Харитоновны, открыл на углу улиц Ланжероновской и Екатерининской (нынешней Европейской) антикварный магазин, после освобождения города работал завхозом в винсовхозе в Ульяновке под Одессой. Также работал оценщиком в государственных комиссионных магазинах и, по словам А.С. Коциевского, «приторговывал дома». По воспоминаниям жившего некоторое время в семье Евдошенко М.Р. Софинского, был хозяйственным, сам ходил на рынок за продуктами, умел и с удовольствием готовил. Скоропостижно скончался 4 апреля 1958 г. (по данным Е.В. Владимировой (сведения из картотеки С.З. Лущика) и С.А. Бородавкина, в надписи на надгробии допущена ошибка, в действительности Петр Максимович умер 4 марта). Погребен рядом с женой.

Заметим, что даты рождения супругов Евдошенко, к сожалению, неизвестны, однако часто бывавший вместе с матерью у них в гостях внук Беллы Харитоновны Сергей Алексеевич помнит, что незадолго до смерти Лариса Митрофановна была еще моложавая, довольно полная женщина, а вот Петр Максимович запомнился ему стариком лет семидесяти – семидесяти пяти.

Детей супруги Евдошенко не имели.

К сожалению, собрание П.М. Евдошенко (по мнению А.С. Коциевского – самое крупное в конце 1950-х гг. собрание антиквариата в Одессе, особенно ценной в нем была коллекция монет) не сохранилось после его смерти: часть была распродана по дешевке родней, часть отвезена в село, где сгорела во время пожара. В 1957 году Петр Максимович продал несколько живописных работ («Портрет неизвестной» Н.Д. Кузнецова, «Овцы на водопое» Г.А. Ладыженского и др.) Одесской государственной картинной галерее (в настоящее время Одесский национальный художественный музей). В 1958 г. эти произведения экспонировались на Выставке картин русских и украинских художников второй половины XIX и начала XX вв. из частных собраний г. Одессы.

В книге А.С. Коциевского «О коллекциях и коллекционерах» (1995 г.) П.М. Евдошенко посвящена отдельная глава. Согласно приведенной информации, в основу его коллекции легло собрание известного химика, профессора Новороссийского университета Е.Ф. Клименко, у которого Петр Максимович, «еще мальчиком неграмотным и по-деревенски неотесанным», вначале был в услужении, а со временем, набравшись опыта, стал доверенным лицом (отметим, что С.З. Лущик считал легенду о связи Евдошенко с Клименко неправдоподобной). Позднее существенно пополнить собрание удалось в годы нэпа и оккупации Одессы, когда Петр Максимович был владельцем антикварных комиссионных магазинов (в годы оккупации, согласно данным из картотеки С.З. Лущика, совладельцем антикварного магазина Евдошенко был художник Н.И. Скроцкий). И внуки Беллы Харитоновны, и Сергей Зенонович Лущик на самом деле правы лишь отчасти. В действительности совладельцем магазина Петра Максимовича был брат Николая Скроцкого Виктор, и открыли они в мае 1942 года на углу улиц Ланжероновской и Екатерининской не антикварный магазин, а, как явствует из объявления в «Одесской газете», «Шляпный и меховой магазин Виктора Скроцкого». Об этом позднее также писала в автобиографии и работавшая в нем некоторое время продавщицей Лидия Владимирова.

Одесские коллекционеры считали Евдошенко самородком. Он обладал исключительным чутьем, без которого не мог по-

настоящему состояться ни один коллекционер. «Среди его покупателей были известные ученые, артисты, писатели, в основном из Киева, Ленинграда, Москвы», – вспоминал А. Коциевский. Также он упоминал о массивном золотом перстне с античной геммой на изумруде, изображающей вакхическую сцену. Кольцо это впоследствии купил у Евдошенко известный украинский поэт Микола Бажан (в собрании Киевского литературно-мемориального музея-квартиры Миколы Бажана указанный перстень, увы, отсутствует. – **Авт.**). Кроме того, неоднократно бывавший в гостях у Петра Максимовича А. Коциевский писал, что в одной из комнат его роскошной, со вкусом украшенной изысканными предметами старины квартиры размещалось специальное зеркало, с помощью которого Евдошенко мог незаметно наблюдать за пришедшими.

Могилы супругов Евдошенко на Втором Христианском кладбище.
Из семейного архива М.Р. Софинского

Еще одним источником данных о П.М. Евдошенко является уже упоминавшаяся ранее картотека С.З. Лущика. Из нее со ссылкой на его крестницу Е.В. Владимирову узнаем, что работавший с 1930-х гг. до начала войны агентом по снабжению в виноградарском совхозе в Ульяновке Петр Максимович был всегда крайне нелоялен к советской власти. Жена его Лариса Митрофановна окончила истфак Одесского института народного хозяйства, после чего получила второе высшее образование, окончив биологический факультет. Всю «советскую» жизнь супруги боролись с попытками их уплотнить, подселяя и прописывая в своей квартире многочисленных родственников и знакомых.

Автор благодарит внуков Б.Х. Кантор: С.А. Бородавкина и М.Р. Софинского, а также С.А. Седых за помощь в подготовке публикации.

Пам'яті професора М.Г. Соколянського
(1939-2025)

Марк Георгійович Соколянський

5 березня 2025 року в Любеку пішов із життя Марк Георгійович Соколянський – людина, яка залишила по собі не лише наукову спадщину, а й добру пам'ять, що збереглася у серцях тих, хто мав щастя його знати.

Ми познайомилися, коли він був доцентом кафедри зарубіжної літератури Одеського державного університету імені І.І. Мечникова, а я – студенткою факультету романо-германської філології. Його лекції вражали логічністю та чіткістю викладу, проявом колосальної ерудиції. Від Шекспіра до Шоу, від Філдінґа до Уайльда – він умів представити кожного з них так, ніби особисто був вхожим до їхніх творчих лабораторій. Нам уже тоді було зрозуміло, що це постать виняткового масштабу. Він був вимогливим викладачем (його фраза «Я суворий, але справедливий» стала його візитівкою), і багато хто його побоювався. Але для тих, хто справді хотів стати філологом, Марк Георгійович був високою планкою, прикладом для наслідування на шляху до пізнання таємниць професії.

Згодом я теж почала працювати на кафедрі, і студентські враження тільки посилилися. Але для мене Марк Георгійович був не лише ученим зі світовим ім'ям, автором сотень праць. Він був людиною, яка щиро й беззастережно любила літературу, театр, культуру в різних її аспектах; його статті, рецензії, виступи, художні твори та спогади – все це було продовженням його жвавої, уважної до світу натури.

А ще він дуже любив Одесу, говорив про моє рідне місто, ніби про близьку людину: «Одеса для мене не просто населений пункт». І справді: вона стала значною частиною його життя, а він – частиною її культурної історії. Навіть мешкаючи в Німеччині, він ніколи не віддалявся від Одеси, повертався сюди як додому: водив гостей на екскурсії, читав лекції, брав участь у дискусіях.

Сьогодні важко прийняти, що Марка Георгійовича більше немає поруч. Але його голос, його сувора доброта, його пристрасна любов до літератури, театру та міста біля моря – все це залишиться з нами назавжди.

Лідія Савкова

Марк Соколянский

Студенческая эстрада в Одессе и театральная жизнь*

...В юношеские годы было еще часто не до серьезных раздумий. Куда важнее казалось свое, ежедневное – спорт (я всерьез увлекался баскетболом), художественная самодеятельность (за этим клишированным словосочетанием стояла живая и совсем не казенная область нашей жизни), даже студенческий научный кружок, не говоря уж о типичных, но совершенно естественных возрастных заботах и развлечениях.

В университетской самодеятельности руководил я своего рода ансамблем миниатюр: сам писал тексты, по мере своего

* Фрагмент главы «Alma Mater» из книги М. Соколянского «Анфиладами долгой памяти: Воспоминания и раздумья». – Берлин: Другое решение, 2023.

юношеского разумения режиссировал и к тому же был одним из исполнителей. Многие формы, используемые нами, были в некоторой степени подражательными: давала себя знать ориентация на виденную в юные годы столичную, взрослую эстраду. Но были и робкие поиски своего пути, случались, кажется, и мелкие находки. Среди моих друзей-товарищей по эстраде были люди небезынтересные.

Лучший актер среди нас – Игорь Бобровский был моложе меня на два курса, но по годам старше лет на десять-двенадцать. Он успел окончить военное училище, дослужиться до звания старшего лейтенанта, каким-то образом выпасть из армейского гнезда и начать жизнь сначала, с нулевой отметки. Его профессиональная судьба по окончании университета как-то не заладилась. Преподавал философию (эстетику) в разных вузах, но к подлинной науке не прикоснулся, а позднее встретил я его, когда он, плюнув на диплом, монтировал какие-то металлоконструкции в главном корпусе университета в составе бригады арматурщиков. По-моему, попивал. Потом и вовсе не встречались, но вспоминаю его всякий раз с нежностью.

Чаще всего сводила нас жизнь с Наумом Лейдерманом, который вскоре после окончания университета уехал в Свердловск (ныне Екатеринбург) и там стал вузовским преподавателем и серьезным литературоведом. С годами достиг больших успехов: был маститым профессором в Екатеринбургском педагогическом университете, доктором наук, руководителем им собранного научного коллектива. В 2009 году на Урале торжественно отметили его семидесятилетие, а через год он, к сожалению, скончался. Моим другом стал и старший сын его Марк (свои труды он подписывает еще в студенческие годы взятым псевдонимом – Марк Липовецкий) – доктор наук, плодовитый литературный критик, автор нескольких книг и множества статей; уже много лет преподает он русскую литературу в университете штата Колорадо (США). Да и сын Марка Даниил пошел по близкой тропе, увлекшись искусствоведением. Лиля Никулина стала этнографом, специалистом по Индонезии, работала в Москве в институте этнографии, последние годы жила в Амстердаме; увы, рано умерла.

Так случилось, что в Одессе в конце 1950-х было два мощных центра студенческой эстрады – Институт инженеров морского флота и университет. В середине пятидесятых в университетской самодеятельности блистали Григорий Кофф, Александр Монюшко, Владимир Загоруйко. Из них только Загоруйко, филолог по диплому, ушел в искусство, доучивался и стал с годами, откровенно говоря, не очень интересным теле- и театральным режиссером. Его соратник по парному конферансу Александр Монюшко, человек более содержательный, уже лет в сорок был доктором геолого-минералогических наук, успешно работал на Северном Кавказе; к сожалению, умер сравнительно молодым.

Пожалуй, самым креативным из них был Григорий Кофф, писавший довольно смешные интермедии и неплохую легкую музыку. Геолог по профессии, с годами он стал кандидатом, а в весьма зрелом возрасте и доктором наук, был главным специалистом в крупном московском проектном институте, членом разных важных геологических комиссий, разъезжал по заграницам…

Году в 1957-м на смену выпустившемуся из университета поколению Коффа и Монюшко пришли мы. Как ясно из сказанного выше, в большинстве своем мы тяготели к специальным, профессиональным занятиям, посему и в своей артистической активности замыкались, главным образом, в университетских рамках. Правда, ездили с концертами в другие университеты (черновицкий, ужгородский, кишиневский, вильнюсский), но слишком большого значения своей гастрольно-концертной деятельности не придавали; скорее просто сами получали некоторое удовольствие, или, как стали говорить позднее, разрядку. А может быть, наши авторские и актерские способности были слишком скромны, чтобы замахиваться на профессиональную эстрадную жизнь? Вполне возможно.

Вот коллеги из Института инженеров морского флота (теперь он именуется Морским университетом) – те в большинстве своем изначально брали прицел на творческую деятельность и, как показала жизнь, имели на то все основания. Успех их программ обеспечивал вполне профессиональный эстрадный

оркестр под руководством способного музыканта Евгения Болотинского; кажется, даже на международном фестивале молодежи и студентов 1957 года в Москве этот оркестр выступал и был как-то отмечен. Вели концерты оркестра два раскованных и артистичных конферансье – Виктор Ильченко и Михаил Жванецкий, ставшие впоследствии широко известными в стране людьми. Уже их студенческий конферанс не только был веселым, но и касался некоторых существенных проблем нашей жизни – разумеется, дозволенных тогда к обсуждению на эстраде. До сих пор не могу забыть очень смешную сценку «Экзамен», которую Ильченко и Жванецкий исполняли вместе с колоритным Давидом Макаревским.

Возможно, эта сценка выламывалась из задач парного конферанса и была ближе к следующей ступеньке в их последовательном восхождении по лестнице эстрадного мастерства. Такой ступенью стал одесский студенческий эстрадный театр «Парнас-2», одним из соавторов и музыкальных руководителей которого был Григорий Кофф, окончивший к тому времени геологический факультет университета и колебавшийся, как витязь на распутье, в выборе дальнейшего пути. Среди актеров этого театра кроме Ильченко и Жванецкого были и другие одаренные люди: Давид Макаревский, Зиновий Аврутин (позднее завлит и режиссер одесской оперетты), Роман Кац, ставший впоследствии Романом Карцевым, разножанровый пианист и аккомпаниатор Эрнест Штейнберг и прочие. Однако театр просуществовал всего несколько лет. Кофф уехал на Дальний Восток, преподавал в каком-то хабаровском техникуме (откуда, правда, очень оперативно катапультировался по довольно типичным «семейным обстоятельствам» в Москву). Эстрадный спектакль «Принцесса Турандот» был показан парнасовцами в Москве без особого успеха, а затем... Лучшие актеры театра были приглашены в знаменитый – тогда еще ленинградский – театр миниатюр под руководством великого артиста Аркадия Райкина. Сначала Роман Карцев, потом Виктор Ильченко, Людмила Гвоздикова, а затем и Михаил Жванецкий – как сочинитель отдельных миниатюр, а затем как завлит и основной автор.

Обо всем этом рассказали в своих мемуарных публикациях Карцев и Жванецкий. Увы, из «большой тройки» раньше всех ушел в лучший мир замечательный Виктор Ильченко*. Подробнее вспомнил о «Парнасе-2» Давид Макаревский (к сожалению, уже тоже покойный) в своей немудреной и задушевной «Книге про нас». Мой взгляд на их судьбу – иной, из зрительного зала. Одаренность этих людей была мне ясна с самого начала. Приятно было замечать по отдельным райкинским номерам, как набирал силу писательский талант Жванецкого. Было немного обидно за прекрасных актеров Ильченко и Карцева, прозябавших у Райкина: Мастер во всех сценках предпочитал солировать сам, отводя остальным удел если не безмолвных статистов, то подыгрывающих ему, протагонисту, подмастерьев. Потому, когда вся тройка ушла от Райкина и вернулась в Одессу (было то, по-моему, на пороге 1970-х), многие восприняли это как начало нового витка в их восхождении. Казалось бы, так и случилось. Вскоре стали они невероятно и вполне заслуженно популярны, объездили всю страну, нередко мелькали в программах Центрального телевидения. Однако осторожные одесские и киевские власти так и не позволили создать в Одессе театр миниатюр – время было для запрещающих товарищей самое подходящее – и в конце 1970-х артисты и их автор перебрались в Москву.

Нечасто, но иногда задумывался я, по тому ли пути сам пошел. Не стоило ли посерьезнее воспринять тяготение к сочинительству эстрадных сценок и диалогов, которое по тем временам воплощалось в довольно приличные, по мнению разных людей, тексты? Среди моих соратников по студенческой эстраде были и такие, кто считал, что мне стоит попытаться что-то опубликовать, что-то предложить местным эстрадным исполнителям, да и не только местным... Помню, как Лиля Никулина рвалась показать Аркадию Райкину – в период очередных гастролей последнего в Одессе – какие-то мои тексты,

* Роман Карцев пережил своего партнера на два с лишним десятка лет и покинул этот мир в 2018 году, немного не дожив до своего восьмидесятилетия. А через два года скончался Михаил Жванецкий, уход которого стал поистине скорбным событием для всего русскоязычного мира.

а я ей категорически не разрешил, и думаю, что был совершенно прав. Возможно, и попадались среди тех «сочинений» тексты не очень глупые и довольно смешные, но все же смешными они были для более или менее ограниченного круга людей, ибо содержали множество аллюзий на обстоятельства вузовской, научной или литературной жизни. Что-то наверняка было и вторичным. Много лет спустя один из моих друзей, очень далекий от творческой или гуманитарной деятельности, сказал, что критик во мне нередко подавляет творца. Не исключаю, что его диагноз был отчасти верным, и я когда-то в самом деле допустил серьезную ошибку в выборе пути, но (повторюсь) случилось лишь то, что случилось.

Если и бродили во мне литературно-сатирические задатки, то в какой-то мере реализовались они позднее всего лишь в нескольких едких рецензиях, по жанру близких к литературным фельетонам, да в небольшой книжке рассказов, написанных в основном в середине 1990-х, в период вынужденной профессиональной недогруженности. В молодости же громкий вопль тяги к сочинительству вырвался из моей натуры разве что вскоре по окончании университета. Накропал я тогда полнометражную комедию из жизни научных работников и по настоятельной рекомендации одной своей приятельницы послал ее Николаю Павловичу Акимову, с которым вполне случайно и шапочно познакомился во время гастролей возглавлявшегося им театра комедии в Одессе. Как это ни странно, Акимов мне самолично ответил: мол, ему многое в комедии понравилось, у меня есть все задатки комедиографа, но пьеса не выдержит первой же цензурной инстанции. Предложил мне почаще обращаться к эзопову языку и, если у меня есть замысел новой пьесы, прислать ему вначале некий синопсис, вроде краткого либретто.

Так я и поступил. Задумал комедию, основанную на приеме параллелизма разных времен: ловкий беспринципный человек, хорошо приспособившийся к советской действительности, каким-то чудом попадает в средневековье и там со своими навыками великолепно приспосабливается. Ответила мне сотрудница литературной части акимовского театра. Не помню, что меня особенно разозлило – может, обилие глуповатых

и бестактных литературных советов в ее письме, а может, то обстоятельство, что Акимов передоверил ей разговор с автором, только я не сдержался и написал мэтру по-юношески вздорное письмо, на которое Акимов со временем ответил довольно остро. Он едко-иронически просил прощения за то, что зарубежные гастроли оторвали его от регулярной переписки со мной, что-то еще советовал, но большой заинтересованности в потенциальном авторе уже не проявлял. Я же в то время заканчивал кандидатскую диссертацию и сделал для себя окончательный выбор: порвал первую пьесу, как и наброски второй, и больше таким образом бумагу не изводил и не беспокоил маститых режиссеров, сосредоточившись на своих научных делах.

Спустя много лет я попытался проанализировать, правильно ли поступил тогда. Рассуждая телеологически, наверное, правильно. Как утверждал Лев Толстой, если можешь не писать – не пиши. Видимо, я вполне мог не писать пьес... Было, возможно, что-то не от высшей мудрости и в резкой реакции Акимова. Незадолго до того вернулся он из Франции, где (назовем вещи своими именами) провалился со своей постановкой «Свадьбы Кречинского» Сухово-Кобылина. Какой-то французский рецензент даже обнаружил в постановке (в трактовке эпизодического персонажа – еврея) следы антисемитизма, и это замечание крепко обидело Николая Павловича. Уж чего-чего у Акимова и в заводе не было, по воспоминаниям близких к нему людей, так это антисемитизма. Другие кисло-сладкие рецензии были пострашнее разносных: увы, спектакль не стал событием в парижской театральной жизни. Некогда талантливейший режиссер к тому времени уже подрастерял былую творческую силу, и по воле коварной судьбы случилось это как раз тогда, когда получил он наконец желанную возможность выйти на европейскую публику. Вот и был старый мастер крепко обижен, даже разозлен, обличал в махровом софроновском «Огоньке» современный западный театр с его трюкачеством, а я попался ему под раздачу.

Видит бог, обиды на Акимова я долго не держал. Тем более что довольно скоро после того случая режиссер ушел

из жизни, и с ним ушла яркая глава из истории отечественного комедийного театра, а остались, помимо еще шедших спектаклей и памяти о постановках прошлых лет, его мудрость и великолепное остроумие. Многие остроты о театральном искусстве помнятся до сих пор. Когда на всяких заседаниях в былую советскую пору велеречиво представляли очередного оратора: слово имеет лауреат такой-то премии, народный артист, художественный руководитель, профессор и прочая, и прочая, сразу вспоминал я реплику Акимова, поданную в аналогичной ситуации: «Если у человека есть имя, ему достаточно фамилии».

В середине 1970-х подружился я с хорошим режиссером и очень симпатичным человеком Изакином Абрамовичем Гриншпуном. Когда-то он работал во Львове, возглавлял там театр музыкальной комедии. В середине 1950-х этот театр по решению московских властей поменялся местами с Одесским драматическим театром Советской Армии, и в Одессе появился новый театр музкомедии, вскоре ставший всесоюзно известным. Вместе с главным режиссером Гриншпуном приехали и его актеры: Михаил Водяной, Евгения Дембская, Маргарита Демина, Юрий Дынов и другие, талант которых проявился по-настоящему в Одессе.

Теперь этот театр носит имя Михаила Водяного – обладателя яркого комедийного дарования, чей талант полностью, может быть, так и не раскрылся: помешала чрезмерная приверженность артиста к житейским благам, к высоким отличиям, к сидению в президиумах... Тем не менее нельзя не признать, что популярность его была действительно всенародной. Однако же, будь на то моя воля, ограничился бы я мемориальной доской с барельефом Михаила Григорьевича на фасаде театра. Не в меньшей мере еще одно имя заслуживало того, чтобы отразиться пусть не в названии, но в мемориальной доске на том же фасаде. Это имя создателя театра и главного режиссера Изакина Абрамовича Гриншпуна. Когда в начале 1960-х Гриншпуна выжили из Одессы (привычное дело в богатой внутренними конфликтами театральной жизни), он переехал в Ленинград, работал доцентом театрального института

и очередным режиссером в акимовском театре комедии (один из его спектаклей – «Цилиндр» по пьесе Эдуардо де Филиппо – еще долгие годы держался в репертуаре). Изакин Абрамович много рассказывал мне об Акимове, рассказывал с огромной любовью и нескрываемым восхищением, добавляя в мое представление о большом режиссере, художнике и интересном человеке новые неповторимые черточки.

А подступиться к драматургическому ремеслу (не громко ли сказано?) более или менее всерьез довелось мне однажды спустя четверть века. Одесский русский драматический театр пригласил на разовую постановку ленинградского режиссера Александра Белинского*, известного постановщика мюзиклов и нескольких успешных телеспектаклей. В Одессе он ставил пьесу Бернарда Шоу «Цезарь и Клеопатра». На меня Белинский вышел по рекомендации Александра Аникста. Дело в том, что задумал режиссер поставить на телевидении сложную и объемную драму Шоу «Человек и сверхчеловек». Он хотел, чтобы я сотворил из большущей пьесы сценарий на четыре серии по 55 минут; утверждал, что на Центральном телевидении ждут не дождутся, когда он начнет работу над телефильмом. Побеседовав подробно с Белинским, я взялся за это дело и за месяц-два написал сценарий. Белинский его одобрил, но, видимо, он переоценил то «нетерпение», с которым телевизионное руководство готово было предоставить ему постановку. Она так и не состоялась. Меня это, кажется, огорчило, но не слишком. К тому времени я был основательно погружен в собственно литературоведческую и театроведческую проблематику и неосуществленный творческий замысел не воспринимал как большую трагедию.

...Что ж, думаю, тогда, в шестидесятые, Ленинградский театр комедии не много потерял оттого, что не оказался среди его авторов еще и пишущий эти строки, да и отечественная комедиография вряд ли сильно пострадала. Я тогда полностью сосредоточился на научной работе, выбрав полем

* На рубеже веков он был художественным руководителем петербургского театра музыкальной комедии.

деятельности литературоведение. Был ли этот выбор сознательным? В какой-то мере да. К сожалению, не было у меня со студенческих лет Учителя, на которого хотелось бы равняться, а из-за весьма средней подготовки, полученной в университете, я не очень четко представлял себе специфику избранной науки. Многое пришлось постигать путем ускоренного и поначалу лишенного системности самообразования, когда едва ли не главным автодидактическим методом стал метод проб и ошибок…

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Проза

106 **Анна Михалевская**
Черничный сок в третьем акте

126 **Валерій Галадим**
Початок

130 **Леонід Лейдерман**
Танцювальна сюїта

135 **Анатолий Контуш**
Как я стал профессором Сорбонны

163 **Игорь Божко**
Слепое слово

180 **Владимир Каткевич**
Люди первого броска

189 **Хелена Андрейчикова**
Ми всі тут завжди випадково

Анна Михалевская

Черничный сок в третьем акте

Отрывок из романа «Три стороны монеты»

1.

Блокпосты каким-то чудом прошли. Лука вынашивал планы придушить режиссера, как только они окажутся на украинской территории. При виде русских у того случались приступы разговорчивости, и Сергей сказал столько неуместных фраз, что их запросто могли бы отправить обратно, а то и пристрелить.

Но граница была позади, и Лука решил отложить расправу.

Настя молчала уже более получаса. Это было рекордом и тревожным знаком.

– Куда вы меня везете? – спросила она неожиданно злым голосом.

Лука всерьез задумался над вопросом. Режиссер молчал – крепко держал руль и делал вид, что не отрывает взгляд от дороги. И это было к лучшему. Март порошил снегом. Асфальт покрывала тонкая корка льда – машину то и дело заносило в сторону.

– Родители? – решился Лука.

Кажется, Костя упоминал, что семья переехала из Донецка.

– Папа спился и ушел от нас. Мама в Торонто с новым мужем.

– Подруги, друзья? – Лука сделал следующее предположение.

– У меня только Лешка был… И Костик.

– Тогда остается Китай или Галапагосы, – поднял бровь режиссер. – Куда сначала?

Настя не отвечала, упрямо смотрела на мелькавшие за окном степи.

– Тебе бизнес поднимать надо. Душ на орбите и всякое такое, – напомнил Сергей.

– Какой бизнес?! Вы что, сдурели? Война кругом! – взвилась Настя.

Режиссер хотел что-то сказать и коротко глянул на Настю в зеркало, на миг оторвав взгляд от дороги.

Этого оказалось достаточно: машину повело в сторону, завертело. Сергей жал на тормоза, отчаянно крутил руль, пытаясь выровнять колеса, но броневик заносило все больше.

Лука уперся ногами и схватился за поручень над окном. Фетя взвизгнула и оказалась у него на коленях.

– Держитесь за передние кресла! – крикнул режиссер.

Верх и низ поменялись местами. Голову мотало. Лука чувствовал, как лапы собаки упираются ему в живот, шерсть забивается в рот, ногу зажимает, и он дергает ее, дергает, дергает…

Наступила тишина. И вспышка. Характерный свист. Он наконец выдернул ногу и вывалился из машины. Рванул заднюю дверцу, но она заклинила.

– Настя! – заревел он.

Присмотрелся в окно. Настя куда-то пропала. На ее месте сидела Ева. Глаза у нее были открыты, голова откинута. А из-под шеи растекалось темное пятно, портя обивку режиссерской машины.

Сергей?! Лука ошалело всматривался в салон. Водительское сидение пустовало. Фетя? Он огляделся – над бесконечной очередью машин поднимался дым. Кричали люди. Бурые пятна на асфальте. Вдалеке маячил пропускной пункт.

– Фетя, – шептал он, шаря руками по корпусу, пытаясь открыть хоть какую-то дверь.

Откуда-то он знал – собаки там нет.

– За тобой должок, – косматый старик навалился на заднюю дверь, приподнял, потянул на себя, и она поддалась ему, открылась.

– Так что, вернешь ее?

Лука скользнул внутрь, уложил тело Евы на сидении. Проверил пульс, прикоснулся рукой ко лбу. Как будто было непонятно.

Старик стоял над ним, кивая.

– Что это за очередь? – буднично поинтересовался Лука, словно и спросить у Лодочника было нечего.

– В сентябре узнаешь, – бросил старик, развернулся и ушел.

Его фигура растворилась в криках и стенаниях.

Сентябрь?

Только-только занялся рассвет. На полях желтая трава. Люди одеты в осенние куртки. Воздух относительно теплый, явно не мартовский.

Новый взрыв оглушил. Лука скользнул в машину и сразу провалился в темноту.

Кто-то шлепал его по лицу.

– Ну вот, дожились. Я дал тебе пощечину, – режиссер звучал устало.

– Где Ева?! – подскочил Лука, сморщился от боли в голове.

С заднего сидения на него смотрела глазами-плошками Настя. Внизу калачиком свернулась Фетя и мелко дрожала.

– Хороший вопрос, но есть лучше. Где мы? – ответил режиссер, театрально обводя рукой вокруг.

Машина стояла в какой-то глуши посреди степи. В окно полыхало жарким воздухом. Впереди угадывались наметки дороги – глина со щебнем. Трава еще не осенняя, но уже выгоревшая под солнцем.

Метрах в пятидесяти лежал на боку автобус. Беспомощно крутилось колесо.

Вот где, оказывается, гремело.

Лука выбрался из машины. Он бы побежал, но зрение не фокусировалось, ноги заплетались.

«Там Ева, – пульсировала мысль. – Там Ева, ее еще можно вытащить».

Но там было нечто другое. Развороченный снарядом автобус. Обезображенные трупы в камуфляжной форме. И один живой солдатик – он бродил между телами товарищей, перед каждым останавливался, сам с собой говорил.

– Что в таких случаях делать? – отрывисто спрашивал режиссер.

И по тому, как он давился словами, было понятно – тот едва сдерживает рвотные позывы.

– Есть рация? – Лука подошел к солдату. У того глаза блуждали где-то далеко.

Сергей сбегал за водой к броневику, парню дали попить. С третьей попытки удалось выяснить, что рация вышла из строя. «Надо сказать, надо вернуться в распологу, – твердил солдатик. – И их, их, – он показывал на погибших товарищей, – надо спрятать».

Лука глянул на режиссера:

– Возвращайся к машине, позаботься о Насте и Фете.

Тот сглотнул. Засучил рукава и стал рядом. Втроем они перенесли восемь трупов в пробитый кузов автобуса. Парень считал и пересчитывал. Потом начинал снова. Лука подумал, что это его успокаивает, и не мешал.

Уже когда они ехали в «распологу», парень вдруг сказал:

– Лешего нет. Лешего я так и не нашел.

Дезертир, решил Лука. В любой армии есть дезертиры. Он это испытал на собственной шкуре.

2.

Сидя в машине, Лука увидел, как открылась калитка, выбежала девушка. И подумал: интересно, кого из них она ждала. Того, кто вернулся? Или тех, кто остался?

– Хочу домой, – сказала Настя, – к Лешке… – и шмыгнула носом.

Лука попытался ее обнять, но она сбросила руку. И он замер, задеревенел от собственного бессилия.

И не заметил, когда Сергей вышел из машины. Стало удивительно тихо. Канонада, которая сопровождала их последнее время, будто прошла точку кульминации, а куда дальше – к финалу или новому акту – еще не решила. Дожились, он мыслит категориями театра.

Что ж, ночевать им придется, судя по всему, здесь. Надо бы осмотреться.

Невысокий старичок опирался на забор двумя руками, смотрел в землю.

– Всех потерял. Почти всех… Хорошие ребятки были, – сказал он, не поднимая головы, оттер глаза и поковылял в дом.

Лука проводил его взглядом. И уже собрался было идти на поиски режиссера, когда увидел Еву. Узнал и не узнал.

Тонкие черты лица заострились. Губы стали тверже. Взгляд из уютного, как плюшевый плед, мягкого серого превратился в жесткий стальной. Он бежал ее спасать, но, кажется, опоздал. Лука помнил, как это бывает. Ева перестала бояться. Теперь ее ничего не удержит – от подвига, от дурости, от шага из окна. Война сорвала предохранитель.

– Представляешь, кого нашел?!

Сергей не мог скрыть радостного оживления. Он приобнимал Еву, тряс, хватал за руку, будто боялся, что та сейчас растает.

– Вот как… надо же… – Лука говорил совсем не то, что хотел, не то, что повторял про себя раз за разом, когда прокручивал в голове их встречу. Думал, что первым делом стиснет ее в объятиях, так, чтобы почувствовать – живая, и не отпустит. Но перед ним стояла чужая девушка.

И все же она была внучкой Феликса.

Эта мысль вернула его на пыльную дорогу, в село на краю мира, к растерянным людям. Объятия придется пропустить.

– Мы приехали за тобой, Ева. Чтобы отвезти домой.

– Домой? – губы Евы скривились, отдаленно напоминая улыбку. – Если б хоть на неделю раньше… – Ева уставилась за их плечи, будто там кто-то крутил фильм про «неделю раньше». – А сейчас все равно.

Она ушла в дом, закрыла за собой дверь.

– Тоскует за Лешим, – сказал солдатик, глядя вслед Еве. – У них была любовь. Мы все ему завидовали. Теперь я один остался… завистник…

– Леший, которого не нашли? – сразу отреагировал режиссер. – А как его звали? – настороженно спросил он, и Лука догадался, куда Сергей клонит.

Не удивился, услышав имя:

– Костя.

– Костик? – зазвучала Настя эхом.

Она уже стояла рядом и с интересом рассматривала парня.

– Возможно, – ответил Лука.

В расспросы погружаться не хотелось. Предстояло еще забрать трупы, но с Настей он эти планы обсуждать не собирался.

Отправив ее в дом к хозяину, они переговорили с выжившим солдатиком с неуместно веселым позывным Бурячок. Тот уже созвонился со спецподразделением «На щите». Они с Сергеем вызвались показывать ребятам дорогу.

Фетя любезно согласилась остаться, сразу усевшись в ногах у Евы. Насте Федор Арсентьич выделил комнату – и та быстро отключилась.

Режиссер пришел в себя и начал командовать: «А душ у вас есть? А вода? А спать я где буду? А что на ужин? Я заплачу!».

Следов Лешего они так и не нашли. Бурячок умолчал о пропаже. Наверное, не хотел верить, что побратим сбежал. Хотя все факты будто бы налицо.

Ребята всех опознали, вернее, Бурячок подсказал. Увезли на отправку родным.

Вернулись в село под гнетом тишины. Не о чем было говорить. Сергей больше не волновался о ду́ше. Лег на матрасе под стенкой как был. Даже не умывшись.

Лука долго сидел на лавке, опершись о поленницу, устало таращился на звезды.

Кажется, так и заснул сидя. Смутно вспоминалось потом, как Ева вела его в дом. И он наконец-то смог ее обнять.

3.

– Значит, ты – сестра Кости? – спросила Ева без тени улыбки.

– А ты – его…

– Коллега, – поспешно добавила Ева. – Знаешь, как он тебя искал? Весь Мариуполь обошел под обстрелами! А ты отказалась идти! И я все время спрашиваю – почему? И если бы пошла тогда, может, он бы остался жив!

Девочки знакомились.

Прохладное сентябрьское утро ползло по спине холодком. Пахли яблоки из сада под домом, мычала корова. Фетя умостилась на крыльце и чухала за ухом.

Ева и Настя, умытые и причесанные, сидели друг против друга за старым дощатым столом. Луч падал на лицо Евы, перерезая его наискось, как шрам. Настя с волосами, стянутыми в хвост, перестала казаться подростком.

Мужчины забились кто куда – Сергей на лавке у печи, Лука присел на подоконник, молча наблюдая женское сражение. Федор вообще сбежал – мол, к соседу срочно, за солью.

– Если бы не ты, он бы не сел в этот поезд! И не поехал бы в Мариуполь, – парировала Настя.

– Он делал это ради тебя!

– Костик побежал за тобой! Он все мне рассказал.

Фетя взвизгнула и принялась за другое ухо.

– И что же еще? – глаза Евы сузились.

Настя выдержала паузу. Достойную. Режиссер тихо присвистнул.

– Он тебя любил. И ему было плохо.

– Я тоже любила! – не выдержала Ева. – И как было мне, никто не спрашивал! Я не просила ехать за мной. Не просила спасать!

Она любила… Лука почувствовал, как ноет в грудине. Неужели ревность?

– Ева, – тихо позвал Сергей, – у него была монета. Он, как и ты, живет вне времени. Как, наверное, теперь мы все.

Секунду подумав, Ева вдруг сказала:

– Позвоните домой. Вдруг у вас получится!

Так мог бы спросить ребенок, когда вернется мама. Сталь превратилась в воск.

Не сговариваясь, они с Сергеем полезли за телефонами. Режиссер нашел первым. Включил, Лука услышал гудки.

– Мама не берет, – сказал он.

Сергей попробовал еще несколько номеров. Безрезультатно.

– А если мы никогда не сможем вернуться? – потухшим голосом спросила Ева. – Даже если приедем в Одессу.

И тут их прорвало. Говорили все, перескакивая с одного на другое. Какими были первые дни войны в Одессе. Как встретили обстрелы в Мариуполе. Азовсталь и пустые одесские улицы. Блокпосты. Дорога в никуда, брошенные животные, расстрелянные машины. Костя, пленник монеты, его попытки увезти Настю. Потерявшийся на перекрестьях войны Костя-солдат. Прыжки между событиями и временами года. Косматый старик, который знает события наперед.

– Только вчера его видела, – заметила Ева. – Говорил что-то про новую лодку. Доски искал.

Глаза будто опалила вспышка. Стало больно, как давно уже не было. Ожидание потери. Пусть лучше ревность.

Они с Сергеем переглянулись.

– Это Лодочник, Ева. Он встречался с твоим дедом. Теперь ищет тебя.

Всей правды Лука не сказал. Косматый требовал Еву как долг. Его, Луки долг. Только за что? Он никому ничего не обещал.

И вдруг вспомнил. Или придумал? Ночь. Берег под высоким обрывом. Темные, еще чернее, чем ночной сумрак, воды реки. Одинокая лодка у берега. Старик отказывается его брать на переправу, они сидят на песке и чего-то ждут. Пока успокоится ветер? Пока придет девушка?

Сквозняк с громким стуком приложил оконную раму о стену. Лука вздрогнул. Наваждение сгинуло.

– Прекрасно! – Ева ударила ладонью по столу. – Я готова.

– Ты не понимаешь! – он схватил ее за руку выше локтя. – Лодочник уничтожит тебя! Мы собираемся и едем в Одессу.

Ева освободилась от его хватки, встала из-за стола.

– Тише, тише! – режиссер сделал примирительный жест. – Ева, это действительно опасно. Мы не можем тебя заставить, но…

– Пусть идет, – вдруг сказала Настя. – Может, тот косматый вернет Костю. Мне безразлично, в обмен на что.

– Не нуждаюсь в твоих указках, – фыркнула Ева и вылетела из дома.

На пороге столкнулась с Федором Арсентьичем.

– Вы говорите-говорите, я старый, глухой, ничего не слышу, – он развел руками, посмотрел Еве вслед: – Девка с характером. Но Мушка ее любит.

– Корова, – пояснил режиссер, потирая руку. – Вчера познакомился с ее рогами.

Фетя завиляла хвостом, давая понять, что и она тоже. Тоже любит. Хоть и безрогая. Зато хвостатая!

Настя поднялась и молча ушла в комнату.

Вот и поговорили.

Лука с режиссером уселись за пустующий стол.

– С людьми всегда так сложно? – скривился Лука.

– Сложно, – согласился Сергей, – но потом получается хорошо. Если их вдохновлять, а не приказывать, – режиссер многозначительно хмыкнул.

Вдохновлять. Да, это умели Македонский, Наваррский, Наполеон. Это умел и господин Этьен, старший писарь королевского архива. И Антония. И Тереза. А он слишком спешил раздать монеты. Ему некогда было вдохновлять.

– Что теперь? – спросил Лука.

– Ждать, – ответил режиссер.

– Это опасно. Ева погибнет под Запорожьем – у меня было видение.

– Не дают покоя лавры Тересия?

– Ее заберет Лодочник, – не обращая внимания на колкость режиссера, продолжил Лука.

– А ну-ка, поподробнее.

Сергей выслушал исповедь Луки, не перебивая. А потом спросил:

– Что, если мы поставим спектакль? Поедем чуть заранее, в ту же очередь перед блокпостом. Предупредим людей, нарушим ход игры. Он придет посмотреть, раз ты все равно ему должен. Кстати, о каком долге идет речь?

– Не знаю, – отрезал Лука.

– Знаешь, – утвердительно кивнул режиссер. – Надеюсь, в счет не пойдет моя голова. Остальное меня не волнует. Не должно волновать. Вроде как.

– Мы все равно рискуем. Еву не посадишь на цепь. Ты же видел. Она может сбежать, полезть под пули.

– Оставь это мне. Кое-как справлялся с ней пять лет. И сейчас справлюсь.

– Откуда такая уверенность? – не унимался Лука.

– А разве есть варианты? Лодочник – наш шанс все изменить. Остановить эту чертову войну. Может, все войны.

– Мы не знаем, чей это шанс.

Лука осекся. Не лучший день для разговоров. Не лучшее время. Не лучшая жизнь.

– Обсудим потом.

Поднявшись из-за стола, он вышел во двор. Подобрал упавшее яблоко, вгрызся в него. Сок потек по подбородку. Лука съел яблоко с корешком, хвостик оставил, покрутил в пальцах.

Напряжение утра переродилось в надежду. Он может чувствовать под пальцами гладкую кожуру. Может ощущать липкий сок на коже. Вдыхать кисло-сладкий запах. Он жив. И пока это так, он может многое.

4.

Лука нагнал Еву, когда та, свернув с проселочной дороги, ушла в степь. Вдалеке виднелись невысокие холмы. Он оглянулся – домики остались позади: маленькие, уютные, утонувшие в зелени. Рожать детей и радоваться. Пару дней было тихо, и эта тишина будто отравила их морфием, заставила галлюцинировать о мирной жизни. О которой, впрочем, он ничего и не знал.

– Извини, не хотел показаться резким. Думал, наша встреча будет другой.

Ева остановилась и, не оборачиваясь, спросила:

– Какой?

– Наверное, более теплой. Хотя с чего бы тебе вообще обо мне вспоминать?

– А я вспоминала.

Они шли вперед вместе. Без цели и направления.

– И как же?

– Думала, каким же он должен чувствовать себя одиноким...

Она коротко взглянула на него, и Лука зажмурился, будто бы от солнца, но на самом деле – чтобы не выдать своих чувств.

– Я не жалею тебя, – продолжила Ева. – Просто теперь понимаю. Скитаюсь месяца три в общей сложности без друзей и родных. А ты так всю жизнь. Каково это?

– Привык, – коротко ответил он.

– Ты любил? – спросила Ева.

Сентябрьское солнце не унималось, слепило глаза, делало степной воздух горячим, тяжелым.

– Да.

– Сочувствую, – ответила Ева.

И вроде бы они шли, не стояли на месте, но холмы, которые виднелись впереди, не приближались, наоборот – немного удалялись.

– Он не погиб.

Лука не стал переспрашивать. Речь шла о Косте. Это было понятно даже корове Мушке.

– Мне надо вернуться в Мариуполь. Он может быть там.

– Мариуполь сдан.

– Я знаю. Но мне надо в Мариуполь. Он там.

Ева звучала слишком спокойно. С таким спокойствием самоубийцы становятся на край скалы.

Лука вспомнил, как сам рвался в Мариуполь. Именно в Мариуполь, чтобы уберечь Еву.

– Тебе нельзя туда. Погибнешь.

Некоторое время она молчала. Трава стала гуще, ноги в ней путались, и каждым шагом приходилось разрывать сплетения стеблей. Удивительно прочные, заметил про себя Лука. Он вскинул голову. Холмы оставались все так же далеко.

– Могу погибнуть, – согласилась она. – Но пока коробка с котом не открыта, никто не знает, мертв он или жив.

– С каким котом? – не понял Лука.

– Парадокс кота Шредингера. Помнишь, рассказывала тебе в первую встречу?

Ах да. И сдались ей эти коты.

– Меня устраивает только один вариант. Кот должен быть жив, – заключил Лука. – И чтобы он выжил, коробку надо держать подальше от границы с Мариуполем.

– Слушай, чего ты ко мне пристал? – раздраженно отозвалась Ева.

Никогда у него не получалось с женщинами. И с уговорами. Лука скрипнул зубами. Надо, что ли, помягче.

– У меня долг перед Феликсом. Не могу позволить его внучке раньше времени отправиться на тот свет.

– А ты не пробовал говорить правду? – Ева остановилась и глянула на него. В серых глазах начали собираться грозовые тучи.

Он почувствовал, как краснеет. Он. Краснеет! Зевс всемогущий! Говорить правду? Нет, правду он не скажет. Он и сам ее не знает. Или? Нет, не знает.

– Значит, не пробовал, – хмыкнула Ева. – Неважно. Я обо всем договорилась с Сергеем Андреевичем. Выезжаем через пару дней на Запорожье, потом на Мариуполь. Можешь не ехать, если не хочешь.

Он хотел другого: взять девушку за локоть и отвести домой. Но память посмеивалась над ним, подсказывая, что Шлейфманы никогда не делают то, о чем их просят.

Лука развернулся и зашагал обратно. Чтобы не сделать хуже, чем есть. Идти было легко, примятые травы будто сами стелили дорожку. Он оглянулся уже с проселочной дороги. Холмы не удалились и не приблизились. Поискав глазами женскую фигурку в степи, он так ничего и не разглядел.

Вечером попрощались с Бурячком. Того переводили в другую бригаду и откомандировывали из Краматорска. День он разбирался с вещами погибших побратимов – обзвонил родных, узнал адреса для пересылки, переправил, кому смог.

Вещи Кости? А у того ничего и не было. Рюкзак, который всегда носил с собой, – с ним и сбе… погиб… пропал. А спальник вон – остался. Сергей и Лука пересмотрели изрядно потрепанный спальник до нитки и никаких зацепок не нашли. Наверняка Настя и Ева сделали то же самое. Но обе девушки молчали.

Режиссер взял действо в свои руки и поставил спектакль.

В конце недели – из Краматорска на Запорожье. Под Запорожьем – блокпост в Васильевке – единственный, через который можно проехать на захваченную россиянами территорию.

Ева была уверена, что они переправят ее через этот блокпост.

Настя считала, что, переправившись, Ева вернет всем Костю.

Сергей строил планы, как они встретят Лодочника, обо всем договорятся и полным составом уедут в Одессу.

За неимением лучшего плана Лука решил так: он будет рядом и прибьет любого, кто тронет Еву. Будь то хоть Лодочник, хоть сама смерть.

И еще он пытался понять: какую правду не сказал Еве? И если бы сказал, она бы согласилась вернуться домой?

5.

Неделю они прожили в запорожской квартире. Готовились.

Лука наведался в тероборону, потом к волонтерам. Видение было коротким, но он помнил прошитые осколками кузова машин, выбитые стекла, израненные лица. Бронежилеты стоили

недешево, но он договорился. Кое-какие сбережения у него еще оставались. Очки и маски раздобыть оказалось проще. В общем, защита у них будет…

Он до последнего надеялся, что Ева передумает ехать в Мариуполь, что режиссер отменит спектакль, Настя вдруг захочет поднимать бизнес с черепахами и космонавтами прямо здесь, а Костя в конце концов вернется сам. Но ничего этого не случилось.

Не остановить – так хоть предупредить: Лука подробно пересказал Еве свое видение. Но та оставалась спокойной. Кажется, она его и не слышала.

С приездом в Запорожье Настя закрылась. Уж лучше бы про черепах болтала – так было привычнее, что ли. Девушка часто отлучалась, говорила, что ходит к волонтерам в центр. Лука не проверял, но почему-то не верил.

На день «Х» было условлено так: Настя с Фетей их ждут на квартире.

Хотя Фетя и пыталась спорить, но сахарная косточка ее переубедила.

На случай, если не вернутся, они надиктовали адреса, имена, что и кому отдать. Лука завещал свой рюкзак с оставшимся скарбом Марии Павловне, соседке. Ева попросила отдать «Илиаду» папе. Режиссер – повесить на его доме памятную табличку с надписью: «Сгорел на работе».

Шесть тридцать. Холодное сентябрьское утро. Еще темно, рассветет только через двадцать минут. Броневик в хвосте очереди на блокпост.

Занавес поднимается – первый акт начался.

Вдалеке маячили русские военные. Лука оглядывал очередь – Лодочника пока не видать. Когда появится, они сразу поймут. Бронежилет, надетый под легкую куртку, сковывал движения – фламандская кольчуга была в разы удобнее. Ева и Сергей постоянно ерзали – им тоже было неудобно. Маску с очками договорились надевать позже, чтобы не вызывать лишних вопросов.

Лука выскользнул из броневика и пошел прогуливаться вдоль рядов машин. Начал с хвоста, чтобы разгрузить дорогу.

– Что может испортить пьесу? – рассуждал режиссер вслух, когда они к вечеру собирались за столом в тесной квартирке. –

Если зритель не придет. Но это невозможно – нас смотрит весь мир. Если актеры плохо сыграют. И это затруднительно. Беженцы в очереди не знают, что они актеры, поэтому до мелочей естественны и достоверны в своих ролях.

Сергей многозначительно замолкал – чтобы привлечь внимание к следующей фразе.

– Ну а если мы нарушим ход пьесы? Переиграем сюжет? Если актерам вдруг скажут, что в третьем акте прольется не черничный сок, а их кровь? И когда они начнут бежать со сцены, кто придет наводить порядок, как думаете? Правильно, режиссер! Нет, не я. Другой. Мы все знаем, как его зовут. И придет он к приме. Чтобы поймать за кулисами и что-то такое сказать, что не даст ей уйти. Например: «Костя тебя ждет в Мариуполе». «Без тебя он не справится». «Только ты его спасешь».

– И что сделает прима? – Сергей повернулся к Еве.

– Доиграет свою роль до конца, – нахмурившись, отвечала она. – Вы сами так учили.

– Тебе решать, – доверительно говорил Сергей.

Ева благодарно улыбнулась. Какое понимание! Ей дали свободу выбора!

Лука молчал и становился соучастником вранья: никто не собирался отпускать Еву через границу…

Он ходил от машины к машине: в салонах нахохлившиеся от недосыпа и волнения люди ждали своей очереди. Лука стучался в окно. Зачастую ему открывали.

– Секретная разведка ВСУ. Колонну подорвут. У вас полчаса, может, меньше. Тихо отъезжаем, без паники. Передайте всем встречным.

Кто-то сразу закрывал окно. Мол, знаем вас, диверсантов. Другие задавали вопросы, но Лука не отвечал, некогда, шел дальше. Были и такие, кто без лишних слов выруливал на обочину и ехал в противоход основному потоку. К ним Лука испытывал особую благодарность.

Он перестал считать машины и лица. Все слилось в одну ленту событий. Постучать. Сказать. Пойти дальше. Иногда Лука поднимал голову – светлело, утренние сумерки рисовали поверх серые тени поверх черного, вот-вот горизонт займется

алым. Надо спешить. Он помнил красный шар солнца за плечом Лодочника.

К тому времени, как Лука позволил себе оглянуться, колонна машин значительно поредела. Он посмотрел вперед – блокпост маячил перед самым носом.

Пора возвращаться. Он на ходу достал из кармана маску, очки. Убыстрил шаг, побежал. Удары сердца набатом гудели в голове: «Сейчас! Сейчас! Сейчас!».

Лука успел упасть на обочину и накрыть голову руками за секунду до взрыва. Тело отреагировало само. Пару мгновений выждал, подскочил и бросился искать машину. Ева! Он должен быть рядом!

Прорываясь сквозь крики и суету, Лука никак не мог сфокусировать взгляд. А когда получилось, не смог найти машину. Пропустил? Вернулся назад. Ни режиссера, ни Евы, ни броневика.

Он метался между чужими машинами и чужими людьми, и отчаяние металось в нем, набирая силу.

– Подсоби, а! – окликнул кто-то.

У броневика стоял Лодочник и с силой дергал заднюю дверь.

– Заклинило, – будто оправдываясь, сказал он и развел руками.

Лука послушно подошел к двери. Просчитались, план не сработал.

Он не стал смотреть в салон. И так знал, что там увидит: Ева на заднем сидении, под головой растекается кровавое пятно.

Уже вдвоем они потянули дверь броневика на себя, но та не поддалась.

– Не тратьте силы, – спокойно, будто обмениваясь дружеской репликой за утренним кофе, сказал режиссер.

Лука поднял голову. С другой стороны машины у водительской двери стоял Сергей. Локтем одной руки он перехватил Еву за шею. Крепко так схватил, уверенно. В другой режиссер держал пистолет. Его, Луки, пистолет. Дуло было направлено Еве в висок.

– Ненавижу… – прохрипела Ева.

Сергей улыбнулся.

Впору завыть от злости и бессилия. Как Лука мог довериться этому паяцу?! И как тот умудрился провезти его пистолет через все посты и границы?

Лодочник потерял интерес к дверце машины. Взглянул на режиссера.

– Чего ты хочешь? – спросил он.

– Закончи войну! Ты же можешь.

– Я? – удивился Лодочник. – Нет. Не могу.

– Ты сделал на нее ставку, я знаю, – пистолет задрожал у виска Евы. Лука отметил, что курок уже взведен. – А если она выйдет из игры?

– Никто просто так не выходит, – спокойно ответил Лодочник.

– Сволочь! – крикнул Ева. – Отпустите меня! – она дернулась, но Сергей усилил хватку, и девушка захрипела.

Лука лихорадочно просчитывал ходы. Выбить пистолет? Не успеет, режиссер выстрелит раньше. Сказать: «Лучше убей меня»? Неубедительно. Он все равно очнется лет через сто-двести, и Лодочник это знает. Взять в заложники старика? Смешно.

Вместо всего этого Лука спросил:

– Что я могу отдать вместо нее? – он кивнул на Еву. – Ты ведь за этим пришел? За долгом?

Лодочник бросил взгляд на режиссера. Перевел на Луку. Всмотрелся в Еву.

– Только она, – наконец сказал он и хлопнул рукой по капоту, будто подтверждая сделку.

– Феликс обещал тебе внучку, да? В обмен на знание, которым так и не воспользовался? – вдруг сказал режиссер.

Повисла пауза. Лодочник жевал губами, будто что-то вспоминая. Ева обмякла и перестала выдираться.

Или сейчас, или никогда, решился Лука. Краем глаза он увидел, как со стороны блокпоста к ним направляются военные. Заметили пистолет. Оставалось надеяться, что этот придурок, с которым он так опрометчиво сблизился, не успеет выстрелить.

Лука снова дернул дверь машины, та наконец поддалась. Он скользнул на заднее сидение. В нос ударил запах бензина. Где-то пробой, так недолго и подорваться. Толкнул дверцу напротив. В лобовое стекло увидел – военные рядом. Сейчас начнется.

Бросил взгляд в окно на Сергея, зажатую локтем побледневшую Еву. Они встретились с девушкой взглядами, он кивнул. Ева поняла. Лука распахнул дверь, одновременно подбивая руку

режиссера. Пистолет остался у Сергея, но, воспользовавшись заминкой, Ева выскользнула из захвата и бросилась к Луке.

События посыпались, как карточный домик. Лука только успел выйти вперед, спрятав Еву за спину, как Сергей выстрелил в Лодочника. Двое военных уже подходили к соседней машине, и, заметив их, режиссер бросил пистолет в салон броневика.

– Диверсант! – крикнул он, указывая на то место, где секунду назад стоял Лодочник.

Сейчас там никого не было.

Под броневиком разливалось бензиновое пятно, и Лука поспешил оттащить Еву в сторону. Пожар вспыхнул сразу. Режиссерская машина занялась, как костры Варфоломеевской ночи. Сергей куда-то пропал. Искать его не было ни сил, ни желания.

Приобняв Еву, он почувствовал, что та мелко дрожит – не то всхлипывает, не то тяжело дышит. Луку переполняла нежность и боль. Он и не знал, что так бывает.

– Пойдем домой, – сказал он.

Ева замерла в его объятиях. Что ж. Это могло значить лишь одно – ее надо отпустить.

– Я проведу тебя до блокпоста, – с трудом выговорил Лука.

Она кивнула, и они стали пробираться сквозь обстрелянные машины, мимо раненых и убитых. В отдалении завыла сирена скорой помощи.

– Спасибо, – сказала Ева.

Остановились у первой машины перед блокпостом. Ева обернулась, обняла его. Крепче, чем обычно. Лука все ждал фразы «Я вернусь», но не дождался. Радоваться? Расстраиваться?

Зазвонил Евин телефон, нарушая гармонию смерти. Она не реагировала. Но телефон все звонил и звонил – настойчиво и требовательно. Ева вздохнула, вытащила трубку из кармана.

– Конечно помню, обещала тебе паука прислать! – оправдывалась Ева. – Не успела, обязательно сделаю!

Она говорила с каким-то далеким ребенком, и застывшая на лице маска обреченности трескалась и осыпалась, как высохшая на солнце скорлупа.

Закончив разговор, Ева вытерла выступившие слезы. Немного постояла, глядя на блокпост, развернулась и пошла в другую сторону.

– Майе тарантула надо найти. Совсем забыла, – бросила она на ходу.

«Какая Майя? Какой тарантул?» – гадал Лука, пытаясь успеть за Евой. В любом случае он был благодарен этим неизвестным личностям.

Они дошли до конца очереди, обошли машины скорой помощи.

– Эй! – крикнула им какая-то девушка, высунувшись из окна авто. Лука не различал марки, для него машина была зеленой и старой. – Может, вас подвезти? – девушка подмигнула.

– Настя? – удивленно протянула Ева.

Точно! Настя! В шапке и очках он не узнал спасительницу черепах. Только теперь заметил зеленую косу. Иди разбери этих женщин: то прическу поменяют, то выражение лица – и другой человек.

– Прыгайте! Быстрее! – Настя показала на военных, которые снова проявили интерес к их компании и бежали к зеленой машине.

Первое, что он увидел, забравшись в салон, было испачканное копотью лицо Сергея.

– Я все объясню, – быстро сказал тот.

Лука сжал руку Евы – на всякий случай. Девушка не стала сопротивляться.

Настя резко развернула машину, тормоза взвизгнули. И когда она так научилась водить? Они вырулили на проселочную дорогу и запрыгали по ухабам в сторону Запорожья.

– Занавес, – режиссер хлопнул в ладоши.

6.

Сирена выла – тревоги шли одна за другой. Но набережная над Днепром жила своей жизнью. Люди пришли на встречу с природой и не собирались подстраиваться под обстоятельства войны – прогуливались, ловили рыбу, парочка на скамейке под яблоней целовалась вовсю.

Фетя забегала вперед, возвращалась, снова убегала.

Лука держался подальше от Сергея – он до сих пор не простил режиссеру обман. Хотя тот уверял, что они были естественны и неподражаемы в своих ролях.

– Ты же поверила? Испугалась пистолета? – допытывался он у Евы.

– До того момента, как вы меня оттолкнули к Луке, – призналась Ева. – А потом я все поняла.

– Неправда, ты сама выскользнула, он случайно ослабил хватку, – не сдавался Лука.

Его взгляд притягивал остров Хортица, скалистые берега, кресты деревянных церквей.

– Сергей гений! Почти как Лешка, только в другом, – Настя смотрела на режиссера с обожанием. – Он знал, что Лука будет спасать Еву и не даст ей уйти через блокпост. И что машину мы, скорее всего, потеряем. Поэтому договорились об аренде новой, а я пошла на курсы.

– Как ты стащил мой пистолет? – не унимался Лука.

– У влюбленных можно стащить что угодно, – подмигнул режиссер.

– И в кого же ты влюблен? – заинтересовалась Ева.

– В привидения прошлого, – буркнул он и покраснел. Соврал.

Ева проследила за взглядом Луки и тоже принялась рассматривать Хортицу.

– Зачем вы стреляли в Лодочника? Можно ж было с ним поговорить, договориться, – спросила она Сергея.

– Это импровизация. Он бы ничего не сказал. Но тебя мог забрать.

– Мог? – переспросила Ева. – А если он это уже сделал?

Все разом притихли. Даже Днепр будто приказал воде бежать тише, а ветру и вовсе замолчать. Фетя повела мордой, нюхая воздух.

– Деточка, ты меня не переиграешь, – ухмыльнулся режиссер. – Я же сам тебя учил.

Он рассмеялся и обнял Еву, превращая ее слова в шутку. Ева подмигнула – мол, расслабьтесь, все это несерьезно.

Лука не разделял всеобщего веселья. Он знал, что Ева не забыла Костю. Когда все засыпали, он приходил и сидел у ее матраса – берег сон. Видел, как девушка мечется в забытьи. Ее губы шевелятся, произнося чье-то неслышное ему имя. Тогда Лука вспоминал Антонию.

Он хотел бы сказать Еве, что любовь не возвращается. Что она уходит с теми людьми, кого любили. Повторить прошлое немыслимо. Но можно дать ему место в своем сердце и идти дальше. И если повезет, из растрескавшейся сухой земли прямо под твоими стоптанными ботинками прорастет новое чувство. И как важно не наступить на него, не смять, постоянно топчась на одном месте, оглядываясь назад. И как важно вообще заметить. Он хотел бы сказать, но молчал. У него были тысячи лет, чтобы понять эти нехитрые истины. У Евы не было и года.

Рядом с ее матрасом лежала банка с засушенными пауками. Ева собирала их повсюду и часто звонила Майе, подробно описывая, как они выглядят. Она называла Майю подругой, но Лука чувствовал, что между ними есть что-то большее. Чья-то жизнь.

С реки подул холодный осенний ветер, девушки замерзли в легких куртках. Их прощальная прогулка подходит к концу.

Лука бросил последний взгляд на остров. Он слышал о казаках, но не встречался с ними. Помнил из архивов постоянные жалобы правителей. И князь Литовский, и царь Московский, и султан Османский, и хан Крымский брали казаков себе в услужение, но служить те не умели. Туда не дошли. Не тех обокрали. Не ту крепость разобрали по камешкам. Отказались платить дань. Рассерженные правители палили очередную Сечь, и приходилось строить новую. С Хортицей так же. Казаки хотели жить по своим законам, на острове – не только отделенном природой, но и с иными уникальными правилами бытия. У казаков не вышло.

Но ведь и они хотят такой остров – раз вызвались на разговор с Лодочником, раз просили остановить войну. Возможно ли это в мире, в основе которого постоянное сражение – если не с другими, так с демонами в своей голове?

Что ж.

Хватит о прошлом. Завтра они едут в Одессу.

И в Одессе все решится.

И в Одессе все закончится и начнется.

Как и эта история. Как и эта его судьба.

Валерій Галадим

Початок

Потяг «Львів – Одеса» прибув о восьмій двадцять шість ранку, точно за розкладом. Пасажири, що заздалегідь скупчились у тамбурі та проході вагона, радісно вистрибували на перон, де їх розбирали нечисленні друзі, родичі, кохані.

П'ятеро військових, уже давно зібрані, чекали в купе, поки вагон звільниться, – не хотілося штовхатись у натовпі зі своїми громіздкими рюкзаками. Старший з них, явно застуджений, із червоними запаленими очима й розпухлим від постійного витирання носом, раз у раз виглядав у вікно, але того, кого він там очікував побачити, не було.

– Ну що ж, чекати далі нема сенсу. Вагон спорожнів. Пішли, – сказав він і рушив до виходу, чіпляючись наплічником за всі перегородки плацкартного вагона. Ступивши на асфальт перону, хлопці на якусь мить зупинилися, наче зачаровані. Було тільки 7 березня, 7 березня 2015 року, але після похмурого й холодного, ще зимового Львова, пронизливих полігонів Яворова, сонячна, уже весняна Одеса виглядала веселою та привітною.

– Як же тут добре… – мовив хтось із них.

– Так, а головне – тепло, – відповів, витираючи носа, старший.

Вони пішли в напрямку будівлі вокзалу.

– Хлопці, куди їдемо? – ненав'язливо, ніби між іншим, цікавилися таксисти, крутячи на вказівних пальцях брелоки з ключами від машин. Бадьорий голос із гучномовця нерозбірливо оголошував про час прибуття-відправлення наступних потягів. Коли завертали за ріг будівлі, почулося:

– Дядь Валеро! Зачекайте!

– Лейтенанте, – торкнув за руку старшого один з товаришів. – Здається, це вас.

Той обернувся. Збоку, вздовж заднього фасаду будівлі вокзалу, петляючи серед куп багажу й вантажних візочків для його перевезення, пасажирів і тих, хто зустрічає, що чекали на прибуття своїх потягів, біг, махаючи рукою, його племінник Віталій. Тридцятирічний Віталій жив в Одесі, і старший напередодні домовився з ним, що той їх зустріне й відвезе до частини.

– Фух, ледве встиг, привіт! – він незграбно обійняв дядька, потім потиснув руки іншим. – Як добралися?

– Нормально. І вчасно.

– Ну й добре, – Віталій удав, що не зрозумів натяку на своє запізнення. – Пішли до машини, а то я там припаркувався трохи з порушенням…

Він узяв дядьків рюкзак і пішов уперед, хлопці – за ним.

Бусик стояв поруч із вокзалом на вулиці Старосінній, майже на пішохідному переході. Він виявився вантажним, зовсім не пристосованим для перевезення людей, але для військових це вже була звична справа: покидавши свої рюкзаки у вантажний відсік машини, вони зручно повмощувалися на них. Хворий дядько, озброєний проханням зупинитися біля моря, був відправлений у кабіну до племінника.

Вони швидко рушили. Перетнувши Пантелеймонівську, яку лейтенант пам'ятав ще з часів своєї студентської молодості як вулицю Чижикова («Чижик-пижик, де ти був? На Привозі пиво пив…»), проскакали по бруківці Пушкінської*. Далі звернули на Буніна**, потім Польським узвозом спустилися на Приморську. Ранкова година пік майже позаду, тому затримок і заторів практично не було. З Приморської повернули праворуч, пірнули під Пересипський міст і вирулили на Чорноморського козацтва. Тут, на прямій, як гіпотенуза, вулиці з одностороннім рухом, було дещо спокійніше, ніж у центрі. Племінник розповідав про своє буття, дядько напіввухом слухав, розглядаючи у вікні абриси міста, які линули повз. Він впізнавав і не впізнавав його.

* Зараз вулиця Італійська.
** Зараз вулиця Ніни Строкатої.

Боже, як він давно тут не був! Скільки вже років минуло з того часу, коли вони з друзями безцільно блукали цими вуличками, насолоджуючись найкращими роками свого життя… З глибини його свідомості вигулькнуло гостре відчуття ностальгії та боляче кольнуло в серце. Йому до крику захотілося розвернути мікроавтобус, щоб їхати не в Чорноморське*, а на Молдаванку**, де пройтися по Дідріхсона***, навідатися до рідного інституту, побродити по його коридорах та аудиторіях, заглянути на кафедри та в деканат, спуститися Курсантськими сходами до тінистих алей Дюківського саду чи пробігтися по Вегера**** до Старокінного ринку, де він завжди купував акваріумних рибок, або далі – до автовокзалу, біля якого знаходилося легендарне кафе «Соняшник», куди його як наймолодшого та найспритнішого періодично відправляли під час веселих студентських вечірок, коли раптом закінчувалися напої, бо вночі лише там, в огрядної сторожихи, яка все розуміє, можна було купити вино… Він би зараз із радістю неквапливо пройшовся по Торговій до Нового ринку чи по Льва Толстого***** прямо до Соборної площі й далі – на Дерибасівську, із задоволенням проїхався на старенькому розхитаному двадцять восьмому трамваї по Старопортофранківській до кінотеатру «Родіна» чи Привозу… Він усміхнувся дивному збігу чисел: колись у нього, студента, улюбленим маршрутом був двадцять восьмий, а тепер, майже через сорок років, він, дорослий дядько, їде служити у двадцять восьму Одеську окрему механізовану бригаду.

Лейтенант зітхнув. Нічого, він іще встигне походити по улюблених місцях безтурботної молодості, побачити знайомі фасади та краєвиди, повернутися до теплих спогадів минулого щастя. Нічого, час іще є.

Автомагістраль у цей час у напрямку селища Котовського була майже вільна, тож за десять хвилин повернули на Південну доро-

---

* Селище поблизу Одеси – місце розташування військової частини героїв оповідання.

** Історичний мікрорайон Одеси.

*** Вулиця, на якій знаходиться Одеська державна академія будівництва та архітектури (раніше – Одеський інженерно-будівельний інститут), де колись навчався головний герой оповідання.

**** Зараз Скісна вулиця.

***** Зараз вулиця Кіри Муратової.

гу. Невдовзі виїхали з міста. Ледве не відразу за вікном бусика стали пробігати приміські села, багаті й доглянуті, де в курортний сезон вільного місця не залишалося від приїжджих відпочивальників: Крижанівка, Піски, Фонтанка, Вапнярка, а там незабаром уже чекав і кінець їхньої подорожі – селище Чорноморське… За Вапняркою дорога спускалася вниз і проходила майже впритул до лінії моря.

– Зупинись тут, – сказав лейтенант племіннику. – Хлопці просили. Хочуть на море подивитись.

Вони припаркувалися на узбіччі шосе.

– Хлопці, море, – Віталій відчинив дверцята багажного відділення, випустивши військових на оглядини.

Як малі діти, які вперше в житті побачили море, вони із зачудуванням бродили по піску порожнього пляжу біля самої крайки води, дивувалися його безмежному простору з далекими силуетами кораблів, що стояли на рейді…

Сфотографувавшись на згадку на тлі оманливо спокійного безпристрасного вічного моря та сідаючи у бусик, хлопці вже мріяли, як незабаром, зовсім скоро, у червні, а можливо, уже навіть у травні будуть тут купатися, приймати сонячні ванни й насолоджуватися цілющим морським повітрям.

– Та тут прямо курорт! – ділилися вони враженнями від побаченого. – Нам добряче пощастило, що попали служити саме сюди…

Вони ще не знали, що їхнім мріям не судилося збутися, бо вже через декілька днів вони покинуть цей благословенний край і відправляться на схід, у пекло війни, замаскованої під назвою «АТО», де їхня бригада захищала країну від ворожої навали. І що це був лише початок довгого, надзвичайно важкого і трагічного шляху. Шляху довжиною в роки…

Леонід Лейдерман

Танцювальна сюїта

Двоюрідна сестра Шурочки Флора настільки подорослішала, що була вже дівчина на виданні, і всі знали, що вона зустрічається з Льовочкою на прізвище Левертов. А Льовочка Левертов був знайомий з Лінськими, а Макс Лінський тоді був так само відомий в Одесі, як потім був відомий усій Одесі Мирон Аронòвич. Це були люди, для яких не існувало неможливого, тому що вони були адміністраторами оперного театру. Вони були головними фігурами в Одесі. Тому що не треба думати, ніби головним в Одесі було Чорноморське морське пароплавство (якого тепер немає) або верстатобудівний завод імені Кірова (якого тепер теж немає), ні. Головним у місті завжди був (і завжди буде) оперний театр. І тепер, коли сестра Флора почала зустрічатися з Льовочкою Левертовим, найближчі її подружки (а також деякі двоюрідні родички) мали шанс час від часу за контрамаркою від Лінського проходити у святая святих Одеси – в оперний театр.

Ось тоді Шурочка, ще маленька дівчинка, була приголомшена пишністю, розкішшю одеської опери.

Треба зазначити, що, прагнучи потрапити до оперного театру, дівчинка в театрі вважала за приємніше не оперу слухати, а дивитися балет. І це не випадково. Її тітка, коли грала на сцені музично-драматичного театру разом із самою Буговою, танцювала й українські танці, і єврейські, і, звісно, європейські, зокрема новітні. Мама дівчинки на сцені не танцювала, їй дістався тільки танцмайданчик. Але й тут була можливість показати себе, і майбутня мама дівчинки намагалася цю можливість не проґавити. І танцювала нехай не до упаду, але до закриття – так це точно. А вже як чечітку відбивала!

Коли на сцені опери виконувалося фуете, дівчинка завмирала в захваті й тривозі. Вона не знала цього слова – фуете – і не шукала інших слів, щоб позначити це диво, – навіщо? Це було її свято і таємна мрія – стати балериною. Звичайно, вона не знала, що таке станок, якою працею, якою великою працею, якою – за твердженням знавців – пекельною працею досягається ця чарівна легкість. Цього вона не знала. Але результат! Вона бачила результат! Він захоплював.

Балериною вона не стала. У сім'ї, як і в більшості родин повоєнного часу, були проблеми важливіші – не до жиру, аби живу. Вранці до школи скоріше-скоріше, після уроків – піч почистити, у кухні та в кімнаті прибрати, уроки зробити, а вранці вставати – і до школи… Балет – ні, це не для нас.

Ну а танцювати? Просто танцювати ніхто ж не забороняє! І вона танцювала за будь-якої можливості. У школі з дівчатками. Вдома з сестричками під платівки. А вже коли їхню жіночу школу запрошували на танцювальний вечір до «духоперів» на Тираспольську вулицю до спецшколи військових музикантів… Ось де були вже танці! Хлопчики в мундирчиках зі справжніми погонами та блискучими ґудзиками галантно запрошували панянок, а вони, дівчатка, були цими панянками. Це теж було чудово, від цього захоплювало дух. Вдома, коли розповідала про вечір, вся світилася, ніби це бал – бал, де вона головна принцеса…

Вона жила своїм звичайним життям і поруч із нею були танці. Танці, які не могли зробити її життя незвичайним, але коли вони траплялися, це було просто чудово. Чудово!

Вона росла і танцювала. Танцювала з хлопчиками, з юнаками й дорослими чоловіками. І завжди одразу відчувала, чи добре танцює її партнер. І партнер, який танцював добре, одразу бачив, що вона чудова партнерка. І запрошував її на танець ще й іще.

Їй було приємно, що її запрошували ще і ще, але це зовсім не значило, що її можна провести додому або – ще чого! – під час танцю перемістити руку куди не слід. Вона любила танцювати – але тільки танцювати!

У кожної жінки своя дорога у житті. Як її пройти – ніхто твердо не навчить. Дівчиною що вона знала? Прийде час – треба заміж іти. Ось старша сестра вже й школу закінчила, вже й працює,

а заміж не вийшла і навіть не зустрічається ні з ким. Так чого тільки не говорять! Поза очі, звісно. І на якого такого принца чекає, і ось сестрички наздоганяють – який їм приклад, і що у квартирі затісно – час своє гніздо заводити, і що дочекається – старою дівою залишиться. А це вже промовлялося як найзловісніша загроза.

…У дівчини на останньому курсі технікуму передвипускна лихоманка. Хто куди за призначенням поїде і з ким, між іншим. Торік подружка, року не довчившись, розписалася зі своїм Владиком і поїхала з ним за його призначенням. Подружка поїхала. А що вона сама? А в неї на прикметі свій Владик є… Пішла до старшої сестрички за порадою і благословенням. Та благословила, і ось вона теж заміжня, і ніяка не стара діва…

І поїхали молодята у свою виробничо-весільну подорож. А чоловік-то в армії ще не служив! І коли підійшов йому військовий призов, то вона поїхала до його родичів на Північ (з дому-то, з тісноти з чоловіком їхали назовсім). А коли приїхала на Північ, то виявилося незабаром, що вагітна. Бо як поводитися в заміжжі – теж ніхто як слід не навчив. Вчили, як Батьківщину любити, як на збори ходити, як дистанцію швидко пробігти… А як народжувати – та ще далеко від дому, від мами, від чоловіка…

Вмовляли її залишити дитину – все ж перша вагітність, великий ризик. Що скаже чоловік… Ні, не вмовили. Домовилися тільки про наркоз – дуже боялася болю.

Зрозуміти її, звісно, можна. Ну добре, приїхала – послухала чоловіка. Спеціальність є, піде працювати – не сидіти ж на шиї у родичів. Але з дитиною… Куди ще з дитиною?!

Про танці навіть і не думалося.

За тодішніми правилами, виїхавши з Одеси, в'їхати до неї назад і відновити прописку було не так вже й просто. Але вони все ж таки повернулися. Першою вона – до батьків, бо чоловік в армії. А після армії приїхав і чоловік – за місцем проживання дружини: Одеса зобов'язана прийняти.

А потім вона народила дівчинку. Спочатку страшилася болю, а коли страх болю був позаду, виник інший – а що як дівчинка буде некрасивою? Щоразу, коли дітей приносили на годування, вона намагалася розгледіти в зморщеному личку риси майбутньої дівчинки, дівчини, потім жінки. Яка буде і танцювати та-

кож. Вона роздивлялася її ручки, ніжки і розчулилася, виявивши, що пальчики на ногах схожі на її власні. І форма нігтиків теж. І якось навіть уявила собі, як її дівчинка стоїть на пуантах. Так? Вона може стати балериною? А чому б і ні? Адже все може бути.

Але не пощастило їй з дівчинкою – вже через кілька місяців прогледіла дільнична лікарка загрозливу хворобу, і дівчинку врятувати не вдалося.

Через кілька років вона знову народила, і знову дівчинку. Тільки-но випала нагода – подивилася в неї нігтики. Ні, не її. І про танці вже якось і не загадувала.

І даремно. Бо ще за кілька років повела доньку до Будинку медпрацівників, що на Грецькій вулиці, – там вела дитячий танцювальний гурток справжня балерина Ірина Григорівна. Повела доньку, але не для того, щоб готувати її до балетної кар'єри, ні. Просто нехай танцює, звикає до музики, і спинку нехай звикає тримати.

А переросло у що! Ірина Григорівна виявилася навіть дуже амбітною керівницею. І коли її гурток розвинувся вшир і підріс угору, коли її старші дівчатка могли вже й самі проводити заняття з малюками – ось тоді затіяла Ірина Григорівна постановку балету. Справжнього балету! Але, звісно, у скороченому для дітей сценарії, начебто мінібалет. І вибрала казковий «Лускунчик» шановного Петра Ілліча Чайковського. А що? Сама ж танцювала! То нехай і вихованкам її випаде така радість.

І випала радість. І був телецентр на третій станції Фонтану, і був звичайний для мам клопіт – щоб і вбрання, і зачіски… І була трансляція на всю Одесу, і дівчатка у Вальсі квітів усі були молодці, а якщо під час вистави щось у когось скособочилося трохи, то цього ніхто з телеглядачів і не помітив.

Ну і, звісно, були концерти. Навіть у філармонії! Так-так, саме тут донька отримала першу у своєму житті зарплату – дванадцять рублів із копійками за новорічну виставу, де дівчатка грали обов'язкових на Новий рік Сніжинок. Яке ж це було видовище! Граціозні, то швидкі, то велично-повільні, чарівні дівчатка у білосніжних пачках порхають просторою сценою…

А коли дочка, вже доросліша, танцювала грузинський танець! Вбрання для неї вигадувала та шила не абихто, а сама

Ольга Анатоліївна, художниця оперного театру, сусідка по квартирі. І вийшла чиста грузинка! Струнка, чорнява, темноброва, великоока, затягнута в талії витонченим пояском – як вона рухалася сценою! І непомітно було, як ногами перебирає, – ніби стоїть у чарівному човні-невидимці, що пливе на воді. А потім – скажений темп, вихор, дзиґа – як це в неї спритно виходить! Молодець Ірина Григорівна. Оце вишкіл так вишкіл! Вона їх не жаліє, вганяє вже в який піт, а вони її обожнюють.

Тільки далі гуртка танці не пішли. Подорослішала дочка, не до дитячих захоплень, чого вже там наполягати… Залишився тільки приємний смуток, а коли раптом десь зазвучить щось із «Лускунчика», переглядаються мама та дочка, посміхаючись спогадам.

А ось і дочка виросла, і вже сама вийшла заміж, і хлопчика народила, і дівчинку теж, онучку. Внучка росла, бабуся вже готова була відводити її до нової, іншої Ірини Григорівни, але на той час танцювальних гуртків при відомчих клубах не стало, а самі клуби м'яко перелицювались у приватну власність.

Але ж дітей до культури, до мистецтва однаково треба долучати!

Святе місце не порожніє. На заміну прийшли центри естетичного виховання – звучить? Обирайте, люблячі батьки, що більше буде до вподоби вашій дитині.

Люблячі батьки на роботі, а бабуся онуків кожного за ручку – і у путь, до висот прекрасного! А висоти – кому які. Кому танці, кому малювання, кому ще якась естетика, а комусь й те, й інше… Онук згодом захопився картингом, його водити вже не треба – сам ходить і сам, між іншим, картинг свій водить. А онука потанцювала, поспівала, помалювала – навіть на виставку потрапила, акварель! Але втекла до братика на картинг. Вивчати правила дорожнього руху та запускати двигун – ж-ж-ж-ж! Що свідчить про чи то вроджену, чи набуту сміливість і готовність до зміни обставин. Йому дев'ять, їй шість. Самостійні…

А невдовзі онука зненацька знову порадувала свою бабусю, покинула цей зовсім не дівочий картинг і повернулася до танців, але до інших – співзвучних новому часу. До танців ритмічних, спортивних, з гімнастикою та навіть акробатикою!

І знов у бабусі, як колись із донькою – костюми, репетиції, виступи, хвилювання, оплески. Завжди поряд мама, але коли можна без мами, то бабуся.

Все тече, все змінюється. Коли вона стала бабусею, вона зазначила для себе, що сама багато в чому змінилася.

Скільки себе пам'ятала, не відчувала свободи. Свободи від обов'язків, найчастіше неприємних. Ну яка, скажіть, приємність чистити грубку, згрібаючи з колосників спечений шлак, а то і збиваючи його молотком? Чи тим же молотком розбивати для цієї ненаситної грубки великі куски вугілля, які не хочуть розбиватися, бризкають колючими голками, ще й руки забруднюють. А вставати вранці – що може бути болісніше? Пізніше дорослі турботи – сім'я та робота. Лікарняні з догляду за дитиною, яка постійно чимось хворіє. І, звісно, завжди незадоволене начальство… І ось, нарешті, пенсія.

Пенсія – це свобода. Звичайно, дім не будинок відпочинку, але одне діло прокидатися за годинником, щоб встигнути вскочити у тролейбус, і зовсім інша річ – вставати, як сама спланувала. Але що цікаво – дуже помінявся погляд на своїх рідних. Раніше членів родини вона сприймала крізь призму своєї роботи. У тому сенсі, що робота на першому місці. На першому! Це ж треба так підпорядкувати свій побут виробничому ритму, щоб жодного разу в житті не запізнитися на роботу!

Родина роботі не заважатиме! Звідки це? Якісь амбіції? Але й не страх перед можливим покаранням – жодних покарань вона не боялася, як і заяву на звільнення написати, якщо щось дуже вже не так. Було інше – небажання виявитися хоч у чомусь винною. Обов'язок бути бездоганною. Може, це гординя?

Її головна робота – лабораторія. Лабораторія – це точність, зібраність, порядок та технологічна дисципліна. Жодної самодіяльності. Стільки мілілітрів за такої температури протягом стількох хвилин. Не більше й не менше.

Один з аналізів у їхній лабораторії раз на квартал піддавався незалежній перевірці: частину проби відправляли на дослідження невідомо кому невідомо до якого міста. І треба дочекатися, коли прийде результат. А розбіжність результатів має бути у чітко визначених межах. І що? Не було такого, щоб сталося відхилення!

Ні, одного разу було. Але, як з'ясувалося, помилилися там, де робили контрольну експертизу. А вона – немов свята.

І всі навколо мають бути такі самі. Бездоганні.

Коли вона здавала зміну, все було за інструкцією. Ці аналізи зроблено – ось записи у журналі. Ці робляться – час запуску вказано. Лабораторний посуд вимито, висушено. А от коли Маша Теплицька здає їй зміну… Як можна так? Як це – не встигла? Якби ж один раз – це систематично! І чому це вона має мовчати! Нехай Маша встигає!

Якогось тридцять першого грудня вона працювала на вечірній зміні – з сьомої вечора до першої години ночі. Закінчувався виробничий місяць і, ясна річ, виробничий рік. Усі причетні до виконання плану з заводу не йшли, чекали на показники на двадцять чотири нуль-нуль. Головний інженер сидів у лабораторії в очікуванні результатів аналізу дизельного пального – щойно закачали останній резервуар на кілька тисяч тонн. Аналіз робила вона, тому всі очі у її бік.

А аналіз показав брак!

Що тут почалося… Виконати план з дизельки більше нема чим. План не виконати – не можна. Можна (і треба!) виправити бракований резервуар, і товарний цех знає, як це робити, але на це потрібен час, а часу, на жаль… І головний інженер ухвалює вольове рішення – сьогодні показати цей резервуар як якісний, а завтра товарники запропонують схему відкачування-перекачування для виправлення характеристик.

Залишилося всього тільки підписати «правильний» паспорт на неправильний резервуар і передати цей паспорт у товарний цех. І паспорт має підписати той, хто робив аналіз, тобто вона.

Головний інженер знав її ще дівчиськом, коли вона прийшла на завод на свою першу виробничу практику. На очах, можна сказати, зросла. Грамотна, порядна… На порядності він і спіткнувся. Не може вона підписати неправдивий паспорт!

А до опівночі вже недалеко: ще кілька годин – і резервуар буде помічений січнем. План завис на волосині та залежав від того, коли висохнуть сльози на її розгублених очах. Сльози встигли висохнути до півночі, і паспорт було підписано. Але її Новий рік був зіпсований…

Так от, пенсія – це свобода ще й від обов'язку бути бездоганною. Вона не одразу це зрозуміла. А все почалося з онуки.

Онучка не вміла вставати зранку. Це виявилося, коли батьки намагалися записати її у дитячі ясла. І тривало довго-довго, незалежно від ступеня дорослості. Нічого незвичайного в цьому немає, але й нічого приємного теж. Дитина вередує, час невблаганно плине, батьки нервують.

Отак нервувала свого часу й вона сама, коли вередувала дочка, яка не бажала без сліз приймати ясельно-садівське щастя. А тепер, коли вередувала донька дочки, вона її жаліла. І захищала. Чому так? Чому бабусі часто зовсім не так ставляться до своїх онуків, як ставилися свого часу до дітей?

Тому, напевно, що «свій час» був зовсім іншим часом. Особливий період життя. Діти – це ж саме тоді, коли будується доля, коли людина пристосовується, притирається до життя – до власної сім'ї, до роботи, до проблем, яких тьма. І діти у цьому будівництві лише як стимул, як джерело натхнення та енергії. А як помічники – це ще коли буде! А поки що – це турботи, турботи, турботи. Поруч з іншими турботами, що з'їдають час, сили, настрій.

Ось, мабуть, чому діти, які криком кричать на всю вулицю, коли мами тягнуть їх до дитсадка, дратують своїх мам, а бабусі, дивлячись у вікно на це неподобство, жаліють не роздратованих мам, а нещасних малюків. Бабусі вже все у своєму житті збудували, вдало чи не дуже. Вже всім, чим належить, відстраждали. І ці малюки їм так, турбота, а не завада, і тому, напевно, не на жаль, а в радість.

Внучка не любила прокидатися рано вранці. Звичайно, вставала, якщо треба, але не любила, ні. Так само, як колись і вона сама – встане, якщо треба, але…

Вона помітила, що з більшою терпимістю почала ставитися до людей, і вже не так суворо, як раніше, дотримувалася встановленого нею ж порядку. Мінялися пріоритети й переставлялися акценти. Мабуть, це властивість кожної людини – розумнішати з роками. І справді, адже в сорок років ми розумніші, мудріші, ніж у двадцять? Чи такі самі, як у двадцять? Хоча й у двадцять не вважали себе дурнями.

Онуки щось роблять із бабусями. Діти мають бути зручними: слухняними вдома, дисциплінованими у школі, сміливими на вулиці, розумними на іспитах. Були, напевно, часи, коли жінка працювала поза домом тільки до заміжжя, а як вийшла заміж – вибачте! – домашнє господарство, діти… Аякже! А заробітчанин – чоловік. Були часи та спливли – і назавжди. Зараз жінка, навіть якщо чоловік і прогодує, однаково знайде для себе якесь заняття, хай і не з прибутком. І тому діти (вже ж не маленькі!) мають бути зручними – батькам нема коли! А бабусі…

Якось її онук на захист сестрички вистрілив у кривдника зі своєї чудової рушниці кулею (іграшковою, звісно, але пластмасовою!). Прямо в обличчя, ледь не в око! Тоді вона заспокоювала хлопчика, який у мить із кривдника перетворився на жертву. А її чоловік, дід відважного стрільця, відшукав свого онука і (а якби ж в око?)… на його очах розбив вщент об найближче дерево нещасливу рушницю. Цінність, між іншим! Предмет гордості! Гордості з одного боку і чималих заздрощів – з іншого. Сльози застигли в очах онука – такої жорстокості він не очікував. Тим паче від рідного діда…

Вона була згодна: як можна наставляти рушницю на людину? А якщо справді в око! Але… внука було шкода. Діти не можуть бути дорослими. І вимагати цього від них – просто безглуздо. Можна помріяти: народився – і відразу дорослий!.. Але вимагати! Безглуздо. Відтоді як вона на пенсії, вона стала розумнішою.

Пенсія – це свобода від нещодавнього способу життя. Для декого ця свобода перетворюється на катастрофу. Вчора все було звично, знайомо, навіть приємно, а сьогодні – чим зайняти час? Чим наповнювати життя? Як жити взагалі, якщо робота вже давно стала всім, якщо навіть відпустка була в тягар… Хобі? Яке хобі! Яка риболовля! Це все – невідоме, незрозуміле… Навіщо?..

Зустрів знайому – у неї колись помер чоловік, вона згодом вийшла заміж за давнього знайомого, теж вдівця. І ось вона двічі вдова: її другий чоловік, ГІП – головний інженер проєкту, вийшов на пенсію і… Він не знав, куди себе подіти. Вставав, снідав, сідав на дивані й дивився в одну точку. Це депресія? Вона не знала, що робити. Намагалася якось вголос міркувати, шукати аргументи, щось пропонувати. Він не чув. Певно, для нього існував

лише один можливий варіант – неможливий: повернутися за свій робочий стіл…

Туберкульоз колись називали сухотою – людина сохне. Депресія теж сухота: він всох від туги, помер.

Що ж до нашої бабусі, то для неї пенсія, а отже свобода від колишнього життя, була бажаною. Вона, виявляється, про пенсію у глибині душі мріяла завжди, тільки не усвідомлювала цього. А коли пенсія випала навіть трохи раніше терміну – для догляду за хворою матір'ю, то й усвідомила. Зрозуміла, що ніколи не хотіла ходити на роботу. І на навчання не хотіла ходити ще зі школи. Звичайно, за своє довге нормоване життя вона пережила безліч різних радощів та задоволень, але зараз, звільнившись від роботи разом з усіма її приємностями, вона відчула полегшення. Воля! Роби те, що вважаєш за потрібне ти сама. Сама! Є, є слово «треба», але яке щастя, коли його вимовляє не хтось, а ти сама!

А онуці допомагати треба? Звісно! А хто сказав, що треба? Сама бабуся й сказала.

І як онуці не допомагати, якщо в неї нова танцювальна вистава – «Пташиний двір»! Там, звичайно, чарівні Курочки та звабливий Півень з обов'язковими шпорами, але в онуки особлива роль. Вона – Яйце, яке на пташиному дворі знесли якраз на Новий рік, тобто Яйце і є Новий рік, який щойно народився. І рівно о дванадцятій на годиннику двоє красенів-молодців урочисто виносять онуку на авансцену та обережно саджають її на шпагат. Номер зроблено! Публіка у захваті! Бабуся в сльозах від розчулення…

А потім ще нова мода – модельна. Онука подорослішала, в неї нові сценічні образи, а у бабусі нові клопоти.

У кафе «Вечірня Одеса» стільці розставили де тільки можна, подіуму немає, крізь спини всього й не розгледиш. А хочеться! Особливо хочеться п'ятирічній Олечці – її разом із батьками спеціально запросили подивитися на онучку, з якою Олечка давно знайома і в яку безоглядно закохана. Подивитися! А подивитися не виходить. І кмітлива дитина зісковзує з маминих колін і між ніжками стільців, між жіночих і чоловічих підборів – рачки вперед, вперед, щоб усе бачити…

Внучка молодець! Мало, що в самої виходить, – вмовила батьків дозволити влаштувати таке дійство у дворі. Щоб під музику,

щоб журі, щоб оголошувати, хто виходить. І вдалося! Онука й організаторка, і навчальниця, і разом з усіма винахідниця. Старший брат із сусідськими помічниками підбирає музику для репетицій і готує звукотехніку, подружка з сусіднього двору – художниця з костюмів, молодші – напохваті плюс на роздачі запрошень, анкеток для глядацького голосування. Та що там казати – все за найвищим розрядом, по-дорослому!

Як у добрі дружні одеські часи, зі своїми стільцями й табуретками прийшли-таки дорослі, і навіть із сусідніх дворів – концерт! Усе вийшло просто чудово, і навіть зняли відео – на тлі, щоправда, непрезентабельної штукатурки випливає з парадної у весільному вбранні дванадцяти років наречена в маминих (дозволила!) туфлях на високих підборах. Під музику. Витончено. Манірно. У задані кілька хвилин. І бурхливі невгамовні оплески. Не потрапила тільки до відео маленька Олечка, яка теж була тут і влаштувала істерику – хоче теж бути нареченою, зараз, просто зараз… Довелося оголосити непередбачуваний антракт і терміново зробити з тюлевої фіранки щось на зразок платтячка – заздрість, нічого не вдієш!

Але все це забулося, коли для внучки відкрилися спортивні танці – європейська програма (стандарт) і латиноамериканська (латина).

Будь-які танці – за винятком хіба хороводних, та й то не зовсім – танці парні. Кавалери запрошують дам. Тому в усі танцювальні класи набирають і дівчаток, і хлопчиків, щоб бути парам! Однак хлопчики завжди в дефіциті. І не тому тільки, що статистика винна, а ще й через те, що в хлопчиків узагалі свої справи, не дівчачі, а тут ще й танцюй з ними. Так чи не так, тільки хлопчиків у ці класи завжди недобір. І в усіх своїх гуртках онука починала танцювати без пари, наодинці. «Знову ти одиначка?» – співчутливо запитувала її бабуся. На що внучка ображено відповідала: «Не одиначка, а солістка!».

Ось так солісткою починала вона в одному з одеських спортивних клубів. Тут усе було націлене аж ніяк не на святкові концерти. Якщо раніше ревнощі були на ґрунті того, кому яку роль відведуть, то тут роль у всіх одна – станцювати танець. І змагання тут зовсім інше – хто краще станцює. Та не перед концертним глядачем, а перед журі зі спортивних суддів.

Так, справа серйозна. Це вже не задля задоволення, для власної розваги. Не лише для розвитку естетичного чи фізичного. Це клуб, це команда, це відповідальність перед тренером… Важко було ухвалити рішення. У батька й брата легкий скепсис. Танці – і спорт! Натомість у жіночої половини жодних сумнівів. Танцям бути! І для бабусі, мабуть, у цій ситуації головним словом було не «спортивні», а – «танці». Слово «танці», яке розсипалося на безліч прекрасних звучань – «віденський вальс», «повільний вальс», «танго», «повільний фокстрот», «квікстеп»… А «самба», «ча-ча-ча», «румба», «джайв»? «Джайв»! А «пасодобль»?

І закружляла зовсім інша карусель. Тренування тренуваннями, це все тут, удома, в Одесі. Але час від часу найголовніше – змагання. Які не завжди вдома. Треба виїжджати з міста. А коли й із країни навіть. Візи, квитки, готель…

І розподілилися сімейні ролі – гроші на танцювальні витрати шукає тато, танцює онука, на змагання її супроводжує мама. Братик насміхається, а бабуся страждає, переживає – вона вболівальниця. Після змагань, як і раніше, теж розбір польотів, але зовсім на іншому рівні – перегляд знятих відео. А далі – проєкти нових суконь, додаткові тренування з новим ракурсом і новими елементами – праця, праця…

А поряд – навчання. Причому на рівні! Що не клас, то похвальна грамота. А бабуся пишається: онука до інституту вступила, і мало що на інформаційні технології, так ще й з англійською мовою навчання! Пишається і хвилюється – куди ж їй такі навантаження?! Адже вона танцює… Ну зменшмо навантаження, відмовимося від танців! Ні, з цим бабуся не могла погодитися. Не могла аніяк.

Починала солісткою, а там і до пари стала. І виявилося, що це не зовсім те, що танцювати самій. Сама – так сама за себе й відповідаєш. Тобі показали – ти зробила, ще раз зробила – вийшло. Ти молодець. А в парі вас двоє. У тебе вийшло – у нього ні. У нього вийшло – у тебе ні. Результат один – ви не молодці. Сказали, чому що не так, показали, як треба. А як до цього прийти – думайте, любі, радьтеся, запитуйте тренера, пропонуйте. Самі, самі, самі… Працюйте!

Двоє не один. Двоє це вже колектив. А у колективі внучка не дуже досвідчена. Навчання – це, звісно, теж життя. Але життя

вельми умовне. Коли вчишся, то чого ти вчишся? Вчишся вчитися. Навчилася в школі вчитися – пішла в інститут вчитися вчитися. Але при цьому вчишся відповідати за себе одну. А тут… Бабуся дуже переживала.

На чому тримається колектив? На спільній меті? Мета є, це перемога. Але як можна перемагати, якщо внучка… Вона танцює з Дімою, а він обзивається. Він не сам придумав свою дражнилку, це тренери, щоб підбадьорити своїх вихованців, кажуть різні образливі слова. І тоді вихованці – вони ж не хочуть виглядати смішними! – щосили намагаються бути, навпаки, чудовими. І внучка прагне цього теж. І вже чує, що в неї виходить краще, ніж раніше. А Діма знову обізвав її при всіх і ще сказав, що його мама проситиме Юрія Олександровича (це тренер) знайти йому іншу партнерку.

От уже цей Діма! Онука, звісно, не те щоб одразу в сльози, ні, не така вже вона сльозлива людина. Але неприємно!.. Це не забулося, хоча було ще в школі, задовго до вступу в інститут.

Так виходило, що всі її партнери були молодшими за неї. Так виходило – адже партнерів не вибирають. Як то кажуть, спасибі й за це. Тренер поставив у пару – танцюй. На танцмайданчику не видно, хто старший, хто молодший. Але це іншим не видно, а вона-то знає! Ще і як знає!

Мама радила не гарячкувати – хтось же має бути старшим! І вона намагалася бути старшою – пояснювала, заспокоювала, переконувала… А бабуся ображалася за неї, нічого не пробачала її шмаркатим партнерам, що загордилися про себе занадто багато. Та нащо було ображатися! Привозили ж вони, зрештою, кубки зі змагань!

А мама Діми таки попросила тренера поміняти йому партнерку – з цією йому перших місць не посісти… І знову внучка стала одиначкою – вибачте! – солісткою.

Але ненадовго.

Їй зателефонував Вова, ще нещодавно суперник – їхні пари були однієї категорії. Він залишився без партнерки, запропонував зустрітися на нейтральному танцмайданчику – спробувати, чи не вийде з них пара. Спробували. Здалося, що вийде. Але вони в різних клубах! Це виходить, що хтось із них має покинути свою команду. Хто?

Треба зазначити, що тренер онуки, Юрій Олександрович, у танцювальному бізнесі належав до скромних підприємців. Він начебто органічно вписався в нові економічні відносини, однак немов би однією ногою залишився в добрій старій безоплатній системі самодіяльності, де скромний підробіток виглядав як вдалий приробіток. Там можна було просто любити танець, любити дітей і бути цілком задоволеним їхніми скромними успіхами. Мабуть, тому зараз його бізнес-простором була переважно Одеса з нечастими виїздами до Києва, до інших українських міст.

А ось клуб, у якому танцював Вова, був, як то кажуть, крутішим. І розмах інший, і рівень відповідно. І про те, щоб Вова переходив до клубу внучки, й мови не могло бути. Треба було щось вирішувати.

Онучці давно говорили, що в неї хороші дані. І зараз, коли казали, що в клубі, де Вова, все буде жорсткіше, – запевняли, що дівчинці це тільки на користь. Бабуся, з одного боку, вважала не дуже порядним просто так піти й образити Юрія Олександровича, а з іншого боку… І онучина мати поїхала до Вовиного клубу, про який і раніше чула не один раз.

Бабусі не сподобалося, що директор цього клубу під час знайомства представився не на ім'я та по батькові, а – просто Вадим. Це сучасне нехтування правилами, ця бравада нібито простотою стосунків насторожувала її та лякала. Як і більшість людей, вона побоювалася різких рухів і не дуже хотіла змін.

Домовилися, що пару треба спочатку подивитися.

У бабусі тоді був важкий період – очікування.

А коли Вадим подивився новоявлену пару на танцмайданчику, подивився і в стандарті, і в латині, і коли стало зрозуміло, що вони порозуміються, і коли познайомилися мами майбутньої пари та підтвердилося, що батьки пари – це теж колектив… Усе узгодили, ба більше – тренери домовилися, що ніхто нікуди переходити не буде і що спортсмени виступатимуть за обидва клуби. І спортсмени на радощах за місяць підготували десять танців. І забулися нещодавні бабусині тривоги.

А дочка поки що розбиралася у спортивно-танцювальній системі стосунків. Розібралася.

Спортивні танці – це прекрасно. Прекрасне треба любити. До нього треба прагнути та не шкодувати зусиль, щоб досягти успіху. Танців навчають досвідчені тренери. Для індивідуальних занять запрошуються відомі постановники танців – це, як правило, перед відповідальними змаганнями. Прагніть до прекрасного і працюйте! Це гасло для хлопчиків і дівчаток.

Водночас спортивні танці – це комерційне підприємство. Конкретний клуб увіходить до національної організації. Національна – до міжнародної. Принцип роботи госпрозрахунковий. Тож за все треба платити – за оренду танцмайданчика, за працю тренерів, за участь у змаганнях… Прагніть до прекрасного і готуйте гроші! Це гасло для батьків.

Онучка вступила до інституту, тож треба було якось отримати дозвіл ректора на виїзди – на змагання, тренувальні збори. І пішла вона радитися на кафедру фізкультури.

На прийом до ректора йти не довелося – завідувач кафедри сам зголосився з ним переговорити. Тому що, як виявилося, ректор-то сам танцює!

Тренер, що танцює, – це зрозуміло, але ж ректор! А ректор хоч до дворянського роду не належав, виявив у юності пристрасть до бальних танців. А оскільки з тієї самої юності був відомий (і таки був) як людина серйозна, то й танцювальну, так би мовити, справу опанував теж серйозно. І не забув, і не кинув. А коли довелося стати ректором цієї, як стали її називати, академії, то… Спробував переконати педагогічний колектив, що зовсім не погано, якщо кожен випускник (і випускниця) матиме не тільки міцні знання за фахом, а й… А й серйозні навички в такому потрібному (і красивому!) виді мистецтва, як танець. Не в обов'язковому порядку, ні. Жодного насильства! Лише для тих, кому цікаво.

І переконав. І кафедра фізкультури організувала заняття. Не для всіх – суто факультативно.

Тож онуку на її змагання відпускатимуть. При цьому вона має спланувати свій час так, щоб у заняттях не відставати, а навпаки, випереджати. Це, мовляв, можливо. І ще. Якщо потрібна буде допомога у секції танцю, то хотілося б сподіватися…

Це ж треба – як поталанило!

І справді, навчилася внучка швидше вчитися. Достроково залік, достроково іспит. Якось так у них було влаштовано, по блоках, по темах, по якихось модулях, не те що в школі, де можна було тільки запізнитися – й відстати… І їхала, і встигала, і все було чудово.

Ректор, що танцює… Бабуся навіть трошки пофантазувала: як ректор одного разу запросить онуку на танець. І як чудово внучка складе такий нестандартний іспит…

Бабуся згадує, як танцювала вона колись із начальником училища, куди влаштувалася працювати. Влаштувалася, між іншим, проти його бажання.

Власне, його бажання й не могли запитати – його тоді в училищі не було, він був у від'їзді. А коли повернувся, йому відділ кадрів доповів, що ось, недогледіли й оформили на роботу жінку з національністю, за якою є самостійна держава.

Начальник училища зрозумів, про що йдеться. Мова була не про узбецьку, наприклад, національність. Бо за узбеками тільки одна країна була – це Узбецька республіка в СРСР. А от польська національність чи, скажімо, німецька, чи єврейська, то в них, окрім СРСР, є ще і Польща, і подібне.

І що за жінка, куди її взяли? Лабораннткою? Добре хоч не викладачкою. До кого лабораннткою? А він куди дивився? Не знав? А що, є ще, хто не знає?

Її викликали до начальника училища, і він сказав їй, що сталося непорозуміння, що її не можуть взяти на роботу.

Для неї це було цілковитою несподіванкою, вона навіть запитала його, що ж їй тепер робити, вона ж звільнилася з колишньої роботи… Він, мабуть, теж не дуже знав ані що їй робити, ані що робити йому. Полякав поїздками в колгосп і відпустив:

– Добре, йдіть, працюйте.

Начальник був суворою людиною. Щоправда, її це не стосувалося – він був десь високо, а вона не вилазила з лабораторії. Навіть коли не було занять, роботи вистачало.

Але коли відзначали ювілей славного навчального закладу і була команда «Гайда всі нагору!» – і коли на урочистості разом із викладачами та численним обслуговим персоналом прийшла й вона, і коли після офіційної частини були танці, та коли вона

побачила, який чудовий кавалер їхній начальник училища, то за першим же оголошенням «Дами запрошують кавалерів» вона попрямувала до нього.

З ним справді було легко і приємно танцювати. І потім уже він двічі запросив її на танець – мабуть, йому теж танцювати з нею було легко і приємно.

Потім викладачки зізнавалися їй, що нізащо не наважилися б запросити шефа на танець. «Ну ви й смілива пані!» – явно із захопленням сказала одна з них. Натомість безпосередній начальник, який брав її на роботу і знав про розмову щодо «помилки» відділу кадрів, сказав: «А ви не злопам'ятна!».

Тобто він не забув. А вона? І вона не забула. Але до чого тут злопам'ятність? Ні до чого! Він же так чудово танцює! Адже не в тім річ, що він начальник…

Життя – це змагання. «Ти швидкий?» – запитує герой фільму, вихоплюючи револьвер. І візаві не встигає відповісти…

Танці – не дуель на шпагах, але теж дуель. Тільки результат дуелі вирішує не шпага, а суддя. І не суддя навіть, а судді.

А судді хто? А судді – досвідчені танцівники, відомі тренери. Сьогодні тренер, завтра – суддя. А між сьогодні та завтра – індивідуальний урок.

І коли з'їжджаються учасники змагань, то часто зустрічають серед членів суддівської колегії своїх учорашніх тренерів, постановників, наставників. Які зі знанням діла (і з урахуванням можливостей саме цієї пари!) дійсно роблять зі стандартного набору обов'язкових елементів щось особливе, не схоже на інших. І судді, звісно ж, упізнають своїх учорашніх учнів і з радістю вирізняють в їхньому танці свою руку та, задоволені їхнім старанням, ставлять у суддівському протоколі хрестик – сходинку до заповітного кубка.

Чому не наважувалися внести спортивні танці до олімпійських видів спорту? Немає об'єктивних критеріїв для оцінки. Суб'єктивні є, а об'єктивних мало. А суб'єктивні – вони суб'єктивні і є.

Що відчувають спортсмени, коли спочатку до нагородження викликається пара, яка посіла останнє місце у фіналі, потім передостаннє, і далі вперед? Що відчувають ті, хто бачив свою пару якщо не на найвищій сходинці, то щонайменше на другій, а їх за-

прошують лише четвертими! Всього лише четвертими, коли в них усе виходило добре… Їм здавалося, що все вийшло…

Із суддями не сперечаються, це знають усі. З дитинства. Але не сперечатися не означає погоджуватися. Вони не згодні! Але не чути гласу кричущого – волати не прийнято. Тихо вдома мамі з татом у жилетку. А поки що посміхайтеся, приймаючи не кубки, а тільки дипломи, будьте мужніми, вмійте програвати. Це спорт, м'яч круглий. Сьогодні попереду суперники, завтра – ви. Плекайте надію!

Бабусю це не влаштовувало. Вона була впевнена, що онучину пару засуджують. А вірила суддівській бригаді тільки тоді, коли пара привозила кубок. І пишалася.

Особливо вона була задоволена суддями, коли внучка з Вовою стали чемпіонами України. Вона сказала тоді, що це було чесне суддівство. Ще б пак!

Танці, турніри. Харків, Київ, Севастополь, а там уже й Італія, і Франція. Ось вам і внучка-мандрівниця. Не те що бабуся. Вже на що любителька поїздити та походити за екскурсоводом! Де тільки не була! І в Криму, і в Заполяр'ї, і в Таллінні, що з двома «л», а потім і з двома «н», і у Владивостоці… А Волгою? А у Ленінграді двічі? Пішла донька до першого класу, то пообіцяли, що як закінчить рік із похвальною грамотою – повезуть її до Ленінграда. А вона – ось, мовляв, вона, ваша похвальна грамота! Дітей обманювати не можна! І повезла! Із задоволенням! Ходили удвох, роззявивши роти, за екскурсоводами… Але щоб в Італію… Це з Радянського Союзу… Тоді навіть у соціалістичну Болгарію – і у ту не довелося.

Онука виросла, подорослішала, і англійська їй у пригоді стала, вже й готель хоч де замовити може, вже й квитки в Інтернеті хоч на автобус, хоч на поїзд. А в Парижі готелі дорогі, та виявляється, що можна приватну квартиру винайняти, і що ближче до горища, то дешевше… І ось уже й до Лондона можна летіти. Можна – в тому сенсі, що вже набралися майстерності, і тренери готові випустити підопічних на головний танцмайданчик Європи (а може, й світу) – в Англію. Ось де збирається цвіт танцювального спорту, ось про що мріють пари й Італії, й Німеччини, й Польщі, а тепер уже й Китаю, й звісно, Америки. Від наймолодших, зовсім новачків, до поважних сеньйорів, ветеранів європейського танцю.

В Англію від клубу летіли дві пари – онука з Вовою та їхні постійні тепер суперники на всіх змаганнях – Світлана з Толіком. Знали одне одного давно, зустрічалися на різних майданчиках і, до речі, з різними партнерами. Бабуся якось зауважила, що вона вже теж запам'ятовує якісь пари та пам'ятає не тільки їхні виступи, а і які з них розпалися і з ким склалися нові. І нічого в цьому дивного немає. Знають же футбольні фанати, хто з якої команди в яку перейшов і навіть на яких умовах. Отже, куди не тикни, хоч у музику, хоч в альпіністів – у всіх свій клуб «Що? Де? Коли?».

В Англії обидві пари виступили невдало і не потрапили до наступного туру. Воно й не дивно – не буває, щоб одразу в дамки. Але прикро. Одна радість – вибули зі змагань, то хоч можна Лондон подивитися. Коли його ще побачиш? Квитки назад брали ж в обріз.

Звичайно, Лондон… Вразив, нема слів. І погода як на замовлення. Було що вдома і розповісти, і показати – і фото, і відео. І, між іншим, фото з вулиці Воронцова. Того самого, який батько одеському Воронцову. У них у Лондоні Воронцова вулиця, а в нас Воронцовський провулок, і не тільки.

Але головне – це, безумовно, сам Блекпул. Тобто змагання проходили не в Лондоні, а в Блекпулі, туди треба ще їхати поїздом. Блекпул – це палац. Палац-театр із паркетною ареною. Вже сто років він як танцювальна Мекка. Храм, де танцю підпорядковано все – двері навстіж і всі зручності для танцівників. Тут можна забути про все, крім танцю, крім Параду танцю.

І що ж тут дивного, що новачки на цьому, вважай, світовому раз на рік змаганні не пішли далеко у своєму першому старті? Це за одеськими мірками вони вже начебто готові до Блекпула, але не за мірками блекпульських суддів.

Після Англії обговорювали з тренером виступи, аналізували, згадували й настрій, і нервовий стан, і фізичну форму. Шукали причини невдачі.

Шукали всі, а знайшов Вова. Мало, виявляється, вони з онукою отримали індивідуальних занять – і в англійців уроки не взяли, і в Італію на збори не поїхали. А от Світлана з Толіком і тут були, і там були…

А трохи пізніше стало відомо, що Толік їде танцювати до Штатів, і Світлана залишається без партнера. А ще трохи пізніше від-

крилася велика таємниця, що Вова, вірний онучин партнер, давно закоханий у Світлану.

Раніше онука, коли бабуся водила її у танцювальні гуртки, докладно доповідала їй дорогою додому найголовніші новини – свої власні та своїх подружок теж. Але тепер, коли вона стала цілком самостійною, вона розповідала тільки про приємне – навіщо бабусю засмучувати? Натомість про все – приємне і не дуже – у подробицях знала мама. І ось вам новина: Толік поїхав, а закохані Вова та Світлана заявили батькам і тренерам про народження нової танцювальної пари. І внучка, ще вчора перспективна спортсменка, раптом знову стала одиначкою, вибачте – солісткою. Приховати це, звісно, було неможливо. Сказали бабусі.

Бабуся була у нестямі від обурення. Це ж дитячий садок, а не спорт! Як так можна! Роки тренувань, уже майстри спорту – і все прахом? Як він міг! При чому тут кохання? Кохати треба після виступів! Це зрада!..

Ясна річ, із бабусею можна й погодитися. Коли на паркет виходять діти найніжнішого віку, вони, безумовно, мають відчуття своєї статі, вони чудово розуміють, що вийшли грати чоловіка й жінку. І вони дуже стараються правильно виконати вивчені па. Але коли діти зі свого ніжного віку виростають… І приходить розуміння чуттєвої суті танцю… Тобто треба не просто зображати чоловіка і жінку – треба грати любов. Треба грати ніжність і пристрасть, треба грати життя. Діти виросли. Вони грають закоханих, але вже й самі закохуються – а чому ні? І тоді відбувається метаморфоза. Учора діти-спортсмени грали на танцмайданчику кохання-символ, а сьогодні юнаки та дівчата, що встигли подорослішати, показують на змаганнях спортивно-танцювальну майстерність. Любов у них жива і в кожного своя. Вони виросли…

Бабуся, звісно, має рацію – кохання коханням, а діло ділом. Але одне вона не врахувала – у Вови зі Світланою з'являлася можливість більше часу проводити разом. Разом! Хіба можна від цього відмовитися! Та нехай бабуся згадає свої закоханості.

І тут доречно зауважити, що, як це не здаватиметься дивним, танцювальна пара – це свого роду ескіз пари сімейної. Ну поміркуйте. Пара – колектив. (Згадайте, як іноді кажуть про приємний колектив на роботі: «Як одна сім'я!») Пара – колектив,

що складається з чоловіка і жінки, та неважливо, маленькі вони чи дорослі. У них спільне завдання, його треба вирішувати разом, тобто треба їм між собою розумітися. Як у сім'ї… Онука якось примудрялася розумітися зі своїми завжди молодшими партнерами. І звідки тільки бралися терпіння й делікатність, переконливі слова й товариська наполегливість! Бабуся всього цього бачити не могла, це все донька спостерігала, коли супроводжувала онуку у поїздках.

Але й донька яка молодець! Вона потроху і тренерка, і вихователька, і перший суддя, і дизайнерка, і турботлива матуся – онучці та її партнеру. І коли тільки всього навчилася? Ось так і вивчилася, на онучці: так одна одну і вчили.

Тепер онучка вже сама їздить, без мами. Але ось залишилася без партнера. Без партнера нема пари. Або прощавай, танці, або шукай партнера.

Коли діти були дітьми – як складалися пари? З тих, хто записався, з тих і складалися. Складалися, розходилися, дуже рідко знову сходилися. Це були турботи батьків і тренера. А зараз майбутні партнери вже мусять самі знайти один одного. Як знайти партнера? А в Інтернеті! Адже це процес безупинний – розходитися й сходитися. І що? В Інтернеті є запити, і пропозиції теж є. З міста одного в місто інше. З країни однієї в країну іншу… Онучці треба з Одеси в Одесу, а таких пропозицій немає.

Швидко, швидко погані новини розходяться. Ось уже й перший її серйозний тренер, Юрій Олександрович, зателефонував – чи правда? Правда. На тренування ходить, щоб форму не втрачати. Хоч би тільки не втратити надію...

Онука, може, й не втрачала, а ось бабуся… Погано стала спати. З онукою коли вранці віталася – очі відводила, ніби в чомусь винна. А внучка все відчувала, бабусю, свою головну вболівальницю, підбадьорювала посмішкою своєю безтурботною, хоча в душі переживала, як же…

Кажуть, чудес не буває. А от бувають! Онучин тренер Вадим якось на заняттях сказав, щоб прийшла завтра – він хоче познайомити її з одним киянином.

Ну вдома, звичайно, напруга – що за киянин, чому Вадим нічого більше не сказав? Це так, розмови для розмов, аби тільки

не про надію на удачу, щоб та не відвернулася. І назавтра бабуся чекала з нетерпінням, коли ж щось проясниться. Нарешті зателефонувала внучка доньці, а донька їй – мовляв, киянин сюди збирається наїжджати працювати тренером у Вадима в клубі. І може так статися, що вони стануть у пару. А подробиці ввечері… І ось треба тепер ще вечора чекати.

А потім довелося чекати ще. Цілий день. І що? Приїхав киянин. Артем. Тренер зі «стандарту». Закінчив фізкультурний факультет. Дуже успішно танцював. Три роки тому пара розпалася. Танцювати потрібно, але… У Києві пари немає. Є в Одесі?

Увімкнули якесь танго, Артем і внучка звично зайняли вихідну позицію, і – що там казати! Майстер – він завжди майстер. Встали й пішли, ніби все життя разом танцювали. Якісь шорсткості, звісно, були, але це так, не варто уваги. І вона не очікувала, і він був здивований. І тільки Вадим задоволено посміхався – не підвела професія, знав обох і відчував, що не помилився.

Домовилися, що тренуватимуться тут, коли Артем приїжджатиме до Одеси давати уроки, та в Києві, куди онука наїжджатиме для тренувань з Артемом у його тренера. Ось так поговорили, а онука, мовляв, нехай радиться з родиною.

Вже хто-хто, а бабуся відразу сказала, що треба погоджуватися. Так і вийшло.

Місяць тренувалися, і – на змагання. Танцювали й за онучин клуб, і за клуб Артема. І все було як раніше.

І як раніше, і зовсім не так.

Уперше танцювала внучка з партнером, старшим за себе. І не треба вже напружуватися, наставляти й виховувати. І вчити не треба – вчений! Веде впевнено, спокійно, сильно. Знає, що потрібно від нього, а вона знає, що і як робити їй. Перші виступи – перші перемоги. Кубки за традицією – порівну, перший їй як дамі.

Дорослі це дорослі. Навіщо витрачатися на готель, якщо в Одесі він може зупинитися в неї, тим більше що вітальня в них гостьова? А в Києві вона може побути день-два або в нього з батьками, або в його нареченої Тоні. Так, в Артема наречена, вона теж танцювала, а тепер, як і він, тренує. І супроводжує свого Артема в усіх поїздках. Він каже, що йому це дуже підходить. Ще б пак! Але тепер і внучці теж перепаде – і турботи, і допомоги.

Спортивному товариству особлива ціна. Звісно, якщо команда, то всі як брати-сестри. За молодшими треба доглянути, навіть коли з ними хтось із домашніх. Поправити вбрання, зачіску, щось підказати. Промасажувати шию, коли хтось потягнув м'яз. Але коли пари – суперники! І в однієї зламався підбор, а їм уже виходити… А в суперниці розмір туфель той самий, але ж суперниці… І раптом: «Тримай, тільки не зламай знову, наш захід – наступний!». Це ж як швидка допомога! Що там казати…

А там вийшли й на Блекпул. Артема впізнавали, віталися, роздивлялися нову партнерку. Його пам'ятали: і судді, і друзі по паркету. Пам'ятали ту впевнену красиву пару. І пам'ятали, як шкодували, коли пара розпалася. І внучка дуже хвилювалася – їй не хотілося, щоб, дивлячись на неї, тут знову шкодували, що та, колишня пара розпалася. Артем її підбадьорював, хоча, звісно, теж переживав – виступити б добре…

Добре й вийшло. Це було інше «добре», тому що інша була пара. Але внучка відчувала, вона бачила, що їх прийняли, що їх сприйняли, що вона Артема не підвела. Онука казала, що головне тоді для них було не заробити хрестики, а добре станцювати. Вони собі сподобалися і в першому танці, і в наступних, і це було приємно.

Тоді Тоні вдалося зняти на камеру весь їхній виступ (знімати там заборонено, але Тоня чудово зіграла провінційне невігластво, то їй пробачилося). І коли після повернення додому переглядали запис, то всім сподобалося, не тільки їм самим. І коли внучка була в зеленій сукні, і коли в білій.

Звичайно, там усі танцювали дуже красиво. Вальс – яка краса! А коли заходять на квікстеп – це ж зовсім інший характер, темп, запал… Тільки-но виходили на танго, все так лірично, і раптом – просто як похуліганити вийшли. І все добре виходить. У всіх добре, але дивишся більше на своїх. Може, судді чимось і незадоволені. Звісно, незадоволені. Ось дочка (а вона вже багато тонкощів знає) каже, що Артем трохи вище має лікоть тримати, а бабусі цього не побачити. Для неї головне – видовищність. Вона, звісно, помітить, як ледве не зіткнулися із зустрічною парою (і куди Артем дивиться!), або якщо хтось щось упустить на паркет. Тобто це бачать усі, це не можна не бачити, бо це некрасиво. А має бути – *красиво*!

На турнірах пари зазвичай ідуть по колу, по колу, але дозволяється кожній парі в танці один раз вийти у центр і пройтися в середині, де просторо і ні з ким не зіткнешся. На вальсі внучка з Артемом теж виходили, і як це було красиво! І Артем… Який молодець! Високий, вона теж висока, а там ще їй підібрали волосся в такий вертикальний джгут, і джгут робив її ще вищою. Взагалі пара чудова. І простір, і вони самі, ніхто не заважає.

Тоді, дивлячись на онуку, вона згадала, як давним-давно вони з чоловіком, залишивши на сусідку свою маленьку доньку, поїхали на заводський вечір на Пересип. Як, повертаючись назад, вирішили від моста піти пішки Приморською вулицею. І як побачили нагорі, над схилом, зубчасті вежі ніби казкового палацу та вирішили пошукати до нього сходи. І знайшли – із залізними поручнями та стертими сходинами, і піднялися, і вийшли на вулицю до величної будівлі, в якій, як виявилося, міститься Культпросвітучилище. І у всіх вікнах – яскраве світло, і з усіх вікон – музика! Там, мабуть, якийсь бал, бо всі там. А в просторому дворі – ані душі. І з вікон ллється мелодія вальсу, а її чоловік, який зазвичай неохоче танцює, запрошує її на танець! Навколо нікого. Їхня пара одна. Ніхто – раз-два-три – не заважає, не заважає. Навколо – нікого! Тільки вони! Краса яка!

Зараз онуки вдома немає, вони з Артемом знову в Блекпулі. У Блекпулі, про який бабуся вже знає, що це курортне містечко, що Імператорський бальний зал був тут споруджений за задумом особисто англійської королеви – спеціально для балів і танцювальних турнірів. Ось звідки розмах і ретельність, ось звідки традиція відкривати турнір о такій-то годині й такій-то хвилині «за годинником залу»! Як минулого року і позаминулого, і як сто років тому. Вона знає, що в партері ярусного залу кожне місце іменне, а кожне ім'я відоме в танцювальному світі.

А блекпульські судді, яким колись хотіли сподобатися молоденькі одеські дебютанти, – хто вони, ці судді? А вони вчорашні чемпіони блекпульського турніру. Вчора судили їх – сьогодні судять вони самі. Таких самих, якими були вчора вони – напружених, схвильованих… Тож хіба можна засумніватися в їхньому справедливому суді, коли на танцмайданчику Її Величність Краса і коли багатоликий та багатомовний іменитий зал,

що знається на прекрасному, підводиться як за командою у захоплених оплесках…

Якось довелося побачити фотографію величезного скупчення китів у Антарктиці, які одночасно, як за командою, злітають вертикально вгору…

Від внучки прийшло повідомлення: сьогодні вони танцюють. Бабуся цікавиться: яка в нас із Лондоном різниця в часі?..

Бабуся – доросла людина. Вона не мріє про овації. І як досвідчений боксер, коли знає, що у сьогоднішньому поєдинку йому не перемогти, прагне принаймні протриматися на рингу якомога довше, так і бабуся – тримає кулачки, щоб онука з Артемом якомога довше не йшли зі свого рингу – танцмайданчика Блекпула. Якнайдовше.

Зателефонувала донька: від онуки прийшло повідомлення. «Привіт із Блекпула! Виступили чудово. Увійшли в найкращі п'ятдесят пар!». Цього ніхто не очікував…

У бабусі в кімнаті кубки онучки. Вони в книжковій стінці, затуляючи корінці прочитаних і непрочитаних томів, вони в серванті з чайним сервізом. Кубки скрізь. Вночі вуличний ліхтар відсвічує на кубках іскорками-вогниками, і тоді кімната перетворюється на сцену, де розігруються чарівні казки-балети, і в них бабуся, молода, струнка, виконує фуете – ще, ще…

Анатолий Контуш

Как я стал профессором Сорбонны

Отрывок из новой повести

Лето заканчивается. Мне скоро шесть. Бабушке с дедушкой уже трудно смотреть за нами весь день, и мама с папой отправляют меня в детский сад. Он прямо за углом, но идти туда я не хочу. На здании детского сада написано что-то про армию – значит, здесь не только детский сад, но и армия, и я в нее хожу. Из книжек про войну я знаю, что в армии все строго, и поэтому здесь очень строгие порядки: играть можно только иногда, бегать нельзя вообще, и почти весь день нужно что-то делать – то кушать, то гулять, то спать. Кушать нужно аккуратно, чтобы ничего не расплескать, спать обязательно, даже если совершенно не хочется, и нужно все равно тихо лежать в постели, пока воспитательница не разрешит встать, даже гулять нужно по распорядку, и мы парами не спеша идем на Соборную площадь, чтобы хоть немного побегать там под присмотром воспитательницы. Хоть я и люблю играть в войну и в казаков-разбойников с ребятами во дворе, армия мне не нравится: если там так, как в детском саду, то лучше играть во что-то другое. Поэтому я не хочу идти туда утром, спорю со всеми и даже иногда начинаю реветь, когда на улице холодно, льет дождь, и понятно, что придется весь день сидеть взаперти, ходить туда-обратно по большой комнате с высокими окнами и делать только то, что говорят, а это очень скучно. Я знаю, что в армии есть генералы – они самые главные, потом полковники, майоры, лейтенанты и солдаты, которые всех слушаются. Тогда выходит, что если мы, дети, должны всех слушаться, то мы – солдаты, нянечки, наверное – лейтенанты или майоры, воспитательницы – полковники, а директор сада –

генерал. Если будет война, то, наверное, нас всех туда отправят, и мы поедем на войну в поезде, но тогда придется все время всех слушаться, даже вечером, ночью и в выходные, когда я не хожу в сад, поэтому хорошо, что войны нет.

В детский сад я хожу пять раз неделю, зато в выходные он закрыт, и можно наконец поиграть во дворе, пойти на площадку или на Островидова к родственникам. Мир полон опасностей, поэтому на улицу я всегда хожу со взрослыми. Даже в квартире мне грозит уйма вещей – кухонные ножи, дверные рамы, горячие кастрюли, раскаленные паяльники, провода, розетки, вилки, иголки и многое другое. А на улице опасно вообще чуть ли не все – злые люди, которые могут украсть, из-за чего никогда нельзя выходить наружу без взрослых; бродячие животные, которые могут укусить или поцарапать, и тогда придется делать уколы в живот, чтобы не заболеть бешенством, из-за чего никогда нельзя гладить чужих котов и собак; водопроводные люки, в которые можно провалиться, если они плохо закрыты, из-за чего нельзя на них наступать; движущиеся машины, которые могут задавить кого угодно, а особенно маленьких детей, потому что их плохо видно, из-за чего никогда нельзя переходить дорогу одному. Хотя машины есть разные, и к тем, которые заезжают на тротуар, останавливаются и выключают мотор, я могу подходить, чтобы посмотреть, как они устроены, потрогать фары и заглянуть в кабину, а иногда даже под дно. Я уже знаю много разных машин – глазастые «Волги», круглые «Победы», угловатые «Москвичи», а еще грузовики, автобусы, молоковозы, бензовозы, поливалки, аварийки и другие, но есть машины, которые совсем не похожи на них. Бабушка называет их мусор и керосин, хотя на самом деле это машины, которые собирают мусор и развозят керосин. Об их приезде мы узнаем по звуку колокола за окном – это один из водителей звонит, идя по улице вдоль дворов, незадолго до того, как машина подъедет, чтобы жильцы успели спуститься вниз. Мусорная машина приезжает почти каждый день, останавливается у каждого двора и ждет, пока люди выйдут со своими ведрами, полными мусора, – такое ведро есть в каждой кухне, и если машина не приезжает несколько дней, оно наполняется доверху и начинает пахнуть, и тогда приходится закрывать его крышкой

и ставить рядом второе. Мусор нужно ссыпать в огромную, противно пахнущую дыру, проделанную в машине сзади, и когда его там становится слишком много, мусорщик нажимает специальную кнопку где-то сбоку, и мусор втягивается внутрь огромным поршнем, после чего места сразу становится много, и можно снова опрокидывать ведра внутрь, не опасаясь, что их содержимое вывалится на тротуар прямо тебе под ноги, хотя и нужно следить, чтобы на тебя не попала противная грязная жидкость, которая вытекает из машины откуда-то снизу. Керосин приезжает редко, примерно раз в месяц, весной, летом или осенью, но никогда зимой; грузовая машина с длинной цистерной останавливается напротив детского сада на улице за углом, водитель выключает мотор, выходит из кабины, обходит весь квартал, звоня в желтый колокол, который ярко блестит на солнце, возвращается обратно к машине и открывает широкую крышку сзади, за которой оказываются такие же блестящие и желтые краны, трубы, кувшины

и воронки; жильцы понемногу собираются в очередь вокруг машины с бидонами, бутылками и канистрами в руках, и керосинщик наливает им туда желтый, прозрачный, сильно пахнущий керосин, который тоже сверкает на солнце.

Хоть улица и опасна, но я все равно очень хочу пойти на Островидова один, потому что на память знаю всю дорогу. Я все время прошу бабушку, чтобы она отпустила меня туда одного, и бабушка наконец сдается. Теплый весенний день, ярко светит солнце, и я быстро спускаюсь вниз, выскакиваю на улицу и, как обычно, поворачиваю направо к Новому базару. Мне еще нет семи, но я уже бегаю быстрее, чем папа, потому что почти все время обгоняю его, когда мы бежим наперегонки. Я боюсь, чтобы меня не украли чужие дядьки, и поэтому включаю полную скорость и без передышки мчусь по нашей стороне до самого переулка, где, это я знаю твердо, всегда нужно останавливаться и смотреть по сторонам, потому что именно на этом углу грузовик когда-то

насмерть задавил одну невнимательную тетю, как мне об этом часто повторяет мама. Я бегу так быстро, что все вокруг останавливается – прохожие, машины, кошки, – и я передвигаюсь на фоне застывших фигур, едва успевая заметить, как голуби повисают в небе над моей головой. Я знаю, что стоит мне притормозить, как все снова придет в движение, вот только еще не знаю, почему – об этом мне расскажут в школе лет через десять, так что сейчас мне просто нравится эта игра, и я бегу изо всех сил, пока хватает дыхания. В переулке никогда нет машин, но я всегда останавливаюсь там на всякий случай, как мне говорит мама, потом быстро перебегаю на ту сторону, осторожно перехожу через нашу улицу – в отличие от переулка, там всегда есть машины, а иногда даже проезжают автобусы – и оказываюсь на углу с Торговой возле «Гастронома». На угловом доме метрах в трех от земли висит афиша кинотеатра «Дружба», и я всегда задерживаюсь возле нее, чтобы прочесть название фильма – кроме него, на афише обычно ничего нет, – а потом заворачиваю за угол, прохожу мимо входа в «Гастроном», в третий раз, не забыв посмотреть по сторонам, перехожу через дорогу и снова включаю полную скорость до самой парадной сразу за магазином «Юный техник». Выходящая на улицу дверь всегда распахнута настежь, и я взбегаю наверх, открываю дверь на площадке второго этажа и оказываюсь прямо у входа в шестнадцатую квартиру.

Как и несколько соседних квартир, она выходит на коридор – так все во дворе называют галерею, идущую вдоль второго этажа. Двери в квартиры – справа, а слева, за парапетом – двор с акациями, абрикосами и садиком посередине. В шестнадцатой квартире живут все, кроме нас, – тетя Белла, тетя Эмма, их дети и внуки. Бабушка с дедушкой тоже жили здесь когда-то, но потом переехали на Франца Меринга, где сейчас живем мы. Тут еще жили бабушкины родители дедушка Ваня и бабушка Маруся, но они уже умерли, и мы с мамой, папой и дедушкой иногда ходим к ним на кладбище, а бабушка ходит очень редко, потому что не может потом подняться по нашей лестнице обратно домой. В квартире сразу за дверью – коридор, справа – кухня тети Эммы, слева – вход в ее половину, сначала в комнату со вторым светом, окно которой выходит на коридор, и летом, когда все окна открыты, можно

лазить туда и обратно, чтобы получше спрятаться, а потом – в другую комнату, выходящую на Торговую, в конце коридора – дверь в комнату тети Беллы, самую большую во всей квартире, там стоят обеденный стол, буфет и пианино, потом поворот направо, еще один коридор, тесный и темный, кухня тети Беллы, туалет и вход в последнюю комнату, длинную и узкую, с окном на улицу в глубине. В общем тут четыре комнаты, две кухни, два коридора и туалет, и если нарисовать их на бумаге, то получаются девять клеток разных размеров. В «Жизни животных» я уже читал, что все живые организмы вырастают из одной клетки, а вся наша семья выросла из одной квартиры, в которой было несколько клеток-комнат. Сначала там жили только дедушка Ваня и бабушка Маруся, потом клетки начали размножаться, родились бабушка и ее сестры, потом они выросли, вышли замуж, потом тут поселились их мужья, потом у них родились свои дети, которые тоже выросли и обзавелись семьями, потом им всем стало тесно в этих клетках, и некоторые из них переехали в другие квартиры, так что клеток стало больше. В книжках это называется развитием многоклеточных организмов, только там ничего нет о квартирах. Я читал, что многоклеточные организмы могут передвигаться, делиться и размножаться. Наша семья передвигалась по всему городу, клетки-квартиры делились между разными родственниками, размножались и росли; какие-то из них менялись, когда кто-то делал ремонт, другие исчезали совсем, и рядом с ними появлялись новые, когда кто-то переезжал в новую квартиру. Бабушка говорит, что у нас есть родственники на Мечникова, в Ильичевске, на Черемушках, в Брянске и даже в Андижане – получается, что наша семья разрослась чуть ли не на весь СССР, и все это только из одной квартиры. Хотя если немного подумать, то у дедушки Вани и бабушки Маруси, когда они поселились на Островидова, уже были свои семьи, которые где-то жили и для которых эта квартира была совсем не первой клеткой. И это если вообще не говорить о том, какая большая семья была у папы. Значит, многоклеточный организм нашей семьи на самом деле еще более многоклеточный, чем кажется сначала. И еще более старый, хотя, наверное, никто точно не знает, сколько ему лет. Может, даже столько же, сколько всему чело-

вечеству – если, конечно, первые люди были нашими родственниками. Хотя непонятно, можно ли считать клетками пещеры, в которых они жили.

На Островидова двор намного больше, чем у нас на Франца Меринга, и там много детей, поэтому всегда есть с кем играть. Чаще всего мы играем в жмурки – тут столько мест, где можно отлично спрятаться: на одном коридоре, на другом, в туалете, на лестницах, в подвале и даже на чердаке. Хотя в подвал нам ходить не разрешают – оттуда идет ход в катакомбы, где очень легко заблудиться и пропасть, как говорят нам взрослые. Конечно, мы все-таки спускаемся туда иногда, это всего несколько ступенек, толстая деревянная дверь обычно не заперта, а если даже и заперта, то ее несложно открыть, сдвинув в сторону тяжелый железный засов. Внутри темно, и нужно сразу включить лампочку выключателем, который висит прямо возле двери, иначе через несколько шагов оказываешься в полной темноте, и если при этом кто-то из вредности закрывает за тобой дверь, то не видно даже своей руки, и приходится опрометью бежать обратно и тянуть дверь к себе изо всех сил, чтобы выбраться наружу, и когда это наконец удается, все с хохотом разбегаются в стороны, чтобы не попасться, и освещенный солнцем двор кажется таким ярким, что приходится щурить глаза, чтобы не ослепнуть. Прямо от двери широкий проход идет вниз, постепенно сужаясь, и в стороны от него тут и там отходят коридоры, ведущие к отдельным подвалам, которые принадлежат разным соседям. Где-то там есть и подвал тети Беллы, и мы несколько раз спускались туда с кем-то из взрослых, обязательно взяв фонарик или даже свечку: в боковых коридорах нет электричества, и если не светить, там совсем ничего не видно. Если пойти по главному проходу прямо, никуда не сворачивая, то быстро натыкаешься на прочную деревянную перегородку, которая закрывает весь проход, оставляя только небольшие щели по бокам, в которые не могу пролезть даже я, хотя обычно я пролезаю там, где не пролезает никто, потому что я очень худой и плохо ем, как все время говорит бабушка. В щели можно только посветить фонариком, но там не видно ничего, кроме белых стен и светлой пыли на земляном полу, который идет дальше вниз, все сужаясь, пока не пропадает в темноте.

Я знаю, что люди под землей не живут, но зато там живут гномы, тролли и другие существа, которых на самом деле нет, но я все равно никогда не хожу в подвал один. Гномы должны быть маленькими, и поэтому они могут легко пробираться сквозь щели между перегородкой и стенами, чтобы потом забираться в подвалы к соседям посмотреть, нет ли там чего-нибудь интересного. Хоть их и нет, я все равно не хочу столкнуться с кем-то из них в проходе, а особенно в боковом коридоре, где совсем темно. Тролли должны быть даже хуже гномов, потому что они злые, хитрые и вредные, но они живут на севере, и в нашем подвале их вряд ли можно встретить. Дети говорят, что гномы невысокие, но они вполне могут быть мне по пояс или даже по грудь, и если они сильные, то драться с ними может быть нелегко, ведь я уже знаю, что в драке важен не только рост, но и сила, поэтому я хожу в подвал или с кем-то из детей или со взрослыми. Обычно гномы охраняют подземные сокровища, и было бы интересно узнать, какие именно сокровища могут быть спрятаны в нашем подвале на Островидова, но кроме гномов, этого никто не знает, а мне совсем не хочется с ними встречаться, тем более если их нет.

Фото Анны Кореневой

Игорь Божко

Слепое слово

Это было то время, когда весь советский народ нетерпеливо ждал резкого перехода от позднего социализма к обещанному коммунизму. Но коммунизм запаздывал.

Глава 1.

В четыре часа утра возле седьмого роддома его сбил мусоровоз. Но все обошлось. Нельзя сказать наверняка, что он был очень пьян, но пьян был. Шофер мусоровоза тоже был пьян по причине похмельного утверждения. Шоферу надо было утвердиться после вчерашнего дня рождения у бригадира. Так что справедливость восторжествовала. Так правильно. Иначе нельзя.

Он шел, а потом ему показалось, что бегущая за ним собака – бешеная. Когда до его фигуры оставалось метра три, он резко бросил свою фигуру влево. Мусоровоз был уже готов. Выезжал на малой скорости из заднего двора роддома – и тут это произошло. Столкнулись, а собака побежала дальше. Хвост у нее действительно был поджат – возможно, что она действительно была бешеная. Хотя иди знай. Может, и не бешеная.

Когда это все случилось, утро только начинало светиться серым таким медленным светом. Кто ж знал, что так получится? Шофер, хотя тоже был пьян, но успел. Иначе было бы хуже. Он в самый последний момент нажал на тормоз, и фигура не попала под колеса. Только ударилась о крыло мусоровоза и упала рядом. Шофер четыре раза сказал нехорошее слово. Громко и выразительно. Открыл

дверь кабины, спрыгнул на землю и еще четыре раза сказал слово. Грузчики мусорных баков, тоже как-то взбодрившись, подошли к упавшему и тоже сказали свои нехорошие слова. Потом они подняли фигуру, оттащили ее к обочине, и тут выяснилось, что фигура спит. Откровенно и непринужденно похрапывая и ни на что не жалуясь. По очереди они все пнули спящего ногой в тело и уехали. Потому что на работе. Свидетелей происшедшего поблизости никого не было. Только возле школы (далековато отсюда) находился выгуливающий собачку. А фонарь там не горел. Шофер был человек, многое замечающий. Перед тем как уехать, он еще раз хорошо осмотрелся. Собака с поджатым хвостом сначала бежала впереди мусоровоза, а потом наддала и скрылась среди пятиэтажек.

У фигуры, лежащей на обочине, через плечо была переброшена сумка. Среди разных предметов в ней находилась рукопись. В виде толстой тетради со страницами в клеточку, исписанными от корки и до корки мелким почерком, по которому уже другой рукой шел почерк более крупный. Косой. Поэтому разобрать сразу, что там писалось, было трудно. Хотя отдельные слова, если хорошо всмотреться, прочитывались. Когда потом эта тетрадь оказалась на столе у следователя, то он вначале застыл в недоумении. Но об этом не здесь. Пока не здесь. Здесь дело другое.

Примерно часа через четыре, выспавшись на обочине, фигура проснулась, не совсем понимая, где она находится. Из-за крыши роддома уже показалось солнце. Сквозь голые ветки деревьев оно расчертило всю землю длинными изломанными тенями, и все вокруг сделалось красивым. Фигура стыдливо поднялась с земли. Стыдливо, потому что мимо уже шли в школу школьники, и кто-то из них бросил в лежащего огрызком яблока, и попал прямо в лоб, и это стало сигналом к поднятию на ноги. Конечно же, в голове шумело. Неизвестно почему болел левый локоть и левое плечо, и левое ухо. Ухо оказалось распухшим, и внутри его при раскрытии рта что-то щелкало. Стыдливо отряхивая брюки и куртку, фигура нестойко пошла по межквартальному покрытию дороги и, дойдя до своего дома, косо вошла в подъезд и стала подыматься по лестнице. Не доходя одного пролета до своей квартиры, она остановилась на площадке у окна и стала рыться в сумке в поисках ключа. Роясь среди всяких предметов, Матвей Федорович достал выше-

описанную тетрадь и положил ее на подоконник. Потом наконец-то нашел ключ, поднялся к своей двери, открыл ее и вошел. А тетрадь так и осталась лежать на подоконнике до тех пор, пока ее тихо и осторожно не забрала пенсионерка Карбзлинская.

Карбзлинская только поставила варить макароны, а потом увидела в дверной глазок, как этот гнусный Мавзей (так она его называла) рылся в своей сумке, а потом что-то положил на подоконник и поднялся к себе. А то, что положил, – забыл взять. Тихо она открыла дверь, на поджатых ногах выскользнула и торопливо схватила. И вернулась. Тетрадочка какая-то. Толстая. Устроила на нос очки и хотела уже прочесть, что там написано, но не смогла. И так и сяк вертела тетрадь, и ничего не получалось. Просмотрела все страницы – везде одно и то же. Мелкий почерк перекрывался крупным косым, и кроме злобного нетерпения, ничего не получалось. Но несколько слов она все-таки прочла: «…зарезали в понедельник…». И руки у нее затряслись от возбуждения, и слюна сама по себе потекла изо рта. Она вытерла ее ладонью. Ну а как же… так это же… так это же… серьезное доказательство. А вот еще слова разобрала: «…в шею штопором…» и «…целовал суп ели этил…».

Карбзлинская снова припала к дверному глазку. Прислушалась ко всем шумам и шагам, к случайным стукам и разговорам, идущим со двора. К лаю собак. Вот у кого-то что-то упало и покатилось. Вот брякнули кастрюли. Дверь у кого-то открылась и закрылась. Ага, это на втором этаже… Это Вова придурок вышел на площадку курить. Ей показалось, что через дверную щель она учуяла запах сигаретного дыма, и подумала: «Чтоб ты сдох со своим куревом!».

Глава 2.

А потом так вслух и сказала: «Чтоб ты сдох со своим куревом!». Отошла от двери, направилась во вторую комнату – и тут увидела, что муж уже сидит в своем кресле перед неработающим телевизором и о чем-то думает. Муж сидел совершенно голый, но на голове у него была надета форменная (с крабом) фуражка плавающего комсостава.

– На вот, посмотри, что я сейчас подобрала, – сказала она и бросила на голые ноги мужа тетрадь.

Тот даже не пошевелился.

– Тебя, я вижу, уже совсем ничего не интересует, – обиделась пенсионерка. – Своим глупым молчанием ты сведешь меня в могилу.

– Положи это на место – туда, где взяла, – скрипучим заржавленным голосом сказал муж и не взял тетрадь в руки.

– Но ты хотя бы посмотри, что там написано! Зарезали в понедельник и ели суп!

– Сделай, как я сказал.

В комнате почему-то сделалось тихо. Только был слышен далекий собачий лай – и больше ничего не было слышно. Но и тот вдруг затих. Да… Вот так. Тишина с запахом протухшего мяса повисла в воздухе.

Тут, конечно же (пока тишина повисла, пока есть время), надо сказать несколько слов о самой пенсионерке Карбзлинской. Она добирала по жизни уже восьмой десяток лет, и главная черта ее характера состояла в том, что особа эта обладала непомерным бытовым любопытством. Это было ее призвание – знать всё и про всех. Вторая черта была – ненависть ко всем, и третья – зависть. Лет сорок она проработала надзирателем в женской следственной тюрьме и была там на хорошем счету (конечно же) у начальства, а среди своих носила кличку Двойная Сопля, но ее боялись. Боялись какой-то брезгливой боязнью все – и начальство и сослуживцы, но тем не менее делали вид, что хорошо к ней относятся. Иначе можно было пострадать. И многие страдали. Краткое слово – донос. «Ставлю вас в известность…»

И бумага шла по назначению. Конечно же, несправедливо писать портрет Карбзлинской только с негативной стороны. Она тоже много страдала. И боялась. Во-первых – мести от заключенных и сослуживцев. И еще боялась собак, поскольку однажды была укушена самой обычной собакой. Дворовой. Не злобной. Даже ласковой. Ну что еще можно сказать в защиту пенсионерки? Ага! Она не курила и не пила крепких напитков. Так, по праздникам немного простого вина стопочку –

и всё. И то не за один раз, а в несколько небольших глоточков. Все больше слушала, кто что говорит (если сидела за общим столом), вслушивалась и запоминала. И получала от этого вслушивания (даже если говорящий сидел вдалеке) приятное волнение.

– Сделай, как я сказал, – снова повторил муж.

И тишина в комнате пропала. Сразу же стало слышно заоконное чириканье воробьев. Шелест и дрязг проезжающих машин. И все то же гавканье собак. Близкое и дальнее. Голоса детей, идущих куда-то по своим детским делам.

– Хорошо, – жестко согласилась жена и взяла тетрадь. И отошла уже к двери, и повернула голову. – Я только хотела, чтобы ты…

Но супруга в кресле уже не было.

– Ушел… Ну хорошо. Я сама знаю, что делать.

Что значит – ушел? Тут надо пояснить следующее. Муж Карбзлинской лет десять назад как умер. И был предан огню крематория. И урна с его прахом была закопана на общем кладбище, но… в квартире, где раньше проживал, стал появляться. Причем в минуты особого волнения супруги. В эти минуты она забывала, что муж уже давно растворился в просторах вселенной, и даже тени его не может быть на этой земле. Однажды (это было впервые) после ссоры с соседкой с первого этажа она в злобном волнении вошла в свою квартиру и сразу же почувствовала, что в комнате, там, где стоит телевизор, кто-то есть. Она вошла туда и даже не удивилась. И первые слова ее были такие: «Представляешь, эта сука Зина говорит мне сейчас, что я сплетница! Что я про ее сына сказала, что он пидараст! Так он и есть пидараст!».

Ну что тут можно сказать? Науке уже давно подобные факты известны. Неоднократно подобные случаи описаны в беллетристике, и в кинематографе использованы неоднократно. Ничего здесь нового нет, копаться в этом феномене жизни мы не намерены. Нам это не нужно. Пенсионерка видела и общалась. И всё! Лучше же, конечно, три раза сплюнуть через левое плечо на всякий случай, а потом уже описывать дальнейшие события.

Глава 3.

Подобранную подозрительную тетрадь она положила в свою обширную сумку, с которой всегда ходила на базар, закрыла на три замка дверь, спустилась по лестнице, держась за перила цепкими сухими пальцами, и вышла за дом на межквартальный проезд.

Вот она прошла мимо того места, где сегодня утром был сбит это ничтожество Мавзей. У всех соседей по подъезду юркая пенсионерка под различными предлогами уже побывала в квартирах. Все рассмотрела, все высмотрела. Где что находится, какая мебель, какая обстановка. Как все обставлено. Какие ковры на стенах. Нет ли чего подозрительного на виду или же где припрятано. У всех побывала, а у жильца с пятого этажа еще не была ни разу. Какие только предлоги не придумывала, а он, подлец, так ни разу и не впустил. То через дверь разговаривал, то вообще делал вид, что его нет дома. Хотя она знала, что дома он. Своими глазами видела, что проходил туда.

Вот она пошла по тропинке через школьный стадион, потом свернула налево и вышла к пятиэтажке, в которой располагалось районное отделение милиции. Дорога знакомая. Хоженая не раз. Не раз вот этими ножками в ботинках топтаная. Болят ножки, болят. Особенно в коленях. Распухли и скрипят. И ничего не помогает. Уже даже по совету одной знакомой лечила, чтоб ей сдохнуть! Присоветовала, сволочь! Говном на ночь суставы обмазывала и закутывала в теплое. Сначала вроде пошло все в лучшую сторону, а потом все обострилось и стало еще хуже.

«Я ей, конечно же, потом все высказала, а она мне говорит: «А ты каким обмазывала?» – «Как это каким? Своим собственным». А она потом говорит: «Дура ты, Тамара Петровна! Я же тебе русским языком сказала: говном младенцев надо, которые только родились и еще сиську мамкину ссут». Сколько я потом того младенческого говна в роддоме выпрашивала! На меня там все как на сумасшедшую смотрели. Столько нянечкам переплатила, чтоб они мне тот товар собирали. И никакого результата. Как болели ноженьки – так и болят».

С такими невеселыми рассуждениями пенсионерка Карбзлинская подошла ко входу в отделение. У входа на двух лавочках сидели товарищи – по возрасту такие же, как и она сама. Разговаривали про жизнь осторожно. Так, общими словами, не вдаваясь в подробности. Потому что все знали, кто сидит рядом и по каким делам пришел в отделение.

Тамара Петровна сразу же направилась к дежурному и спросила, появился ли уже следователь Басов. Дежурный хорошо знал пришедшую и даже не стал спрашивать, по какому она вопросу к Борису Михайловичу. Сказал только, что его еще нет, и предложил подождать на лавочке у входа.

Ну что ж, нет так нет. Придется подождать. Она вышла из двери отделения и увидела, что муж уже сидит на лавочке вместе с другими ожидающими. Голый, но в фуражке. Руки положил на соответствующие колени и делает вид, что он здесь ни при чем. Пенсионерка подошла к нему и сказала:

– Подвинься.

Но тот не подвинулся.

– Зачем ты сюда пришел? Подвинься! Я кому сказала?!

Пенсионер-товарищ, сидевший рядом с ее мужем, злобно приподнял кустистые брови, посмотрел глазами-буравчиками на стоящую перед ним старую перечницу и не менее злобно заметил:

– Тебе что, здесь места мало? Тоже мне балерина из блошиного театра! И по какому это ты праву спрашиваешь меня, почему это я сюда пришел?! По какому такому праву?! – руки сидящего затряслись, палка в его ладонях стала сама по себе постукивать по асфальту, а плечи как-то нелепо подпрыгивать.

– Только пришла – и уже распоряжается здесь, – поддержала возмущенного товарища сидевшая рядом с ним особа крупного телосложения.

– А тебя здесь никто не спрашивает! – расправила крылья Карбзлинская. – Видела я таких! Я тебе там… показала бы, кто я такая! Ты бы у меня там… поплясала бы яблочко с выходом!

Она хотела еще добавить пару горячих, но тут увидела, что в отделение прошмыгнул Басов, и поспешила за ним. А мужу, обернувшись, пообещала:

– Тебе я еще потом скажу, почему я так решила! Ты же знаешь, сколько вот через эти руки всякой нечисти прошло! И врагов нашего государства! – она показала ему свои руки с висевшей на локте базарной сумкой.

Сидевший и все еще трясшийся рядом с мужем Карбзлинской трудящийся на заслуженном отдыхе привстал, громко пукнул и, сверкая буравчиками, изрек:

– Вот тебе на твои слова, старая калоша! Вот тебе! – и напрягся. И еще раз «застрочил из пулемета пулеметчик молодой».

– Это ваша знакомая? – спросила пулеметчика крупнотелая соседка. – Вы ее так оригинально приветствуете…

Глава 4.

– Что у вас на сегодня, Тамара Петровна? – перебирая бумаги на столе и не глядя на вошедшую, спросил Басов.

– На сегодня у меня вот это, Борис Михайлович, – и протянула ему тетрадь. – Прошу ознакомиться.

– Что это такое? – следователь не торопился взять тетрадь в руки.

– Это материал, который, как я думаю, должен вас заинтересовать.

– Где вы это взяли?

– Изъяла у известного вам жильца нашего дома Строчко. Я вам про него неоднократно докладывала.

В кабинете следователя Карбзлинская стояла по стойке смирно. Все ее движения были угловаты и кратки. Басов все так же перебирал бумаги и делал вид, что не замечает протянутую ему тетрадь.

– Ладно. Садитесь вон там и пишите. Вот вам бумага и ручка. У меня много дел. Пишите все подробно. С сегодняшнего дня никаких устных заявлений приниматься не будет. Только в письменной форме.

– Слушаюсь.

Пенсионерка села за отдельный стол, за которым уже сидели еще двое и писали, прикрывая написанное ладонью, чтобы другой пишущий не смог прочитать то, что уже было написано. Писали все. Следователь тоже писал за своим столом. Тишина кабинета нарушалась только шорохом бумаг и одежды пишущих.

Карбзлинская хотела начать свое заявление с того момента, как эта ее знакомая идиотка посоветовала ей лечить колени товаром новорожденных младенцев. Но потом решила, что в данной ситуации эта информация может показаться излишней, и стала предавать бумаге только то, что касалось тетради и ее загадочного текста.

Пока она пишет, можно сказать следующее: до работы в тюрьме Тамара Петровна около десяти лет отдала школе. Да, преподавала биологию. В школе ее любили. В то далекое время она познакомилась со своим покойным мужем – молодым морячком, который читал ей стихи собственного сочинения про жгучую любовь, которая переполняет его сердце, и про все хорошее, что только может случиться в жизни. Потом они поженились. Сначала родилась дочь, которая потом тоже вышла замуж и тоже потом родила девочку. Внучку. Хорошую такую, умную и любознательную. Через два года у Тамары Петровны родился сын, который в настоящее время отбывал очередное наказание где-то у черта на куличках. А дочь со своим мужем и внучкой уехала за границу. Муж, как известно, умер, и вот Тамара Петровна осталась на белом свете одна. Были еще какие-то дальние родственники, но никто не желал с ней поддерживать родственные связи и всячески ее сторонился.

«Чтоб они все сдохли!» – такими словами закончила свое заявление пенсионерка, имея в виду врагов существующей власти.

Тетрадь с обличающими материалами она оставила у следователя и домой поспешила с невероятной силой, потому что только сейчас вспомнила, что перед уходом в милицию впопыхах поставила варить макароны, и что там теперь с ними сделалось, она себе не представляет. Уже несколько кастрюль были испорчены из-за проклятой забывчивости.

Конечно же, подойдя к своему дому и по привычке осматривая все балконы и все окна, она заметила, что из ее открытой форточки на третьем этаже исходит синеватый дымок и растворяется в воздухе. На скамейке перед входом в подъезд сидели мать курильщика Вовы и хромоногий инвалид со второго этажа.

– У вас, Тамара Петровна, кажется, что-то горит, – елейным голосом сообщила мать курильщика. – Вы когда-нибудь нам весь дом подожгёте.

Ничего не ответив, Карбзлинская метнулась вверх, на свой этаж. И, поспешая, услышала низкий пробивной голос инвалида:

– Она нам когда-нибудь весь дом подожжет!

Запыхавшись, Тамара Петровна добралась до своей двери. «Ах ты ж тварь подлая!» Торопливо открыла все три замка, влетела в кухню и, конечно же, увидела. Всё увидела. Вода выкипела, кастрюля дымилась, макароны превратились в уголь. Залив раскаленную кастрюлю водой и напустив полную кухню ядовитого пара, она закашлялась – и тут сквозь кашель услышала в воздухе тихое и стройное пение. Пенсионерка обошла две своих пустых комнаты, зачем-то заглянула под кровать и затем догадалась: «Поют баптисты». Это там, возле третьего подъезда, они отпевают своего усопшего. «Как же это я забыла? Это все из-за тетради проклятой. Ничего, ничего. Я ему еще покажу! Я ему еще пристрою!»

Вышла во двор. Стала смотреть, как отпевают. Рассмотрела, в чем одет покойник. Выяснила все: когда умер, от чего, как зовут новопреставленного. И тут вспомнила: это тот, у которого в прошлом году неизвестные машину сожгли. Машина стояла в кирпичном гараже за углом дома, и как-то утром раздался взрыв. Крышу гаража сорвало, и машина загорелась. Карбзлинская тогда одна из первых появилась на пожаре. Стояла и смотрела. Слушала, что вокруг говорят. Когда тот, что лежал в гробу, прибежал и хотел висячий замок открыть, чтоб спасти машину, оказалось, что замок на железной двери уже разогрелся, и открыть его никак не получалось. Тогда покойный при всех расстегнул ширинку и обмочил замок, и потом открыл его, но было уже поздно. Машина горела.

Глава 5.

На другое утро шофер мусоровоза лежал, расслабившись, после естественного акта с законной супругой. Та так же лежала, расслабившись, ни о чем не думая. Молчали. А о чем сейчас говорить? Все уже говорено-переговорено. Вот исполнили по рабоче-крестьянски, без всяких там тебе отклонений и развратных штучек свой долг перед природой. Начали, как положено, в горизонтальной позиции и завершили соответственно в верхнем

коленопреклоненном расположении. Делая свои обычные движения, муж вспотел и даже поймал себя на мысли, что совершает какую-то однообразную работу. Скучную и надоевшую. Даже хотел уже было прекратить это бесполезное времяпрепровождение, но тут представил себе, что занимается этим вопросом с одинокой соседкой с первого этажа, которая уже неоднократно при его появлении в подъезде распахивала свою дверь и показывалась без одежд – как бы случайно. При этом игриво ойкала и затем закрывала дверь. Представил ее нахальную улыбочку, глаза с сумасшедшинкой, и тут же дело пошло веселей. Последние аккорды дал с долгим криком, к которому и законная супруга добавила свои повизгивания. И тут же всем стало легче. Теперь вот, расслабившись, отдыхали. Все культурно, все как положено. И тут в дверь настойчиво позвонили. Как всегда, некстати. Кого это черт принес? «А вдруг это по вчерашнему случаю? Вдруг этот придурок копыта отбросил там на обочине?» Говорить сейчас законной супруге, чтоб пошла посмотрела, кого это там черти принесли, было бесполезно. У нее всегда после акта минут на двадцать ноги отказывали. Не могла и двух шагов сделать: как ватные они делались у нее и не держали тело.

Пришлось подняться самому. Быстренько накинул халат и на цыпочках подошел к дверному глазку. И увидел. На площадке стояла соседка с первого этажа совершенно голая с ощипанной курицей в руке. Шофер всматривался в соседку, которую только что в мыслях своих так лихо использовал, и глазам своим не верил. «Нет, это не по делу вчерашнего наезда». Он слегка успокоился и даже развеселился. И решил открыть дверь, выяснить, что происходит. Отодвинул задвижку, открыл и окинул голую веселым взглядом.

– Умоляю! – завораживающим голосом попросила соседка. – Щепотку соли по вашей силе возможности. Умоляю! Дайте мне соли!

От неожиданной просьбы хозяин квартиры даже растерялся. Хотел было спросить голую, что произошло, но та посмотрела в глаза шофера таким проникновенным взглядом, что тот, больше ни слова не говоря, кивнул и тут же кинулся в кухню, схватил солонку и снова появился за входной дверью. Но соседки уже нигде не было. Изумленный шофер мусоровоза глянул на нижний

пролет лестницы. На верхний. Но странная просительница соли как в воду канула.

«Бухать надо завязывать, Коля!» – сказала потом жена, выслушав сбивчивый рассказ мужа, в котором голая соседка была преднамеренно заменена на голого мужчину в морской фуражке с крабом.

Но тут в дверь снова настойчиво позвонили. Супруги притихли и съежились.

– Пойди ты посмотри, кто там, – шепотом сказал супруг.

– Я боюсь, – честно призналась супруга.

– А если это снова она… он, голый этот, то что делать?

– А ты спроси у него документы.

Шофер сбросил халат и стал решительно натягивать штаны. Потом надел рубашку. Сунул ноги в шлепанцы, взял на всякий случай молоток, лежавший в выдвижном ящике в тумбочке, и пошел к двери. Осторожно на расстоянии стал заглядывать в дверной глазок. Но на расстоянии ничего не было видно. Тогда он все-таки приблизил глаз к этому оптическому прибору, и в этот момент снова резко зазвонили. От неожиданности хозяин квартиры отпрянул назад. «Есть кто дома?!» – раздался за дверью мужской голос. Шофер нарочито грубым голосом спросил:

– Что надо!

– Серпуховский Владимир Николаевич?

– Да, а что такое?

– Откройте! Вам повестка из милиции. Получите и распишитесь.

Глава 6.

Наконец-то из кабинета Басова вышел последний из сознательных доносящих, и следователь вздохнул. Потом вздохнул еще раз. Как бы нехотя взял в руки тетрадь, оставленную Карбзлинской. Открыл, полистал. Удивился глупости то ли шифровки написанного, то ли просто еще неизвестно чему. Не особенно напрягаясь, прочел несколько предложений и вдруг написанное заинтересовало его. Он понял, что в его руках находится доку-

мент, который требует повышенного внимания. Из стопки сегодняшних доносов отыскал бумажку известной пенсионерки и выяснил, откуда к ней попала эта тетрадь. Тут же распорядился вызвать на беседу гражданина Строчко. Затем, перебирая и вскользь просматривая остальные бумажки, наткнулся на такое: «Сегодня утром, выгуливая свою собачку Кармелину, я видел, как мусоровоз, выезжая из заднего двора роддома номер семь, сбил человека и затем скрылся». Басов не стал дальше читать: «Очередной бред», – подумал, но потом наткнулся еще на одну бумажку, в которой тоже говорилось об утреннем событии: «Из своего окна я увидела, как мусоровоз сбил человека, а потом поехал, и впереди его бежала собака и гавкала». Третья бумажка также описывала мусоровоз, который сбил человека. В ней писалось: «Шофер и двое его сподручных оттащили сбитого на обочину и оставили там».

Басов вызвал к себе в кабинет дежурного и попросил его принести сводку происшествий за последние часы. Ознакомившись с ней, он не нашел ничего, касающегося мусоровоза, но тем не менее распорядился установить и пригласить на разговор шофера мусоровоза. А следующая бумажка вначале развеселила следователя, а потом заставила действовать. В бумажке в конце так и говорилось: «Если не верите – проверьте сами. Подойдите к означенному строению и сами все услышите». «А вот пойду и проверю», – решил Борис Михайлович. Тем более что до парка Горького было минут десять ходьбы, и тем более что ему захотелось просто пройтись и подумать о том, что он прочитал в тетради.

Войдя в парк и уже приближаясь к означенному в бумажке парковому туалету, Басов увидел, что там толпится народ, и до него долетают какие-то странные слова: «Всей душой своей я люблю существующую власть! Нашу родную власть нужно любить всем сердцем, всей душой!».

«Что за чудеса?» – подумал следователь и подошел к туалету поближе.

– Что здесь происходит? – поинтересовался он у одного из слушающих.

– Да вот из туалета исходит. Там никого нет внутри, а голос звучит с ниоткуда. Прямо чудеса какие-то.

Басов вошел в туалет. В нем действительно никого не было. Ни в мужском, ни в женском отделении. Не было и никаких динамиков, а звук как бы рождался в самом воздухе и вылетал наружу. Примитивные слова восхваляли существующую власть. И с одной стороны, в этом ничего не было предосудительного, а с другой – само место, из которого исходили эти слова, вводило в недоумение и смущение. Следователь достал мобилку и позвонил начальнику своего учреждения.

Глава 7.

Этого никто не ожидал. Никто даже в мыслях своих не смог предположить, что такое возможно. Но, как видно, возможно. К вышеозначенному туалету в парке Горького в короткий час прибыли люди из районного отделения, но через полчаса их оттеснили специалисты *оттуда*. Откуда – оттуда? В таких случаях обычно указательный палец идет вверх, а уста ничего не произносят. Уста молчат. Вот так вот. Такие вот дела. Все в сером. Взгляд цепкий и проникающий.

Специалисты тут же обследовали вышеуказанный туалет – конечно же, не так, как его обследовал уважаемый Борис Михайлович. У него, кстати, и приборов таких не было, которые видят все через цементные стены и слышат, как мышь в подполье сухарь грызет. Вот такими-то приборами серьезные люди в сером обследовали каждый сантиметр туалета во все стороны и особенно в глубину, но точки, откуда исходят восхваляющие речи, обнаружено не было. «Наша власть самая мудрая, самая любимая всем нашим народом! Она не допустит! Такой мудрой и решительной в нашей стране еще не было! Она восхитительна и неподкупна! Она думает за всех нас и несет нам благо и верную весть в сердца каждого из нас!» – неслось черт его знает откуда, но явно из общественного паркового.

Решено было наглухо закрыть все двери, все окна и все отдушины этого загадочного строения. Конечно же, в срочном порядке были опрошены свидетели. Свидетели показали, что все началось с раннего утра, и вначале прославляющий голос был якобы

тих и невзрачен, но постепенно стал крепчать – и вот теперь его слышат все. И что с этим делать, решать, конечно же, тем, кому это положено. Обследовав и выяснив, что исходящие слова слышно на определенном расстоянии от точки их исхождения, прибывшие *оттуда* (палец вверх!) после короткого, но делового совещания приняли решение: срочно взять означенный туалет в кольцо. Разогнать к чертовой матери всех зевак, а кольцо создать из надежных людей, проверенных чувством и временем. Буквально за полчаса такое кольцо было создано. Конечно же, Тамара Петровна Карбзлинская оказалась стоящей в этом кольце довольно охотно и благонадежно. В радиусе десяти метров все стали плечом к плечу и к туалету никого не подпускали. Ну и что? Голос все равно продолжал исходить и восхвалять власть все громче и громче.

Но как только в этот злополучный туалет каким-то образом, раздвинув кольцо и повторяя странные слова: «Тройка, семерка, туз», – вошел какой-то неказистый хмырь, голос прекратился. Как только он вышел, голос возник с удвоенной силой. Тогда тот вошел повторно. Голос замолк. Как быть? Что делать? Как докладывать в высшие сферы? Что за чертовщина! Решили вошедшего не выпускать и тут же закрыли за ним дверь наглухо. Из высших сфер уже спрашивали о происходящем. По округе поползли слухи об удивительном. Удивление стало притягивать к себе все новых и новых желающих посмотреть и услышать собственными ушами. Вокруг кольца постепенно стала собираться толпа. А уже ничего не происходит! А вот вам всем шиш, любопытным! Чтобы прекратить ненужное волнение, один из прибывших *оттуда* (попрошу палец вверх!) достал пистолет и выстрелил в воздух. От звука выстрела Басов проснулся. И удивился совершенно идиотскому сну. «Переутомление», – решил он. Заснуть прямо на рабочем месте – это никуда не годится. Надо пересмотреть свое отношение к создавшемуся положению. «Всё! Всё! Всё! – решил он. – Всё! К Зинаиде я больше не ходок. Надо прервать на время».

За дверью в коридоре районного отделения снова раздался выстрел. Борис Михайлович от удивления оцепенел, после оцепенения выскочил в коридор. В чем дело? Что такое? Кто стрелял? Увидел сержанта Бляхова с тазиком.

– Вот мудак! Вот мудак! – причитал Бляхов.

– Кто?! – следователь был в недоумении.

– Да сумасшедший какой-то! Вбежал, кричит тут, что в парке Горького из туалета голос идет. Какой голос? Что за голос?

– А стрелял кто?!

– Не, не стрелял! Это он вот этим тазиком об пол хватил, чтоб всполошить всех. Мудак чертовый!

– Где он?

– Там в обезьяннике. Мудак невоспитанный.

Сержант сплюнул. Басов направился к задержанному.

Глава 8.

– Власть славят из туалета! – дерганой речью изрек задержанный при виде следователя. И стал икать. – Ик! Ик! Ик! Ик! Ик!.. – так не переставая.

– Дайте ему воды, – сказал Басов.

Дежурный дал воды. Тот испил. Замолчал. А потом снова начал икать. Воду пил, но продолжал икать яростно, без зазрения совести. Икал уже сам по себе без всякого успокоения.

– Э-хе-хех!

Все неясно. Почему задержанный после своих безобразных слов вдруг начал икать? Безостановочно. Почему Борис Михайлович никому ничего не сказал, вышел из учреждения на улицу и как в воду канул? Неясно все это. Нет четкой ясности в происходящем. И кто это вообще произнес дурацкое: «Э-хе-хех!» – ничего не поясняя окружающим, к чему оно относится? Туманно все как-то, безалаберно и противоестественно.

А тут еще по повестке явились шофер мусоровоза и этот… как его? Матвей, как бы потерпевший. Пришли, смотрят друг на друга в недоумении. Вроде бы где-то встречались, а четкости никакой нет в сознании. Все молчат. А за железными прутьями дурак икает на все отделение. И от этого икания уже нервы у всех на пределе. Так и есть. Дежурный не выдержал, плеснул на икающего водой из кружки, а тому хоть бы хны. Разикался прямо тебе как на базаре. Тогда наконец-то додумались. Сержант, тот, который был с тазиком и который так и стоял здесь все время,

и дежурный вытащили икающего из обезьянника, подтащили к двери и дали ногой под заднее место. Выгнали, как шелудивого пса, и тазик потом сержант бросил ему вдогонку. А на кой черт сержанту этот дурацкий тазик из оцинкованной жести, погнутый весь?

Выгнали дурака и сразу же в отделении возобновилась рабочая обстановка. Один вошел в кабинет № 4. Другой вышел из кабинета № 7. Один понес папки с делами в кабинет начальника. Другой вышел от начальника, подошел к урне, стоявшей в углу, и плюнул в нее. Появилось некоторое облегчение в воздухе, но потом он снова сгустился, и мысли всех стали путаться в пространстве. Снова появилась неясность в задуманном.

– Где же следователь Басов из шестого кабинета?! – шофер мусоровоза стал проявлять возмущение.

– Ждите, – строго сказал дежурный и посмотрел на шофера недоверчивым взглядом.

– Зачем меня вызвали – я не знаю, – тихо возмущался шофер.

А Матвей этот… тоже как-то недоверчиво сидел на лавке и смотрел в одну точку на покрашенной стене и даже не шевелился. Он тоже думал. О чем? Но об этом говорить еще рано.

Зинаида ждала. Когда раздался дверной звонок, она даже не вздрогнула. Хотя немного все же вздрогнула, но не так, как обычно. Обычно она вздрагивала более выразительно. Если в руках была посуда с ложкой внутри, то та вззвякивала и отображала нерв человеческий, идущий через руку.

Потом она открыла дверь. За дверью стоял следователь Борис Михайлович Басов. И снова все закончилось сексом.

На этом предложении роман «Слепое слово»начался развиваться сразу во все стороны.

Владимир Каткевич

Люди первого броска

1.

В дровяном сарае военного училища лаборант Каминский рубится в поддавки со столяром Зарей. Пахнет лесом и чистой сыростью. Отставной мичман Заря развесил на стрехе робу для просушки. Каминский мрачнее тучи.

– Шо зажурывся? – чутко сочувствует Заря.

– Два экзамена вальнул… – Каминскому с Зарей привычно легче.

– Эка кручина! Я думал, на винт намотал. Заразы не надо стесняться. Дело природное. Если что, у меня в госпитале знакомый фельдшер, Томский.

Заря сам на неделе сдал Томскому мазки. Готовился к самому худшему, а оказалось – свирепый триппер. В шестьдесят восемь. Бывалый человек. Воевал на бронекатерах дунайской флотилии в группе первого броска. В Вене сломал челюсть американскому капралу.

– Если я правильно поняв, треба срочно обрубать фоста, Змий Горыныч, – Заря мощно журчит снаружи. Возвращается к шашкам, воодушевленный своим интимным состоянием.

А Каминский на грани отчаяния. Он после школы поступил на вечернее отделение пищевого института. И теперь, если выгонят, маячит армия. Каминский неблагодарно берет за фук. По молодости со смакованием, и Заря обижается. Расправу нарушает преподаватель полковник Кысса. Приспичило заказать указку.

– А материал принесли? – строго озадачивает кандидата военных наук человек первого броска. Ввиду стирки и аврала Заря

щеголяет по командно-инженерному объединенному в дамском кухонном переднике. Передник веселенький в робкий цветочек.

Полковник нашаривает в папке загашник. Возможно, замаскировал на пару стаканов в винарке «Военная мысль». Кысса стыдливо сует трешку в карман фартука Зари, накалывается на гвоздочки и отдергивает руку.

Только устроились играть – снова трясут дощатую дверь. Кому-то неймется. По требовательному стуку ломится начальник мастерских майор Метельский. Они замирают.

– Гнат Фомич, здрасьте вам! Вы есть? – майор поворачивает фуражку козырьком к затылку, чтобы заглядывать в щель. Приседают за поленницу. Метельский топчется, огорченно хрустит крученой берестой.

– Володя, если ты здесь, помоги мне с курсовым по органике, – просит в щель.

Майору не дается валентность. Слишком абстрактно. Он из состояния паники не выходит. Метельский тоже учится-мучится на вечернем, как и Каминский. Если Каминского за хвосты могут забрить, то Метельского просто сократят. С желанием. В формате миллиона двести. Притаились, ждут, когда майору надоест лягать дверь. Отпирают, и сразу в сарай просачивается Метельский. Перехитрил-таки. Всучил Каминскому курсовое задание.

– Вас начальник цикла подполковник Кысса спрашивал, – осаживает Метельского Заря. Сухопутных офицеров Заря не уважает. – «Где, говорит, Метелкин подевался?». Я сказал: «В санчасти, живот прихватило».

– Кто вас об этом просил? Зачем?! Что вы натворили! – Обломов бледнеет и стремится в учебный отдел. В фуражке козырьком к затылку.

– Уйду я от Метелкина, – обещает Заря. – Вон старшина Шамис квартиры ремонтирует. Обои поклеил – получи красненькую. Хозяйка еще борща насыпет. Да можно и с постоем. Разве кто против?

Мичман подмигивает, щерится, и его глаза цвета хаки еще болотнее мутнеют. Мичман Заря молодится и красит волосы. От прически почернела пляжная кепочка «Тракай». Каминский снова берет за фук. Заря не успевает проследить, сомневается, протестует, но снова стучат. Условным наборным стуком.

– Синьор Гнат, это я, Люис, – просятся по-свойски.

Кадет-кубинец. На гвозде отдыхает дежурный спортивный костюм, доставшийся от советских курсантов. Луис аккуратно развешивает форму на проволочных плечиках и с удовольствием облачается в мастерский костюм для самоволок. С надписью «СССР». Темнокожий в мастерском костюме – это вызов.

– Если у кубинцев кто-то не успевает, то его накажут? – интересуется с безразличием Каминский у Луиса.

– У нас все успевают успевать.

– А если тупой? Расстреляют?

– Могут и не расстрелять…

У дыры в заборе Луиса поджидает русско-еврейская жена Стефа. Стефа покачивает коляску, где возлежит очаровательный шоколадный малыш. Себастьян наречен в честь флаг-штурмана Магеллана Себастьяна Де Эль-Кано. С карапузом любят сюсюкать офицеры. На полулегальные самоволки Луиса смотрят сквозь пальцы. У Стефы взрослый первый разряд по бегу с барьерами. Она глухонемая, так что языкового барьера у нее с Луисом не было никогда. Глухонемые, как правило, спортивны и жизнерадостны, попусту нервы не треплют, отключены от маяты. Когда Стефа видит Каминского, улыбается. Наверное, он ей нравится. Мог бы Каминский полюбить молчаливую?

– Ты мне, сынок, растолкуй, почему кубинские курсанты перестали козырять египетским офицерам, – пристает Заря.

– Кто сказал? – Луис напыжился.

– Это нехорошо. Они, может, и не виноватые. Может, ихние командиры протабанили. Мы ведь тоже отступали, а потом наступали. Ну посодют тебя. Ребеночка не жалко?

Луис бежит к ребеночку. Каминский примеряет кубинскую форму Луиса. От сотрясения земли тухнет свет, и сыпятся опилки с поленницы. Копер всаживает сваи для ДОСа, дома офицерского состава. Каминский выходит посмотреть. В кубинской форме. В соседних ДОСах тоже нет света. Каминскому сдуру козырнул новобранец техбата, принял за кубинца, а потом прыснул, узнал. Каминского. Солдаты его узнают, он конферансье в ВИА «Залп».

На плацу, обозначенном рядками пирамидальных тополей, которые демаскируют все военные объекты в отечестве, мар-

ширует коробка кубинцев. На ушанках дупла от кокард. Спрессованные на складе ушанки еще топорщатся, но приобретают округлость кумганов. Несмотря на неустойчивую оттепель, уши головных уборов приспущены и завязаны на затылках. Так что команды они слышат, как из блиндажа в два наката. А потом еще соображают, куда поворачивать «наапра-аву» или «нале-еву». Многие продолжают расти, из рукавов торчат худые руки всех оттенков. Возраст набора гуляет в размашистом диапазоне.

– Солдаты, в пут, пут! – вторила рота с интонацией «латинос». – Как длья тебья, родная, есть почта польевая. Прочай, труба зовьёт…

Зашибает одеколоном «Шипр». Коробка шлепает в сторону технопарка. Технопарк притаился за дощатым и щербатым, как в деревне, забором, на который не хочется смотреть. Казалось, городили его на время, а потом привыкли. Правда, высотой он метров на шесть. За досками прячутся ракеты (изделия), чтоб не пялились из трамвая.

– Шифруются, – замечают из трамвая местные с удовлетворением и даже гордостью.

Для конспирации забор не красили, не обихаживали, имитируя казенную бедность. В верхней точке солдаты батальона обеспечения написали:

«*До приказа осталось двести шесть дней!*»

Дни считают. И он будет считать. Дембельский альбом кому-нибудь клеить за магарыч. Идиотизм!

За поленницей промелькнул особист. Неужели видел его в кубинской форме?

Каминский быстро разоблачается и возвращает кителек на гвоздь.

– А чего особняк по мусоркам шарахается? – спрашивает Каминский у Зари.

– Кто-то из начальства приезжает, – Заря высыпает шашки в гильзу от гаубицы. – Рауль Кастро, чи еще кто… Или шпигунов ловит… А что он мне сделает? Погранвойска со времен товарища Менжинского подчинялись ГПУ. Задерживаешь нарушителя, дерг за бороду, – вспоминает заветное Заря, хищно улыбаясь и таращa болотные глаза, – а борода не отклеивается… Она с природы! Я их не боюсь.

Заря поднимает глаза. В метре от него субъект в черном гэдээровском плаще с погончиками. Особист. Неслышно просочился в сарай со стороны нужника. Как сквозняк. Увидел кубинский кителек на плечиках, распахнул, прочитал вытравленную хлоркой фамилию на подкладке: «*Luis Baretta*». Усмехнулся и молча по-кошачьи растворился в поленнице. Ни здрасьте вам, ни до свиданья. Теперь Луис пропал!

2.

Когда разразилась война Израиля с арабскими странами, стали выдергивать резервистов. Призвали и парней из институтской группы Каминского.

Первым вернулся с передовой Нюма Ницкович. При погонах младшего лейтенанта. Железнодорожных войск. Ницкович доехал только до полигона. Десять дней пил бессарабское вино, виноградники врастали прямо в учебные траншеи. Секретарше в деканате начирикал, что отпустили всего на сутки. Как поощренного за храбрость и жертвенность. И снова отбывает на передовую.

– Ты не знаешь, когда у Рыбака консультации? – рассеянно спрашивает Ницкович у Каминского.

Бывший председатель рыбколхоза имени Шмидта Рыбак ведет семинары по политэкономии. На лекциях щеголяет в нейлоновой рубашке, через которую просвечивалась сетчатая майка с крупными ячейками-режами. С такой мелкой сетью ходят на окуня. Окунь путается в трехслойных режах колючим хвостом.

Гражданскую жизнь Ницковича отравляют сразу два хвоста: по политэкономии и термодинамике. Грех не использовать политическую обстановку.

Ницкович вошел в роль фронтовика и ходит в институт в галифе и бурых от пыли сапогах. Не на занятия, конечно, а собирать свободные уши в вестибюле. Он показывает, как заходит в вираж самолет для атаки. Возможно, видел на полигоне. Или в кино.

Нюма подбрасывает планшетку, жужжит, пулеметно тарахтит.

– А потом пошли к базе, планируя, – говорит. И планирует на девушку. Это Шура, девушка Каминского. Она вообще на лекции не ходит, стоит в вестибюле, завязывает знакомства с молодыми преподавателями и аспирантами. Довольно привлекательная, с пухлыми щечками. Шура сама Каминского сняла. Это почетно. Она носит длиннющие юбки из грубой ткани, похожей на ковер. Каминский ее угощает сигаретами «Сълнце» из военторга.

– А почему ты на лекции не ходишь? – спрашивает.

– А зачем?

Она курит и молчит.

– Меня в армию забирают, – сообщает Каминский.

– А зачем?

Ницкович в уборной привинтил к погонам для солидности еще по одной звездочке. Термодинамику у него приняли автоматом прямо в деканате.

– «Уд.» вас удовлетворит, товарищ лейтенант? – спросил доцент Баер, неприступный в мирной обстановке.

– Так точно! – уставно ответил Ницкович и щелкнул каблуками.

Остается политэкономия. Каминского тоже якорит хвост по политэкономии. Рыбак слывет самодуром и скрытым антисемитом.

– Возьмем не уменьем, а количеством! – рассудил Ницкович по-суворовски. – У тебя форма есть?

– Я же не служил.

– Я не спрашиваю, служил ты или косил. Форму можешь одолжить?

* * *

Авантюру сразу одобрил Заря. И предложил форму офицера. Но Каминский отказался. Тогда Гнат Фомич вынес из бомбоубежища комплект с сапогами. Ефрейтора автомобильных войск. Каблуки были криво сношены на одну сторону. Видимо, ефрейтор был кривоногим, ходить в сапогах было трудно.

– Только смотри, чтобы Метелкин не видел, – предупреждает Заря.

Садятся играть и слышат мелодичный звон. Каминский думал, звенит в ушах.

– Ты что, Вовчик, в автобат записался? – окликает музыкант оркестра старшина Подлубный. – На День артиллерии даем гала-концерт. Не забыл?

Как же забыть? Каминский конферансье.

Старшина Подлубный пришел просверлить в литаврах маленькие дырочки, чтобы звон выглядел рассеянней. Он знает. Он ударник в самодеятельном ВИА «Залп».

Каминский вышел по нужде как был, в форме ефрейтора. Издали заметил особиста. Тот резко, как на выстрел, повернул голову. И увидел очередной маскарад.

3.

Двор Ницковича, просторный и горбатый. В историческом центре. Ницкович ждет его на крыше пристройки, напоминающей капитанский мостик парохода.

– Ты опоздал на двадцать минут! – трубно укоряет Ницкович в медный капитанский раструб. – В наказание выжми штангу.

На мостике гири и штанга. Матушка Ницковича приносит отутюженную форму. Ницкович метнулся к песочнице, потоптал форму, и она стала вонять кошачьим калом.

– Твою марать глупо, – говорит Каминскому, – она и так грязная. Какие нечистоплотные люди!

Поехали к политэкономисту на дачу. Когда вышли из трамвая, Каминский лихо отдал честь майору и остолбенел. Это был Метельский. Трепетный Метельский его узнал и перепугался больше Каминского.

– Он оглянулся, – сказал Ницкович. – Ты его знаешь?

– Я ему курсовые делаю. Это мой начальник.

– Ничего, война все спишет. Патрулей не бойся, ты передвигаешься с офицером.

Политэкономиста на даче не застали.

– Он в обкоме, – многозначительно сообщила жена, похожая на вяленую щуку, которую испугали. – Сидайте в теньку, скоро будут.

Политэкономист прибыл аккурат к обеду.

– Я только из обкома, – душевно пооткровенничал. – Вы сидайте. Обстановка складывается, я вам скажу…

Ницкович щелкнул каблуками, расстегнул планшетку и распахнул зачетку. Чтобы у политэкономиста не было иллюзий. Рыбак спросил вкрадчиво:

– Звыняйте, «уд.» вас удовлетворит?

– Так точно! – гаркнул Ницкович и снова вскочил. С абрикосы каркнула ворона.

Щука принесла холодного вина в глечике.

– Добрая изабелла! – Нюма поднял с земли абрикосу и загрыз. – Позвольте еще на дорожку?

Дорожку преодолели на такси, чтобы Каминского не заарканил патруль. По пути подсел попутчик. Савелий Крамаров. На киностудии что-то снимали. Вид у Крамарова был слегка пришибленным, он ковырялся в ворохе квитанций.

– Все косим, гражданин артист? – сурово заговорил с попутчиком Ницкович и фамильярно похлопал Крамарова по колену. – В армию не берут по зрению?

Крамаров покосился на нахала, обнаруживая скользящее косоглазие, и продолжал копать в авоське. Наконец нашарил неубедительные талоны на такси, которые выдавали актерам вместе с суточными.

– Гражданин артист, не трудитесь! – одернул его таксист. – Для нас возить вас большая честь, – с сарказмом.

Крамаров все-таки рассчитался талонами, похожими на трамвайные билеты, и вышел у гостиницы «Аркадия». Таксист выбросил талоны в окно, чтобы пассажир видел.

– У него, кажется, среди бумажек была моя повестка из военкомата, – сказал Каминский.

– Тебе мерещится, – успокоил Ницкович. – Послужишь с мое – и пройдет.

– Цирк уехал, а клоуны остались! – объявил водитель.

* * *

В перерыве концерта самодеятельности Каминскому пожал руку майор Метельский.

– Хороший концерт, смело до дерзости, – похвалил. И испугался. – Так и не пойму, я тебя видел в форме у трамвая или мне показалось?

– Показалось… Я же еще не служил. У меня есть двойник. Только я – Владимир, а он – Вениамин.

– Неужели?

– У вас, кстати, тоже есть двойник. Майор. Он в «Военной мысли» ингулецкое пил.

– Это не я, – Метельский поскучнел лицом.

Каминский понял, что переборщил. ВИА «Залп» уже исполнял увертюру.

– Извините, мой выход.

Каминский метнулся на сцену и представил:

– На концертном дежурстве инструментальный квинтет в составе: гитара-соло – младший сержант Землянский, гитара-бас – рядовой Мещерягин, клавишные – курсант Лымарь, ударные – старшина сверхсрочной службы Подлу-у-бный! – раскатисто.

Подлубный бесчинствовал на ударных минуты три. Находил сапогами клавиши своего громобойного агрегата и при этом ухитрялся чеканить сидячий степ. Не обижая турецкий барабан. Потом вскакивал для полноценного степа, прерывал его на полутакте, находил задом казенную табуретку с инвентарным номером и в изнеможении втыкал палочки-стучалочки со щетками в голенища сапог.

* * *

Ницкович на передовую не спешил и на другой день снова пикировал на девушек. К доценту Баеру топталась стайка студентов-резервистов, скопилась очередь.

– Во как прут! – с издевкой отметил Ницкович. – Говорят, их уже валят. И поделом. Халява канает только в зачатии идеи. Мы им дробили лыжню! Мы – дерзкий авангард, нам – риск и почести! Наши кумачовые домовины повезут на лафетах! Мы, как бы это сказать…

– Люди первого броска.

– О!

Хелена Андрейчикова

Ми всі тут завжди випадково

Павлик був гомофобом. Він був упевнений, що одностатеве кохання є протиприродним і що його вірусне поширення по всій земній кулі є прокляттям двадцять першого століття. Він не сумнівався, що це хвороба, яку слід лікувати, можливо, навіть насильно. Дружина Ольга намагалася йому натякати, що така думка якраз і є прокляттям XXI століття. Розповідала, що у її компанії працюють кілька відкритих гомосексуалів, людей душевно прекрасних та психічно здорових. «Очевидно здоровіших, ніж деякі натурали, не тикатимемо пальцем», – цей вислів вона собі дозволяла ближче до кульмінації диспуту, коли Павло вже переходив на агресивний маскулінний фальцет. А ще ця жінка казала, що в основі гомофобії часто лежить гомосексуальність, це доведено вченими.

Але Павло був непохитний: сперечався, сварився, бісився, а потім демонстративно йшов спати на кухню зі словами:

– Темній жінці, яка захищає хворих на голову, непогано б провести ніч на самоті, без кохання та ласки справжнього чоловіка. І намагатися прийти до тями, поки не пізно.

Одне послаблення він все-таки давав одностатевим зв'язкам: коли він ділився своїми еротичними фантазіями з дружиною, часто згадував стосунки двох жінок. На запитання «як так?» відповідав:

– Терпимо, – на цьому слові у Павла мрійливо рожевіли щоки. – Припускається. Бо естетично.

– Ким припускається?

– Нормальними людьми, Олю. А чоловіки один з одним – ні! І розмовляй тихіше, у тебе син росте. Ще не вистачало, щоб він почув твою толерантну маячню.

Ой, що було, що було, коли їх чотирирічний Ігорюня надів мамині білі підбори, що стоять у передпокої! Потім знайшов помаду у ванній кімнаті, нафарбував губи, не дивлячись у дзеркало, і чубок невидимкою заколов, як мама собі робила. Павлик одразу вивів дружину в під'їзд (щоб син не чув усіх своїх діагнозів) і цілу годину активно жестикулював і погрожував розлучитися, якщо вона не змінить ситуацію.

– Як дівчисько! – кричав він незворушній Ользі просто у вухо, щоб сусіди не дізналися, про що його батьківське горе. Міг би – рвав би на собі волосся, але Пашка був лисим, як, на його думку, і належало цисгендерному чоловікові (нормальному тобто, набрався від дружини модних визначень). Точно вже краще, ніж коли у чоловіків чубчики та хвостики. Ольга слухала, ледве стримувалася – не тому, що боялася гніву свого альфа-самця: боялася вийти з себе та залишити маленького Ігоря сиротою, без тата, через побутове вбивство в наслідок емоційної необережності.

– Ось піду я – знатимеш! – прорепетував Пашка та осікся. – О ні! Я піду від тебе, а ти точно не встежиш! Горе мені, горе! Олю! Я одружився з розумною жінкою. І що ж тепер?

– Павлику, він же маленький зовсім. І нічого такого не розуміє. Він грає, копіює, пробує. У нього лише формується гендерна ідентичність. Заспокойся. Це нормально.

– Що нормально? Червона помада? Сором мені!!! І не повинна вона формуватися, ця твоя ідентичність, вона має бути! За визначенням!

– А ще – оскільки ти таке несеш, «горе-ганьба», ти маєш розуміти, що всяке може статися. І це буде його вибір. Тільки його. А ми змушені будемо його прийняти.

– Ідіотко!

– Гомоненависник. Заходь додому та посміхнися, не лякай дитину. І припини використовувати слово «дівчинка» як образу. Я дівчинка! На твою думку, це принизливо? Чи огидно? Чи соромно – бути дівчинкою?

– А ти тут до чого?

– От і подумай, до чого.

Якось в Олі на роботі трапився корпоратив. До півночі купка найстійкіших і неабияк веселих поїхала до нічного клубу. Оля також.

– Павлику, ми закінчуємо, забирай мене, – зателефорнувала вона трохи пізніше чоловікові, вочевидь нетвереза.

Коли Павлик приїхав, Оля відмовилася одразу ж їхати додому та вимагала продовження корпоративної вакханалії, хоча на ногах стояли тільки вона та айтівець Сергій. Павлик дозволив дружині ще потанцювати, сам сів на диван і замовив безалкогольне мохіто.

Не тому, що він був такий терплячий та любив дружину настільки, щоб сидіти тверезим у клубі о другій годині ночі. Просто він розумів, що незабаром корпоратив у нього, і всяке може статися. Терпіння не завадить.

Коли Павлик звик до темряви, почав розглядати пари, що танцювали. На його неймовірне здивування виявилося, що танцюристів багато, і всі вони переважно одностатеві пари.

– Слухай, Олю, а що тут діється, чому чоловіки окремо танцюють, а жінки окремо?

– Павлику, бо це гей-клуб.

– Що???

– Гей-клуб. Тільки у них навіть у вівторок гарна музика та повно народу. Сергій знає такі місця. Він гей.

Ні, він не дуже зрадів, що його затягли у лігво ворога. Але цілком очікувана гидливість від інформації не прийшла. Здивування та потрясіння – так, але не гидливість. І навіть ворог виявився ворогом несправжнім. Айтівець цей Сергійко – гарний чувак: на Ольку слизьких поглядів не кидав, обіцяв їм удома роутер перевстановити та взагалі, за всіх заплатив наприкінці. Там на вигляд усі нормальні були.

Слово «норма» Павлик любив у житті найбільше. Воно було його стіночкою, на яку завжди можна спертися. За яку в разі небезпеки завжди можна сховатися. До холодної цегли якої завжди можна притулитися раптово розпаленою щокою.

Яким же був його подив, коли з білого шуму виплив знайомий силует і попрямував до нього.

Бос. Засновник його компанії, його мрія та, якщо чесно, заздрість: справжній чоловік, успішний та самовпевнений, господар пентхауса, жовтої «Феррарі» та чорного «Харлея», він опинився цього вечора теж тут. Іноді Пашці здавалося, що він закоханий у свого боса. Він так хотів на нього бути схожим, що якщо не «Феррарі» та «Харлей», то хоча б туфлі.

Дві однакові світло-сині тонкошкірі пари вперлися носом у ніс.

– Павло! Ви також тут!

Злегка хмільний бос був одягнений у водолазку, що обтягала, і дуже вузькі чорні джинси, чого за ним раніше не помічалося.

– Я випадково. Я зайшов ненадовго, – пролепетав Павло.

А той усміхнувся у відповідь. Ласкаво, тепло. Такого не побачиш на корпоративних нарадах.

– Усі ми тут завжди випадково, Павле. Радий. Дуже радий, – і, повертаючись у білий шум, потиснув Паші руку. Потиснув не як завжди, при випадкових зустрічах в офісному коридорі. А якось ніжно та тривожно. Так здалося Павлику.

– А бос мій, виявляється, теж того, – перекрикуючи прискорений стукіт серця, повідомив Павлик дружині, щойно вона повернулася відпочивати від танців. – Як Елтон Джон, тільки не співає.

– Чого? – Оліни вуха були стомлені.

– Гей, коротше.

– З чого ти взяв?

– Я його щойно тут бачив.

– То ти теж, Пашенько, тут.

– То я випадково.

– Тут завжди всі випадково, Паш.

Підморгнула та знову втекла танцювати, залишила Пашу пережовувати нові дисонансні варіації на тему «норма». Щось рідне тверде цегляне в Пашиній голові трохи похитнулося. Йому стало страшно, ніяково, прикро. Самотньо. Впевненість покидала його. Але ж хотілося бути прогресивним! Таким, як бос! У всьому. Паші давало це надію якось теж дозволити собі «Харлей».

І після тієї ночі Павлик та айтівець Сергій подружилися. Нічого не надумайте. По-дру-жи-лися. Пашка ж просто прогресивна нормальна людина. Кілька разів спілкувалися телефоном. Потім ще кілька разів співали у караоке разом з Олею. А якось у суботу Павлик запросив Сергія додому на пиво. Навіть Оля здивувалася та обережно запитала:

– Може, Ігорюню сьогодні до бабусі відправити?

– Та кинь ти, Олю, свою гомофобію. Нормальні вони люди, цілком.

Втім Оліни білі туфлі на підборах, що стояли в коридорі, прибрав у вбиральню. Про всяк випадок.

Поезія

194 **Людмила Шарга**
Отпускаю строку…

199 Пам'яті Галини Маркелової
Анна Стремінська
«Тысячелетье третье, помяни меня…»
202 **Галина Маркелова**
Пока стоит Одесса, в ней праведники есть…

208 **Інна Квасівка**
Хай звідусіль злітаються пташки…

212 **Анна Маліцька**
Наснися мені в піснях…

215 **Владислав Китик**
Мир светлее

218 **Інна Іщук**
У дельфіна справ багато

Людмила Шарга

Отпускаю строку…

*

Две тысячи лет не стерли, не отдалили
ни скорби Марии, ни плачущей Магдалины.
Две тысячи лет – пустяк, тяжела расплата,
мы веруем, лишь… руку вложив в стигматы,
нам хочется теплых дней, золотых закатов,
чтоб не вспоминать *каиф*, *иуд* и *пилатов*,
и нежиться неглиже по утрам в шезлонге,
не ведая о копье, что заносит Лонгин.
Кровавый закат в окне и рассвет кровавый,
скандируют сотни глоток: хотим Варавву!
Могли б и не спрашивать, но – как тогда – спросили,
и снова осины вздрогнули где-то.
Осины.
Но кто-то заплатит. Кто-то сполна заплатит
за адские дни и ночи, за кровь на платьях,
две тысячи лет не стерли и не отдалили
ни скорби Марии,
ни каянья Магдалины.
Лишь руки чисты – как водится – у пилатов,
темнеет вода от крови – не от закатов,
две тысячи лет не стряхнуть и не отринуть,
летящие головы, платья, пелерины…
Что ж, люди – как люди – забывчивы, злы, красивы,
вот только осины дрожат на ветру…
Осины.

*

Всего-то и жизни, что миг от зимы до зимы,
лишь промельк весны, ну а лета… как не было вовсе;
еще оставалась надежда на теплую осень,
покуда октябрьский дождь все надежды не смыл.
Всего-то и красок – от золота до серебра,
от зябких осенних костров до декабрьских метелей,
до теплого запаха хвои рождественской ели…
Как будто вчера это было, как будто вчера.
И город у моря, и солнце, и маленький двор,
и старая лестница – все, что зовется судьбою;
вплетается в память, как в шелест ночного прибоя,
далекий (нездешний?) гитарной струны перебор.
Всего-то и жизни.
А больше едва ли снести –
дорога от моря до моря и к дому дорога,
и сил не хватает. Но ты неизменно в пути.
О, господи.
Как это много.
Осеннее золото станет золой поутру,
смешается с пеплом вчерашних стихов и романов,
с назойливой рифмой – умру.
Нет, всего лишь замру
и выдохну:
Господи… как это мало.

*

Отпускаю строку, подгулявшую в полночь, на волю,
за размеры и рамки любимых классических ямбов,
ошалевшей синкопой из заданных кем-то размеров,
пусть танцует фокстрот, пасодобль
или знойную румбу.
Ну а я поневоле – за ней – на ночную милонгу,
в танго с Черной Луной –
королевой осенних иллюзий,

отпускаю себя за пределы, за край, за подрамник горизонта,
не зная, que faire
с недосказанным стихотворением.
Мне вослед долетает: ямбически! О, эти ямбы.
Не болей, дорогая, ни белым стихом, ни верлибром,
не спеши за гулящей строкою, сорвавшейся с ритма.
Не срывайся в in vivo.
Живи безмятежно in vitro.
Наблюдателем. Тенью
на крышах танцующей кошки.
Я вернулась под утро.
В распахнутой настежь тетради,
остывая, надеждой дышали вечерние ямбы.
Выношу их останки в post dictum не ямбом – хореем,
пусть живут безмятежно.
А я выбираю in vivo.

/…Зная, что любой полет летален,
облака над городом летали,
хоть давно устали от баталий,
все латали небо и латали;
клочьями воздушной взвеси-пыли
плыли чьи-то души кочевые,
перистые плыли, кучевые…
Не могли смириться с тем, что были,
а не есть.
И не спешили в небыль,
ледяную вечность не приемля.
Плакало простреленное небо,
обнимая выжженную землю…/

*

Ни строки.
Ни строфы.
Ни абзаца…
Стало больно к словам прикасаться –
жизнь натянута, как тетива,
кровоточат живые слова.
Ну а мертвые – зарубцевались,
хоть и в руки никак не давались,
не ложились в размерность и ритм.
Улеглись.
Упокоились.
Стихли.
Их ли жар обдавал меня, их ли
открывал мне священный санскрит.
Слово – след.
И бумага ветшала,
и пространство словами дышало –
порожденьем живой тишины.
Слово – зеркало.
В вечном скольжении
оживали стихи-отражения,
те, которые мне суждены.
Слово – камень.
И время кругами
расходилось, и жизнь-оригами
раскрывала цветок бытия
безымянный.
Зачем тебе имя?
Видишь свет за стихами моими?
Это я.
Это все еще я.

*

В который раз вхожу все в ту же воду,
на тот же круг из точек болевых,
печальны лики ангелов исхода,
о, как они похожи на моих.
Пусть левое плечо отяжелело
от разочарований и утрат,
и ангел за плечом моим за левым
и темен, и воинственно-крылат,
но ангел за плечом моим за правым
не спит и видит все мои дела,
а сквозь меня растут стихи и травы,
хотя, казалось, выжжена дотла.
И оживают древние офорты,
и ветер веет, и дожди летят,
и на ветру слова, что были стерты,
травою безымянной шелестят.
Как я живу, сверяя век по солнцу,
ты знаешь, ангел левого плеча –
тот, кто любим и любит – тот спасется,
пусть даже смерть настигнет невзначай,
пусть выпущена – давний рок мой кровный –
поющая каленая стрела;
а все мои дела весьма условны,
стихи и проза – все мои дела.
Не упустить бы главное из виду,
что красной нитью тянется в стихах,
и выдохнуть.
Всего-то сделать выдох…
И заново учиться выдыхать.

Пам'яті Галини Маркелової

«Тысячелетье третье, помяни меня…»

23 листопада 2025 року пішла з життя поетеса, художниця, журналістка Галина Маркелова.

Галину Маркелову знали та любили багато хто: літератори, художники та просто шанувальники поезії та мистецтва. Серед її знайомих і друзів були професори та викладачі вишів.

Галина Маркелова – невіддільна частина зухвалої художньої Одеси 60-х, вірна подруга легендарних нонконформістів, ази художньої майстерності їй викладав сам Олег Соколов. Роботами художників її кола обвішано практично весь Музей сучасного мистецтва Одеси.

Галина народилася у місті Поті. У ранньому віці переїхала до Одеси. Протягом кількох років викладала російську мову, у тому числі на Кубі, у Гавані. В Одесі викладала фізику у піхотному училищі.

Авторка восьми збірок поезій.

Друкувалася в Одеській антології поезії «Кайнозойські сутінки», журналі «Жовтень», альманахах «Меценат і світ. Одеські сторінки», «Дерибасівська – Рішельєвська» та інших. Дипломантка Муніципальної літературної премії ім. К. Паустовського (2006).

Одеський поет Владислав Китик написав про Галю Маркелову: «З дитячих років – в Одесі, зріднилася з нею душею, сплелася корінням сердечності. Тире, що утворилося між двома датами, – не прочерк. Це свідчення непростого життя, важкого і різноманітного, не надто яскравого зовні, але – не марного. Галі писалося складно, вдавалося друкувати вірші не так часто, як хотілося. Останні публікації Галини Маркелової відбулися в журналі «Гостиная», подані як цикл із загальною назвою «Кадиш»:

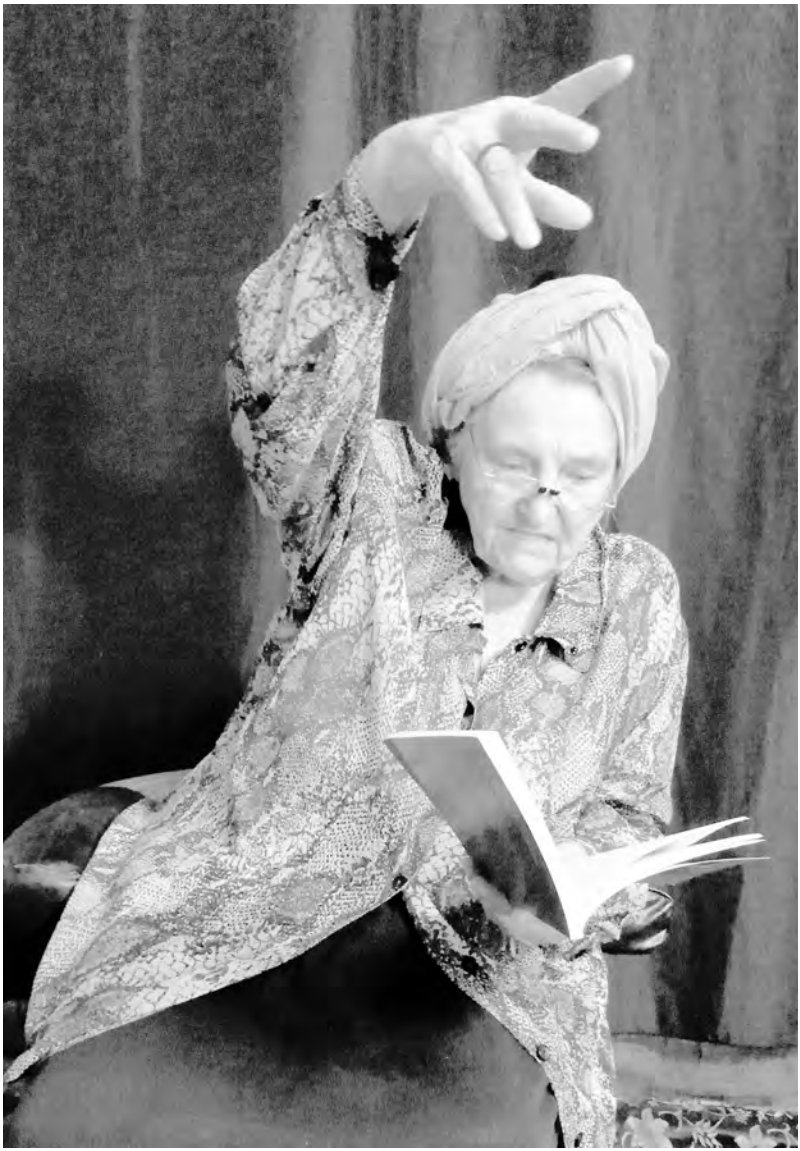

Галина Маркелова

Пусть говорят, что время умирать, –
я бормочу свое: «Давай допьем коньяк,
чтоб отвязаться напрочь,
расслабленной рукою выводя:
«тысячелетье третье, помяни меня,
хмельную, предыдущими двумя…»

Галина мала кілька виставок графіки, у тому числі й у Музеї сучасного мистецтва Одеси.

«Мои признания, моих стихов соцветья...» – писала поетеса, вважаючи, що вірші та квіти – це близькі поняття. Зворушливі, в хорошому розумінні старомодні пастелі з зображенням букетів, фон – різнобарвний папір.

Але насамперед Галина Маркелова – поет. Поет складний, глибокий, багатоплановий, метафоричний… Вона була своєю у блискучій поетичній компанії Фіми Ярошевського, Ігоря Павлова, Хаїма Токмана, Григорія Резнікова та інших.

Вечір «Тысячелетье третье, помяни меня…» на пам'ять про Галю Маркелову, який пройшов 25 січня, був дивовижно теплим. У галереї «ArtOdessa», як завжди, було затишно, але трохи прохолодно. Ми зігрівалися віршами, музикою, спогадами про Галю. Вечір зібрав друзів Галини – літераторів, а також шанувальників її творчості. Вони говорили, що Галина Маркелова була значним поетом, на жаль, недостатньо поміченим та оціненим у літературних колах. Казали про те, наскільки жвава і різноманітна її натура, скільки вона містила: про її мудрість і доброту, про її розум і почуття гумору, про певну розкутість і навіть зухвалість – але все це була Галя, жвава, співчутлива, емпатична, зі своєю здатністю бачити людей, відчувати їх, давати їм надзвичайно точну оцінку. Її вірші виросли зі світової культури: зі Стародавньої Греції та Риму, з європейського Відродження, з Японії часів Утамаро (одна з її поетичних збірок називається «Ave, Utamaro!»). Улюблена муза Галини Маркелової – Кліо (муза історії), Галині вірші – це поетичне переосмислення історії людства з циклічністю повторюваних подій.

Можна сказати, що Одеса втратила одного з найкращих і оригінальніших своїх поетів.

Анна Стремінська

Галина Маркелова

Пока стоит Одесса, в ней праведники есть…

* * *

Шелковиц школьные чернила
июнь сгустит до цвета антрацита
и уровняет шалопая и зубрилу,
наляпав клякс на пыль асфальта
и на забытую из Тацита цитату.

И зной, и воля за окном звенят,
и римской конницы всё так же цокают копыта
по мостовым Одессы – знать не вся
победа для Империи добыта…

Она лишь имена меняет и покрой сенатской тоги,
а мир – двучастный, он такой, как и всегда в итоге:
всегда квадрига вздыбленных коней
готова мчать цивилизации ковриги
для варваров, которым наплевать
на ваш устав,
у них свои интриги –
оседланным удерживают дух,
что гуще и темней шелковиц сока,
что тикает
и цокает в крови
и местью, кровной местью взрывы множит.

Видения

…И в лета бабьего
прозрачную эпоху,
две тысячи тому,
любил меня Овидий.
На пиршестве гостит могучий Понт,
вино налито в створках мидий,
и прошлого слоистый горький ком
таится в луковице смуглолицей.
Стихи рокочет пьяная волна
да чайки репетируют проклятья…
Единственный, я столько лет одна.
Ах, где же ты, поэт?.. Пусты мои объятья.

Мы разминулись… Синева небес
доносит йодом пахнущие строки.
Листва…
мутации…
удушливый прогресс…
Чем звонче стих – прозрачнее эпоха.

Эпилог

Чай заварю и согрею рис,
встану застывшая
у изголовья,
разоблаченная…
в ворохе риз,
прошлых мундиров,
лихого злословья.
Память мышью сосредоточилась.
Ешь, мой зверек прожорливый,
ешь,
блеском прошедшим похрустывай…
Мартовский вечер нежен и свеж
на нищеты
ложе прокрустовом.

По поводу одной картины

Давай допьем коньяк,
он выдержан,
он прошлого столетия,
от черного остался четверга,
он обломился нам от пирога,
когда геволт одну шестую суши хавал,
когда жирели ушлые нахалы,
грядущее высасывая впрок…
Давай допьем коньяк,
он так лучится славно
с уходом солнца с твоего окна…
Давай допьем коньяк!
Пусть он добавит нам
беспечности, задора,
желанья заглянуть за штору,
где новый век сценарий пишет свой…
Давай допьем коньяк,
и теплая волна накроет холод,
что поднимается из тайников, из долек,
из почечных глубин,
когда мы сибаритствуем, глупим,
А наш рассудок
(Ах! Какой подонок!)
твердит, что миг неумолим, неуловим,
и вот –
тюльпан и ирис тонут в вазе,
как умбра в музыкальной фразе,
что не дописана в тетрадь…
Пусть говорят что время умирать, –
я бормочу свое: «Давай допьем коньяк,
чтоб отвязаться напрочь,
расслабленной рукою выводя:
«тысячелетье третье, помяни меня,
хмельную, предыдущими двумя…»

* * *

Чем ближе к Лете,
к заповедной переправе,
плюсквамперфекта оживает визг и
будто из колодца вылетает,
ну а там
премудрость эр обеих спрятана под свежий хлам.
Ты заглянул в колодец – не видать ни зги,
а времени фатально не хватает…
ну так не медли, не петляй по циферблату,
а в трость слепца спрями отрезок бытия,
или, вернее, в торс бомжа,
чтобы достать подкормку пожирнее…
Вон кто-то громкоговоритель сталинский на столб забросил.
ну а тот, представь себе, вещает,
дактилем вещает
про ход военных действий, переброску сил
на первой мировой, троянской, да, еще той...
Как колесницы тормозят в песке,
и не хватает провианта,
протухли яйца, хоть и по семнадцать,
а лучники орут: «Так… вашу мать!.. Где стрелы?!»
А военкоры, падки до клубники, гниды,
разносят склоки ставки –
кому ж досталось девство Брисеиды?..
О, мой аэд!
Что ж с тех далеких пор
всё неизменно, коль смотреть в упор?

9 ава

Кто-то пишет: умаял нестерпный зной
и это 9 ава…
а за моим окном дождь стеной
да аукают грома и пво октавы…
кадиш растрескал гортань, иссохший стон

норовит записочкой укрыться в зазоре каменья…
принимаю, как божью подсказку, инструмент, камертон,
что выводит на единственно верный тон в хламе мнений –
лить ли слёзы над руинами очередного храма?
Жить-то как в соседстве с обезумевшим хамом?
И какая разница, как цезаря кличут: Тит
или Окурок – питерский бандит?
Трухлая империя грозится, норовит
эскрементами измазать
и мое жилье, как дом Гапчинской Жени…
стекла битые сметем, до подробностей запомним вид
и помолимся Пречистой, но…
не о возмездии,
не об унижении
тех прельщенных, расчеловеченных,
а о возвращении
душ их
из адского сна
в кащеевом одурении.
Все равно разломится игла,
чары полетят осколками…
Не хочу, чтобы,
очнувшись,
краснел тогда
враг мой нынешний…
пред общими потомками.

Памяти Евгения Голубовского

Душа твоя от тела
шестого отлетела
а вот уже и тело
отправилось туда
где ждет его родня
а туча над могилой
нахмурила усилие

и хлынула навзрыд
туда где ты зарыт.
Как баба отрыдала
и поплелася вспять
туда где перед смертью
ты так любил гулять
делилась скорбной вестью
со всей морскою весью
стихий крутым замесом
расцвечивая символ любимых наших мест –
два шара Ланжерона –
но не в тона минорные а яркие мажорные…
и тут как утешение
как чудо из чудес
двойная арка радуги
восстала до небес…
о! это подтверждение: пока стоит Одесса
в ней праведники были и думаю… что есть.

Інна Квасівка

Хай звідусіль злітаються пташки…

*

…ти дерево без клаптика землі,
отак і виривають із корінням…
де сойки скрекотали на гіллі,
там тінь твоя мовчить межи каміння

й уламків скарб минулого – дивись:
на диво ціла ваза і світлина
різдвяна, і принесений колись
уперше з дитсадка малюнок сина.

Дивись же обома, яка тепер
твоя вітчизна – випалена, гола –
неначе по-живому з неї здер
хтось шкіру – ні травиночки навколо,

ні писанок-будинків, ні садів –
одна зола і дерево змарніле:
напівживе, напівчуже, напів-
(точнісінько як ти) осиротіле.

Лялечка

Ти стоїш над вирвою
і міркуєш: «Вирву я
півжиття із серця чи, може, ні,

замість дому – камені,
скло та попіл, як мені
повернути вкрадені ночі-дні?».

Серед стін, де змалечку
колихала лялечку,
уявляла інколи, що вона
виросла великою,
все раптово зникло і
уціліла іграшка лиш одна.

Дивишся на відстані
на брудні й розхрістані
коси ляльки – лялечка у землі,
жде тебе – єдину – жде,
з усіма увись не йде:
небеса для донечки замалі.

*

Там, де будівель привиди
втуплюються у тебе, –
грай, скрипалю, на пожарищі свого серця.
Вийди з єгипту. Виведи
сам себе і не треба
манни чекати. Грай у шоломі,
в берцях.

Хай звідусіль злітаються
пташки. – І скрипка – птаха!
Грай, уцілілий солдате, на кладовищі.
Бо не смичок то – палиця –
посох. Умілим взмахом
ти розсікатимеш море гучної тиші.

Грай же, Мойсею, поки не
вирвешся на свободу

й музика не ширятиме в небі, поки
ти з голови не викинеш
винищеного взводу,
межи обрубків тіл не віднайдеш
спокій.

Будуть кружляти зграями
дрони думок, ядучі
спогади застилатимуть очі. Диму
не наковтайся. Граючи
на смертоносній кручі,
слухай, мов Бога, скрипку неопалиму.

*

Дивишся в небо, просиш іще пожити,
поряд з тобою сивим сивіють діти –
їхнє волосся попелом вкрите рясно,
страх застилає очі, мов річку – ряска,
спати лягаєш – хочеш померти вдітим,
будить тривога – нікуди себе діти,
вже не біжиш ховатись за товщі стіни,
буцімто смерть все рівно у ліжку стріне,
думаєш: «…чом біда забира невинних?» –
скролиш свої жахи у нічних новинах,
чуєш, як тиша дихає аж під ранок,
бачиш: спливає кров'ю новий світанок.

*

За тобою не тінь – валіза –
та й сама ти – напівзалізна,
бо інакше –
як вберегла б себе взагалі?
Ти втікала від зла далеко,
а війна випускала з пекла
всіх чортів – відтепер вони
на святій землі.

І у кожного – мертве море,
марить смерть і тобою, морить
всіх навколо, у кого шкіра та
серце є,
а твоє – залишилось вдома,
у садочку, де еустома
ні води, ні крові вбитих
уже не п’є.

Анна Маліцька

Наснися мені в піснях...

Татуїн

Збігає життя, мов шлях у пісках Татуїна.
У двадцять закляк я. І досі не бачив моря.
Я чув: на небі про нього лише говорять.
Коли там надвечір у хмарах стихають міни,

Коли в висоті засинають аероплани.
І я засинаю із ними. І сню тобою:
Як у вишневому вітрі стоїш над водою.
І мій час збігає. А твій – ніби лине плавно,

Пінить прибій, гойдає на хвилях сонце,
Я під двома народився – й життя коротше,
Пісок, що губи та галій рядків порошить,
Розлиті у венах спека, чорнила й стронцій.

Я знаю любов лиш у тому, чого не бачу.
Я ніби сліпий, що розпалює вірно ватри,
Чи смертник, що небо шукає за ніч до страти.
І час безупинний торкається ніг. Одначе

Наснися мені в піснях перелітної зграї
І моря мені принеси, хоч би трохи моря.
На небі всі сплять. Загасли давно розмови.
На Татуїні вода. І вона вже колін сягає.

Пісок

Над берегом, де хвиль холодний подих,
Ми споглядали стіни помежів'я
Людских світів, навіки нездоланних,
Й розсіянно пісок перебирали,
Новий ландшафт виводячи долонню.
Чим був колись він – храмом чи базаром,
Червоним шовком чи волоссям чорним,
Чи каменем, з якого склали місто,
Що нині бігло шепотом з-під пальців?
Торкання рук і плин цивілізацій
Обидва незначні, але до схилу
Торкайся їх. Бо потім прийдуть інші
Долонь моїх пісок перебирати
А з ними – все, що з нами й поміж нами,
Шовки, каміння, храми і базари,
І подих твій, і берег цей, і море.

Дитя полинове

Дитя полинове, тобі ще навчитись любові,
вигріти скалки зі свого серця
сонячним нашим спадком.
Ген відлітає зима над втомленою юрбою,
і небо стає, як перші обійми,
і все зачинає спочатку,

загоює рани, згладжує злі розбіжності.
Так склеювались з уламків
по війнах сім'ї й оселі.
Дитя полинове, тобі ще пізнати ніжності,
встромити шаблю власного гніву
в духмяну родючу землю.

Хай вона проросте, зацвіте на весну ліщиною,
у якій співочі безстрашні
птахи звиватимуть гнізда.
Обирати життя по зимі значить взимку – лишитися,
бо тепер твої ці обійми неба,
твоє – це суворе місто,

Якому вже вдосталь чорного, вдосталь лютого.
Яке ми гріли малими серцями,
ховали у жовтім пір'ї.
Твої – ці біль і любов, ці усмішки й ніжність,
і вільна пекуча вірність,
Дитя полинове, дитя золоте, дитя наше любе…

Владислав Китик

Мир светлее

Песенка

Громыхнет трамвай спросонок,
Звоном душу отведя.
Мир светлее от пеленок,
Город чище от дождя.
Зеленее моря суша,
Голубей земли – залив.
Одуванчик, как беруши,
И пушист, и молчалив.

Лето ярче в воскресенье,
Ветер прячется в шары,
Чуть завидуют ступени
Склону Шкодовой горы.
У витрин одни смотрины.
Улицы со стороны,
Словно прутики корзины,
Накрест переплетены.

Можешь никого не слушать
Или же – наоборот.
Верь не верь, а нужный случай
Все равно произойдет.
Шум колосьев. Скрип полозьев.
Что умнò, то не мертвò.

И в любом разноголосье
Голос твой важней всего.

Тихо, словно «баю-баю»,
Флейта тянется к губам.
Ветки пальцы загибают,
Счет ведется по столбам.
Назову платан чинарой,
Дам свободу журавлю
И уеду на Канары,
Если денег накоплю.

* * *

Открою дверь и приглашу
Прихлынувшую осень в гости
И стану слушать пряный шум,
Лишенный ревности и злости.

Загадывать, какие сны
Она на память мне подарит.
В одних желаньях мы вольны,
Но не избавлены от дани.

И если не прощают нас,
Дай Боже, чтобы мы прощали.
Под очагом, чтоб не погас,
Поленья заревом трещали.

Что в дом мне осень принесет?
Чем успокоит? Уподобит
Чему? Бесцветный обиход
Церковной позолотой сдобрит?

Слегка помешкав у дверей,
Одобрит даже цвет песчаный
Заведомо присущей ей
Или придуманной печали?

Предместье

Синий зной. Тишина фруктовая
Беспокоиться не велит.
Дремлет улица Известковая,
Ветерок трусцою пылит,
И трамвайчик усердный движется,
И кармана не трет словцо,
И дорожной развилки ижица
Обогнуть влечет озерцо
С волшебством лягушачьей кожицы,
С медитацией на облака.
Здесь послание в вечность сложится,
Как конверт, наподобье платка,
Что и лето, устав, становится
Сокровеннее и добрей,
К месту молвится, как пословица.
По водам слободских кровей
Чуть пройдется щеткой сапожной
Тень осоки, безгрешна грязь.
Жизнь наука совсем не сложная:
Как сложилась – так удалась.

* * *

В. Рутковскому

Я слышал, в этом доме жил писатель.
Он, в подоконник руки уперев,
Всегда стоял как давний почитатель
Звезд и сверчков, галдящих нараспев.
Он, словно новым замыслом романа,
В простых и вечных звуках оживал.
И ручку из нагрудного кармана,
Хватаясь, как за сердце, доставал.

Інна Іщук

У дельфіна справ багато

Вірші для дітей

Калюжі

У дворі усі калюжі
Щось нагадують нам дуже:
Ця калюжа, як банан,
Ця – мов Тихий океан,

Ця калюжа – наче скрипка,
Ця калюжа – наче рибка.
Ця калюжа – лійка,
Ця калюжа – двійка,

В цій – недогризки від грушок,
В цій купається синиця.
А у цій брудній калюжі
Сам я раптом опинився.

З чого складається море

То з чого складається море?
З баранчиків хвиль на широкім просторі,

Он з тих кораблів,
що за обрій пливуть,

З дельфінів,
що весело й дружно живуть,

Із запаху риби,
світанків імлистих,
З гарячого сонця,
цікавих туристів,

З тарілок медуз,
із піску і слюди, –

І цілого моря гіркої води!

Одеський порт

Хвиля м'яко б'є у борт.
Перед вами, друзі, порт.

Тут завжди і шум, і гам.
Нам кива стрілою кран.

Грім вагонів,
стук і грюк…
А вгорі вартує Дюк.

Очі, гордістю налиті,
Плащ намокнув від роси.

Поміж перших одеситів
Він найперший одесит!

Посміхнувся раптом Дюк:
На асфальт присів малюк

і виписує: «Велком!
Хочу стати моряком!»

Чорне море

Дуже дивне море Чорне:
Зверху – хвиля хвилю горне,

А пірнеш – і в глибині
Все, як у чарівнім сні.

Виграє кефаль хвостами
Над зеленими лугами,

Сіра галька у руці –
Мов коштовні камінці.

І із сутіні – овва! –
Велет-риба виплива.
А за нею – барабулька,
Наче чортик з рукава.

Барабулька дивно булька –
Мов виштовхує слова:

«Ми вас щиро всіх вітаєм,
Як вам тут, у нашім краї?»

Тож хапай підводну маску
І пірнай в підводну казку!

Де і ми гуляєм нині
З аквалангами на спині.

Мушля

Жив собі у морі крабик.
Мав він клешні замість лапок.

Якось він побачив мушлю.
– Тут, – сказав, – я жити мушу!

В мушлю втиснув клешні-ніжки,
І у ній посидів трішки.

А тоді як закричить:
– Ой, на мене хтось гарчить!

І скрегоче, і регоче:
– Ні, я жити тут не хочу,

Бо живе тут ось такий
Величезний Шум Морський!

Медузи

Плинуть морем сині блюдця.
Тільки блюдця ці не б'ються.

Тож із ними можна гратись
І, як м'ячиком, кидатись.

Але схопиш їх – овва! –
Жалять, наче кропива!

Дельфін

У дельфіна справ багато:
Зранку – брата обігнати

І на радощах в обід
Показати всім кульбіт –

Вісімнадцять вправ за раз
І дванадцять – про запас.

Не забути б і про маму,
Їй послати телеграму.

Ще й провідати кита –
З голови і до хвоста.

І хоч трішки на дорогу
Посвистіти восьминогу.

На хвилинку відпочити,
Потім знов причепуритись –

І з дельфінихою в парі
Завітати в дельфінарій.

Камбала

Все, що траплялося, камбала їла,
Тільки поправитися не зуміла.

Їла борщі і вареники з кашами,
Тільки дарма –
ні на грам не погладшала!

Вчора вгорі пропливала акула.
Камбала в шпарку вузеньку шмигнула,

Щоб не зустрітись з такою бідою.
Як же чудово бути худою!

Китенятко Томмі

В китенятка Томмі горе:
Заблукав у синім морі.
Плаче, бідний, в глибині –
На самісінькому дні.

Щоб не плакав Томмі, кожен
Розважа його, як може.

Підпливає восьминіг,
Той, що має вісім ніг:
– Хочеш, фокус покажу –
Ноги в крендель зав'яжу?
Підпливли аж три дельфіни,
Вигнули дугою спини:
– Томмі, друже, не журися,
Наше сальто подивися!
А морський веселий котик
Виступа, мов з цирку комік.
Він для Томмі грає блюз:
«Я без мами не боюсь».
А сардини і катрани
Дружно б'ють у барабани.

Цей незвичний шум і гамір
Розбудив китиху-маму.
– Де мій син? Куди подівся?
– Він у морі загубився!

Нині свято в морі синім.
Розшукала мама сина!
Всі радіють, всі співають,
Сина з мамою вітають,
І фонтани, мов салют,
Із голів китових б'ють.

Хто де плаває

В морі плавають дельфіни,
Всім показуючи спини,

Човен плаває в лимані,
Теплоходи – в океані.

Чемпіон в басейні гордо
Б’є із плавання рекорди,

Хмарка плава в вишині,
Риба плаває на дні,

А у школі біля дошки
Плаває Тарас Горошко.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Мистецтво – життя – мистецтво

226 **Володимир Кудлач**
Персональний каталог Михайла Жука

251 **Валерій Романов**
«Американець в Одесі»

264 **Галина Скляренко**
Одеський клуб «Колір, музика, слово» ім. М.К. Чюрльоніса

276 **Евгений Деменок**
Одесские корни Сони Делоне. Судьба отца

299 **Тетяна Щурова**
Така чудова одеська звичка

308 **Инна Руди**
И было утро, и был вечер…

316 **Анна Коренєва**
Світлини воєнного часу

Володимир Кудлач

Персональний каталог Михайла Жука

Вступ

У 2025 році в видавництві «Друк Південь» побачила світ друга, доповнена і розширена редакція персонального каталогу творів Михайла Івановича Жука (1883-1964). Йдеться про видання першої частини посібника, який охоплює 1900-1919 роки – краківський, перший чернігівський та київський періоди. Видання повноколірне, дизайн його витримано в дусі сецесії (оформлення І. Свістунової). Обсяг – 170 сторінок, а це 230 позицій і понад 260 різножанрових творів митця раннього періоду творчості. У каталог також включено біографічний нарис перших тридцяти трьох років життя видатного художника-літератора. Згадане видання призначене для бібліотек Одеської області та готується в межах реалізації цьогорічної регіональної цільової програми «Бібліотечна та книговидавнича справи», започаткованої Одеською ОДА.

Наступні розділи цієї статті присвячені аналізу посібника в цілому, перша редакція якого з'явилася в форматі онлайн у жовтні 2023 року в період відзначення 140-річчя М.І. Жука [1].

Посібник включає виявлені на сьогодні твори митця, створені протягом півстолітнього відтинку часу – з 1900 до середини 1950-х років.

Ідея персонального каталогу художника-літератора М.І. Жука визріла в стінах Музею сучасного мистецтва Одеси (МСМО), який на сьогодні володіє унікальною колекцією одеських модерністів, і одне з центральних місць у ній посідає творчість саме цього митця. Це показово, навіть закономірно, адже життя художника-літератора останні чотири десятиліття було пов'язане з Одесою, і саме в неофіційних колах цього міста з початку 1970-х воскрес інтерес до напівзабутого майстра.

Спершу йшлося лише про суто корпоративне видання з прицілом на приватні одеські колекції, але моє устремління отримати більш цілісну картину творчого набутку й систематизувати творчу спадщину художника-літератора змінило концептуальні засади посібника. Спільно з ініціаторами ми дійшли згоди розширити науково-пошукове поле цього видання, яке отримало назву «Михайло Жук в музейних та приватних колекціях України» [2]. Згодом каталог було включено до більш масштабного проєкту на здобуття ґранта Українського культурного фонду – «Михайло Жук – вісник Відродження», який було реалізовано в партнерстві з Національним художнім музеєм України, Одеським літературним музеєм та іншими вітчизняними музейними установами та колекціонерами.

Нагадаю, що у 2023 році культурна громадськість відзначала 140-річчя від дня народження М.І. Жука, тож знаменно, що електронний каталог, як і проєкт в цілому, було присвячено саме цій круглій даті. Було чимало публікацій у пресі, у тому числі й автора цих рядків [3].

Формат, спосіб подачі та обсяг каталогу мене вповні не задовольняв, особливо з огляду на те, що за цей період я отримав доступ до деяких раніше не затребуваних колекцій, також збільшилася документна база. Перша редакція каталогу нині сприймається швидше відправною точкою. На сьогодні значно розширено змістовну частину каталогу (бл. 750 п.), зроблено чимало уточнень та внесено певні зміни в його структуру.

І. Концепція, мета, метод

Концептуально каталог охоплює більшість виявлених та доступних на сьогодні творів живопису, графіки, у тому числі шрифтової, та ілюстрацій, а також керамічних виробів та ескізів до них за авторства М.І. Жука, які систематизовано за хронологією, а в окремих випадках згруповано за видами та жанрами мистецтва.

Посібник включає значну частину літературної спадщини митця, сприйняту через призму графічного оформлення, деякі архівні матеріали, які первісно знаходились в його домашньому зібранні (автобіографії, дарунки – твори живопису та керамічні вироби, особисті речі тощо). Особливістю каталогу є велика кількість приміток (понад 100) з коментарями,

Михайло Жук у робітні. 1910 р.

у тому числі з посиланнями на обставини створення чи придбання творів, які значно конкретизують та збагачують його змістовну частину.

Головна мета дослідження – дати максимально повне уявлення про наявні в Україні та частково за кордоном музейні та приватні колекції творів художника, а також на основі доступних артефактів вибудувати творчо-хронологічну лінію його зацікавлень, досягнень і еволюції. Бралися до уваги зміна техніки, тематики, стилістики, звернення до тих чи інших видів та жанрів мистецтва. Акцент зроблено на живописі, станковій та книжковій графіці, художній кераміці. Це дозволяє прослідкувати генезу творчості митця, заглянути в його творчу лабораторію. Власне, у цій частині мета і концепція тісно пов'язані. Не в останню чергу мотивувала й необхідність обліку культурних цінностей в умовах війни.

Щодо методу, то відбувалося поєднання підходів як аналітичних, раціональних з опорою на документально підтверджені факти, так і допоміжних – інтуїтивних чи візуально-порівняльних, які ґрунтуються на моєму досвіді мистецтвознавця і художника. Поряд з методом систематизації за хронологічним, видовим та тематичним принципами важливе місце відведено повноті та уніфікації опису.

Мета визначила й деякі особливості методу дослідження: максимально використовувати наявну документну базу, найперше – фотографії, чимало з яких зроблені самим художником.

Звичайно, якість відтворених робіт на світлинах не завжди висока, але якщо втрачений оригінал, то, на моє переконання, дослідник не має права ігнорувати подібні відбитки, не включити їх у науковий обіг. Щодо назв, то перевага віддається авторським або пізнішим, зазначеним у каталогах. Якщо такі відсутні, то автору персонального каталогу правомірно давати власні, що надалі полегшить їхню ідентифікацію. Наприклад, атрибуція флористичних творів здебільшого однотипна – «квітка», «квіти». Тому важливе аранжування квітів за назвою чи групою, що конкретизує твір.

Це ж стосується й портретів, значну частину яких не персоналізовано, а назви так само мають умовний характер. Відомо,

Працівники Чернігівського міського статистичного бюро. Оточення Коцюбинських

що Михайло Жук як особа некон'юнктурна майже не створював замовних портретів, зображуючи переважно людей близького кола. Наприклад, у перший чернігівський період це майже виключно особи, з якими контактував автор: люди з оточення М.М. Коцюбинського, члени «Просвіти», літературного гуртка, службовці Чернігівського земства чи члени родини художника.

У тих випадках, коли твір у різних каталогах має різні назви, вони подаються після авторських у напівкруглих дужках, нові привласнені – у квадратних.

II. Джерельна база

Науковою базою даного дослідження стали архівні матеріали, особова справа [4] та автобіографії М.І. Жука [5], а також праці дослідників і популяризаторів його творчості на різних історичних етапах, переважно з Одеси, Києва та Харкова: Юхима Михайліва [6], Сергія Лущика [7], Сергія Шевельова, Івана Козирода [5], Ольги Лагутенко [9], Олени Яворської [10], Людмили Соколюк [11] та ін. До базових слід віднести каталоги та альбоми творів М.І. Жука, підготовлені ОХМ (1977) [12], ОННБ (1993) [13], ОЛМ (1983, 1994, 2013) [14], галереями «Ню-Арт» (Київ, 2011) [15] та «Квартира № 10» (Одеса, 2012) [16], каталог особистого зібрання В. Лісничого (Одеса) та інші видання.

Список використаної літератури складає більше ніж 100 позицій первинних та вторинних джерел: каталоги, архівні документи М.І. Жука, монографії, альбоми, статті в енциклопедичних виданнях та періодиці проміжку від початку 1900-х до 2024 року включно, тобто більше ніж за 120 років. Важливі також останні публікації, в яких оприлюднено маловідомі факти. Таких джерел значно більше, але далеко не всі є оригінальними та часто повторюють загальновідомі факти. Критично слід ставитися навіть до свідчень самого М. Жука. Наприклад, особова справа, яка зберігається в ООО НСХУ, заповнювалася в умовах цензури та самоцензури (зокрема щодо володіння іноземними мовами). Є низка сумнівних фактів у його спогадах, наприклад, про період навчання в школі М.І. Мурашка, які сприймаються як дежавю чи, швидше – художній спосіб. Наприклад, епізод уявного спілкування з М.М. Ге в 1896 році, який, зазначу, помер кількома роками раніше, ще до вступу Жука до цього закладу.

Чимало неточностей і в датуванні та щодо техніки виконання надибуємо в альбомі Козирода – Шевельова (1987), який підданий жорсткій критиці в рецензії Лущика – Максим'юка (1989) [17]. Те ж стосується й пізніших видань. Адже наукове осягнення творчості такої масштабної постаті, як М.І. Жук, – це тривалий процес. Я також буду вдячний за конструктивну критику, основану на переконливих фактах і знанні матеріалу.

Що стосується наповненості каталогу, то всього охоплено 48 колекцій (26 приватних і 22 музейні) та 99 виставок, як міжнародних чи загальноукраїнських, так і регіональних (35 прижиттєвих і 64 ретроспекції до 2024 року включно).

Надзвичайно плідними були контакти з провідними науковцями, колекціонерами та нащадками художника – Тарасом Максим'юком, Оленою Яворською, Віталієм Лісничим, Наталією Ловейко-Жук, світлої пам'яті Іваном Козиродом (Одеса). Цінуючи внесок Людмили Федько (Чернігів), Олени Кашуби-Вольвач, Антона та Євгена Маркових (Київ), Юлії Мартиненко (Запоріжжя), Лариси Кравченко (Вінниця). Окрема подяка за сприяння працівникам ОННБ: Ользі Барковській, Наталії Майданюк, Ірині Шелестович, Ірині Свістуновій, Наталії Дибі, Олександрі Делі, а також Дарині Гармидер (ОЛМ), працівникам ЧОХМ. На нинішньому етапі – працівникам Меморіального музею М. Коцюбинського у Вінниці, Музею М.С. Грушевського у Львові, літературознавцям Сергію Гальченку та Олесю Федоруку (Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України), дирекції та працівникам Музею образотворчих мистецтв ім. О.М. Білого (Чорноморськ). У період підготовки всеукраїнської конференції з міжнародною участю, присвяченій М.І. Жуку (вересень 2024) [18], плідними були контакти з працівником аукціону «Tessier Sarrou» Іриною Жваник (Париж, Франція).

Нижче подається повний перелік музейних установ та імена окремих колекціонерів, які на різних етапах володіли чи володіють творами Михайла Івановича Жука.

Музеї. Вінницький літературно-меморіальний музей Михайла Коцюбинського; Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові; Дніпровський художній музей; Запорізький обласний художній музей; Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України; Музей книги і друкарства України; Музей сучасного мистецтва Одеси; Музей образотворчих мистецтв імені О.М. Білого, Чорноморськ; Музей «Духовні скарби України», Київ; Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького; Національний музей літератури України; Національний музей Тараса Шевченка; Національний музей українського народного декоративного мистецтва; Національний ху-

дожній музей України; Одеський літературний музей; Одеська національна наукова бібліотека; Одеський національний художній музей; Одеський Музей-будинок імені М.К. Реріха; Херсонський обласний художній музей імені Олексія Шовкуненка; Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник Михайла Коцюбинського; Чернігівський обласний історичний музей імені Василя Тарновського; Чернігівський обласний художній музей імені Григорія Галагана.

Колекціонери. Назву, перш за все, імена тих, хто був піонером справи та чий внесок у справу збереження і вивчення спадку Михайла Жука є беззаперечним: Барладяну Василь Володимирович, Одеса; Беккерман Ілля Ілліч, Одеса – Нью-Йорк (Україна – США); Баттервік Джеймс, Лондон (Великобританія); Бєляков Микола Михайлович, Одеса; Вітрук Володимир, Львів; Володін Іван Іванович, Одеса; Голубовський Євген Мойсейович, Одеса; Козирод Іван Іванович, Одеса; Лемик Ярослав Андрійович, Львів; Лісничий Віталій Антонович, Одеса; Лущик Сергій Зенонович, Одеса; Марков Олександр Маратович, Київ; Максим'юк Тарас Іванович, Одеса; Фурдигайло Людмила Іванівна, Одеса; Шевельов Сергій Сергійович, Одеса. Усього ж, як було сказано, посібник включає 26 прізвищ відомих на сьогодні власників творів митця, і цей перелік далеко не повний.

III. Структура і атрибуція

Каталог містить:

1. Вступну статтю (укр., англ.).
2. Хронологію життя і творчості з акцентом на знакових подіях і особистих знайомствах, які відіграли помітну роль в житті художника.
3. Список і коротку довідку про відомих колекціонерів (див. вище).
4. Список скорочень.
5. Окремим списком подаються скорочення назв каталогів, списки використаної літератури та виставок.

6. Змістовну частину з семи пунктів, розміщених за хронологічно-видовим принципом:

- ч. 1. 1900-1916. Краківський і 1-й чернігівський періоди (190 п.);
- ч. 2. 1917-1919. Київський період (1916-1919) (52 п.);
- ч. 3. 1919-1025. 2-й чернігівський період (103 п.);
- ч. 4. 1925-1964. Одеський період (живопис, графіка) (169 п.);
- ч. 5. Книжкова та журнальна графіка (105 п.);
- ч. 6. Кераміка та ескізи (101 п.);
- ч. 7. З особистого архіву М.І. Жука (1905-1964).

Як видно з наведених даних, деякі розділи можуть претендувати на окреме каталогізоване видання.

У додатку, як вже сказано вище, наведено перелік виставок за участі М.І. Жука як прижиттєвих, так і ретроспективних, а також список використаної літератури, у тому числі останні публікації у зв'язку з відзначенням 140-річчя художника-літератора. Як доповнення буде включено також фотоальбом, список і стислу довідку про колекціонерів, біографічний нарис М.І. Жука.

Атрибуція передбачає фоторепродукцію твору та розширений опис за такими параметрами:

1. Назва твору, рік і місце створення, примітки, додаткові автентичні ознаки.

2. Матеріал та техніка виконання. Розміри в сантиметрах; у випадку полів, наприклад, у гравюрі – градація розмірів від більшого до меншого (паспарту/аркуш/відбиток).

3. Власність, у тому числі інвентарний номер та провенанс.

4. Перелік виставок.

5. Відтворення, у тому числі згадки та опис в літературі.

IV. Новий контент каталогу

Подібна масштабна робота над посібником вимагає широких контактів, постійної комунікації, що потенційно таїть чимало евристичних моментів. Плідним було спілкування з НХМУ, зокрема з пані генеральною директоркою Юлією Литвинець, якій я вдячний за цінну світлину з архіву музею експозиції творів М.І. Жука з 1-ї української артистичної виставки в Міському музеї (1911).

Фотооб'єктив охопив 16 з 20 представлених картин митця (поряд, на боковій стіні, видно твори Олени Кульчицької). На світлині ми впізнаємо доволі відомі твори, як «Автопортрет» (диптих) 1908 року (зб. В. Лісничого), знаменитий пастельний портрет М. Коцюбинського 1907 року (ЧЛММЗК), «Портрет гуцула» 1909 року (зб. родини Маркових), «Жіночий портрет» 1911 року з ОНХМ, до якого ми ще повернемось, а також «Панно» [«Небо і зорі»] 1907 року (гол. В. Мороховського).

Певне просування щодо визначення іконографії «Жіночого портрета» стало можливим завдяки фотографії членів статистичної комісії Чернігівського земства (орієнтовно 1904-1908 рр.), застосування методу усічення.

Тут же один із трьох прижиттєвих портретів Іллі Людвіговича Шрага (1911), відомого громадського і політичного діяча (існує також більш пізній графічний портрет І. Шрага, виконаний у 1928 році, тобто після смерті портретованого, очевидно за фотографією чи ранніми замальовками. У каталозі цей пастельний та доволі мальовничий твір вперше відтворено в кольорі (обидва – приват. зб., Одеса, раніше кол. С. Лущика). М. Жук цінував цю роботу, яку було відтворено в комплекті п'яти монохромних листівок, надрукованих кооперативним видавництвом «Вернигора» у 1918 році («Біле і чорне», «Казка», «Портрет М. Коцюбинського» та ін.).

Зацікавлення також викликають два портрети малолітніх доньок М. Коцюбинського 1905 року, які відомі тільки з фотографії (ЧЛММЗК). Вищезгадана світлина допомогла в атрибуції з долею вірогідності деяких інших творів Жука раннього періоду творчості з-поміж представлених на виставці. У деяких моментах вона спірна, але це аванс для подальших досліджень. В таких випадках у каталозі біля назви твору ставиться знак запитання.

Серед ранніх творів Михайла Івановича, особливо періоду національних змагань 1917-1920 років, які на сьогодні вважалися втраченими, була серія портретів українських письменників і літераторів, членів об'єднання «Музагет» для першого випуску однойменного часопису – П. Тичини, Д. Загула та Ю. Меженка. Для другого числа часопису, який так і не побачив світ, маємо портрети Л. Курбаса, В. Ярошенка та О. Слісаренка, які, на щастя, збереглися. Так от, нещодавно завдяки контактам ОЛМ з архівістом

Сергієм Гальченком (Ін-т літ. НАНУ) виявлено портрет Юрія Меженка, який потрапив до його фонду з архівом літературознавця Федора Сарани. Фотографію цього твору мені передав нинішній директор інституту Олесь Федорук (на відміну від інших у цій серії, в згаданому крім італійського олівця використано туш). Первісно ці портрети перебували у приватній колекції видавця і прозаїка Павла Івановича Коменданта (1892-1960). Це наводить на думку, що, можливо, й перші два портрети могли загубитися в архівах.

Портрет Юрія Меженка. 1919 р.

Як уже сказано, новий імпульс щодо розширення змістовної частини каталогу у 2023-2024 роки уможливив прямий контакт з колекціонером, який побажав залишитися невідомим. Мова про рідкісні твори з колишньої колекції С.З. Лущика (65 од. зб.). Про один з них – «Портрет І.Л. Шрага» – вже йшлося вище. Хотілось би звернути увагу на ще один твір – «Дівочий портрет» 1918 року, створений у київський період, – рідкісний за красою та поетичністю, що стилістично поєднував ар-деко та променизм. Поряд із портретами пані Маркс чи Наталії Ужвій, портретами дружини раннього періоду творчості це один із кращих жіночих образів у творчому спадку М.І. Жука. Низка панно з цієї колекції теж не відтворювалася, хіба що декоративне панно «Троянди» (1932), яке було репродуковане свого часу С.З. Лущиком в часописі «Україна» (1988). Саме в цій колекції

виявлено теку офортів із серії видатних діячів української культури XVIII-XIX ст. (1932), яку безпідставно приписували різним власникам, у тому числі ОЛМ.

Серед мало відтворюваних робіт Михайла Жука варто назвати ранній символістський твір «Дівчина з вогненною короною» (1900-ті) з НХМУ та пізнішу графічну роботу «Мури. Вінниця» (1920-ті), ВЛММК.

Серед новинок – багато творів декоративно-прикладного мистецтва, що є великою удачею. В анкеті особової справи М.І. Жука згадується більш як 200 творів кераміки та порцеляни. На жаль, значну частину з них втрачено. Ця сфера діяльності Михайла Івановича нині найменше вивчена. Варто згадати дослідження Ольги Школьної (Київ) [19], Олени Жернової (Одеса) [20] та окремі публікації Євгена Маркова (Київ). Каталог доповнений також одиничними зразками виробів керамічної майстерні ОДХУ. Зацікавлення викликають примірники, що виявлені в зібраннях Н. Ловейко-Жук, родини Гармидер та МОМ імені О.М. Білого (Чорноморськ). Останній нещодавно провів рідкісну ретроспективу кераміки та порцеляни цього автора. Цей розділ доповнюють ескізи до керамічних розписів зі збірок Олени Яворської, ОБМ імені М.К. Реріха.

Деякі втрачені роботи Михайла Жука виявлені завдяки авторським негативам з використанням срібної емульсії, що раніше перебували в родинному зібранні Жуків. Нині володіє цими артефактами ЧЛММЗК, який показав їх торік на виставці «І пензлем, і пером: виставка до 140-річчя М.І. Жука». Серед іншого надзвичайно рідкісний портрет Марка Вороного, сина відомого поета, та портрет Ірини Михайлівни Коцюбинської, про які мова піде нижче.

VI. Уточнення іконографії

Серед виявлених ранніх робіт Михайла Жука особливу увагу привертає сецесійна пастель «Сум» (1902), що створена не без впливу С. Виспянського – автора психологічних портретів. Картина створена «в дусі часу», і щодо мотиву й проблематики викликає асоціації з пізніше написаним полотном угорського «набіста» Й. Ріппл-Ронаї («Мій батько і дядько Піачек за червоним вином»,

1907). Цілком імовірно, що дана робота Жука, як і твір «Дівчинка в кріселку» (1902), експонувалася на «Осінньому салоні» в Кракові в 1903 році. Нині ця рідкісна робота Жука учнівського періоду, закуплена свого часу М.С. Грушевським за доволі високу ціну (200 крон) на львівській виставці української штуки та артистичного промислу (1905), перебуває в одній приватній київській колекції. Принаймні вона експонувалася під час виставки творів з приватних збірок у Брей Клубі (Київ) у 2018 р.

Вже говорилося про роль фотографій в ідентифікації, наприклад, портретованих осіб, а також методу вилучення/виключення переконливих одиниць інформації. Знову повернімося до світлини з експозиції артистичної виставки 1911-1912 років у міському музеї Києва. Згідно з каталогом на ній дитяче зображення – «Портрет Ю.-Г. К.» (Юрія-Георгія Коцюбинського). На момент знайомства М. Жука з М. Коцюбинським старшому сину письменника Юрію ішов дев'ятий рік. З двох портретів хлопчиків криптоніму «Ю.-Г. К.» найбільше відповідає саме портрет старшої за віком дитини. В галереї портретів, створених у цей час, зображено коло людей, близьких до Коцюбинських. Маємо ще три портрети, криптоніми яких містять спільну літеру «В» – «Портрет В. В.», «Портрет Юрка В.» та «М. В. В.», – можливо, представників одного сімейства. Більш упевнено можна було б стверджувати, якби мали фотографію ще чотирьох відсутніх творів цієї експозиції.

Марко Вороний. 1924 р.

До таких теоретично міг би належати й «Жіночий портрет» 1911 року з ОНХМ, про який згадували вище. Принаймні світлина членів статистичної комісії Чернігівської губради, припустимо 1904-1908 років (часи перебування М. Вороного в цьому місті), дає підстави шукати портретовану

саме серед людей, близьких до родини Коцюбинських.

Вважається, що як портретист Михайло Жук помітно заявив про себе у 1903-1905 роках серією портретів представників української культури – І. Нечуй-Левицького, М. Лисенка, П. Саксаганського, М. Старицького, Б. Лепкого та М. Біляшівського. Крім двох останніх місцеперебування інших портретів і навіть сама їх іконографія до недавнього часу були невідомі. Певний успіх спіткав нас цьогоріч завдяки виявленій О. Бірштейном фотокопії в архіві журналіста Г. Бурда та невдовзі оприлюдненій О. Яворською. Архів містив й інші артефакти, наприклад фотографію графічного портрета «художниці Павловської» – можливо, однопрізвищниці дружини художника Анастасії Павловської. Іконографічний ряд зображень Павловської продовжує олійний портрет з ЧОХМ ім. Г. Галагана.

Робота над каталогом також потребувала більш точного визначення іконографії членів родини Михайла Жука. У творчому спадку митця багато зображень дружини без підпису, як, наприклад, «Портрет невідомої» (1900-ті)

Портрет художниці Павловської.
Початок 1900-х років. З архіву Г. Бурда

з колекції Т. Максим'юка, місцеперебування портрету на сьогодні не відоме. Востаннє мені доводилося бачити цю роботу під час виставки «Твори М.І. Жука з колекції Т. Максим'юка», яка проходила в Одеському музеї Блещунова у 2015 році.

На окрему увагу заслуговують портрети синів художника, які в більшості випадків не конкретизуються, або їхня ідентифікація викликає сумніви. Відомо принаймні сім портретів, шість з яких дитячі. Визначити чи хоча б наблизитися до більш точного датування деяких з них допомогли прижиттєві фотографії, а також уточнення дат написання і народження портретованих, наданих онукою художника Н.Г. Ловейко-Жук. Згідно з цими даними роки життя Миколи: 30.10.1909 – 15.02.1982; Георгія: 28.03.1911 – 12.05.1984.

Сьогодні з достатньою впевненістю можемо сказати, що часто відтворювані дитячі портрети синів М.І. Жука, створені у 1914 і 1915 роках, це у першому випадку портрет старшого сина Миколи у віці п'яти років, у другому – чотирирічного молодшого сина Георгія (Юрка). Ці роботи нині в колекції родини Маркових (Київ). Існує два варіанти останнього з названих портретів – натурний і стилізований, обидва в змішаній техніці. Стилізований портрет молодшого сина є на сайті британського артдилера і колекціонера Джеймса Баттервіка з провенансом «приватна колекція, Англія» [21].

Портрет дружини. 1910-ті роки

Щодо помилкової атрибуції у визначенні іконографії обох синів, допущеної укладачами каталогу 2011 року [22], то вона згодом перекочувала в деякі інші видання монографічного плану. Допомагає

Микола. 1914 р.

Георгій. 1915 р. Приватне зібрання. Лондон

Жіночий портрет. 1901 р.

Г.Ф. Цомакіон. 1935 р. Зібрання В. Лісничого

Люся. 1904 р.

Дівчина з короною з вогню

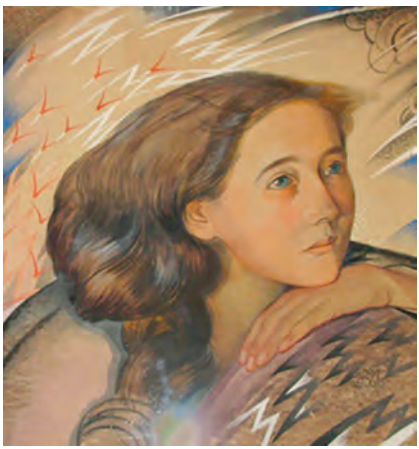

Дівочий портрет. 1901 р.

Жіночий портрет. 1911 р.

А.Г. Павловська з синами Миколою та Георгієм. 1915 р.

атрибутувати ці графічні портрети сімейна фотографія 1915 року (ЧЛММЗК), на якій зафіксовано А.Г. Павловську з двома малолітніми синами. Як зазначила онука художника Наталія Ловейко-Жук, зліва від нас старший син Микола, справа, зі світлим і хвилястим волоссям, – її майбутній батько Георгій.

Дискусійним є датування іншого портрету з НХМУ – зображення одного з синів Михайла Івановича, але вже дещо старшого віку. На задньому плані в композицію включено вікно з осіннім краєвидом. У першому прижиттєвому альбомному виданні про М. Жука за авторства Юхима Михайліва (Харків, 1930) даний портрет датований 1925 роком [23]. Цієї ж дати дотримується і мистецтвознавець Людмила Соколюк [24]. Згідно з даними НХМУ портрет створено в 1920 році. У першій редакції онлайн-каталогу наведено обидві дати – 1920 і 1925 роки [25]. Судячи з віку зображеного, це молодший син художника Георгій. Тож у питанні іконографії та датуванні я більше схиляюся до атрибуції НХМУ. Як правило, Михайло Жук подавав на виставки майже виключно свої нові роботи. Вперше цю картину зафіксовано на виставці

АХЧУ в 1927 році [26]. Однак ми не володіємо вповні інформацією щодо більш ранніх виставок радянської доби, адже з 1919 по 1926 роки каталогів виставок за участі М. Жука поки що не виявлено.

У перебігу опрацювання колекції з МСМО я звернув увагу на композиційний начерк до відомого панно «Ранок» з НХМУ. Сама картина, яку востаннє ми бачили торік у Львові, менш популярна, ніж її ескізний варіант, теж з НХМУ, чия «біографія» більш презентабельна. Начерк з одеського музею (раніше зб. Т. Максим'юка) цікавий на рівні пошуку ідеї та композиції майбутнього панно.

Серед рідкісних видань літературних творів М.І. Жука, відкритих у процесі роботи як результат співпраці з іншими дослідниками та колекціонерами, слід назвати першу з казок М.І. Жука «Ох», яка побачила світ в одному з діаспорних видавництв Торонто на початку 1910-х. Про цю знахідку мені повідомила завідувачка науково-експозиційного відділу ОЛМ Олена Яворська. Книжка популяризувалася «Просвітою» Торонто, а оприлюднений примірник раніше перебував у колекції канадського бібліофіла Івана Лучкова. У 1983 році книжки з його збірки були представлені на виставці в Торонтському університеті під час конференції «Досвід. Українські біженці після Другої світової війни». У нас примірник книжки не так давно з'явився на сайті інтернет-аукціону «Violity».

Ще один жіночий образ як знак часу – зображено молодицю з короткою стрижкою, виразними великими рисами обличчя, енергійним розворотом фігури, що характеризує незалежну натуру, – «Жіночий портрет» (1924). Вперше героїня картини привернула мою увагу на знімку з колекції Віталія Лісничого. Чорно-біла світлина (як і з портрета актриси Олімпії Добровольської з цієї ж колекції), очевидно, зроблена самим художником. Неякісне, занадто контрастне зображення, чорнота, а від того надмірна графічність фотографії робили риси її обличчя занадто важкими, чоловікоподібними. Жодної інформації про цей портрет не було. Судячи з доволі екстравагантної зовнішності зображеної та стилістичної близькості до портретів середини 1920-х в стилі ар-деко, можна було припустити, що зображена саме актриса. Мої контакти з колекціонерами Антоном Марковим і Анною Голубовською розширили відомості про цю роботу, дозволили віднайти її кольоровий еквівалент – і тоді портрет засяяв в усій своїй жіночості.

Наступний етап: ідентифікація особи стала можливою завдяки тогорічній виставці негативів творів М. Жука в ЧЛММЗК, де він подається як портрет доньки М.М. Коцюбинського Ірини Михайлівни. Хоча місце перебування оригіналу поки що невідоме, це вже велика удача. Останній раз одесити бачили цей твір на виставці в арт-галереї «Ліберті» у 1999 році, кияни – в Брей Арт Клубі орієнтовно у 2018 році.

І.М. Коцюбинська

Доволі довга історія щодо ідентифікації «Чоловічого портрета» (1935). Свого часу Тарас Максим'юк висловив припущення, що це зображення Хоми Коцюбинського, брата відомого письменника. Як стало відомо, нинішній власник твору Віталій Лісничий свого часу листувався з Іриною Коцюбинською, яка не змогла однозначно ідентифікувати портретованого, однак висловлювала певний сумнів, що це зображення її дядька. Дійсно, деяка схожість типажу з Хомою Михайловичем наявна. Певний час я схилявся до цієї версії, поки завдяки нещодавно виявленій Євгеном Марковим світлині ми остаточно не переконалися, що зображено зовсім іншу особу – на той час одеського лікаря і художника-аматора Георгія Федоровича Цомакіона (1884-1939), чоловіка художниці Марфи Вікторівни Цомакіон. Принагідно зазначу, що в 1930 році, тобто за рік до арешту М. Жука, органи НКВС піддали репресіям його брата Бориса та племінника Георгія Цомакіона.

Нещодавно на нас чекав ще один сюрприз: переглядаючи свою колекцію, Тарас Максим'юк випадково виявив зовсім невідомий ескіз панно із зображенням стеблин і цвіту конюшини (1903), створений у період навчання Михайла Жука в Краківській академії. До цього ж періоду належить ілюмінована гравюра під

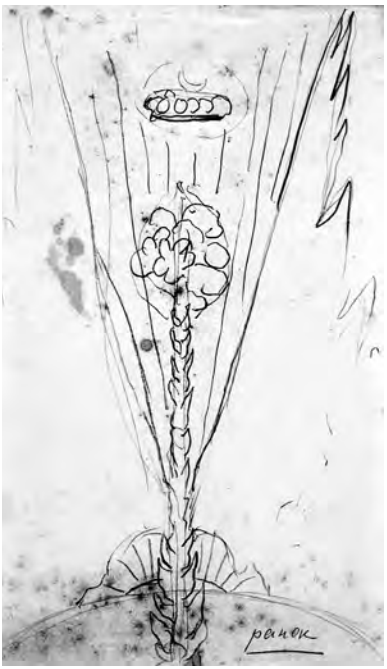

Ранок. Лілея. Ескіз

умовною назвою «Цвіт яблуні» (1903) з колекції родини Пономарчуків. Вона відтворена в першому цьогорічному випуску часопису «Антиквар». Нема сумніву, що це варіант «Яблуневої гілки», створеної того ж року в Рижанівці й подарованої автором Марії Сильвестрівні Грушевській дещо пізніше, в 1909 році. На полях малюнку вказані рік і місце створення, як це притаманно й іншим малюнкам, наприклад з колекції І. Козирода («За станком. Рижанівка», 1902). Існує близько десятка творів, виконаних художником у період 1902-1903 років з позначенням «Рижанівка».

Один із кращих дитячих портретів Жука періоду закінчення ним Краківської академії – портрет «Люся». Він створений у 1904 році, швидше за все в Києві (де на той час відбулася перша персональна виставка М. Жука в Міському музеї, влаштована М. Біляшівським). Враховуючи наближеність художника до родини Грушевських – свого часу відомих меценатів, я припустив, що портретованою могла бути племінниця Михайла Сергійовича Ольга/Люся Шамрай, якій на момент написання портрета було неповних сім років. Грушевські любили давати своїм дітям пестливо-жартівливі прізвиська. Так, доньку Катерину вони кликали Кулюнею. На цю думку мене навів факт перебування в київському домі Грушевських (де містилася майстерня Василя Кричевського) художника Анатоля Петрицького. Першу дружину молодого футуриста Ольгу Шамрай в сім'ї звали «Люся». Виявлені архівні фотографії дівчинки не залишили сумнів щодо правдивості цього припущення [27].

Даний портрет з приватної збірки відтворено в монографії Л.Д. Соколюк (2018). У 2008 році портрет фігурував на аукціоні «Bonhams» (Лондон, Великобританія) і потрапив до приватної колекції в Каліфорнії (США), а нещодавно знову з'явився на одному з київських аукціонів.

На завершення хочу зробити акцент на центральному у творчості М.І. Жука і найбільш показовому для українського символізму початку XX ст. творі «Біле і чорне» (1912-1914) як прикладі повноти атрибуції – найперше, що стосується презентацій на виставках та відтворенні. Хоча щодо останнього, то не впевнений у вичерпності, адже твір дуже презентаційний і популярний. Завдяки співпраці з колишнім власником Т.І. Максим'юком та моїм подальшим пошукам вдалося зібрати інформацію про перебування панно на всіх без винятку виставках, починаючи з 1914 року і до тогорічних, зокрема у Відні й Братиславі (всього 32 виставки). Те саме стосується й відтворення (щонайменше в десяти виданнях) – наприклад, останнє у вже згадуваному спецвипуску часопису «Антиквар».

Висновок

Каталог за своїм характером є синтетичним продуктом, який у стислому вигляді зберігає величезний масив інформації та є свого роду квінтесенцією творчих пошуків майстра. В моральному плані складання каталогу творів – це й спроба захистити художника, його авторське право. Таке цілком актуально з огляду на появу підробок, які вряди-годи з'являються на аукціонах. Можливо, висловлю спірну думку, але якщо працівник аукціону захищає як свого клієнта, так і автора твору, то мистецтвознавець завжди на боці останнього.

На кожному етапі культурного розвою звернення до такої багатогранної особистості, як Михайло Іванович Жук, поглиблене вивчення його біографії та творчості – це не тільки ключ до глибшого розуміння мистецтва першої половини XX століття, зв'язків української штуки з європейською, але й можливість збагнути феномен одного з найбільш яскравих митців відшумілої епохи. Перед мистецтвознавцями нині постала нагальна проблема

перегляду ролі й місця М.І. Жука в історії українського мистецтва ХХ століття, де він мусить зайняти свою достойну нішу [28].

Зрештою вихід каталогу – це й цеглина у фундамент якщо не нової дослідницької школи, то принаймні певного мистецтвознавчого спрямування, пов'язаного з цією особистістю.

Примітки

1. Кудлач В.А. На орбіті Михайла Жука [про роботу над каталогом] // Антиквар [спецвипуск]. – 2024, № 1, с. 76-85.

2. Твори Михайла Жука в музейних та приватних колекціях України: онлайн-каталог [Електронний ресурс]: / Авт.-упоряд. В.А. Кудлач // Офіц. сайт МСМО (Події / «Михайло Жук – вісник Відродження»). – Режим доступу: https://msio.com.ua/katalogjuk/

3. Кудлач В. Михайло Жук: на перетині епох // Камертон: альманах / упоряд. М. Забуранна. – Одеса, 2024. Вип. 1, с. 302-321;

Кудлач В.А. Подорож до Михайла Жука [проєкт «Михайло Жук – вісник Відродження»] // Чорномор. новини. 2023, 21 верес. Режим доступу: https://chornomorka.com/archive/22464/a-17022.html

4. ООО НСХУ, ф. 5, оп. 1, арк. 11 [Особова справа М.І. Жука, 1945-1964; надійшла з ДАОО].

5. Кудлач В.А. В тіні минулого [особова справа М. Жука] // Чорномор. новини. 2022, 29-31 груд., с. 3. – Режим доступу: https://chornomorka.com/archive/22424-22425/a-16502.html

6. Жук М. Воспоминания // Дерибасовская – Ришельевская. – Одесса, 2022, № 89, с. 304-316: ил.

Спогади Михайла Жука про навчання у Київській школі Миколи Івановича Мурашка (Одеса, 1951-1952) / Підготовка до друку, вступ. слово, ком. О. Єрмоленко, Н. Суспи // Сіверський літопис. – 2010. № 4-5, с. 202-225. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/24698/14-Yermolenko.pdf?sequence=1

7. Михайлів Ю. Михайло Жук. Українське малярство. – Харків: Рух, 1930. – 31 с. [38 с. іл.]. –Режим доступу: https://uartlib.org/knygy-pro-hudozhnykiv/yu-myhajliv-myhajlo-zhuk/

8. Лущик С. Михайло Жук у колі сучасників // Київ, 1988, № 11, с. 148-153.

9. Михайло Жук: альбом / авт.-упоряд.: І.І. Козирод, С.С. Шевельов. – Київ: Мистецтво, 1987. – 120 с.: іл.

10. Всевладність краси. Графіка та живопис Михайла Жука: каталог / Галерея Ню-Арт ; вступ. ст. О. Лагутенко. – Київ: Ню-Арт, 2011. – 144 с .: іл.

11. Білим і чорним хотів би я бути…: проза, п'єси, казки, вірші, нотатки, спогади / укл. О. Яворська; Одес. літ. музей. – Одеса, 2018. – 256 с.: іл.

12. Соколюк Л.Д. Михайло Жук: мистець-літератор. – Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. – 256 с., 355 іл.

13. Выставка произведений М.И. Жука: каталог / Одес. обл. упр. культуры; Одес. худож. музей; авт.-сост. В.А. Абрамов. – Одесса, 1977. – 14 с. [21 с. іл.].

14. Михайло Жук: кат. вист. / упоряд. і авт. вступ. ст. С.З. Лущик; упоряд.: Л.В. Арюпіна, О.М. Барковська / Одес. держ. наук. б-ка. Ім. М. Горького. – Одеса, 1993. – 52 с.

15. Книжкові обкладинки Михайла Жука: кат. вист. / Вступ. ст. та упоряд.: О. Лагутенко, С. Лущик; ред. О. Яворська. – Одеса, Одес. держ. літ. музей, 1995. – 56 с.: іл. – Режим доступу: https://uartlib.org/downloads/Zhuk_Catalogue_uartlib.org.pdf

16. Всевладність краси. Графіка та живопис Михайла Жука. До 130-річчя з дня народж. художника і письменника М.І. Жука: каталог / упоряд.: О. Яворська, К. Єргієва; авт. вступ. ст. О. Яворська; Одес. літ. музей. – Одеса, 2014.

17. Див. прим. 9.

18. Михайло Жук. Каталог творів з приватних колекцій: альбом / Ред. С.О. Шляхова; галерея «Квартира № 10». – Одеса: Optimum, 2012, с. 56: іл.

19. Лущик С., Максим'юк Т.: Рецензія на книгу «Михайло Жук: альбом» / авт.-упоряд.: І. Козирод, С. Шевельов. – Київ: Мистецтво, 1987): тезиси повідомлень / С. Лущик, Т. Максим'юк / Одес. буд. учених, секція книги. – Одесса, 1989. – 14 с. – Рос.

20. «Обранець муз: Михайло Жук – художник, літератор, викладач»: Матеріали Першої всеукраїнської конференції з міжнародною участю. 12-13 вересня 2024 року. Одеса / ред. О. Барковська, Г. Закіпна, О. Яворська; укл. О. Яворська. – Одеса: Бондаренко М.О., 2024. – 368 с.: іл.

21. Школьна О.В. Творчість і мистецько-педагогічна діяльність Михайла Жука в контексті становлення української школи художників фарфору (перша половина ХХ століття): автореф. дис. канд. мистецтвознавства.: спец. 17.00.06 / О.В. Школьна. – Київ, 2008. – [1] с.

22. Жернова О. Стилістичні тенденції формотворення сучасного художнього фарфору [Електонний ресурс]: методичний досвід Одеського художнього училища ім. М.Б. Грекова 1990-2008 рр. / О. Жернова // Наук. електрон. бібл. період. вид. НАН України. – Одеса, 2008, с. 204-207. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16901/35-Zhernova.pdf?sequence=1

23. Butterwick Fine Arts: онлайн-каталог // Офіц. сайт: Butterwick. Ukrainian and European Arts / Михайло Жук (Продаж робіт). – Режим доступу: https://www.jamesbutterwick.com/artworks/portrait-of-the-artists-son/

24. Всевладність краси. Графіка та живопис Михайла Жука: каталог / Галерея Ню-Арт ; вступ. ст. О. Лагутенко. – Київ: Ню-Арт, 2011. – 144 с .: іл.

25. Михайлів Ю. Михайло Жук. Українське малярство. – С. 30. (Вказана техніка: «італійський олівець, акварель», що не зовсім точно. Можливо, пояснення в тім,

що Ю. Михайлів, працюючи над альбомом, отримував інформацію від М. Жука через листування).

26. Соколюк Л.Д. Михайло Жук: мистець-літератор. С. 186, іл. 242.

27. Твори Михайла Жука в музейних та приватних колекціях України: онлайн-каталог [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://msio.com.ua/katalogjuk/ (с. 90, п. 3.88).

28. Каталог Першої Всеукраїнської виставки Червоної України: живопис, графіка, скульптура, архітектура, фотографія, виробниче мистецтво / передм. Всеукр. Центр. президії АХЧУ. – [Харків], 1927. – 44 с., [21] с. іл. – (с. 18, п. 152).

29. Кудлач В.А. Михайло Жук і родина Грушевських: від «Люсі» до «Кулюні» // Чорномор. новини. – 2024, 28 листоп., с. 3. – Режим доступу: https://chornomorka.com/archive/22524/a-171223.html

30. Наприклад, в останньому з відомих фундаментальних досліджень «Шістдесят тоталітарних років: зображальне мистецтво України» (Київ, 2025) за авторства О. Роготченка, постаті М. Жука, на мою думку, відведено недостатньо місця з огляду на його вплив на мистецтво 1920-1930-х рр.

Список скорочень

ВЛММК – Вінницький літературно-меморіальний музей Михайла Коцюбинського

ДАОО – Державний архів Одеської області

ДМММГ – Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові

ЗОХМ – Запорізький обласний художній музей

МОМ імені О.М. Білого – Музей образотворчих мистецтв ім. О.М. Білого, Чорноморськ

МСМО – Музей сучасного мистецтва Одеси

НМЛ ім. А. Шептицького – Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького

НХМУ – Національний художній музей України (раніше КДМУМ – Київський державний музей українського мистецтва)

ОЛМ – Одеський літературний музей

ОННБ – Одеська національна наукова бібліотека (раніше Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького – ОДНБ ім. М. Горького)

ООО НСХУ – Одеська обласна організація Національної спілки художників України

ОХМ – Одеський художній музей (нині Одеський національний художній музей – ОНХМ)

ОХУ – Одеське художнє училище (нині Одеський художній фаховий коледж імені М.Б. Грекова)

ЧЛММЗК – Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник Михайла Коцюбинського

ЧОХМ – Чернігівський обласний художній музей імені Григорія Галагана.

Ілюстрації у каталозі

1. Михайло Жук у робітні. 1910 р. ДММ Михайла Грушевського у Львові, кн. вст. № 2566, інв. №89 ОР.

2. М. Жук. Сум. 1902. Папір, пастель. Раніше в зб. Грушевських. Зб. Ольги Мачульської. Нині приват. зб., Київ.

3. М. Жук. Портрет матері. 1902. ОНХМ.

4. Експозиція 1-ї Української артистичної виставки. 1911-1912 рр. Київ. Міський музей. Фонд НХМУ.

5. М. Жук. Портрет І. Нечуй-Левицького. 1903. Листівка. Фотокопія, архів журналіста Г. Бурди.

6. Жіночий портрет [Портрет М. В. В.?]. 1911. Папір, пастель. 64,0×48,5. ОХМ. Гр.-2528.

6а. Працівники Чернігівського міського статистичного бюро. Оточення Коцюбинських. Фот., фрагмент, 1904-1910 рр. Фот. у вільному доступі.

7. Дівочий портрет. 1918. Приватна зб., Одеса. Раніше зб. С. Лущика.

8. Дівчина з вогненною короною. 1900-ті. Картон, гуаш, пастель, туш. 112,0×57,0. ОНХМ.

9. Портрет невідомої (А.Г. Павловська-Жук?). 1900-ті. Папір, пастель, італійський олівець, 101,0×68,0. Раніше зб. Т. Максим'юка. Місцеперебування невідоме.

10. М. Жук. Портрет старшого сина Миколи. 1914. Папір, олівець, акварель, пастель. 33,0×25,0. Зб. родини Маркових (Київ).

11. М. Жук. Портрет молодшого сина Георгія. 1915. Папір, олівець, акварель, пастель. 33,0×26,0. Приватна зб., Лондон (Англія).

12. Анастасія Павловська-Жук з синами Миколою та Георгієм. 1915. ЧЛММЗК.

13. М. Жук. Ранок. Лілея. Ескіз. Папір, олів. 22,0×13,2. МСМО. Ж-2-118-м.

14. М. Жук. Лілея. 1908. НХМУ. Папір, змішана техніка. 79,2×57,8. Гр-3094.

15. Цомакіоні Георгій Федорович (1884-1939). Фот.

16. М. Жук. Чоловічий портрет [Георгій Федорович Цомакіон]. Картон, пастель, олів. 62,0×48,5. Зб. В. Лісничого (Одеса).

17. М. Жук. Портрет Ірини Михайлівни Коцюбинської. 1924. Папір, гуаш, пастель. Раніше зб. С. Лущика (Одеса). Місцеперебування невідоме.

18. Ірина Михайлівна Коцюбинська (1899-1977). Фот. Газета «Голос України».

19. Жіночий портрет (Портрет художниці Павловської). 1901. Полотно, олія. 93,0×59,3. ЧОХМ. Ж-962.

20. Портрет художниці Павловської. 1900-ті. Фотографія. З архіву Г. Бурда. ОЛМ.

21. Люся [Ольга/Люся Шамрай]. 1904. Папір, олів., акв., вугілля. 43,3×47,2. Приват. зб., Київ. Раніше приват. зб., Каліфорнія (США).

22. М. Жук. Юрій Меженко. 1919. Папір, італійський олівець, туш. 75,1×39,2. Ін-т л-ри ім. Т. Шевченка НАНУ. Раніше зб. Ф. Сарани (Київ). Первісно зб. П. Коменданта.

23. М. Жук. Портрет Марка Вороного. 1925. Фот. з авторського негатива художника. ЧЛММЗК.

Валерій Романов

«Американець в Одесі»*

Хобарт Ерл – перший американець в історії нашої держави, ушанований званням «Народний артист України», його ім'ям названо зірку в сузір'ї Персея!

І тут «у всьому винна Одеса»! Свої звання він отримав за яскраву, плідну та успішну роботу художнім керівником і головним диригентом Національного одеського філармонійного оркестру.

Завдяки творчим та організаційним зусиллям Хобарта Ерла одеський оркестр гастролює по всьому світу. Серед найвищих досягнень – концерти в Карнегі-холі, на Генеральній Асамблеї ООН та в багатьох престижних концертних залах Європи та світу. Чи це не прекрасний приклад культурної дипломатії та пропаганди творчості українських композиторів і музикантів?

Перераховувати особисті творчі здобутки самого диригента можна довго. Це і безліч найвідоміших оркестрів, якими він диригував, і участь у найрізноманітніших музичних фестивалях, і чимало концертних та студійних записів на різних лейблах. У його концертних програмах брали участь багато знаних інструменталістів і вокалістів.

Здобувши чудову освіту – він навчався у Фердинанда Лейтнера в Зальцбурзі, а також у Леонарда Бернстайна та Сейдзі Озави в Тангл-вуді; вивчав диригування у Віденській академії музики; отримав диплом виконавця на кларнеті в Трініті-коледжі музики в Лондоні та з відзнакою закінчив Принстонський університет, де вивчав композицію у Мілтона Беббітта, Едварда Коуна, Пола Ланскі та Клаудіо Шпіза, – він надав перевагу творчій свободі в одеському оркестрі ще в 1991 році, гідно оцінивши високий творчий рівень і потенціал музикантів. І, як бачимо та чуємо, – не розчарувався, а продовжує творчий розвиток для себе та для оркестру.

Що ж, час надати слово самому диригенту Хобарту Ерлу.

* Мюзикл Джорджа Гершвіна.

– Що найголовніше в роботі диригента, художнього керівника великого оркестру?

– У будь-якому оркестровому виконанні диригент є головним каталізатором темпу, оркестрового балансу, фразування, прозорості та формування всієї концепції структури виконання. У випадку, коли диригент є художнім керівником оркестру протягом тривалого періоду, його найважливішим завданням є створення почуття традиції (в ідеалі – доброї) у стилі гри оркестру. Таке може здатися простою ідеєю, але насправді це дуже тонкий процес, що складається з безлічі різних елементів.

– А що найцікавіше?

– За довгі роки моєї роботи як художнього керівника, а також запрошеного диригента оркестрів у різних країнах з різними менталітетами, мені завжди було цікаво спостерігати за тим, як протікає творчий процес, тому що він ніколи не буває однаковим. З одним оркестром потрібен один психологічний підхід, а з іншим – зовсім інший, аби домогтися схожих музичних результатів. У будь-якому разі завжди захопливо спостерігати, коли виникає відчуття, що музиканти починають думати в одному напрямку й отримують задоволення від участі в процесі, реагуючи не тільки на те, що робиш ти як диригент, а й на самих себе і своїх колег. Знову ж таки, проста концепція, але насправді дуже деталізована та абсолютно непередбачувана. Коли все це спрацьовує, диригенту приносить величезне задоволення спостерігати за цим – особливо коли після всієї роботи сам виступ стає особливим. І ніколи немає гарантії, що так і буде, тому що, незалежно від того, як проходять репетиції, жоден виступ не буває таким самим, як інший.

– Ви часто граєте роль конферансьє. Це створює більш довірливу атмосферу в залі – а для вас це яке має значення?

– Конферансьє – це гучно сказано. Я іноді жартував на деяких святкових концертах, оскільки одесити народ товариський, а іноді, якщо ми грали щось дуже незрозуміле для загальної публіки, то я передував виступу якусь розповідь чи вступ, аби допомогти слухачам увійти в цю музику.

З президентом Клінтоном. 2000 рік

– У чому ваш фірмовий стиль як диригента?

– Це не мені судити, а тим, хто спостерігає за моєю роботою. Якщо озирнутися назад, я пам'ятаю, як музиканти казали мені, що коли я диригую, їм якимось чином вдається почути всю партитуру цілком. Звучить як щось зовсім просте, але я сприймаю це як комплімент. Причина в тому, що мета сама по собі, і я завжди намагаюся її домогтися, хоча мені дуже важко судити, чи щось вийшло. Так, можливо, я фанатик балансу (а баланс оркестру надзвичайно важливий для того, щоб слухачі та самі музиканти могли краще вловити потік музики), і можливо, я дуже зосереджений на тому, щоб переходи були органічними, кульмінаційні моменти чітко вираженими, а кінцівки добре підготовленими. Проте ніщо вам не гарантує, що слухачі на іншому кінці це відчують, і немає гарантії, що кожен слухач відчуває однаково, тому що прослуховування – це повністю суб'єктивний досвід.

З Михайлом Жванецьким та Дмитром Хворостовським

– Які твори сьогодні складають родзинку репертуару оркестру?

– Я вважаю, ви маєте на увазі одеський оркестр, і це дуже хороше запитання. За довгі роки мого перебування в цьому місті були різні періоди, коли акценти робилися на неоднаковому репертуарі. Наприклад, у дев'яностих ми багато грали симфонії Малера, і такий репертуар був тоді абсолютно новим для оркестру. Нещодавно я був здивований, коли спільні друзі познайомили мене з одним лікарем із Києва, великим меломаном, і виявилося, що він вважає виконання Шостої симфонії Малера, яке ми дали в Києві багато років тому, абсолютно незабутнім. Як я завжди кажу музикантам, ніколи не знаєш, хто сидить у залі і яке враження може справити на них ваше виконання.

Після виконання «Альпійської» симфонії Р. Штрауса в оркестрі було тринадцять валторністів

В інший період, близько десяти років тому, акцент був зроблений на симфоніях Сібеліуса, і ми вперше виконали в Одесі майже всі. До речі, я обрав Другу симфонію Сібеліуса для нашого виступу в Берлінській філармонії під час фестивалю «Berliner Musikfest».

Я був радий, коли запрошений диригент написав мені, як йому сподобався «французький звук» оркестру у виконанні французької музики, якою він диригував, адже ми багато років наполегливо над цим працювали. І зовсім нещодавно після багаторічної перерви ми повернулися до Брукнера та дали особливу презентацію Четвертої симфонії Брукнера під час війни у чудовому римо-католицькому соборі в центрі Одеси. Думаю, можна з упевненістю сказати, що виконання «Альпійської» симфонії Ріхарда Штрауса, що відбулося у 2025 році, надовго залишиться в пам'яті у всіх, хто грав і хто слухав.

– Ви суворий начальник – не прощаєте помилок музикантам?

– Що стосується характеристик, які я дав у відповідях на ваші попередні запитання, то я приділяю багато уваги деталям усіх елементів структури виконання. Я думаю, ви почуєте від музикантів, що я дуже суворий. Стосовно «помилок» музикантів – то цілком поверхневий елемент, оскільки ми всі люди та всі можемо помилятися. Що ж до прощення «помилок», то все залежить від того, про які «помилки» ви кажете. Я завжди розповідаю, що якщо в певний момент під час самого концерту щось пішло не так, дуже важливо відразу ж постаратися забути про це, оскільки воно може мати руйнівний вплив на вас і на всіх навколо.

– Ви організовуєте фестиваль. Навіщо вам ці зайві клопоти, що він вам дає?

– Я вважаю, що ідея знову провести вперше з 2021 року щорічний фестиваль, який я заснував, була дуже важливою – вона підіймає дух і музикантів, і публіки у дуже важкий час. Як я сказав кілька тижнів тому під час репетиції у повній темряві на сцені під час відключення електроенергії: «Музика триває!». І ми були дуже раді прийняти як гостей наших колег із Києва

та Львова, які є справді висококласними камерними оркестрами. Фестиваль також дав нам унікальну можливість представити «Квартет на кінець часу» Мессіана, який був написаний композитором у полоні під час Другої світової війни. Твір довелося навіть повторити двічі в один день, оскільки було багато охочих його почути.

– Що для вас творчий розвиток як диригента?

– Немає сумнівів, що диригенти з часом стають зрілішими. Є щось у процесі мислення за диригентським пультом, що розвивається з роками. Проте диригування – це також дуже індивідуальна форма мистецтва, і немає двох диригентів, які розвивалися б однаково. Загалом, фізично диригенти змінюються з віком, тому, можливо, визначення творчого розвитку полягає у вмінні поєднувати фізичне та розумове так, щоб і те, і інше розвивалося в позитивному ключі.

– Про що ви мрієте, до чого прагнете?

– Якщо казати про Одесу, то я мрію про те, щоб великий зал філармонії був повністю відреставрований відповідно до рекомендацій легендарного акустика Рассела Джонсона, викладених у його звіті 1996 року, – адже якщо це зробити, то, за словами великої людини, у нас з'явиться концертний зал, який «зможе суперничати з великими концертними залами Європи». На жаль, мешканці Одеси досі не усвідомлюють усю важливість таких слів, сказаних легендарним акустиком. Звичайно, під час війни така реставрація може здатися нездійсненною мрією, тому, вважаю, нам потрібно сподіватися на справедливий і тривалий мир, який дозволить оркестру продовжити чудове зростання, яке ми спостерігали в роки безпосередньо перед 2022-м. І загалом, мої прагнення залишаються незмінними – незалежно від того, яким оркестром я диригую, прагну зробити все можливе, щоб досягти найкращого результату в кожному конкретному випадку.

– Який свій результат ви вважаєте найбільш значущим?

– Про це не мені казати. Це питання до моїх слухачів.

З Євгеном Євтушенком

– Ви відіграєте яскраву роль у розвитку сучасної музичної Одеси. А як ви оцінюєте його рівень сьогодні?

– На це запитання важко відповісти, тому що у воєнний час усе перевертається з ніг на голову. І мені складно судити загалом, оскільки я не можу говорити про місто за межами свого оркестру. Але я можу сказати, що рівень виконання, продемонстрований у концертах оркестру на YouTube, які ми публікуємо навіть тепер, говорить сам за себе.

З 2022 року я регулярно повертаюся до Одеси, Києва та Львова, щоб давати концерти, але війна торкнулася й мене особисто, тому що мій сімейний будинок на окупованій території на лівому березі Дніпра в Херсонській області зруйнований, і нам довелося евакуювати мою літню тещу, яка тепер перебуває

З Робертіно Лоретті

в Німеччині у поганому стані здоров'я. Деякі люди у Сполучених Штатах попросили мене виступити з доповіддю, і це переросло в цілий цикл лекцій та відеопрезентацій за кордоном під назвою «Україна. Музика у воєнний час», який включає численні відеозаписи моїх виступів з 2014 року до сьогодні. Ці лекції мають міждисциплінарний характер і не обмежуються музикою – вони служать не лише для підвищення міжнародної обізнаності про маловідомі аспекти української історії, а й для вивчення того, як українські артисти та виконавці адаптуються до життя у воєнний час, а також як сама музика трансформується для слухача у світлі поточних подій. На цей час відбулося дев'ятнадцять заходів у різних містах по обидва боки Атлантики та в Азії, включаючи Берлін, Маямі, Нью-Йорк, Франкфурт, Вашингтон, Лондон, Кельн, Лос-Анджелес, Бонн та Сеул, а також у таких престижних закладах вищої освіти, як Єльський, Кембридзький, Каліфорнійський, Сент-Ендрюський та Оксфордський університети.

Щодо мого оркестру в Одесі, то деякі люди виїхали за кордон на початку війни, але інші повернулися, і у нас з'явилися нові молоді музиканти. Загалом в Одесі зберігається великий інтерес до класичної музики, і глядачі тепер як ніколи потребують наших концертів. Загалом, коли настають важкі часи, люди більше звертаються до мистецтва.

– Ваш оркестр грав і, як я знаю, ще гратиме музику естонських композиторів. А що вас приваблює в музиці Арво П'ярта?

– У найближчому майбутньому я з нетерпінням чекаю на виконання його «Cantus in memoriam Benjamin Britten» («Пісня пам'яті Бенджаміна Бріттена»). Музика П'ярта контрастує з шумом і видовищністю сучасного світу. Її чистота і простота створюють медитативний, майже очищувальний досвід – те, чого ми всі дуже потребуємо тепер, у ці неспокійні часи. Я також хотів би сказати, що Естонія посідає особливе місце у моїй особистій історії. Під час навчання, коли я відвідував майстер-класи з диригування в Голландії разом зі своїм шановним колегою Пааво Ярві, я й уявити собі не міг, що відомий естоноамериканець відіграватиме таку важливу роль у моїй подорожі на Схід із Відня. Я кажу про Ааду Алльпере, який вже багато років є почесним консулом Естонії в Атланті, штат Джорджія. Під час падіння залізної завіси він був представником «Coca-Cola» в Австрії та відкрив усі філії корпорації у Східній Європі. Під його керівництвом «Coca-Cola Austria» стала одним із головних спонсорів мого камерного оркестру у Відні, з яким я вперше приїхав до Радянського Союзу у 1990 році.

– І на завершення ще одне запитання. Доволі часто тепер у ваших концертах бере участь суперзірка сучасної світової оперної сцени народна артистка України Людмила Монастирська. Розкажіть про ваш творчий альянс: як складається ваша співпраця?

– У нас з Людою один менеджер у «IMG Artists», і так виходить, що ми зробили багато проєктів, де вона вперше співала, а я вперше диригував. У ці роки – і тепер, під час війни, – вона обрала своїм постійним місцем проживання Україну. Тому, звичайно, ми часто працюємо разом, чому я дуже радий. Вона велика трудівниця,

відкрита для нових ідей, тому на прохання українського композитора Едуарда Резача ми зараз із нею готуватимемо його новий твір на вірші Ліни Костенко «Up in Flames».

– А ось як відгукнулася про свою роботу з Хобартом Ерлом та одеським оркестром Людмила Монастирська:

– Скажу кілька слів про Хобарта. Я дуже щаслива, що знайома з цією людиною, з цим великим і видатним маестро, який ніколи не зупиняється на досягнутому, в якого ми всі вчимося, як треба працювати, як треба любити свою справу, як треба бути суперпрофесіоналом. Він люб'язно завжди запрошує мене до різних дуже цікавих проєктів. Зовсім нещодавно якраз в Одесі я мала честь виступати в «Реквієм» композитора Габріеля Форе, бути частиною цього прекрасного твору під керівництвом якраз маестро Ерла у шикарному величному костелі в Одесі. Минулого року ми з маестро Ковалем готували в одеській філармонії різдвяний концерт за участю оркестру Хобарта Ерла. Цей оркестр – суперпрофесійний колектив завдяки маестро Ерлу, який за тридцять

Людмила Монастирська та одеський оркестр виконують «Реквієм» Г. Форе.
Фото Алесі Кареліної-Романової

з лишком років творчої діяльності в Одесі просто вивів оркестр на найвищий рівень. Його дуже поважають в Одесі, в Україні та за кордоном. Оркестр Ерла є гордістю України, однією з її візитівок. Не лише одесити, а й кияни та львів'яни, дніпряни та харків'яни щасливі працювати з Хобартом. Усі, хто має таку честь, доторкнутися до цього великого маестро та його прекрасного колективу, щасливі з цього. Щасливого віку йому та його колективу: нехай процвітає! І мирного неба нашому коханому місту Одесі!

- Одеський оркестр був створений у 1894 році як перший міський оркестр.

- «Ерл домігся від свого оркестру симфонічного напору, який змітав усе на своєму шляху – до найостаннішої ноти цього довгого і напруженого твору».

- «Другий із двох новорічних концертів показав, що Ерл і його оркестр практично довели до досконалості ідіому віденського вальсу», – «Die Presse», Відень

- «Ерл чудово диригував Одесою… У свій американський дебют в Оркестровому залі в п'ятницю оркестр показав, що може увійти до кращих американських оркестрів, не збиваючись з ритму. Техніка диригування Ерла помітно нагадує техніку Карло Марії Джуліні – плавна, граціозна до балетної виразності, але водночас точна. (І пам'ять у Ерла непогана: він диригував усім концертом без партитури)», – «Chicago Tribune».

Фото з особистого архіва Хобарта Ерла

Галина Скляренко

Одеський клуб «Колір, музика, слово» ім. М.К. Чюрльоніса

Як не дивно, але події та явища пізньорадянських десятиліть 1960-1970-х років виявилися на сьогодні чи не найменш відомими та описаними. Здається, ми більше знаємо про творчі угруповання 1910-1920-х років, ніж про те, що відбувалося півсторіччя тому, хоча якщо реконструювати тодішнє художнє життя, відкриваються надзвичайно цікаві та несподівані сторінки.

Саме до таких несподіваних явищ належав одеський клуб «Колір, музика, слово» ім. М.К. Чюрльоніса, який не лише зібрав навколо себе яскравих талановитих людей, ініціював програми, що відкривали нові напрямки творчої діяльності, а й діючи в умовах регламентованої радянської системи, підтримував живий творчий діалог, вільний від ідеології, соцреалізму та тодішньої офіційної пропаганди. На жаль, мені не вдалося знайти архіву клуба: не знаю, чи існував цей архів взагалі, чи велася фіксація учасників, подій, заходів… Матеріалом для даної публікації стали кілька статей у періодиці,* стисла інформа-

* Вести из Одессы / Музыкальная жизнь. 1968, № 7; Езерская Б. И цвет, и музыка, и слово /Комсомольское знамя. 15 октября 1972;

ція з біографії художника Олега Соколова (1919-1990) та архів композитора Валерія Польового (1927, Одеса, – 1986, Київ), що зберігається в Державному музеї-архіві літератури та мистецтва у Києві. Публікуючи цей текст, сподіваюся, що в Одесі ще залишилися ті, хто пам'ятає цей клуб, його учасників, а може, й вони самі?

Олег Соколов. Чюрльоніс. 1975 р.

Отже, клуб «Колір, музика, слово» був створений в Одесі у 1967 році як суспільно-культурне об'єднання, що виникло самостійно, без участі, а точніше – навіть супереч культурній політиці влади, та проіснував понад десятиліття. Чи давалися взнаки залишки ліберальної атмосфери «відлиги» (кінець 1950-х – початок 1960-х рр.), чи дійсно в імперії легше було дихати «в провінції біля моря», таких позадержавних творчих об'єднань тоді в СРСР було небагато… Ініціатором та першим головою клубу був інженер В. Ніколаєвський, який тоді переїхав в Україну з Литви. Потім до кінця свого життя клуб очолював Олег Соколов – співробітник Музею західного та східного мистецтва, де й розмістився «штаб» клубу. У лекційному залі музею проходили його акції: лекції, зустрічі, концерти. Активним членом клубу була й дружина художника, теж співробітниця музею, мистецтвознавиця Олена Шелестова (1936-2020).

Клуб об'єднав широкий загал поціновувачів мистецтва – музикантів, літераторів, філософів, інженерів, науковців. Наскрізною в його програмі явилася ідея синтезу мистецтв, зв'язок між їхніми видами, напрямками, художніми мовами, що відкривало багатовимірність творчості, інші, нетрадиційні шляхи, взаємодію різних шарів образного та наукового бачення та сприйняття. Звернення

Шелестова О. Клуб імені Чюрльоніса в Одесі / Золоті ворота. 1994, № 2 (8).

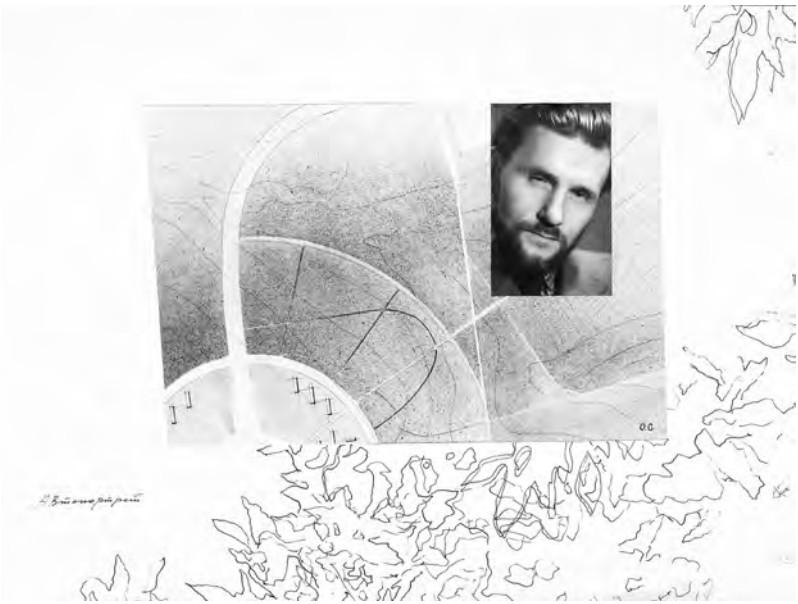

Олег Соколов. Автопортрет. 1960-ті рр. Папір, аплікація, змішана техніка. 50×39 см

до творчості М.К. Чюрльоніса (1875-1911) було невипадковим. У 1960-ті творчість цього митця стає надзвичайно популярною. Синтетичність його образного мислення, що поєднувало хист музиканта та художника, його сповнені багатозначної символіки вишукано естетичні полотна та музичні твори відкривали глядачам та слухачам нові візії мистецтва, перекидали місток до культури початку XX століття, яка тоді після довгих років замовчування розкривала різноманіття своїх творчих спрямувань, постаючи в епосі свободи та мистецького піднесення. У 1969 році в клубі відбувся вечір, присвячений М.К. Чюрльонісу, та виставка репродукцій його творів. Діяльність клубу з цього огляду підтримувалася сестрами художника В. Каружене-Чюрльоніте та Я. Чюрльоніте.

У 1972 році газета «Комсомольское знамя» повідомила про діяльність одеського клубу, що нараховував на той час близько тисячі членів, мав декілька секцій – музика, поезія, філософія

мистецтва, експериментальна творчість; організовував виставки, лекції та зустрічі на теми «Світло і музика», «Достоєвський та живопис», «Маяковський та Пікассо», «Врубель і Блок»; підтримував творчі зв'язки з Литвою – батьківщиною М. Чюрльоніса, та Йокогамою – містом-побратимом Одеси. Серед членів клубу були японський композитор Ічиро Като, поет Е. Межелайтіс, художники С. Краскаускас та М. Греку, актор А. Енгібаров та ін. Як згадував одеський журналіст та письменник Є. Голубовський, в середині 1970-х в Одесу приїздив славетний Лев Термен – фізик та винахідник, автор унікального електромузичного інструменту терменвокс. В Одесі він провів кілька зустрічей та мав виступи, один з них – у клубі в Музеї західного та східного мистецтва. Від нього одесити вперше дізналися про свого співвітчизника Володимира Баранова-Россіне, живописця та автора кольоро-музичного інструменту оптофона.*

Олег Соколов. Клуб Чюрльоніса. 1960-ті рр.

Яскравою постаттю та головним ініціатором заходів клубу був його голова – митець синтетичного обдарування, художник та поет Олег Соколов. Напевно, саме широта його власних мистецьких інтересів, що поєднала різні галузі графіки, колаж, поезію, інтерес до живопису, музики, історії мистецтва, наукових відкриттів, містичних прозрінь та езотеричного досвіду (за переказами, він вмів прочитати долю людини за її почерком), схильність до синестезії – здатності візуально відтворювати музичні гармонії, лягла в основу широкої програми клубу. Сьогодні творчість

* Пруденко Я. Українська світломузика. 2019. Відкритий архів українського медіаарту. – ГО Дзиґамедіалаб, http://mediaartarchive.org.ua/lightmusic

О. Соколова є доволі відомою, про неї пишуть мистецтвознавці та критики, підкреслюючи важливість його постаті для формування «неофіційного мистецтва Одеси» як одної з найвизначніших в українському мистецтві другої половини XX століття.

Сформована в умовах андерграунду кінця 1950-х – 1980-х, творчість художника віддзеркалила показові тенденції часу, в якому дивно змішалися відгомони забутого на той час вітчизняного авангарду, виразна авторська суб'єктивність та своєрідні версії концептуалізму, що розгорталися осторонь офіційного радянського мистецтва. В його діяльності знаходили місце й авторська модель синтезу мистецтв (музика – вірші – зображення), й індивідуальне прочитання різних мистецьких напрямків (стилю модерн, різних видів абстракції, оп-арту), й особливості його обдарування – образотворчість (графіка) та поезія. Але розмова про особливості його творчості ще попереду, як і необхідність видання присвяченої йому ґрунтовної монографії.

В даному ж випадку варто виділити ті теми його творів, що безпосередньо озивалися в діяльності клубу. Серед них – тема космосу та міжпланетних польотів, трактована через символічні, майже абстрактні твори, що асоціювалися з візіями космічних просторів. Очевидно, особиста цікавість художника накладалася тут на реалії часу. Адже саме в середині 1950-х світ увійшов у нову, космічну еру розвитку цивілізації. У 1957-му в СРСР був відправлений в космос перший штучний супутник Землі, а того ж року – і супутник пілотований, із собакою Лайкою на борту. У 1961-му у космос піднялася людина… Самі ж ідеї польоту у далекі світи, про які людство мріяло століттями, почали системно обговорюватися з початку XX століття, підкріплені не лише науковими відкриттями та технічними досягненнями, а й візіями художників. У творах Соколова ці два струмені ніби з'єднувалися між собою. Однак митця цікавили не тільки дійсні науково-технічні теорії та факти, а й сама ідея розширення простору, інших вимірів людського духу, бачення, можливостей та фантазій… Так складалася нова модель мистецтва, що ламала пласкі виміри і соцреалістичної доктрини, і традиційного бачення образотворчості з її «видами та жанрами». Невипадково свого часу газета «Комсомольское знамя» назвала Олега Соколова людиною з Марсу…

До його космічної теми входили роботи, які можна розглядати як своєрідні моделі різних вимірів простору («Три пропола как мечта о бесконечности измерений» (1970), «Ціль» (1974), «Роздуми художника про простір та час» (1973) та ін.). Ця інноваційність привертала до творів художника особливу увагу науковців, які бачили у різноманітті їхніх кольорово-ритмічних та просторово-лінійних структур віддзеркалення теорій побудови всесвіту, матерії, інформації, людської свідомості. Серед таких шанувальників – філософ А.І. Уйомов (1928-2012), фахівець з теоретичної логіки та загальної методології, який створив в Одесі філософську школу теорії систем. Варто навести міркування про творчість О. Соколова науковця Ю. Скроцького: «… він мислив своїми картинами… і мислив таким чином, аби локалізація мислення мінялася… А це означає мислити, як вважав Хайдеггер, виходячи з немислимого… Після його картин змінюється сприйняття так званої дійсності… Все наділяється тоншим змістом».*

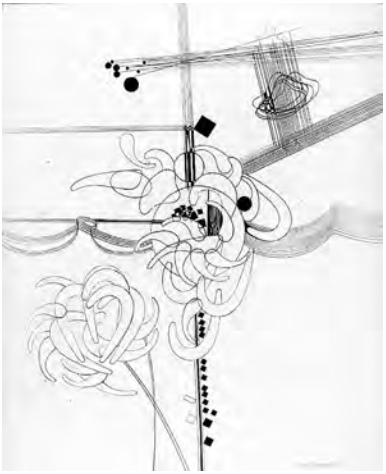

Пам'яті Вертинського. 1970. Картон, аплікація, кулькова ручка. 49,6×39,9 см

Проте чи не найвиразніше віддзеркалилася в роботі клубу тема взаємодії музики та кольору, яка у 1960-ті стала доволі популярною в СРСР. Інтерес до неї був пов’язаний з новим, розпочатим у роки «відлиги» етапом науково-технічного прогресу в СРСР та загальною лібералізацією культурно-суспільного життя, що активізувало творчі процеси у різних сферах та напрямках діяльності. Тема музики кольору, музики світла, видимої музики захопила тоді ентузіастів різних професій – інженерів, музикантів, художників, які й визначили різноманіття шляхів її розв’язання

* Скроцкий Ю. Веха. Об искусстве Олега Соколова. / Всемирные одесские новости. Март 2010, № 1 (75).

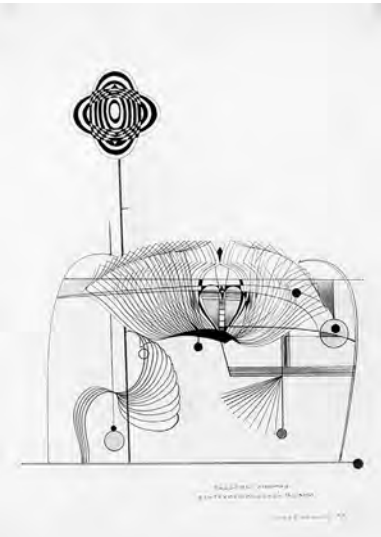

...Радість уявна альтруїстичної метушні. 1973 р. Папір, фломастери. 28×38 см

із зосередженням на інженерно-конструктивних проблемах (розробці пристроїв для виконання кольорово-музичних творів), дослідженням теоретичних засад, дискусії про пріоритет складників – музичного та візуального. Це поєднувалося з прагненнями знайти їй місце в наявних практиках, залучити кольоромузичні твори до художнього життя. В Україні проблематика музики кольору, музики світла розроблялася у 1960-ті в Києві, Харкові та Одесі як окремими митцями – Ф. Юр'єв, В. Польовий, В. Зорін (розпочинав свою діяльність у Харкові та Полтаві, пізніше працював у Москві), так і певними осередками – «Студією світложивопису» Ю. Правдюка у Харкові. «Кольорова музика» виступала на той час інтегрувальною цариною наукової, технічної та художньої творчості, яка відкривала нові напрямки креативної думки. Імена кожного з цих митців сьогодні увійшли в історію вітчизняної художньої культури, окреслюючи в ній особливе та надзвичайно цікаве явище.*

У творчості О. Соколова ця тема визначилася наприкінці 1950-х, проявившись у своєрідних «візуальних ілюстраціях», чи «візуальних версіях прочитання» музичних творів Скрябіна, Рахманінова, Брамса, Вівальді, Шуберта, Чайковського, Шумана, Сібеліуса, Вагнера… Здебільшого це були нефігуративні кольорові композиції, які асоціативно відтворювали світ музичних гармоній та авторське сприйняття їхнього образно-емоційного звучання. Сам Соколов музику не писав. Однак про його ставлення до неї, про розуміння її значення у творчості промовисто каже цитата з твору

* Скляренко Г. «Музика кольору» в українському мистецтві 1960-х. / Художня культура. Актуальні проблеми. Науковий журнал. – 2025, вип. 1 (21).

письменника Е.-Т. Гофмана, написана Соколовим на одному з його графічних аркушів: «Музика відкриває людині невідоме царство, що не має нічого спільного з навколишнім чуттєвим світом». Художнику, який у своїй творчості завжди прагнув вийти за межі реальності, відкрити нові виміри світобачення, музика надавала натхнення та накреслювала шляхи до інших світів. Одночасно в його візуально-музичних роботах проявлявся і своєрідний дар синестезії, інтерес до якої з новою силою позначився з 1960-х років. Варто навести визначення цього феномену, зроблене одним з його дослідників Б. Галєєвим, який очолював конструкторське бюро «Прометей» у Казані – один з найпотужніших в СРСР науково-дослідних центрів з дослідження кольоро-музичного синтезу. Отже, за Б. Галєєвим, «синестезія – це міжчуттєва асоціація, часто багаторівнева, системна; це прояв метафоричного мислення (що, як відомо, базується на механізмі асоціацій)». У 1963 році Б. Галєєв шукав по країні людей з талантом синестезії, до кола яких потрапив й О. Соколов, надалі його мистецтво дослідник неодноразово буде згадувати у своїх книгах та інших публікаціях. Творчість О. Соколова, активна діяльність клубу та широкий інтерес до нього перетворили Одесу на один з центрів «кольорової музики» в СРСР.

…У 1969 році в Одесі відбулася велика наукова конференція «Світло та музика», яка супроводжувалася концертами, під час яких зокрема в одеській філармонії вперше в Україні прозвучали поеми М. Чюрльоніса «Ліс» та «Море» у виконанні симфонічного оркестру під керівництвом Ю. Аліева. У грудні 1972 року клуб провів конференцію «Мистецтво і науково-технічна революція. Проблеми синтезу світла, музики, живопису та архітектури», в якій взяли участь Ю. Правдюк (Харків), В. Ніколаєвський (Одеса), Л. Нусберг (Москва), Л. Шкап (Одеса). У програмі згадувався й Ф. Юр'єв та інші. Під час конференції глядачам була представлена виставка кольоромузичних установок.

Інформацію про конференції в Одесі надають сьогодні публікації та архів композитора В. Польового**. Найбільш потужною та численною була перша з них, 1969 року (розширену інформацію про другу знайти не вдалося), в якій взяли участь близько п'ятдесяти гостей, серед яких були Б. Галєєв та В. Ландсбергіс –

** Польовий В. Колір і музика / Музика, 1970, № 3.

тоді музикознавець, дослідник творчості М. Чюрльоніса, а пізніше – голова Верховної ради Литви, художники Ф. Інфанте, Ф. Юр'єв, О. Соколов, мистецтвознавець Г. Глазичев та ін.

На конференції в Одесі Ю. Правдюк анонсував відкриття у Харкові першого в нашій країні спеціально обладнаного кольоромузичного залу, який за його ініціативою проіснував у місті протягом 1969-1989 років. Ю. Правдюк також виконав на розроблених ним оригінальних пристроях свої кольоромузичні композиції – музика класичних та сучасних композиторів (йшла у запису) виконувалася у своєрідному колірному рішенні, що ставило за мету заглибитися в емоційно-психологічну сутність музичної ідеї, на основі якої виникала гармонійна співзвучність музики та кольору. Принципи побудови кольоромузичних пристроїв Ю. Правдюка – «пристроїв для отримання музичних світло-кольорових композицій» – були досить прості: інструменти являли собою систему паперових циліндрів з вирізами та отворами, світлофільтрів та трафаретів, котрі з пульта виконавця з одного чи кількох проєкторів транслювалися на екран. У 1973 році під впливом двох проведених тут конференцій в Одесі було засновано студію кольоромузики – її обладнання базувалося на технічних кресленнях Ю. Правдюка. Однак згадок про її діяльність не залишилося…

Серед доповідей на конференції 1969 року – виступ відомого надалі конструктора кольоромузичних установок С. Зоріна. Він представив тут свою камерну, легку у транспортуванні установку та виконав за її допомогою невелику концертну програму (музика йшла у запису), у перебігу якої ідеї музичних творів підсилювалися рухом кольорових форм та грою освітлення.

Серед учасників конференції були й представники московської групи «Движение». Для них, як зазначав у своїх спогадах один з лідерів групи Лев Нусберг, «поїздка до Одеси на конференцію «Світло та музика» не лише виявилася цікавою та приємною пригодою, а й дала можливість використати конференцію як виставковий майданчик для показу своїх творчих експериментів».* У своїй творчості художники групи «Движение» зверталися до ідей радянського конструктивізму 1920-х та кінетизму 1960-х, залучаючи до сучасного художнього простору образно-художні напрацюван-

* Из воспоминаний Л. Нусберга. https://alegrig.ru› texts › odessa

Олег Соколов. Зови з інших планет.1955 р.
10×19 см

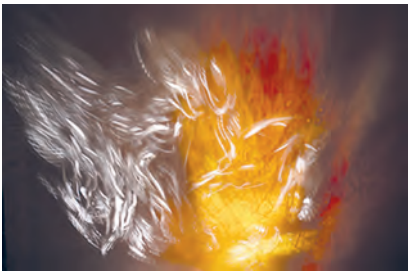

Юрій Правдюк. Фрагмент кольоромузичного твору

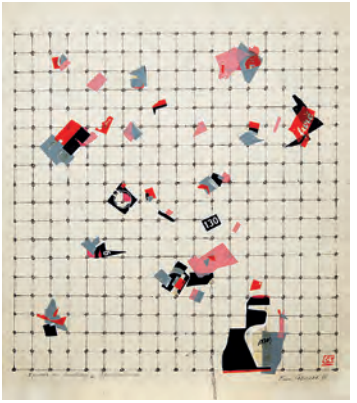

Олег Соколов. Час за Платоном
і Аристотелем. 1988 р. Картон, аплікація,
змішана техніка. 44,5×51,5 см

Олег Соколов. Скрябін. Прометей. 1961 р.
28×32 см

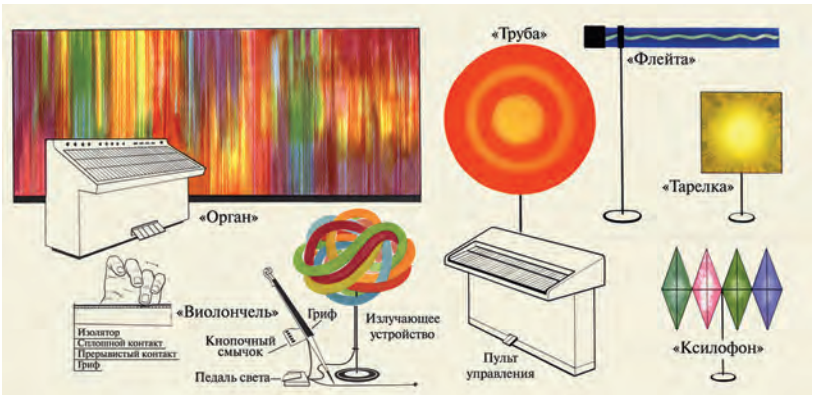

Флоріан Юр'єв. Інструменти світломузичного оркестру

Конструкція поеми. 1972 р. Картон, фломастери. 28,5×37 см

Без назви. 1979 р. Папір, змішана техніка. 29×38 см

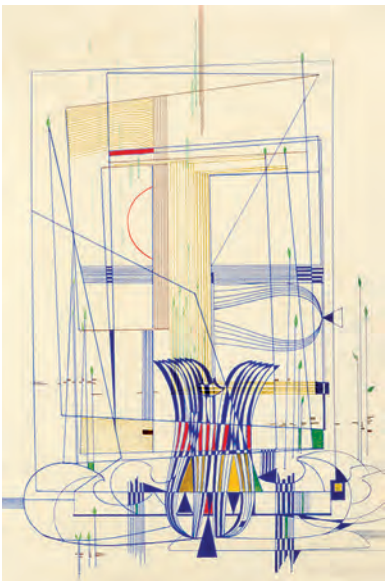

Соната весни. 1972 р. Папір, фломастери. 27×41 см

Без назви. 1980 р. Папір, аплікація, змішана техніка. 31×48 см

ня авангарду та поєднуючи їх із новітніми технологічно-мистецькими можливостями. Ідеї кольоромузичного синтезу були складником їхньої творчої програми, входили у загальну концепцію нового кінетичного мистецтва, акцентуючи в ньому саме візуальний аспект.

Л. Нусберг виступив тут з доповіддю про свою футуристичну та естетичну концепцію кіберромантизму: про створення через 70-80 років кібернізованого ігрового середовища для інтелектуальних чи реальних подорожей, насичених ігровими абсурдистськими соціокультурними ситуаціями та персонажами. За задумом автора, цей проєкт, розроблений ним у 1968 році у піонерському таборі «Орленок» і названий «І. Б. К. С.» – «Ігрова біоніко-кібернетична система», претендував на планетарність свого масштабу. Проте у виступі Л. Нусберг оминув суто філософський аспект концепції, який мав антитоталітарне спрямування, зосередився на його художньому складнику.

З доповідями на конференції виступили й інші члени групи – О. Григор'єв та Ф. Інфанте. О. Григор'єв показав за допомогою слайдів свою кольоромузичну композицію «1917» на площі Леніна у Ленінграді. Великий інтерес викликав і показ створеної групою кінетичної моделі, що діє, світло-кольорового оформлення Кремля та Красної площі у Москві, а також масштабний (тільки екран мав дев'ять квадратних метрів) кінетичний ансамбль «Око – погляд в інший світ», представлений на виставці «50 років Радянському цирку».

Завершенням конференції став великий банкет в розкішних залах Одеського будинку вчених, під час якого її учасники танцювали під музику «Бітлз», Рея Чарльза та «Ролінг стоунз».

На особливу увагу заслуговує участь у конференції композитора Валерія Польового. У своїй доповіді «Світломузикант – конструктор, композитор, виконавець» він ставив питання про репертуар світломузичних концертів: до якої саме музики – класичної чи сучасної – має звертатися світловиконавець? Принаймні у творах сучасних київських композиторів – «Спектрах» В. Сільвестрова, «Фресках» Л. Грабовського, «Софії Київській» В. Годзяцького – доповідач вбачав очевидні елементи та передумови кольорової інтерпретації. Проте, на його думку, самого «мистецтва кольору»

на той час ще не було, воно перебувало у становленні, вимагало теоретичної та практичної розробки – урізноманітнення та вдосконалення кольоромузичних інструментів, системи навчання виконавців та композиторів тощо. Сам же композитор захопився цими ідеями з 1960-х років, був учасником конференцій у Казані та Одесі, писав статті, товаришував із головними постатями цього руху – Ю. Правдюком, Ф. Юр'євим, Б. Галеєєвим, а у своїх рукописах розробляв власне бачення даної теми, розглядаючи візуалізацію музики крізь її образні можливості, аналізував музичні твори відомих авторів, художня виразність яких, на його думку, несла у собі зображувальний потенціал. Щобільше – створив цикл кольоромузичних композицій, які запропонував українському телебаченню, однак підтримки ці твори не знайшли.

Захоплений ідеями музики та кольору, у 1969 році він подав до ЦК Компартії України лист «Про можливість виконання до 100-річчя з дня народження В.І. Леніна світлосимфонічної поеми О. Скрябіна «Прометей» з використанням партії світла» в Одеській філармонії. В листі він писав про новий напрямок мистецтва, світлокольоромузику, що «диктується новими формами почуттів, властивими сучасній людині, світловідчуття якої фор-

Юрій Правдюк за кольоромузичним інструментом

мується в оточенні складних просторових форм, рухливих об'єктів, багатоманітних слухових і зорових впливів», а «з появою сучасних наукових даних про психофізіологію зору та слуху, нових кінопроєкційних та світлотехнічних засобів, з розвитком електроніки, кібернетики, теорії інформації створюється можливість доведення ідеї світломузичного синтезу до стадії візуально-слухового втілення». Відповіді він не отримав…

На жаль, надалі, після цих двох конференцій, до даної проблематики одеський клуб або не звертався, або не мав можливості здійснити якісь заходи у цій галузі. Проте вже завдяки їм та творчості О. Соколова клуб «Колір, музика, слово» ім. М.К. Чюрльоніса позначився на «карті кольоромузики» як її новий та важливий осередок.

Про інші організовані клубом акції згадок знайти поки не вдалося. Проте так чи інакше його існування, діяльність, творче спрямування розкривають нову сторінку в художньому житті пізньорадянських десятиліть, ще раз підтверджуючи не лише його складність та різноспрямованість, а наявність у ньому живих творчих струменів, що руйнували радянську систему зсередини, відкриваючи шляхи для нових видів творчості.

Евгений Деменок

Одесские корни Сони Делоне. Судьба отца

Судьба отца Сони Делоне оставалась до последнего времени совершенно не описанной. Нужно сказать, что сама Соня в своих воспоминаниях (в 1978 году вышла ее автобиография «Nous irons vers le soleil», составленная в основном ее другом Жаком Дамасом) упомянула родителей и брата лишь вскользь. Первые двадцать лет ее жизни крайне скудно описаны и в многочисленных биографиях художницы, и это объяснимо – она сама довольно редко о них рассказывала, и у биографов просто не было информации.

Ситуация изменилась после того, как известный французский исследователь украинского авангарда Жан-Клод Маркадэ передал мне часть ее архива, а именно ряд документов, касающихся детских и юношеских лет, а также переписку с родителями и родственниками. Жан-Клод был хорошо знаком с Соней и в последние десять лет ее жизни не раз бывал в гостях в ее парижской квартире на rue de Saint-Simon, 16. После восьмидесяти она начала систематизировать свой архив, готовя основную его часть к передаче в Национальную библиотеку Франции, а позже и в Библиотеку Кандинского, находящуюся в парижском Государственном музее современного искусства в Центре Жоржа Помпиду. А часть документов, связанных с ранними годами жизни и Одессой, Петербургом, Карлсруэ, передала Маркадэ. Собственно, именно Жан-Клод Маркадэ первым начал публиковать подтвержденные документально подробности о ее одесских родственниках и круге петербургских друзей.

Параллельно мне удалось получить ряд сведений из Государственного архива Одесской области. В частности, мне удалось най-

ти в книгах одесского раввината записи, связанные с ее семьей, с рождением двух братьев и смертью одного из них. И вот теперь, соединив эти находки с документами из архива самой художницы, сохраненного Маркадэ, можно восстановить множество деталей того, как прошли первые двадцать лет жизни Сары Штерн, ставшей позднее Софи Терк, а потом и Соней Делоне.

Свою работу я начал с писем от родителей, которые практически всю жизнь жили и умерли в Одессе. После многолетних исследований нам с родственником Сониной тети, Анатолием Белогорским, удалось установить обстоятельства жизни и смерти брата Сони, Соломона Штерна. Судьба матери, Ханы Штерн (в девичестве Терк), прослеживается благодаря ее письмам к Соне, последнее доступное из которых датировано 1931 годом. Переписка же с отцом Элей (Ильей) Штерном прервалась в 1917 году. Что происходило с ним после этого, известно не было.

Архивные находки позволили определить, что родился Эля Штерн в 1858 году. Достоверно мы узнали и то, что он служил в армии – в книге раввината в записи о рождении Сони указано, что он был «уволенным в запас». То же самое указано в записи о бракосочетании Сониных родителей.

Всесословная воинская повинность была введена в Российской империи 1 января 1874 года. С этой даты призыву на службу подлежали молодые люди, «которым к 1-му января того года, когда набор производится, минуло двадцать лет от роду». Для армии устанавливался шестилетний срок действительной службы, для флота – семилетний. Устав о воинской повинности предусматривал разнообразные льготы и освобождение от службы по состоянию здоровья, роду занятий и семейному положению. Например, от службы освобождались единственные сыновья у родителей, а также единственные способные к труду: сын «при отце, к труду не способном, или при матери-вдове»; брат при «круглых сиротах, братьях или сестрах» и внук «при деде или бабке, не имеющих способного к труду сына».

Исходя из этого, можно предположить, что Эля был не единственным ребенком в семье и завершил службу совсем незадолго до свадьбы. 16 июня 1885 года в книге «О бракосочетаниях» под номером 244 сделана запись о том, что брак уволенного в запас

Эли Штерна, холостяка, с дочерью одесского мещанина Товия Терка, девицей Ханою, состоялся 21 мая 1885 года. У обоих это был первый брак. Обряд бракосочетания совершил раввин Шмуэль Янкелевич Полинковский. Эле (в книге он записан как Элья) на тот момент было двадцать семь лет, Хане двадцать два. Сара родилась через пять месяцев после бракосочетания родителей, 1 ноября (по старому стилю) 1885 года, то есть брак был, скажем так, вынужденным.

Рождение ребенка оказало влияние на все дальнейшие события. Эля, вернувшийся из армии и сразу женившийся (легко подсчитать, что служил он с 1878 по 1884 год), был вынужден начать зарабатывать, и вряд ли этот заработок был достаточным для безбедного существования молодой семьи. Для начала предстояло получить профессию, и мы теперь знаем, что получил он ее в Одесском ремесленном училище Общества «Труд». Это было училище для бедных еврейских мальчиков, открывшееся в 1864 году и находившееся в доме № 17 по Базарной улице. Все это удалось узнать благодаря данным, полученным во время Первой всеобщей переписи населения Российской империи. В данных переписи указано его отчество – Иосьев (Осипович), и по состоянию на 1 января 1897 года Эля Штерн вместе с женой Ханой и четырехлетним сыном Соломоном жил в Одессе по адресу: Прохоровская, 28, квартира 9, дом Степанова. Работал он в то время механиком при фабрике по производству крючков к дамским платьям, в отношении к воинской повинности был нижним чином запаса. В ведомости указано, что Хана не работала, была «при муже», а образование получила «дома». Родным языком всех троих указан русский, сословие – мещанское. Также указано, что все трое родились в Одессе.

3 января 1888 года у него и Ханы рождается сын Зейлик. И рождается именно в Одессе, о чем неоспоримо свидетельствуют все те же книги раввината. Обряд обрезания совершил раввин Блинчевский. Зейлик умер от скарлатины в пятилетнем возрасте 18 октября 1893 года (запись 1179 книги «Об умерших»). Однако к тому времени у Штернов родился еще один сын, уже упомянутый выше Соломон, которого родные и друзья всю жизнь называли Семой. Произошло это радостное событие 28 июля 1892 года (обрезали мальчика 4 августа). И, как вы уже догадались, тоже в Одессе.

Дальнейшие находки, сделанные уже при разборе архива Жана-Клода Маркадэ, позволили выяснить, что после фабрики по производству крючков к дамским платьям (тема моды вошла в жизнь Сони с раннего детства) Эля Штерн работал управляющим на Заводе белой жести и металлических изделий инженера М.Г. Левина, причем проработал там, по словам жены Ханы, двадцать семь лет. Очевидно, что из Одессы они никуда уже не переезжали. Долгие годы они жили в квартире 26 дома № 8 по улице Херсонской. Первое упоминание об этом адресе я нашел в письме к Соне от Анны Сергеевны (на самом деле Израилевны) Терк, жены ее дяди Генриха, брата матери, в семье которых в Санкт-Петербурге она воспитывалась и выросла. Датировано оно 28 октября 1907 года: «Если не ошибаюсь, одесский адрес Херсонская, 8». Тот же адрес сохраняется до начала 1930-х в письмах мамы к Соне и в письмах ее родственников и знакомых.

Однако к моменту рождения брата Соломона будущая великая художница уже не жила в Одессе и даже не жила с родителями. Что именно побудило их отдать дочь на воспитание в семью родственников, мы уже вряд ли узнаем. Скорее всего, причиной были финансовые затруднения – молодой семье тяжело было сносно обеспечить двух детей, к тому же ожидали третьего. Хана Штерн соглашается отдать Сару на воспитание своему преуспевающему обеспеченному брату Генриху Терку и его жене Анне, которая после перенесенной операции не могла иметь детей. Соня стала для Генриха и Анны практически родной дочерью – тетя даже определенным образом ревновала ее к родителям, что сквозит в ее письмах. Хотя согласие на удочерение, которого они добивались, Хана Штерн так и не дала. Так что фамилия Терк, которую девушка (именно после переезда в Санкт-Петербург она из Сары стала Софи, а позже Соней) носила долгие годы, была фактически псевдонимом – в документах до замужества она значилась как Сара Штерн.

Конечно, оторванность девочки в таком раннем возрасте от родителей не могла не пройти бесследно. 14 августа 1904 года, готовясь к отъезду на учебу в студии профессора Людвига Шмид-Ройтте в Академии художеств в Карлсруэ, она записала в дневнике: «Написала письмо родителям, сообщая о своем отъезде за границу. Как они мне чужды: ничего общего, ни капли любви

не привязывает меня к ним. Ужасно и невероятно – и только доказывает, что в родственной (кроме материнской) любви главное дело в привычке». Эти слова можно было бы отнести насчет юношеского максимализма, но и на закате жизни в автобиографии она писала: «Мой отец был рабочим. В Градижске на Украине он работал на гвоздильной фабрике. От него у меня большая принципиальность, отвращение к алчности и мелочности. Он не выносил, когда жалуются. Это его настраивало против моей матери, которая только и делала, что ныла и стонала над своей долей. Это явно является причиной моей нелюбви к ней. Уже с 3-х лет я реагировала, как отец. Всю жизнь я сжимала зубы и не жаловалась; я не люблю хнычущих».

В конце жизни она была уже совершенно другого мнения об отце, нежели в юном возрасте. Вот еще один фрагмент из автобиографии:

«Недавно я получила письмо от украинки, живущей в США, вышедшей замуж за директора одной из художественных галерей. В своем письме она вспоминает о моем отце, с которым она была знакома: «Это человек, который закончил свою тяжелую рабочую жизнь во главе завода, где начинал простым рабочим. До конца своих лет сохранил требовательность и принципиальность, которые были у него в молодости. Он остался чистым и суровым человеком, никогда не опускался до низости и не выносил мерзости» И тут я поняла все, чем обязана своему отцу».

Мы еще вернемся к этому письму.

Отношение к матери у Сони, однако, не изменилось. Тем не менее она постоянно помогала ей, живущей крайне бедно, отправляя уже в 1920-х из Парижа и денежные переводы, и посылки.

Наверняка она виделась с родителями и во время жизни в Петербурге. Нам уже точно известно, что мама приезжала к ней в Париж как раз в то время, когда она готовилась к свадьбе с Робером Делоне и уже была беременной. В письме из Санкт-Петербурга от 12 (25) сентября 1910 года тетя Анна пишет: «Хотелось бы знать, долго ли останется твоя мама в Париже. Сообщила ли ты ей о своем будущем?». Интересно, что Соня повторила судьбу своих родителей – она родила сына всего через два месяца после свадьбы, состоявшейся 15 ноября 1910 года.

Приезжал в Париж – причем надолго – и Сонин брат Соломон. Он приехал туда в начале 1909-го и находился до лета 1911-го.

Переписка с родителями становится интенсивнее после смерти Анны Сергеевны Терк (она умерла 11 августа 1911 года в Швейцарии и была кремирована в Берне). Письма из Одессы приходили Соне даже во время Первой мировой войны – благодаря тому, что они с Робером находились в то время в нейтральных Испании и Португалии. В конце 1917 года переписка с Одессой прервалась на восемь лет, а в 1925-м возобновилась, но только с матерью.

Письма от отца Эли (Ильи) Штерна датированы периодом 1911-1917 годов. Все они написаны на бланках «Инженер М.Г. Левин. Завод белой жести и металлических изделий. Завод и контора: Куяльницкая дорога, собств. дом № 17. Телефон № 30-25». Вполне вероятно, что в первые годы завод располагался по другому адресу. Немногочисленные источники, в которых он упоминается, свидетельствуют, что завод белой жести и металлических изделий М.Г. Левина был основан в 1896 или 1898 году. Впервые он упоминается в адресном справочнике «Вся Одесса на 1904/5 год»; правда, принадлежащий М. Левину участок значится по расположенной рядом улице Филодорова, 19. Есть сведения о том, что 25 июня 1907 года инженер Левин был убит, и управление производством перешло к его жене, которую в одном из писем упоминает Илья Штерн.

Завод упоминается также в вышедшем в 1910 году в Москве справочнике Л.Б. Кафенгауза «Синдикаты в русской железной промышленности» (с. 100).

Предприятие располагалось на собственном участке, но несмотря на то, что было довольно крупным, на картах обозначено не было, поэтому точное расположение его неизвестно. Вполне возможно, что в «собственном доме» располагалась только контора. Тогдашняя Куяльницкая дорога – сегодня Известковая улица, и дом Левиных располагался ориентировочно рядом с сегодняшним 79-м номером. Я ездил туда, чтобы сделать фотографии, но ничего примечательного не обнаружил – лишь типичные для Известковой невзрачные одноэтажные дома за высокими заборами.

Нужно заметить, что в своих письмах в Париж, отправленных после 1925 года, Хана Штерн ни разу не упоминает о судьбе своего мужа и Сониного отца. Но сам факт отсутствия писем от него самого заставил меня предположить, что он умер в 1918-1920 годах.

И вот теперь благодаря Валерии Дороговой, блестящей исследовательнице творчества Сони Делоне, удалось закрыть лакуну относительно последних дней жизни ее отца – и не только. Нам теперь известно, что Илья Штерн в 1914 году побывал в Париже и видел не только дочь и ее мужа, но и своего внука, будущего теоретика джаза Шарля Делоне.

В библиотеке Кандинского, находящейся в Центре Помпиду, в Фонде Сони и Робера Делоне ей удалось найти удивительное письмо на французском языке к Соне Делоне из Нью-Йорка, подписанное именем Renée Raggio.

Привожу текст письма практически полностью:

«Нью-Йорк, июнь 1970

Дорогая мадам Делоне,

Пишу Вам с огромным волнением, потому что уже много лет я хотела с Вами познакомиться…

Я не большой знаток живописи (моя дочь – да, потому что она историк искусства), но все же я присутствовала и посетила Вашу выставку в Венеции в 1962 году, а за несколько лет до этого – выставку в Нью-Йорке на Мэдисон. С тех пор, как Нина написала мне примерно три недели тому назад, я даже нашла Ваш портрет на афише выставки в Венеции, которую я сохранила на память о Вас.

Мне безмерно жаль, что я могу лишь очень частично удовлетворить Ваше желание получить от меня воспоминания о Вашем отце, так как, к сожалению, он умер весной 1919 года, через 6 месяцев после моей матери, а вскоре после этого я уехала из Одессы в Рим. Мне было 19 лет, и до этого времени, даже после замужества, я оставалась ребенком.

Пока была жива моя мать, она занималась фабрикой, полностью руководила ею, а мы – дети (мой младший брат и я) – жили своей детской жизнью: школы, частные уроки. Наши дни были очень насыщены, и, будучи богатыми, мы не задумывались о том, чем займемся в будущем.

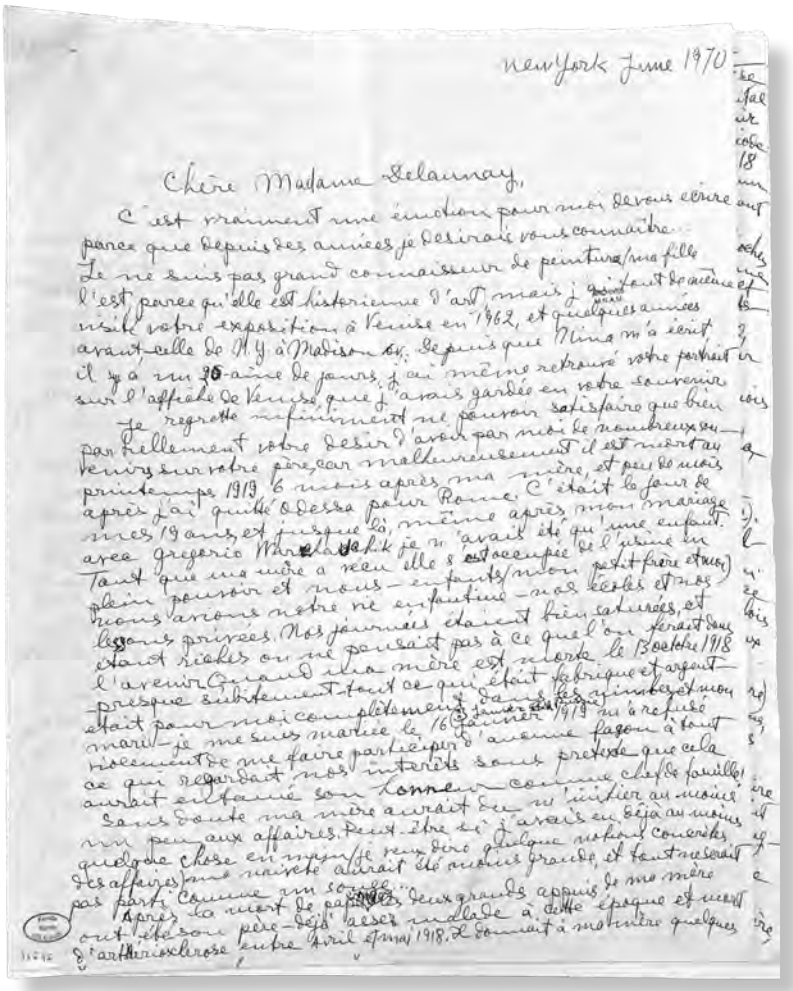

New York June 1970

Chère Madame Delaunay,

C'est vraiment une émotion pour moi de vous écrire parce que depuis des années je desirais vous connaître. Je ne suis pas grand connaisseur de peinture/ma fille l'est, parce qu'elle est historienne d'art, mais j'ai tout de même visité votre exposition à Venise en 1962, et quelques années avant celle de N.Y. à Madison av. Depuis que Nina m'a écrit, il y a un 20-aine de jours, j'ai même retrouvé votre portrait sur l'affiche de Venise, que j'avais gardée en votre souvenir.

Je regrette infiniment ne pouvoir satisfaire que bien partiellement votre desir d'avoir par moi de nombreux souvenirs sur votre père, car malheureusement il est mort au printemps 1919, 6 mois après ma mère, et peu de mois après j'ai quitté Odessa pour Rome. C'était le jour de mes 19 ans, et jusque là, même après mon mariage avec Gregorio Warchavchik je n'avais été qu'une enfant. Tant que ma mère a vécu elle s'est occupée de l'usine en plein pouvoir et nous — enfants (mon petit frère et moi) nous avions notre vie enfantine — nos écoles et nos leçons privées. Nos journées étaient bien saturées, et étant riches on ne pensait pas à ce que l'on ferait dans l'avenir. Quand ma mère est morte le 13 octobre 1918 presque subitement tout ce qui était fabrique et argent était pour moi complètement dans les nimbes et mon mari — je me suis mariée le 16 janvier 1919 m'a refusé violemment de me faire participer d'aucune façon à tout ce qui regardait nos intérêts sous prétexte que cela aurait entamé son honneur comme chef de famille!

Sans doute ma mère aurait du m'initier au moins un peu aux affaires. Peut-être si j'avais eu déjà au moins quelque chose en main (je veux dire quelque notions concrètes des affaires) ma naïveté aurait été moins grande, et tout ne serait pas parti comme un songe...

Après la mort de papa les deux grands appuis de ma mère ont été son père — déjà assez malade à cette époque et mort d'arthérioclerose entre Avril et mai 1918. Il donnait à ma mère quelques

Письмо от Рене Раджио

Когда моя мать умерла 6 октября 1918 года, для меня все, что касалось фабрики и денег, закончилось окончательно. Я вышла замуж 16 января (3 января по старому стилю), и муж настоял, чтобы я отказалась от своих интересов в семейном предприятии; меня категорически не хотели допускать к участию во всем, что касалось наших интересов, под предлогом, что это якобы затрагивало честь главы семьи! Без сомнения, моя мать должна была хотя бы немного приучить меня к делам. Возможно, если бы я знала хоть что-то серьезное, в нашей наивности было бы меньше ошибок, и все бы не пошло так плохо…

Мать лишилась обеих своих опор: сначала не стало папы, затем от атеросклероза после долгих лет болезни между апрелем и маем 1918 года умер и ее собственный отец – мой дед.

Некоторые советы по коммерческой части поступали от деда. Но главным образом руководил фабрикой именно господин Штерн: он занимался техникой производства, приемом и выполнением заказов и так далее. Думаю, моя мать доверяла ему это, и он как бы защищал нас, и в особенности саму фабрику. Но, конечно, никто не мог ожидать и предвидеть, что ваш отец заболеет тяжелой формой туберкулеза – то ли быстро прогрессирующей, то ли сенильной (точно не знаю).

Он был еще довольно молод и выглядел таким: чуть выше среднего роста, держался очень прямо, носил небольшую бородку, которая, как оказалось, снова вошла в моду. Его борода и волосы все еще оставались совсем черными. Думаю, ему не было и 58 лет. Как бы его лечили сегодня, когда медицина решила так много проблем, тогда еще неразрешимых? Туберкулез в 1919 году был неизлечимой болезнью. Может быть, его замкнутость и страшная преданность долгу тоже его изнуряли. Все дни он проводил на фабрике, и, вероятно, довольно долго переносил недомогание молча. Когда болезнь была диагностирована, для лечения было уже слишком поздно. Его отправили в санаторий, который находился в одной из живописных окрестностей Одессы, недалеко от моря.

Так как весь 1918 год и начало 1919-го были неспокойными временами из-за политических кризисов, последовавших за Революцией, нашу свадебную поездку мы совершили лишь через 3 месяца после брака.

Перед отъездом мы поехали в санаторий навестить Вашего отца! Естественно, мы не понимали, что это было прощание навсегда. Стояла теплая весна, ваш отец сидел в шезлонге в саду.

Он был спокоен и улыбался; может быть, в тот момент он находил удовлетворение в мысли, что я нахожусь под защитой порядочного человека, ведь именно Ваш отец был одним из свидетелей на нашей свадьбе, и что мое будущее будет безоблачным, как и будущее его собственной дочери.

Мы немного поговорили и расстались с пожеланиями счастливого путешествия (мы ехали на месяц в Крым) и скорейшего выздоровления для нашего Вашего отца. Нам было немного грустно, когда мы покидали санаторий, потому что мы знали, что туберкулез – это не та болезнь, которую легко победить.

Во время нашей поездки из-за одного из многочисленных политических кризисов, захлестнувших Украину вплоть до начала августа, мы не получали никакой почты. Наше возвращение в Одессу оказалось трудным и сопровождалось приключениями, и когда мы приехали в середине мая, то узнали, что господин Штерн умер… Это было для меня тяжелым и болезненным известием.

Надо сказать правду: я очень мало знала Вашего отца – хотя, странное совпадение, он был в каком-то смысле одним из главных действующих лиц, которые умножали наше состояние, и без умысла, и, конечно, без ведома (ведь кто знает будущее?) – принял участие в его крахе.

В письме Нина написала мне, что Вы думаете, что Ваш отец прошел путь от простого рабочего к должности технического директора, которым он стал благодаря своим способностям. Я думаю, это не совсем точно.

У моего отца было две фабрики. Первая выпускала керосиновые лампы – полагаю, это было еще в конце прошлого века. Собственность этой фабрики была наполовину у еще одного человека – кажется, это был некий господин Шер. Эта фабрика сгорела, и мой отец основал другую (так уж сложилось). Когда говорят, что «он построил свои фабрики», это, скорее, образное выражение. В реальности инженер и техник не могут собственными руками построить гигантскую металлургическую фабрику на 300 рабочих мест.

А в действительности все было так: мой отец и Ваш подняли производство минимальными усилиями. Они управляли рабочими, наблюдали за производством вблизи, приходили на помощь в самые трудные моменты, особенно в том, что касалось техники. Ведь станки делают больше, чем просто работают: они требуют человека, и даже знания, выходящие за пределы простого рабочего. Я знаю, что мой отец, перед тем как поставить человека на производство, сам испытывал все машины, и именно так он и повредил руку – на станке ему отрезало фаланги третьего и четвертого пальцев левой руки. С тех пор он всегда носил протез из резины. Естественно, как только установка была завершена и работа запущена, Ваш отец благодаря своим высоким профессиональным и моральным качествам быстро достиг вершины управления всей технической частью. А после смерти моего отца фактически именно господин Штерн руководил всем делом на протяжении 11 лет. Моя мать, которая по каким-то своим причинам никому не доверяла, имела к нему полное доверие. Он никогда этим не злоупотреблял и всегда сохранял чрезвычайно скромное поведение.

Осенью 1913 или весной 1914 года, когда возникла необходимость прямого контакта с поставщиками и клиентами за границей, моя мать поехала в Англию и Францию, взяв с собой и господина Штерна. Именно во время этой поездки она познакомилась с Вами и господином Робером Делоне. Моя мать была музыкантом и в живописи, особенно в современной, ничего не понимала. Но сама личность господина Делоне настолько ее очаровала, что она передала мне все его объяснения и рассуждения с удивительной точностью.

Через несколько недель после возвращения путешественников, в один из дней, когда господин Штерн вернулся в город, чтобы встретиться с мамой, он пригласил меня в кабинет моей матери, чтобы показать мне портрет маленького мальчика в бархатном костюме с большим кружевным воротником. Портрет Вашего сына только что прибыл. Ваш отец был им очень горд, и я тоже с большим восторгом любовалась этим прекрасным портретом очаровательного мальчика… Это были, по-видимому, последние вести на долгое время… В августе разразилась война, а затем – Революция…

К концу этого периода, весной 1918 года, произошло событие, которое наложило отпечаток на всю мою дальнейшую жизнь. Я пишу Вам об этом потому, что моя кузина Нина сказала мне, что Вам будет приятно, если я поделюсь своими воспоминаниями, которые ожили сильнее, чем когда-либо. Когда умер Керенский, газеты Нью-Йорка заполнились статьями, рассказывающими о его прошлом. Главным моментом была его катастрофа весной 1918 года. Большевики окончательно подчинили Украину лишь спустя некоторое время. В этот период в Одессе сменилось 17 правительств!

В феврале 1918 года там правил коммунистический режим на протяжении месяца, реквизируя все возможное и сажая в тюрьму или убивая всех богатых людей, которых мог поймать. Каждый, охваченный ужасом, старался укрыться у кого-то из близких. Мы разбежались: мать отправилась в клинику, брат – к нашему дяде-врачу, а я… я нашла приют в доме ваших родителей на Херсонской улице, № 8. Дом был скромный, но я до сих пор очень живо помню их деликатность и доброту.

К сожалению, именно в тот месяц возродилась моя детская дружба с детьми Варшавчиков (раньше мы играли вместе на даче), и тогда же завязался мой роман со старшим сыном. Отец этой семьи занимал скромную должность на фабрике Вальтух (где производили гвозди и прочее). Эта фабрика находилась напротив нашей, и, естественно, господин Штерн и господин Варшавчик были хорошо знакомы. Семья Варшавчик жила прямо на углу, напротив ваших родителей, по адресу Херсонская, № 10, и как только наше знакомство возобновилось, я целыми днями бывала у них, возвращаясь в дом ваших родителей лишь на ночь.

Я думаю, что мой муж (мой бывший муж, то есть) мог бы иметь для вас некоторые интересные воспоминания, тем более что, будучи почти на пять лет старше меня, он сохранил их, возможно, больше и точнее. Не знаю, захотите ли вы ему написать, чтобы спросить об этом. Разумеется, нельзя ни в коем случае упоминать, что я вам это подсказала. В таком случае он бы вам не ответил. После нашей свадьбы – как это было предусмотрено в завещании мамы, наряду с вашим отцом – право опекать меня и моего

младшего брата перешло к Григорию Варшавчику, и именно поэтому мой муж получил власть принимать решения, доверив деньги моей семьи своему отцу вопреки моей воле… Небольшой суммы, которую мы увезли с собой в Италию, могло хватить лишь на несколько месяцев для трех человек. Эти деньги должны были позволить моему мужу поступить в Академию художеств в Риме и получить там диплом архитектора.

Фашистский кризис того времени не позволил ему найти работу в Италии, и он эмигрировал в Бразилию. Все это, разумеется, снова за счет моих последних средств. Но вместо того, чтобы выслать мне денег на дорогу для воссоединения с ним, как было условлено, он добыл себе фальшивые документы холостяка и, предлагая свой знаменитый диплом архитектора (полученный на мои деньги), получил, так сказать, немало выгодных строительных подрядов. Там он женился на некой Мине Клабин, другой богатой наследнице, – благодаря ее деньгам и связям он сумел создать себе огромное состояние. Я никогда не смогла его привлечь к ответственности законным путем. Бразилия – это страна, где справедливость и законы еще более призрачны, чем где-либо.

Может быть, вы знали сестру Мины Клабин – Жен (Жене) Клабин. Она была замужем за художником Лазарем Сегалом – он уже умер несколько лет назад. Мне рассказывали, что при его жизни семья Сегалов проводила в Париже много времени.

Существование моей дочери объясняется несчастной и очень краткой встречей, которая произошла в начале моих лет бедствий. Я посвятила свою жизнь этому ребенку – одаренному значительными интеллектуальными способностями и исключительной доброй волей.

<…> Слишком долго было бы рассказывать все, что нам с дочерью пришлось преодолеть, чтобы выжить и дать ей возможность получить диплом Римского университета. Это совпало с послевоенным временем – очень тяжелым для Италии и малопригодным для начала карьеры для того, кому нужно было зарабатывать деньги сразу.

Попробовав счастья в Соединенных Штатах, моя дочь нашла там работу в Метрополитен-музее, где ее очень ценят: она стала

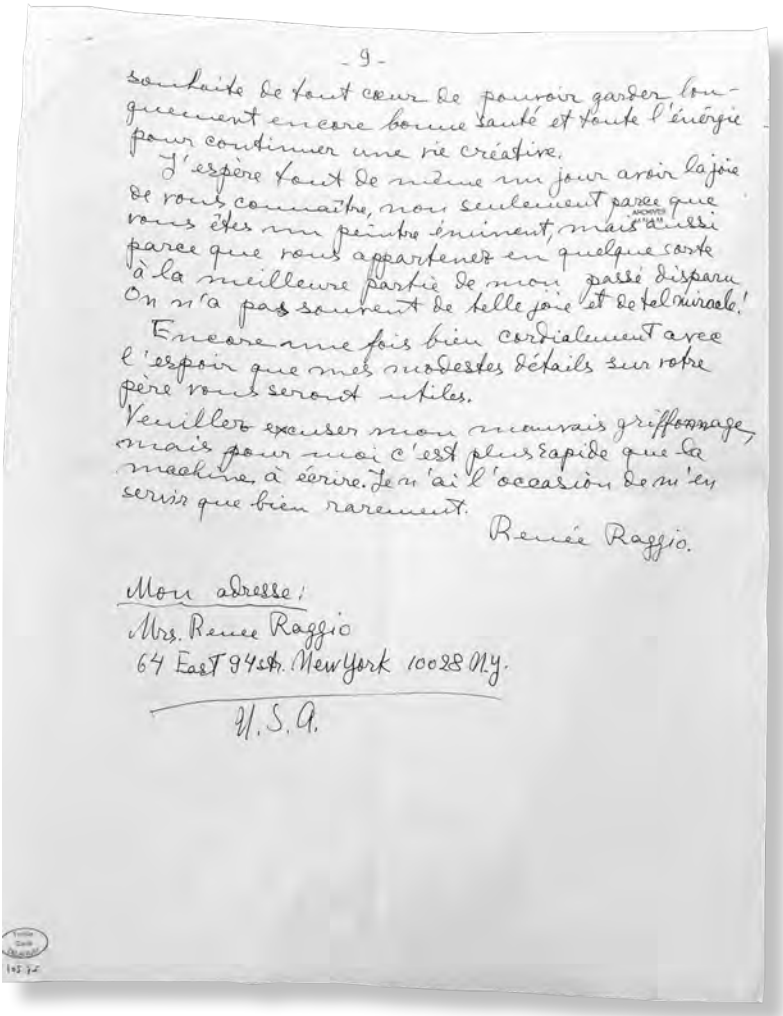

- 9 -

souhaite de tout cœur de pouvoir garder longuement encore bonne santé et toute l'énergie pour continuer une vie créative.

J'espère tout de même un jour avoir la joie de vous connaître, non seulement parce que vous êtes un peintre éminent, mais aussi parce que vous appartenez en quelque sorte à la meilleure partie de mon passé disparu. On n'a pas souvent de telle joie et de tel miracle!

Encore une fois bien cordialement avec l'espoir que mes modestes détails sur votre père vous seront utiles.

Veuillez excuser mon mauvais griffonnage, mais pour moi c'est plus rapide que la machine à écrire. Je n'ai l'occasion de m'en servir que bien rarement.

Renée Raggio.

Mon adresse:
Mrs. Renee Raggio
64 East 94 st. New York 10028 N.Y.
U.S.A.

Письмо от Рене Раджио. Окончани-е

хранителем отдела скульптуры. Она также преподавала в течение четырех лет в одном из университетов Нью-Йорка (Institute of Fine Arts). Таким образом, она создала себе социальное положение, которое я сама не могла бы ей дать.

<…> Музей часто отправляет мою дочь работать в Европу, и я ее сопровождаю, потому что ненавижу Нью-Йорк и рада почти каждый год снова увидеть Европу. Часто моей дочери приходится бывать в Париже, где мы уже несколько лет останавливаемся в отеле Монтальбер. Он находится в 7 аррондисмане, видимо недалеко от вас, но хоть я не смогла найти улицу С. Симон на карте нашего путеводителя – кажется, что эта маленькая улочка находится совсем рядом с Монтальбером.

Как же я жалею, что никогда не имела смелости встретиться с Вами. Нину я тоже отыскала только прошлым летом (я не видела ее 45 лет!). Мы приезжаем в Париже лишь ненадолго, и мне потребовалось три поездки, три года, чтобы узнать ее адрес. Теперь, когда лед растоплен, я хочу как никогда познакомиться с Вами, но не знаю, удастся ли мне в этом году проехать через Париж. К тому же сомневаюсь, что Вы будете там все лето, особенно в августе.

Прощаюсь с Вами с теплым и благодарным приветом в память о Вашем отце.

Я от всего сердца желаю Вам крепкого здоровья и сил, чтобы продолжать творческую жизнь.

Я по-прежнему надеюсь однажды получить радость встречи с Вами не только потому, что Вы выдающийся художник, но и потому, что Вы в каком-то смысле принадлежите к лучшей части моего ушедшего прошлого. Такие радости и чудеса случаются нечасто!

Еще раз искренне посылаю Вам свои наилучшие пожелания, надеясь, что мои скромные воспоминания о Вашем отце будут Вам полезны.

Прошу извинить мой небрежный почерк, но для меня писать так быстрее, чем на машинке. У меня редко бывает возможность пользоваться ей.

Рене Раджио

Мой адрес: Mrs. Renée Raggio, 64 East 94th St., New York 10028, N.Y., U.S.A.»

*

Это удивительное письмо, из которого я не опубликовал лишь некоторые детали личной жизни автора, не только открывает целый пласт новых имен, но и вызывает новые вопросы.

Начнем с того, что Нина, которую упоминает Рене как свою кузину, – это, скорее всего, та самая украинка, которую в свою очередь упоминает сама Соня Делоне в автобиографии («Недавно я получила письмо от украинки, живущей в США, вышедшей замуж за директора одной из художественных галерей…»). Вряд ли это сама Рене – хотя не исключено.

Во-вторых, настоящее имя самой Renée Raggio – Раиса Мошевна Левина. В книгах одесского раввината есть запись о том, что студент Одесского политехнического института Григорий Эльяшев Варшавчик 16 января 1918 года женился в Одессе на «дочери одесского купеческого сына» девице Раисе Мошевне

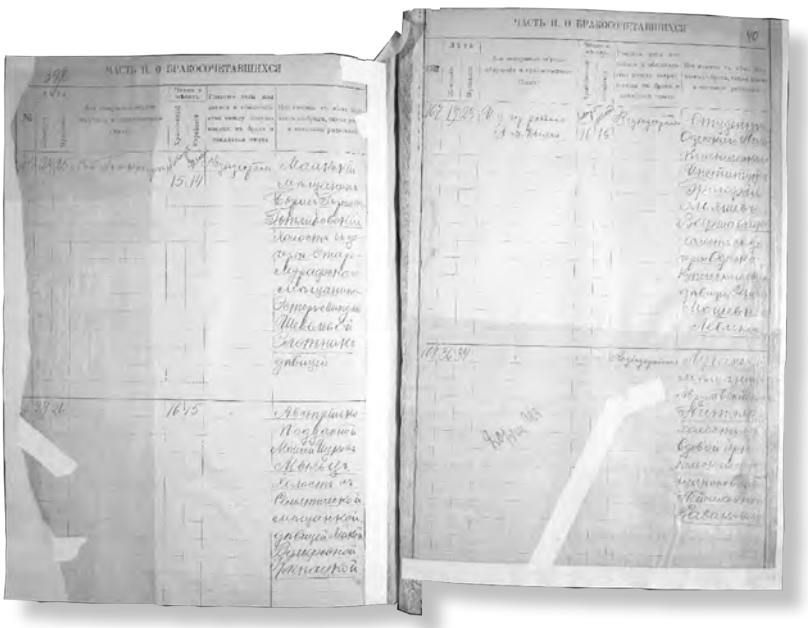

Запись о браке Григория Варшавчика и Раисы Левиной

Левиной (1898-1991). Ей в тот момент было девятнадцать лет, ему двадцать три.

В-третьих, по-прежнему не уточнен вопрос местонахождения завода белой жести и металлических изделий инженера М.Г. Левина. Если он находился напротив фабрики Вальтух, то, возможно, его здание до сих пор сохранилось.

Семья Вальтух – важная для истории Одессы. Купец Герц-Генрих Исаакович Вальтух был одним из первых евреев, приехавших в 1820-е годы в Одессу из города Броды. Он стал основателем купеческой династии. Немного позже, после окончания Киевского медицинского института и стажировки в Европе, в Одессу приехал его брат Арнольд Исаакович, который стал основателем медицинской династии. Сын Герца Марк стал знаменитым, уехав из Одессы в Италию, – он был драматургом, публицистом и переводчиком, увлекался спиритуализмом. Еще один сын, Адольф, родившийся в 1837 году, пошел по стопам дяди Арнольда и стал врачом. После окончания Императорского университета Святого Владимира в Киеве он совершенствовался в Праге и Лондоне, а в 1863 году получил звание лиценциата в лондонском Королевском колледже врачей. На некоторое время вернулся в Одессу, принимал участие в борьбе с холерой, но затем на постоянной основе обосновался в Манчестере. Кроме медицины он увлекался шахматами, создал в Манчестере несколько шахматных клубов, а его сын Виктор-Леонард дважды стал чемпионом Лондона и на Олимпийских играх 1930 года играл за сборную Англии.

Дело отца продолжил сын Давид. В 1876 году он начинает строить завод по цинкованию и лужению жести на ул. Прохоровской, 48. 25 сентября 1876 года хозяйственный стол канцелярии заводит дело «О постройке завода для выделки белой жести купцом Д. Вальтухом». В 1885 году он открывает торговый дом «Д. Вальтух». Вскоре по ходатайству Городской думы он получает звание почетного гражданина Одессы. В это время к бизнесу подключаются сыновья Бернард, Карл и позже Борис (последний владелец завода). В начале XX века Вальтухам принадлежало более десяти доходных домов и участков в центре

города, на Молдаванке и Ближних Мельницах, и одна из самых больших дач на Французском бульваре (два смежных участка общей площадью более одиннадцати десятин). На даче было построено шесть зданий на двадцать две квартиры. В 1890-е годы владельцем дачи был сын Давида, потомственный почетный гражданин Бернард Вальтух. О размерах участка можно судить по сумме, выделенной на благоустройство проходившей мимо дач Мало-Фонтанской дороги (взнос был привязан к площади участка): самые большие взносы, по пять тысяч рублей, сделали Григорий Маразли и Бернард Вальтух. Последний отказался и от 4641 рубля компенсации за участок земли, который отдал для расширения дороги.

В 1910 году на заводе торгового дома «Б. и К. Вальтух» работало 250 человек и производилось продукции на 500 000 рублей. Основной продукцией была белая луженая и оцинкованная жесть. В качестве «ширпотреба» производились ведра, бидоны для керосина и молока и керосиновые лампы, металлические банки для консервов и декоративные конфетницы-шкатулки. Завод был одним из самых больших предприятий в Одессе.

В 1918 году, убегая от большевиков, в Одессу приезжает крупнейший кинопродюсер России Дмитрий Харитонов, вместе с ним приезжает и большая часть коллектива его московской киностудии. На даче Вальтуха строится большой павильон, в котором доснимают старые фильмы и начинают снимать новые. В январе 1919 года умирает актер Витольд Полонский, через месяц умирает Вера Холодная, часть коллектива эмигрирует, а 23 мая 1919 г. павильон и дачу Вальтухов национализируют. Так начинается история Одесской киностудии и ВУФКУ.

О врачах из династии Вальтух (помимо Арнольда Исааковича в Одессе была еще Ортопедическая больница Иосифа Арнольдовича Вальтуха, его сына) известно, в том числе, благодаря песенке «Коло Вальтуха больницы», которую полностью приводит Владимир Жаботинский в своем романе «Пятеро».

Благодаря письму Рене Раджио мы теперь знаем и о том, что ее дочь, тоже напрямую причастная к Одессе, стала одной из легенд Метрополитен-музея. После ее смерти в 2009 году в «Нью-Йорк Таймс» был напечатан такой некролог:

«Ольга Раджио, всемирно известный ученый и куратор, которая за почти 60 лет работы в Метрополитен-музее организовала одни из самых известных его выставок, объездила весь мир в поисках сокровищ и сумела получить для экспонирования редко показываемые произведения искусства – от Ватикана до расположенного неподалеку аббатства в Нью-Джерси, – скончалась 24 января в Бронксе. Ей было 82 года, она жила на Манхэттене.

Причиной смерти стал рак, сообщили в музее. Доктор Раджио, ушедшая на пенсию 31 декабря 2008 года с должности почетного научного куратора, не оставила близких родственников.

Одна из первых женщин, возглавивших кураторский отдел в Метрополитен-музее, доктор Раджио руководила отделом европейской скульптуры и декоративного искусства с 1971 по 2001 год. В ее ведении находились десятки тысяч предметов, включая скульптуру, керамику, гобелены, мебель, ювелирные изделия, изделия из металла, стекло, часы, математические инструменты и архитектурные элементы – практически все виды европейского искусства, созданного между 1400 и 1900 годами, за исключением живописи и графики.

Специалист по скульптуре эпохи Ренессанса и барокко во Франции и Италии, доктор Раджио в 1977 году рассматривалась как возможная преемница Томаса Ховинга на посту директора Метрополитен-музея, когда тот ушел в отставку, согласно публикациям того времени. Кроме того, она много лет преподавала в Институте изящных искусств Нью-Йоркского университета.

Ольга Раджио родилась в Риме 5 февраля 1926 года в семье русской матери и итальянского отца. В 1947 году она получила диплом Школы Ватиканской библиотеки, а в 1949 году – степень доктора философии в Римском университете. В 1950 году она поступила на работу в Метрополитен-музей в качестве младшего научного сотрудника.

В музее доктор Раджио сочетала в себе качества историка искусства, дипломата и детектива. Она говорила на шести европейских языках, что было крайне важно в ее непрерывных поисках произведений искусства, которые могли привести ее в любую

точку мира. Однажды наводка торговца привела ее в швейцарский банк, где был открыт сейф, а находившийся в нем предмет выпал прямо на пол. («Это был не самый удачный способ экспонирования, знаете ли», – рассказывала она газете «Лос-Анджелес Таймс» в 1989 году.)

Доктор Раджио узнала в этом предмете бюст Козимо I Медичи (1519-1574), одно из самых ранних известных изображений молодого герцога. Автором работы был выдающийся итальянский скульптор эпохи Ренессанса Баччо Бандинелли. Сегодня этот бюст находится в постоянной коллекции Метрополитен-музея.

<…> Она написала множество научных статей и несколько книг, включая первый том двухтомного издания «Студиоло из Губбио и его реставрация», опубликованного Метрополитен-музеем в 1999 году. Книга посвящена конкретному studiolo – частному кабинету, созданному в конце XV века для герцогского дворца в Губбио в области Умбрия в Италии».

Так что теперь мы знаем имя еще одного выдающегося искусствоведа, имеющего прямое отношение к Одессе.

Благодаря письму мы узнали и новые подробности из жизни великого архитектора Грегори Варшавчика. Невероятным образом попав в Бразилию (как пишет Рене Раджио, на деньги ее семьи), он стал там одним из самых известных архитекторов-модернистов.

Варшавчик начал изучать архитектуру еще в Одесском политехническом институте и разработал еще в 1917 году проект некоего мавзолея. В Рим, судя по письму его первой супруги, он попал в 1919 году. Там он учился в Институте изящных искусств («Regio Istituto Superiore di Belle Arti»), который окончил 14 июля 1920 года. Первые два года после окончания учебы он работал у профессора и архитектора-неоклассициста Марчелло Пьянчентини (1881-1960), позже ставшего известным как «архитектор режима», и руководил строительством кинотеатра «Савой» (1922) во Флоренции.

В Бразилию Варшавчик приехал в 1923 году, а уже в 1928-м спроектировал и построил для себя первый модернистский жилой дом в стране. Бразилию он описывал как «землю, подготовленную для моих идей и мечтаний», – общество здесь как раз

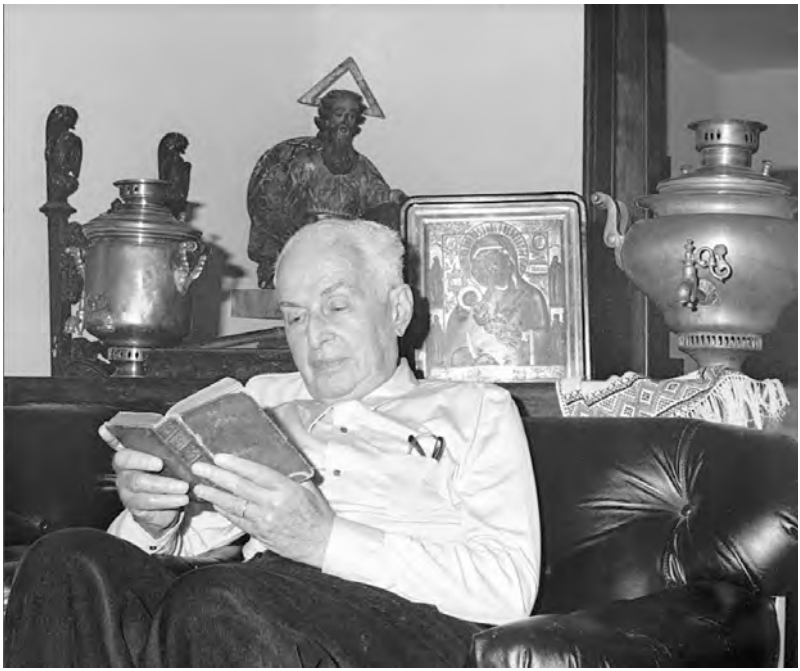

Григорий Варшавчик

созрело к принятию идей, привезенных им из Европы, – принципов Вальтера Гропиуса, Миса ван дер Роэ и Ле Корбюзье. Поселившись в Сан-Паулу, он почти сразу стал своим среди группы модернистов и интеллектуалов и познакомился с молодой Миной Клабин, дочерью крупного промышленника из элиты Сан-Паулу, на которой женился в 1927 году, став натурализованным гражданином Бразилии.

В 1925 году Варшавчик написал первый манифест модернистской архитектуры в Бразилии, первоначально опубликованный на итальянском языке в газете «Il Piccolo» 15 июня под названием «Футуризм?».

Среди архитектурных работ Варшавчика – дом «Casa Modernista» (улица Санта-Крус, Вилла Мариана, Сан-Паулу, 1928),

дом в стиле модерн (улица Итаполис, Пакаэмбу, Сан-Паулу, 1930), дом в стиле модерн в Рио-де-Жанейро (1931), ресторан на пляже Копакабана в Рио-де-Жанейро (1932), жилой дом на Аламейда-де-Барао-Лимейра в Сан-Паулу.

А главное – из письма Рене Раджио мы узнали обстоятельства последних месяцев жизни Ильи Штерна, отца Сони Делоне. И он, и его жена Хана были почти наверняка похоронены в Одессе на Втором еврейском кладбище, ликвидированном советскими властями в 1973 году. Могилы их утрачены, но память о людях, давших жизнь одной из самых выдающихся художниц XX века, жива.

Тетяна Щурова

Така чудова одеська звичка

«Театр! Велике слово, великий зміст. Життя іде, тече, летить, зникає. А театр, як піраміда серед пісків, височіє над життям, відображає його та увічнює...» Так писав колись Олександр Михайлович Дерібас, справжній театрал, людина, що була безмірно закохана у своє місто. По суті, він таким чином передав почуття багатьох жителів різних поколінь, бо в Одесі театр завжди був більше, ніж просто видовище. Поява його в «юній Одесі» всього

Перший Міський театр Одеси

через п'ятнадцять років після заснування міста у 1794 році – одне з унікальних явищ. Світлої пам'яті дюк де Рішельє одразу зрозумів після прибуття в Одесу, що будівництво стаціонарного театру є однією з нагальних потреб міста, яке зростає. З тих часів до сьогодення, як вірно помітив один із мистецтвознавців, «долю театру одесити завжди сприймали та сприймають як долю близької та дорогої людини».

Про це багато написано. Свого часу ми знайомили вас із рідкісними виданнями з фондів Одеської національної наукової бібліотеки: брошурою Аполлона Скальковського «Биографический очерк Одесского театра» (1858), насиченою цінною інформацією книжкою «Краткая историческая записка о положении театрального дела в Одессе с начала постройки сгоревшего театра...» (1886), невеликою книжкою «Двадцатипятилетие Одесского городского театра» (1912), нарисами Олександра Дерібаса, статтями зі старих одеських періодичних видань. Читачі є шанувальниками численних досліджень Володимира Голоти, Валентина Максименка, Олега Губаря, Ірини Кузнецової.

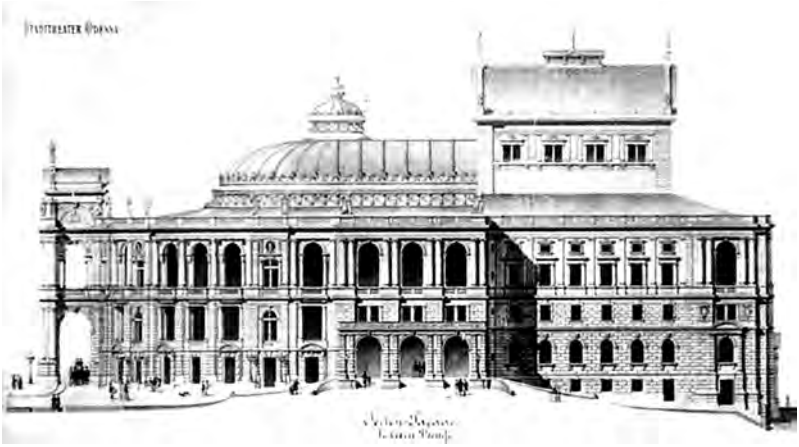

Ескіз бокового фасаду театру

Але триває життя театру, з'являються нові книжки, в них цікаво перехрещені історія та сьогодення. Минулого року з'явилися три різних за жанрами книжки про улюблений Одеський національний академічний театр опери та балету.

Перш за все привертає увагу наукова монографія доктора мистецтвознавства, викладача ОНМА імені А.В. Нежданової Наталії Остроухової «Одеський оперний театр як музично-історичне явище та художньо-інституціональний феномен» (Одеса: Олді+, 2025. – 716 с.). Дослідниця працювала над цією серйозною глибокою темою багато років, використовувала рідкісні матеріали з фондів ОННБ, Одеського обласного архіву, Музею театру. Багатий

за змістом та кількістю матеріал треба було чітко систематизувати, показати формування та розвиток оперного і балетного театру в Одесі. Авторка знову ретельно розглянула історію театру, проаналізувала види й способи керівництва театром у різні часи, при тому вперше довела провідну роль театральної антрепризи. Н.В. Остроухова розібрала багатоскладовий зміст жанрових напрямків, тенденції розвитку національної української тематики та взаємодії з оперним мистецтвом європейських країн, її цікавили питання постановки оперної класики та першопрочитання творів на сцені одеського театру. Багато сторінок у книзі приділено творчим особистостям в оперній культурі Одеси – диригентам, антрепренерам, режисерам-постановникам, хормейстерам, співакам, а також балетмейстерам та солістам балету. Монографія розповідає й про сучасні творчі досягнення Одеського оперного театру, зокрема про міжнародний фестиваль мистецтв «Оксамитовий сезон в Одеській опері», що є найбільшим вітчизняним фестивалем періоду воєнного стану. Сучасна історія

театру фіксує репертуар – вісімдесят вистав. Серед них світові шедеври оперного та балетного мистецтва, твори вітчизняних авторів (у тому числі одеських), багато ексклюзивних концертних програм і цікава корисна освітньо-мистецька програма для дітей. Книга адресована насамперед науковцям, але вона містить багато змістовної винятково цінної інформації для широкого кола шанувальників музичного театру.

Минулого року вийшов п'ятий випуск відомої видавничої серії «Архівна Одіссея», присвячений цього разу історії Одеського національного театру опери та балету, – «Перлина Одеси» (Одеса: Бондаренко М.О., 2025. – 108 с.: 98 іл.). Книжку-альбом підготовлено завдяки творчому ентузіазму авторів-укладачів: Володимира Левчука, голови громадської організації «Спілка митців «Берег Овідія», і Михайла Пархоменка, заслуженого художника України. У збірках серії вдало обрано формат подачі різножанрових матеріалів. Традиційно перший розділ знайомить з учасниками чергових творчих симпозіумів «Мелодії степу і моря» (2024-2025 рр.). Сімнадцять художників з чотирьох міст

України мали можливість не тільки показати своє ставлення до унікальної архітектури одеського театру, а й заглянути за його лаштунки. У випуску є також творчі біографії молодих талановитих майстрів, які протягом років беруть участь у симпозіумах, – Марії Тертичної (Київ), Дмитра Станіславчука та Валентина Співака (Одеса).

Розділ «Наукові статті та архівні матеріали» розкриває тему становлення та розвитку музичного театрального мистецтва в Одесі, в ньому використовуються одеські краєзнавчі видання та рідкісні архівні документи. Доктор історичних наук Віктор Савченко у нарисі

«Одеський театр, перші кроки» вводить читача в атмосферу старого театру початку XIX століття, підкреслює, що вже тоді театр був прикрасою міста, відрізнявся від інших будинків (архітектор Тома де Томон). Театр мав багато завсідників, у яких «пристрасть до опери доходила до фанатизму».

Доктор мистецтвознавства Наталія Остроухова у змістовній статті «Одеський оперний театр як історичний феномен та осередок національної культури» попри серйозну назву матеріалу дає захопливу мозаїку історії творчої діяльності театру від його заснування до цінного фактографічного матеріалу сьогодення. Авторкою зроблено акцент на українському складникові розвитку театрального мистецтва в Одесі. Її також цікавить «оперний театр як колективна творча персона, а також визнання життєтворчості видатних особистостей, від яких завжди залежало функціонування театру і розвиток оперної театральної справи в Одесі». Доповнює статті науковців матеріал «Одеський оперний театр: пам'ятка архітектури крізь призму часу та архівних документів», який підготували провідні фахівці Державного архіву Одеської області Петро Лук'янчук, Людмила Лісунець та Галина Успенська.

Нарис Володимира Левчука «Фотолітописець Одеси» повертає нас до творчості відомого одеського фотохудожника, журналіста Леоніда Сидорського (1942-2022), автора численних

тематичних фотовиставок, електронних фотоальбомів, авторських фільмів. Ретельно працював художник над темою «одеської перлини». Невеличка частка фотографій майстра різних періодів прикрасила книжку-альбом.

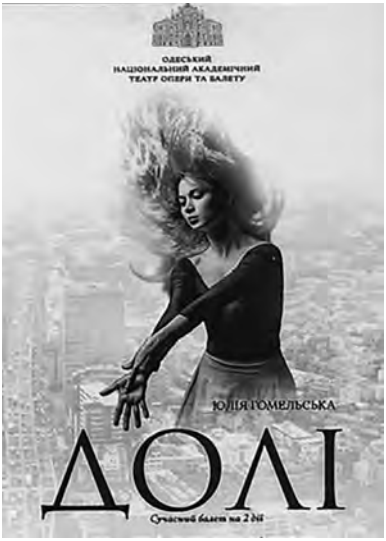

Справжнім подарунком для численних шанувальників театру стала книга «Цитадель: легенди і таємниці Одеської опери» (Львів: «Бона», 2025. – 160 с.: іл.). Надія Бабіч, генеральна директорка та художня керівниця театру, підкреслює, що «книга невипадково отримала назву «Цитадель». Адже одеська опера витримала численні виклики історії: війни, пожежі, землетруси, реконструкції, і досі залишається неповторною перлиною, справжньою цитаделлю… Це – місце сили, де бережуть і розвивають класичну традицію…». Лілія Соловйова, авторка літературного тексту та укладачка, пише, що «ідея створення цієї книги народилася з любові до величної, неповторної будівлі театру, до витонченості її інтер'єрів, до таємниць підземель, що зберігають відлуння багатьох поколінь…».

Це була дійсно чудова ідея – подати матеріал крізь призму історії унікальної будівлі у різних аспектах – власне про архітектуру, акустику, сценічну механіку та інженерні рішення. Треба було вивчити технічну літературу, скажімо, про театральну вентиляцію, пожежну безпеку, електропостачання, сучасне звукове обладнання, а також познайомитися з одеськими газетами

XIX століття, численними спогадами та науковими й краєзнавчими роботами. Можна з задоволенням констатувати, що Л. Соловйовій вдалося все зібране передати легко й захопливо, з чудовим почуттям гумору. Прекрасно ілюстровані сторінки цієї книжки організують для вас неповторну цікаву екскурсію, і ви зрозумієте, що далеко не все знали про свій улюблений театр. Книга навчить вас уважно придивлятися до деталей, допоможе дізнатися про античні впливи під час будування, використання дзеркал, скульптур, про історію окремих інтер'єрів, про величезну роботу під час кожної реставрації тощо. Окремі глави книги розповідають про «пані люстру», завісу, «потойбіччя» (технічне сценічне обладнання, створення вистав), про орган (єдиний серед оперних театрів України). Приємно було дізнатися, що оперний театр Одеси за якістю звучання –

Оксана Дмитрієва. Одеський оперний театр. Полотно, олія. 2025 р.

Дмитро Станіславчук. Оперний театр. 2022 рік

в трійці світових лідерів поруч із міланським театром Ла Скала і лондонським Ковент-Гарденом. Він також неодноразово очолював престижні світові й загальнонаціональні рейтинги, бо дійсно є «не просто театром, а величною цитаделлю мистецтва й технічної досконалості».

Отож, друзі, не будемо змінювати свою чудову звичку: «Та вже темніє вечір синій, пора нам в оперу...».

Инна Руди

И было утро, и был вечер…

…И был Еврейский камерный театр «Гэвел Геволим» («Суета сует»). И дни его полны были волнением и поиском, весельем и раздумьями, и время его было насыщено жаром репетиций и нервом спектаклей, суетой гастролей и праздником фестивалей. И длились блаженные часы его почти восемнадцать лет, начиная от даты столетия Бабеля (1994). И знали Еврейский театр в Одессе, и ходили на спектакли его, и ждали, и ценили, и любили, и аплодировали. И это было хорошо.

Мелодика притчи созвучна еврейскому театру, и так же, как в спектакле «Вечный шах» Авраам Липман говорил: «Я родил сына Исаака», – Валерий Бассэль мог бы сказать: «Я родил Еврейский театр «Гэвел Геволим».

И это было дитя любви, боли и неутоленного таланта. Все сошлось на перекрестке эпох: и возрождение еврейской общины в Одессе, и спектакль «Суета сует», поставленный Бассэлем к столетию Бабеля и давший название театру, и учреждение в здании бывшей синагоги резчиков мяса на Малой Арнаутской, 46А,

Общества еврейской культуры. Это усталое изможденное трудной судьбой здание еще только предстояло насытить культурой и преобразить в пространство театра его тусклый удлиненный, да еще разделенный вдоль себя колоннами зал с крошечными подмостками…

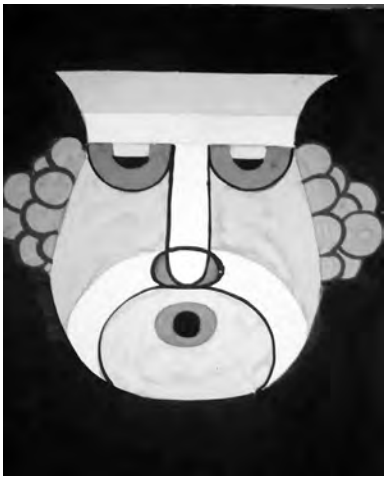

Но застывшее в пыльных витражах время качнулось и пошло, и на зов Бассэля откликнулись сподвижники и театралы – и заклубилось, загустело таинство рождения спектакля… Художник Григорий Палатников отложил свою блистательную графику и взялся колдовать над сложной сценографией; мастер света Лина Диманис изобретала способ обойти лучами все колонны при скудном числе приборов; звукорежиссер Наталия Ревякина насыщала эту своеобразную акустику пронзительной музыкой, а неповторимый хореограф Василий Дьяконов, прищурив глаза, видел эту музыку в пластике. В своем первом спектакле по роману Ицхокаса Мераса «Ничья длится мгновение» сам режиссер единственный раз выступил в качестве исполнителя – в роли Отца, и эта его роль словно наворожила «детям»-актерам кровную привязанность к театру «Гэвел Геволим».

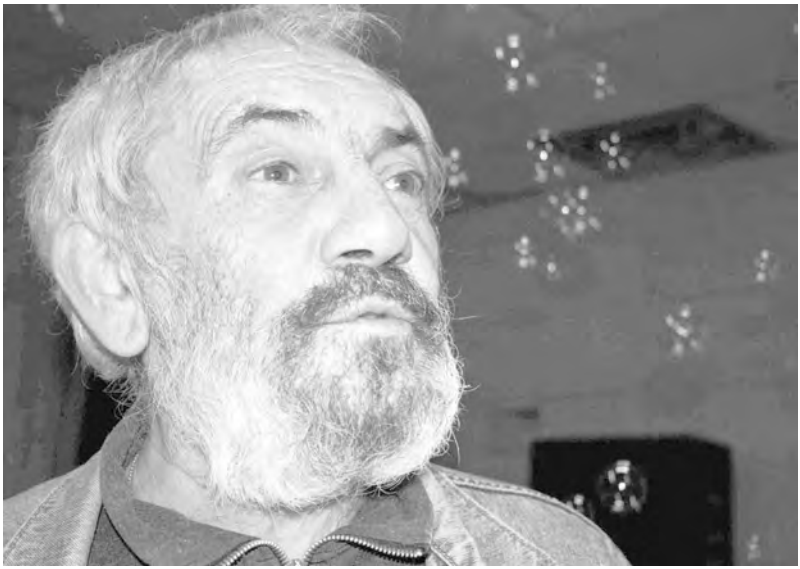

Валерий Бассэль

Незабвенный Женя Бубер, юный Сережа Юрков, преданная Таня Макуцинская, яркая Ира Охотниченко, шустрая Настя Голенко, маститая Аурика Ахметова, загадочный Олег Фендюра, верный Евгений Романов, неизменная Инна Руди, – единожды вкусив пульс бассэлевских репетиций, уже навсегда стали неотделимы от Еврейского театра, как бы ни складывалась их дальнейшая судьба.

«Вечный шах» – первый и, быть может, самый поэтичный спектакль театра. Нет, там не было стихов – там были отголоски «Песни песней» Соломоновых и отзвуки арии Аиды из оперы Верди, там слышался перестук фигур в роковой шахматной партии и тягучее бормотание древней молитвы. Там была жизнь, яркая пронзительная жизнь на острие смерти, жизнь в безысходном обрамлении гетто, в замкнутом круге узников – в том нестерпимом круге ада, который один за другим покидали дети Авраамовы, словно белые птицы.

Городские афиши в те годы пестрели премьерами – сквозь рухнувшие былые запреты хлынула иллюзия вольности, театральная жизнь зашумела и вспенилась, как сбежавшее молоко, и одесское отделение Союза театральных деятелей не преминуло организовать Фестиваль премьер, к участию в котором был приглашен и «Вечный шах» Еврейского театра «Гэвел Геволим». И будто по третьему звонку запульсировало время – засияли театральные подъезды, зашелестела пресса отзывами и рецензиями, засуетилась публика, перебегая из театра в театр, – время собирать таланты и время дарить таланты…

Время представлять и время репетировать… О, репетиции Еврейского театра! Упоительные и подробные, занудные и вдохновенные, неповторимые и непередаваемые, озаренные безудержной фантазией Валерия Бассэля и его бешеной энергией, замешанной на великом терпении… Кто может поведать о них?.. Разве что тот гость из земли обетованной, что посетил как-то репетицию спектакля «Пешком в Израиль». Но он не знал языка и только сказал кому-то

Евгений Бубер и Олег Фендюра

по-английски: «Я ни слова не понимал, но увидел, что он (указывая на Бассэля) великий артист»…

Спектаклю «Пешком в Израиль» досталась счастливая гастрольная судьба – правда, до Израиля он так и не дошел, но Киев, Херсон, Николаев, Геническ, Симферополь, Новая Каховка, Полтава и даже Донцдорф (ФРГ), где любимый многими одесситами художник и режиссер Герхарт Кранер организовал Международный фестиваль любительских театров, имели удовольствие видеть это представление по драматическим миниатюрам Семена Злотникова. Оно было легким на подъем не только благодаря изобретательному лаконичному оформлению художника театра Наталии Рябовой и незатейливому музыкальному сопровождению в виде песен Инны Руди в авторском исполнении, оно было легким по жанру и восприятию: грустные и веселые сценки на тему судеб некоторых наших репатриантов на Святой Земле ярко и органично исполняли Евгений Романов, Олег Фендюра, Сергей Юрков и Евгений Бубер.

Афиши театра – эти яркие оранжевые блики с эмблемой в виде шагаловского скрипача – возвещали обитателям еврейских общин разных городов и о детском спектакле «Ах, был бы я волшебник!..» по сказкам и легендам о царе Соломоне, и о традиционном представлении «Пуримшпиль», решенном в ключе комедии дель арте с великолепными масками работы художника Наталии Рябовой, и о сценах из спектакля «Аллё!.. Тебе кто нужен?» по известной пьесе Аллы Соколовой «Люди, звери и бананы», и о лирической композиции «Час еврейской поэзии»… Малочисленность труппы не стала препятствием к этим постановкам: артисты играли

по нескольку ролей – и разве для актерской души это не удовольствие?.. Как говорили Трубач и Скрипач в сцене из спектакля «Пешком в Израиль»: «Мы музыканты, нам лишь бы играть!..».

Время играть и время преображаться… «Трудные люди», пьеса изумительного израильского драматурга чеховского ранга Йосефа бар-Йосефа, стала несомненным этапом в работе театра «Гэвел Геволим». Здесь не было отдельных сцен, как в других спектаклях, – тонкие, глубокие и противоречивые взаимоотношения четырех персонажей развивались и сталкивались в течение полных двух действий. Это требовало от актеров «долгого дыхания» и иного уровня мастерства. А главным и непредвзятым рецензентом спектакля был живой чижик в клетке над столиком у героини Рахель-Леи: он заливался пением, если сцена шла хорошо, и сердито молчал при малейшей фальши – невольно думалось, что обучал птичку сам Бассэль…

Жаль, что чижики не обитают в апельсиновых садах – таких, как в пьесе того же Йосефа бар-Йосефа «Сад». Всего через несколько лет театр вновь обратился к его удивительной драматургии. Этот спектакль созревал трудно и долго – быть может, дольше, чем зрели плоды в пьянящем саду. Но, по утверждению режиссера, лучшие репетиции случаются у уставших актеров, а лучшие спектакли даются кровью и пóтом. Драматическая элегия о любви, боли и ненасытной жажде творчества расцветала в обрамлении фантастического райского сада (художник Н. Рябова) и филигранно подобранной проникновенной музыки (музыкальное оформление Евгении Ермаковой). Сценическая судьба «Сада» оказалась до обидного недолгой, но на премьерах побывала «вся театральная рать», и даже заехавший в родной город руководитель Пермского театра драмы Борис Мильграм счел необходимым дать подробную высокую оценку спектаклю, режиссуре Бассэля и игре актеров.

Но все возвращается на круги своя, и вот сочный и неразгаданный язык Бабеля снова звучит на сцене театра «Гэвел Геволим» – спектакль «Шабос нахаму», «Суббота утешения»… Слышите?..

Ой, клонится к ночи день шестой,
Ой, все небо затянуло мглой…

Незримые певучие голоса из темноты предваряют забавные похождения знаменитого Гершеле Острополера, еврейского шута, пройдохи и хитреца, добывающего хлеб насущный исключительно немыслимой фантазией. Такая роль – мечта актера, как и все действие на грани фантасмагории. Эта мечта привела Олега Фендюру, Настю Голенко, Инну Руди, Наталию Цымбалюк, Фауста Миндлина, Женю Ермакову и, конечно, Валерия Бассэля на Международный фестиваль еврейских театров во Львове, что увенчалось дипломами «За лучшую режиссуру» (Бассэль) и «За лучшее исполнение роли Лошади» (Руди).

А потом еще был Дрезденский фестиваль, и помогал во всем давний немецкий друг театра Хольгер Кречмайер, и были прекрасные вдумчивые зрители и поразительно великолепный Дрезден… Что же это было? Лихие шуточки неутомимого Гершеле? Или просто суета сует?.. Ну да, «Суета сует»…

И было утро, и был вечер, и был Еврейский камерный театр «Гэвел Геволим»… Время любить и время творить…

Анна Коренєва

Світлини воєнного часу

Відомий одеський майстер Борис Бухман – один із небагатьох сучасних фотографів, для кого фотографія – це справа життя, а не данина моді. Вперше він взяв у руки камеру в сім років. Спочатку був аматором-хлопчиком, після служби в армії освоїв ремісничу фотографію, далі була художня, а тепер воєнна. До речі, йому дуже подобається й весільна фотографія. Це окремий непростий напрямок діяльності фотографа, коли потрібно показати закоха-

них в їхній найщасливіший день. Аби знімок вийшов, треба любити людей, розуміти їх, бути трошки психологом, зазначає майстер. І це, безумовно, стосується всіх напрямків фотосправи.

Зараз Борис працює на Суспільному телеканалі поряд із молодими кореспондентами та попри великий досвід завжди питає у молоді, що потрібно для майбутнього репортажу. Без абсолютного взаєморозуміння в знімальній групі не складається фінальна картина події, вважає фотограф. Якщо раніше він навчався у фотографів, старших за віком, тепер йому не соромно запитати поради у своїх молодших колег. «Ми завжди вчимося один в одного», – каже Борис Бухман. Він намагається розвиватися, не відставати від молодого покоління, рухатися в ногу з часом! Але, працюючи репортером, залишається фотохудожником, віддає перевагу мистецькому складнику знімка.

«Одеса – м'яка. Одеський фотостиль спокійний та розмірений. Немає напруги. Але це було до…» Після 2022 року фотограф відчуває рідне місто інакше. Якщо раніше в Одесі він фотографував веселих містян, жанрові сценки, то тепер око націлене на військових.

Коли виходить знімати місто після прильотів, розривається серце. Він намагається так передати подію, щоб це була не лише інформація, щоб повідомлення було сповнене емоціями та містило символи того, що відбулося. Зі своїх відряджень до лінії фронту Борис привозить десятки тисяч фотографій зруйнованих українських міст і сіл, мешканців без даху над головою, портрети бійців – втомлених, але незламних. Багато з цих робіт увійшли у виставкові проєкти, які фотограф відкривав протягом трьох років саме 24 лютого.

У 2026-му виступив ідейним натхненником виставки українських фотохудожників «Уламки загальної тиші». Задача була – зібрати відчуття війни від звичайних фотографів, які не знімають воєнні дії, прильоти, але їхні світлини передають сурове повсякдення нашого часу.

У складі міжнародної групи фотографів, до якої увійшли Гарік Аванесян (Чехія), Марсель Ребро (Словакія), Олександр Харват (Україна), Борис збирав матеріал на Херсонщині, де на місцях селищ – лише випалена земля. Деякі з фотографій

були представлені в «The Guardian» та «The Times», на показах у Румунії, Молдові, Франції та Італії. Гонорар від публікацій було перераховано до ЗСУ.

«Я не воєнний кореспондент,– стверджує Борис Бухман. – Я фотограф воєнного часу. Я знімаю війну – те, куди мене допускають».

До лютого 2024 Борис Бухман керував фотошколою. Навчав молодих фотографів: «Все повинно відбуватися миттєво. Бачиш – думаєш – готово! Фотографія народжується не тоді, коли ти нажав на кнопку, вона

має народитися, коли ти тільки здіймаєш камеру. Тоді це – чесна фотографія!».

Що ж до майбутнього фотографії, то Борис обурений експансією штучного інтелекту у творчі сфери життя. Але нічого дивного. Це черговий етап розвитку. Пригадує, як довго не міг перейти від плівкової камери до цифрової. Але тепер уже не повернеться до аналогового фото. «ШІ за твоїм запитом про фото сам його вибудовує. І це неправдива фотографія. Подивимось… Фотографія створена для того, щоб ти як фотограф міг її побачити, зробити, відчути!»

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Молодь

324 Ніколас Радішевський
Ми теж із джазу

Ніколас Радішевський

Ми теж із джазу

«Бий сильніше! Це ж тобі не бальні танці», – казав мій тато, намагаючись навчити мене в дитинстві бойовим мистецтвам. Любов до боїв він мені так і не прищепив, спортсменом я не став, а став викладачем. Але у двадцять один рік я знайшов себе у джазових танцях. Хоча, якщо бути чесним, все почалося раніше. Років у п'ятнадцять, з комп'ютерної гри «Mafia», а потім з «Хрещеного батька». Мені сподобалися не лише саундтреки. Старі автомобілі, чоловічі костюми, краватки, капелюхи, портсигари, дівчата в сукнях у горошок – все це поступово стало частиною мого особистого смаку. У квартирі на видному місці з'явилося американське видання Маріо П'юзо, а джаз став невіддільною частиною життя.

Одеса завжди була містом, де активно розвивалася джазова культура та джазова школа. Проте мені було цікаво не тільки слухати музику, а й зрозуміти, як же танцюють під цей джаз. Так я познайомився з lindy hop та swing dance – танцями, за якими стоїть ретро-естетика та складна цікава історія.

Танці рабів та одеські стиляги

Про це написано та сказано багато. Я ж хочу тут лише дати короткий контекст, аби було зрозуміло, про що йдеться, перед тим як перейти до одеського свінг-денсу, який існує сьогодні.

Джерела джазових танців (те, що пізніше назвуть свінг-денсом), знаходимо в афроамериканській культурі США початку XX століття. Їхнє коріння сягає глибоко в ритуальні танці, робо-

чі пісні та блюз, який з'явився у спільноті нащадків рабів на півдні країни. Ці рухи поступово трансформувалися в міський джаз, а до кінця 1920-х у Нью-Йорку сформувався лінді-хоп – танець, який увібрав у себе чарльстон, степ, тексас-томмі та інші вуличні рухи. Центром подій був Гарлем, де існував легендарний «Savoy Ballroom» – місце, куди приходили сотні людей, де народжувалися нові рухи та акробатичні елементи. На відміну від бальних танців свінг завжди залишався соціальним: його танцювали не на сцені, а під час спілкування. Здебільшого у клубах та переповнених залах: робітники, вантажники, швачки, офіціанти та клерки – люди, котрі вдень важко працювали, увечері приходили, щоб на кілька годин відчути легкість, поспілкуватися, повеселитися. В епоху Великої депресії та расової сегрегації танець ставав способом зберегти гідність, сказавши тим самим: «Я жива людина».

Після Другої світової війни, коли епоха біг-бендів в Америці та Європі поступово завершувалася, свінг почав трансформуватися: з нього виросли бугі-вугі та рок-н-рол. Змінювалася музика, з нею плавно змінювалися і рухи.

В Одесі ж, навпаки, свінгова культура зросла у 40-50-х, в епоху існування так званих стиляг. Вже в іншому політичному контексті, але з таким самим бажанням бути трохи вільнішим, ніж дозволено. Портове місто швидше за інших стикалося із західною музикою, і молодь, орієнтована на американську культуру, таємно збиралася танцювати бугі-вугі та ранній рок-н-рол у парках та на квартирниках. Поступово ця субкультура переросла у субкультури, характерні для ранньої радянської доби.

Євген Дрізо та Роза Березовська

Епоха свінгу зупинилася на десятиліття і знову почала відроджуватися в Америці та Європі у 70-80-х. Свінг-денс знову став популярним як окремий напрямок соціальних танців. У десятих роках XXI століття свінг повертається до Одеси. За цим стоять цілком конкретні люди – танцювальна школа «Крила», її викладачі Євген Дрізо та Роза Березовська. Про те, як ця культура живе зараз у місті, яке знову переживає лихоліття, я поговорив з Євгеном Дрізо.

Свінг – це весело

На одній із щотижневих вечірок, які студія проводить у невеликому одеському театрі, ми відійшли за лаштунки, за важку завісу. На сцені було темно, із зали лунала музика. Женя розповів, як усе почалося.

– Я все життя танцюю спортивні бальні танці. Моя мама теж танцює та організовує змагання. Пам'ятаю, після одного турніру ми збирали апаратуру, і хтось увімкнув відео: люди танцювали якісь дивні незрозумілі танці. Мені стало цікаво, що це. Виявилося – свінг-денс. І мене зачепило.

На той момент він вже викладав не лише бальні, а й аргентинське танго та сальсу. Свінг здався йому чимось принципово іншим.

– Тоді я не думав ані про які глибокі сенси. Мене просто привабила новизна. Але згодом я відчув енергетику. Соціальні танці – це спілкування через рух. Аргентинське танго для мене було надто «дорослим» – це обійми, майже духовне єднання. Сальса – про сексуальність, і ритмічно вона здавалася мені простішою. Так, там є куди рости, але свінг-денс набагато більше відповідав моєму уявленню про танці. У ньому є легкість, гра, відчуття радості. Свінг – це весело.

В Одесі в ті роки свінгом взагалі ніхто не переймався. Вчитися було ні в кого. Першу інформацію Женя з групою ентузіастів – переважно його ж студентів-бальників – черпали з відео. Лише з 2008 року почали виїжджати на фестивалі. Своїми вчителями у свінг-денсі Женя називає київських танцюристів Тараса та Ларису Мельників.

– Ми їздили до них до Києва на фестивалі, брали групові та індивідуальні заняття. Поступово довкола занять сформувалася спільнота. Крім уроків, як це заведено в соціальних танцях, учасники почали збиратися на окремі вечірки. Перша вечірка в Одесі, присвячена лише свінг-денсу, відбулася 8 березня 2010 року у барі готелю «Вікторія». Ті, хто прийшов тоді, стали кістяком одеської тусовки джазових танців, яка зароджувалася.

За словами Жені, найбільшого розквіту товариство досягло 2019 року – незадовго до пандемії.

– Тоді пройшов найбільший фестиваль в Одесі: до нас приїхали учасники з сімнадцяти країн. Потім стало важче. Але так само багато людей приходять у свінг не тільки через джаз. Їм важливе живе спілкування, рух, можливість відпочити та перемикнутися. Ковід, а потім війна забрали у людей багато того, що дає свінг-денс.

Я спитав, як вони пережили цей період.

– Танці – моя єдина діяльність. Під час ковіду було складно, але питання, продовжувати чи ні, для мене не існувало. Ми на пару місяців призупинили гуртові зібрання, з Розою записували відеоуроки, потім освоїли Zoom та почали вести заняття онлайн. Коли стало тепліше, швидко повернулися до живих зустрічей. Тоді казали, що на відкритому повітрі безпечніше, і ми почали проводити опен-ейри. Проте парні танці – це завжди дотик. Коли ти в тісному контакті з партнером, активно рухаєшся і дихаєш частіше, ніж звичайно, маска навряд чи серйозно захищає.

Після початку повномасштабного вторгнення ситуація знову різко змінилася.

– Хлопців почало ходити значно менше. Багато наших пішли на фронт. Ми підтримуємо зв'язок із тими нашими танцюристами, які зараз захищають батьківщину, намагаємося за можливості допомагати їм звідси. При цьому війна зненацька підсвітила одну особливість одеської свінг-сцени. У нас фоловери – переважно дівчата – часто танцюють обидві партії. Тобто можуть танцювати й за лідера, й за фоловера. Таке рідко де зустрінеш, але в Одесі воно стало майже нормою. У нинішніх умовах це допомагає спільноті не розсипатися та продовжувати жити, навіть коли не вистачає партнерів.

А взагалі, свінг – це такий танець, який може існувати за будь-яких умов. Якщо немає музики, його можна танцювати під оплески, тому справжні ентузіасти та прихильники й у бомбосховищах, й у катакомбах знайдуть, як потанцювати.

Тепер заняття знову проводяться у залах.

– Прийти до нас може кожен, але не кожному це буде цікаво, – каже Женя. – Людині з вулиці не завжди зрозуміло, що відбувається. Більшість вечірок розраховані на тих, хто знає хоча б основи. Це не вечірка у стилі Гетсбі, де літають конфетті та всі обливаються шампанським. Це події для танцюристів.

Про майбутній рух в Одесі Женя розповідає без ілюзій, але з упертим оптимізмом:

– Мені подобається вираз із «12 стільців» про Нью-Васюки, де шаховий турнір стане міжгалактичним. В ідеалі я хочу, щоб у нас були фестивалі, на які хочуть потрапити не заради грошей чи зручностей, а тому що тут справді класно, і кожен може знайти своє. Наскільки це вийде – не знаю. За останні роки нас стільки разів ламало, що залишається тільки мріяти – хотіти та робити своє. Світанок все одно буде: життя свінг-денсу – це маятник. Жодні нейромережі тут не перешкода. Людині потрібна людина – і свінг дає людям одне одного.

Відповідь на депресію та страх

Якщо подивитися на історію свінгу, в ній легко побачити мотив, що повторюється: він розквітав саме тоді, коли навколо було погано. Велика депресія, сегрегація, післявоєнна втома, кризи –

у всі ці періоди люди йшли танцювати не тому, що було легко, а тому, що інакше було неможливо. Танець ставав способом не втекти від реальності, а витримати її. Сьогодні в Одесі відбувається те саме.

Свінг не розв'язує проблем, не лікує травм і не скасовує війну. Але він дає людині можливість залишитися живою всередині того, що відбувається, відчути рух. У цьому сенсі свінг-денс – не розвага і не ретро-естетика, а форма тихого опору: відповідь на страх, втому та втрату.

Я не застав свінг-сцену до ковіду та війни, можу судити лише з того, що бачу зараз. Людей поменшало не на власний вибір. Але ті, хто залишився, тримаються разом. Для них танці не хобі, а спосіб життя, спосіб продовжувати жити в ненормальних умовах.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Подорож

334 Лариса Ржепишевская
Два года в раю

Лариса Ржепишевская

Два года в раю

Вы любите финскую сауну с сухим жарким воздухом? Это что-то подобное. Только лучше. Почему? Воздух чистый, пахнет озоном. Когда вывешиваешь белье на балконе, запах такой свежести, как у нас у белья, высушенного на морозе.

Идешь по улице, а вокруг великаны кактусы, кокосовые пальмы, невероятной красоты цветы и, конечно, орхидеи. А бабочки какие! Удивительной красоты и размера. Красота такая, что захватывает дух.

Захотели пить? Пожалуйста! На высоченной пальме сидит лаосец и бросает вниз кокосовые орехи другому лаосцу. И тот тут же продает целебное зелье. Делает надрез, дает трубочку – и вы наслаждаетесь напитком.

Это Вьентьян, столица Лаоса. Находится в чаше гор. Климат тропический, но жара переносится легко.

Лаосцы – братья тайцев. У них родственные языки, письменность, культура, религия. Граждане страны имеют репутацию чрезвычайно мирных и дружелюбных людей, терпимых к проявлению чужих обычаев.

Что я поняла как одесситка – что у лаосцев хорошее чувство юмора. Они всегда встречают тебя с улыбкой. Их юмор простоват, да и люди они простые, без закидонов. Я бы даже сказала, что они милейшие люди, живущие в чистоте и гармонии с природой.

И тем не менее тайцы и вьетнамцы считают, что более ленивых людей на свете не существует. Они правы. И мы ленились вместе с лаосцами. Они сидят на веранде и пьют лао-биа (лаос-

ское пиво) – и мы сидим, расслабляемся от души. Они едят рис – и мы не хуже. Они очень вкусно готовят рис.

Лаосцы никуда не спешат, делают все очень медленно, спокойно, не торопясь. А куда спешить? Это очень спокойный и дружелюбный народ.

Они складывают ладошки вместе и чуть-чуть наклоняют голову. «Сабайди!» – приветствуют вас. Это пожелание доброго здоровья. Руки пожимать друг другу не принято. Здесь вообще не принято касаться друг друга. Публичное проявление чувств как для мужчин, так и для женщин в Лаосе недопустимо. Выражение “бо пен ньянг” обозначает «не бери в голову».

Буддизм пронизывает современную культуру и жизнь Лаоса. Я бы сказала (и не только я), что это страна-загадка. Обычные люди в Лаос по путевкам не едут. Едут те, кто жаждет острых ощущений, впечатлений, приключений.

Вы думаете, я там отдыхала? Работала. Конечно, не как папа Карло, но с удовольствием, с восьми утра до двенадцати дня. Потом отдых. Гуляй – не хочу. Суббота и воскресенье выходные. За мной заезжала машина, и я отправлялась на теннисные корты. Я была единственная женщина, которая играла в теннис. Мужчины говорили: «Только, пожалуйста, сильно не бей». У меня был коронный сильный удар справа.

Особое очарование Лаосу придают его завораживающие живописные водопады. Они здесь самые разные: высокие и низкие, широкие и узкие, обычные и каскадные. Такое чудо природы нужно видеть. Приятно было провести выходные на лоне природы, пожарить шашлычок, искупаться. Мы приезжали туда не только искупаться и поплавать в прохладной воде, но и просто хорошо провести время. Какая же там красота! Какая красивая природа! Вода – чистейшее здоровье. Горные водопады являются излюбленной территорией отдыха и для местных жителей.

Короче, жили, как на курорте. Я даже больше скажу: как в раю. И работа была недалеко. Медицинский университет, в котором я работала, был построен еще французами. Идем как-то с лаосским преподавателем по двору университета и встречаем лаосскую преподавательницу. Красивая молодая девушка, стройная как статуэтка. Не удержалась и спрашиваю: «Нравится?». На что лаосский преподаватель скривился и сказал: «Нет».

Рядом с университетом располагался талат-сау (базар). Говорят, что на одесском Привозе все есть. Здесь всего больше и лучше. Стою и выбираю огурцы и помидоры.

– Ну, Лариска, ты как на Привозе, – делают мне замечание.

Что поделать! Привычка.

После работы можно было пробежаться и сделать необходимые покупки. Овощи и фрукты, как и полагается, есть круглый год. Рядом с экзотическими фруктами миски с тараканами, разными жуками, саранчой, кузнечиками и мерзкими жабами. Не лягушками, а именно мерзкими жабами. И они это едят. Лаосцы вообще едят все что двигается, иногда и то, что уже не двигается. Они даже крыс едят. Слышали такое?

Но какой вкусный плод манго! Пальчики оближешь. Как у нас едят арбуз – и щеки все в арбузном соке: то же самое можно ска-

зать о спелом манго. А о дуриане разговор особый. У этого фрукта отвратительный запах и непередаваемый, исключительный вкус. Это король фруктов.

Жилье было довольно комфортным. Большие трехкомнатные квартиры с кондиционером и мебелью из красного дерева. Гостиная, спальня, кабинет, кухня, туалет вместе с биде, душ. Эти пятиэтажные дома были построены американцами для военных летчиков, летавших из Лаоса во Вьетнам.

И горячая вода была круглые сутки. Несмотря на то, что тропики. Маленький бойлер. Размер – как книжка. Что вы хотите? Япония!

Меня пригласили на лаосскую свадьбу. Женились бывшие студенты. Так я познакомилась с лаосской свадебной церемонией. Жених и невеста сидели нарядные, в национальной одежде, как король и королева восточной страны.

Интересно празднуют лаосцы Новый год. Этот традиционный праздник (пи-май) широко отмечают в Лаосе 14 апреля, в самый

пик жары и начала сезона дождей. Все веселятся, радуются, обливают друг друга водой, смывают все грехи, накопленные за год.

Побывала и в лаосской бане. В день для женщин. Очень интересно устроена эта баня. Деревянный дом из двух комнат, соединенных трубой. В одной комнате котел, в котором варятся разные лечебные травы. И по трубе пар поступает в другую комнату, в которой сидят купальщицы. Лечимся.

А массаж мне ногами делал вьетнамец. Всего за два доллара. Тоже интересная процедура. Массажист греет ногу раскаленным кирпичом, потом опускает ее в таз с настоем календулы, потом массажирует вашу спинку.

Наша дружба с преподавателями и сотрудниками из Германии, Кубы, Америки и Англии начиналась с улыбки.

– А у Ларисы на дне рождения был посол Кубы, – докладывал товарищ куда надо.

Меня приглашали в гости лаосцы, немцы, китайцы, индусы, кубинцы… А Рита Шнайдер, моя немецкая подружка, заезжала ко мне на мопеде, я усаживалась сзади – и мы мчались через весь Вьентьян на гульки в какой-нибудь бар. Интересно было то, что Рита не говорила по-английски, а я не знала немецкого. И мы хорошо понимали друг друга, общались. Оказывается, родственные души могут понимать друг друга без слов.

Когда уезжала в отпуск, меня в аэропорт пришел провожать весь мой курс. Меня усыпали орхидеями.

Я любила своих студентов. А они любили меня. Это и есть счастье.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Ах, Одеса

340 **Жанна Жарова**
О городе, что знаю наизусть…

341 **Елена Колтунова**
Французы и одесская пшёнка

347 **Александр Мардань**
Какого цвета море

348 **Анатолий Мазуренко**
Утренние ощущения

352 **Алексей Сухоруков**
Лето для мальчиков

357 **Алекс Сино**
Грандиозный старик

Жанна Жарова

О городе, что знаю наизусть…

Я этот город знаю наизусть –
Его дома, бульвары, мостовые,
Его туманов призрачную грусть…
Но каждый раз любуюсь, как впервые,
Пустынным пляжем в предзакатный час,
Где только чайки носятся шальные.
Как скряга, собираю про запас
И бережно храню в души копилке
Все мелочи, что так важны подчас.
Я их отправлю в плаванье в бутылке
По воле волн рифмованных, и пусть
Ее найдет читатель мой случайный,
Как лишь ему доверенную тайну
О городе, что знаю наизусть.

Елена Колтунова

Французы и одесская пшёнка

В один из последних летних дней 1956 года в нашей квартире раздался резкий, нетерпеливый междугородний телефонный звонок. Междугородние звонки для нашей семьи были не редкость: отцу часто звонили из Москвы, Киева, Ленинграда и других городов, где были киностудии, поэтому никого этот звонок не встревожил.

Но когда отец вышел на кухню, где мы с мамой на двух керогазах готовили обед, мы по его лицу увидели – пришла беда.

– Что? – хором спросили мы с мамой.

– Звонил Герасимов. Сказал, что завтра теплоходом прибывают Садуль с женой, будут в Одессе пару дней. Попросил их принять.

– Они что, будет у нас жить? – всполошилась мама. – Кто это?

– Нет. Жить они будут в гостинице, наверное, в «Красной». Но нужно угостить обедом, показать город, повезти в Аркадию или в Лузановку. Они едут в Москву, но очень хотят посмотреть Одессу. Поэтому сели в Марселе на пароход, побудут дня два в Одессе, а уж потом – поездом.

– Ну так это ничего страшного? Подумаешь, обед! Что мы, в первый раз гостей принимаем?!

– Ты не понимаешь. Жорж Садуль – это величина мирового масштаба, крупнейший историк кино, кинокритик и вообще *француз*! *Иностранец*! Обедом-то ты накормишь, а если ему или мадам в туалет понадобится? Ты за ним помойное ведро понесешь, чтобы слить? А руки помыть – заведешь в кухню, где в это время Берта Соломоновна что-то жарит на вонючем сале? И как

объяснишь Садулю, кто она такая, и вообще, что такое коммуналка? Чтобы потом во Франции он рассказывал, как живет в Одессе известный советский кинодраматург.

– Что же делать? – растерялась мама.

– Надо подумать.

Утром отец встретил Садулей, отвез их в гостиницу и договорился, что через несколько часов заедет за ними вместе с женой и дочерью. Покажет город, а потом мы поедем обедать.

– Я им сказал, что обедать мы будем в ресторане, потому что, как назло, на этот день мы отпустили прислугу.

– Да уж, прислугу… Он говорит по-русски?

– Нет, но мадам Рута немного говорит.

Садуль сразу завоевал мою и мамину симпатию улыбчивостью и живостью, которую мы определили как чисто французскую. На вид ему было немного за пятьдесят. Собственно, так оно и было (Садуль 1904 г. р.). Мадам Рута выглядела лет на десять моложе. Она была веселой, любознательной, так и сыпала вопросами и приходила в восторг, когда слышала французские имена и названия. Она находила, что Одесса «очень-очень французский город».

– Одесса совсем как Марсель – не Париж, о нет, Марсель. Много человек, все на плэчи.

Мы с трудом поняли, что «на плэчи» нужно понимать, как то, что одесситы так же эмоциональны, как марсельцы, и несутся, налетая друг на друга.

Свои восторги и сама Рута выражала очень эмоционально.

Где-то, проезжая, мы спугнули голубей. Они, шумно хлопая крыльями, поднялись в воздух. Мадам Рута, к испугу отца, чуть ли не по пояс высунулась в окно машины, крича:

– Голубцы полетели! Голубцы полетели!

Мы колесили и колесили по Одессе: Одесса – жемчужина зодчества, Одесса – литературная, Одесса – легендарных налетчиков… За окном машины проплывали изысканный центр города, Французский бульвар и колоритная Молдаванка. Отец увлеченно рассказывал, мадам Рута не менее увлеченно переводила мужу…

Когда речь зашла о колорите, присущем только Одессе, судьба позаботилась подкинуть иллюстрацию. Тогда только-только

начали появляться на улицах города скромные свадебные кортежи: две-три украшенные машины с куклой на капоте. Позже они появились и в других городах, и с гораздо большим числом экипажей. Но отец взял грех на душу и сказал, что это старая чисто одесская традиция.

Где-то часа в три дня отец спохватился, что гости, наверное, проголодались, и предложил прервать экскурсию и пойти пообедать. Но гости отказались.

– Нет-нет, – запротестовала Рута, – еще ехать, можно кушать круассан и ехать. Обед пока нет.

– Какой еще круассан? –испугано прошептала мне мама.

Но отец не растерялся:

– Ну раз так, то я сейчас вас угощу чем-то более интересным, чем круассан: чисто одесским блюдом, – сказал он, притормаживая возле дома, у ворот которого сидела толстая тетка, а у ее ног стояла большая выварка для белья. Отец выскочил из машины, бросился к тетке и через пару минут вернулся, с трудом удерживая в руках пять больших горячих золотистых початков кукурузы и газетный фунтик с солью.

– Вот, это любимая одесская *пшёнка*. Ее надо есть так, как едят одесситы. Смотрите и повторяйте.

Отец раздал початки всей нашей компании, посыпал кукурузу крупной солью из фунтика, поворачивая кочан всеми боками, оглаживая ладонью, и впился в него зубами.

Французы последовали его примеру.

Мы с интересом смотрели на их реакцию. Кукуруза была горячая, но Садулей это не смущало. Они сгрызали с початка зерна, причмокивая от удовольствия. Садуль с полным ртом что-то сказал жене.

– Жорж говорит, что это вкуснее любого круассана.

Мы продолжили нашу экскурсию, но к шести часам все же поехали обедать.

Отец повез нас в ресторан гостиницы «Лондонская» на Приморский бульвар. В этой интуристской гостинице персонал знал иностранные языки.

К нам подошла метрдотель – красивая статная дама не первой молодости – и заговорила с нашими гостями по-французски.

Даже мне стало понятно, что языком она владеет свободно, и произношение у нее не хуже, чем у мадам.

Она помогла нашим гостям выбрать блюда и повернулась к нам. Мы тоже сделали свой заказ.

– Мы подадим кроме белого хлеба еще и ржаной черный, – сказала метрдотель, – иностранцы его очень любят.

Она снова обернулась к французам, и мне показалось, что ей хотелось их о чем-то спросить, но она не сразу решилась, а когда, наконец, задала свой вопрос и получила ответ, сказала что-то, что заставило Жоржа Садуля поднять брови и покачать головой.

Отец пристально посмотрел на даму. Она выдержала его взгляд и спокойно произнесла:

– Простите, я позволила себе спросить месье Садуля, с какой целью он едет в Москву, с кем он собирается встречаться. Мне пришлось ему объяснить мое любопытство. Объясняю и вам. Я раньше была тесно связана с кинематографом. Я первая жена Алексея Каплера… – она сделала небольшую паузу, видимо, ожидая вопроса или какой-то реакции, и, не дождавшись, добавила: – Сейчас вас обслужат.

Метрдотель ушла. Мы приступили к обеду.

Вечером мама спросила:

– Гриша, как ты думаешь, это правда, ну, насчет Каплера?

– Не знаю. В любом случае ответ Садуля о цели поездки должен ее разочаровать. Потому что, если это правда, то она, наверное, надеялась, что-то передать Каплеру. Но, уверяю тебя, Садулю будет не до встреч. Герасимов сказал, что он едет в Институт истории искусств Академии наук СССР защищать диссертацию на степень доктора искусствоведения.

Много позже, знакомясь с биографией Алексея Каплера, я поняла, что дама-метрдотель сказала правду. К нам действительно подходила первая жена Каплера Татьяна Васильевна Тарновская. (Тарновские – украинский род известных коллекционеров и меценатов. Мать Т. В. тоже была из очень знатного рода. Тарновская в детстве получила отличное воспитание и образование, знала пять языков и все тонкости этикета. Впрочем, обо всем этом можно прочитать в Википедии.)

Когда мы возвращались домой, еще на лестнице услышали, что телефон в нашей квартире буквально разрывается от звонков. Конечно, это звонил Сергей Аполлинариевич Герасимов. Причем, по его словам, не первый раз, так как его волновало, как прошла встреча, как Садули.

Отец подробно рассказал о прошедшем дне и об обеде в ресторане. И вдруг…

– Гриша, вы с ума сошли! Какая пшенка, какой черный хлеб! – раздалось из телефонной трубки.

– Но и месье, и мадам с удовольствием ели черный хлеб как какое-то лакомство. А пшенка…

– Вы что, не понимаете, это же французы! Они привыкли к деликатной пище. У них нежные желудки! Не дай Бог, заболеют. Может быть даже заворот кишок! Надо же, пшенкой французов накормить!

В голосе Герасимова явно проскальзывали ноты отчаяния и паники.

Отец долго не мог уснуть, тоже разволновался. Задремал лишь под утро. Часов в семь его разбудил телефонный звонок. Отец схватил трубку – и сердце у него оборвалась: он услышал перебивающие друг друга голоса Садулей, но смог разобрать только одно слово.

– *Пишёнка*! *Пишёнка*!

– Что, плохо? Скорую? Доктора!

– Зачем доктора? Скорую надо, plus rapide, пишенку кушать!

В этот день отец повез французов и в Аркадию, и в Лузановку. Лузановка им понравилась больше – там по пляжу ходили колоритные босоногие с подвернутыми до колен штанами и голым торсом продавцы, торгующие одесскими лакомствами: рачками (то есть вареными мелкими креветками) и пшенкой.

К вечеру отец отвез Садулей на вокзал, и они уехали в Москву, где Жорж Садуль благополучно защитил диссертацию и присоединил ко всем своим регалиям еще и степень доктора искусствоведения.

Отцу передавали, что Садуль удивлялся, что такой певец Одессы, как Колтунов, пока не создал фильма о своем любимом городе.

В 1957 году Жорж Садуль прислал отцу большое письмо с описанием баталий между жюри Каннского фестиваля и советской делегацией по поводу награждения отца специальной премией за сценарий фильма «Сорок первый» (советская делегация настаивала на присуждение премии фильму в целом).

Письмо заканчивалось словами:

«Жюри собралось во второй раз и подтвердило, что «*премия присуждается только за сценарий и никакой другой компонент больше*». Так что Вас таким образом *короновали дважды*».

Александр Мардань

Какого цвета море

Ультрамарин, кобальт, индиго – какого цвета море?
Синего – цвета уверенности и покоя.
А может, зеленого?
Цвета малахита, изумруда, травки наконец,
На которой любит поваляться мироздания венец?
А может, оно серого цвета?
Как старая, под обоями наклеенная газета?
Об оттенках которого только безрукие не писали,
И которые с детства слепые лишь не видали.
А может, оно как по паспорту – Черное?
Да по Багрицкому «крученое-верченое» и вечно соленое…
А это, как солнце захочет его освещать,
Дарить благодать или нас наказать,
Своенравное светило настроением удивило…
Подарило нам сегодня цвет слегка темней лазури
Вдалеке от грозной бури, что минула нас во сне…
Просыпаться хотим? – Не!

Анатолий Мазуренко

Утренние ощущения

Непоэзия

* * *

Затяну потуже отцовский башлык,
Занырну у моря в студеную ночь.
Где-то неподалеку жарят шашлык.
Приходится терпеть, хотя и невмочь.

И все же ночь неправдоподобно тиха.
Затихли дискотеки, и они позади.
Море, ворча, раздувает меха,
Словно предупреждая: «Ну, погоди!»

Как заяц матерый, сражаюсь с судьбой.
Исход предсказуем – всесилен рок.
Подольше продлить бы неравный бой,
Хотя, если вдуматься, какой в этом прок?

* * *

Писатель Федор Сологуб
Был суеверен, но не глуп.

Болезням объявивши бой,
Он был ковбой, он был плейбой.

Чума, подагра, ишиас
Ему в ответ сказали: «Пас».

Апоплексический удар
Он называл: «Данайский дар».

Чахотка, тиф и ревматизм
Услышали: «На выход, please!»

Но мелким бесом вился страх:
Как ни крути, дорога – в прах.

Он все болезни выгнал прочь,
Не смог одну лишь превозмочь.

Не инфлюэнца, не нефрит –
Его прикончил *декабрит*.

А мой декабрь уже минул.
За ним – январь, потом – февраль.
Вот только б вновь не обманул
Гуляка-март – известный враль.

* * *

Луч солнца, словно из засады,
Внезапно выпрыгнул из туч.
Неповторимое глиссандо
Сыграл для нас веселый луч.

Еще туман парит над морем,
Еще нерадостен прибой,
Еще сулит стихия горе,
Но все слышней весны гобой.

Пустынен пляж в начале марта.
Но хоть в кармане ни гроша,
Все менее тревожит «завтра»,
И улыбается душа.

* * *

Отфильтровано светило –
тень над морем. Голый пляж.
Набирает солнце силу,
и загар – как камуфляж.

Одиноко и свободно
без мамаш и их детей.
Мысль витает сумасбродна:
срок дожить свой без затей.

Но «затеи» беспощадны –
долго грезить не дают.
Звук сирен, как мат площадный,
разрушает мой уют.

Жизнь идет своим парадом,
все ясней ее тщета.
Остаются мне в награду
небо, море, пустота.

* * *

Пропали ласточки – природа протестует.
Кукушки свой прервали лживый счет.
Молчанье пчел тревожит и волнует,
осталось их всего наперечет.

Молчит петух, наивный проповедник
счастливых утр и столь же ярких дней.
И солнце из-за туч явиться медлит,
считая, видимо, что белый цвет модней.

Примолкли птицы. Только голубь с чайкой
наперекор всему справляют бал.
Но «танец» их, неловкий и случайный,
никак не тянет на приличный балл.

Не унывай, душа, – еще не поздно.
Верь, что беде положен быть предел.
Ведь не напрасно вопреки прогнозам
в наш город белый аист залетел.

Алексей Сухоруков

Лето для мальчиков

Лечь. Животом. На подоконник. На теплый шелушащийся подоконник. Сухая краска отлетит, стукнет о виноград и упадет во двор. Солнце начнет печь затылок. Твоя тень ляжет на стену, уйдет вниз и сломается на карнизе.

Сохнущее белье висит в небе. Между мокрыми простынями медленно плывет табачный дым. На соседнем солнечном балконе курит толстый мужчина.

– Мне интересно, – скажет мужчина, – чего ты не на море?

Балконная дверь за его спиной занавешена марлей. За марлей – сумрак комнаты и звяканье посуды, которую ставят на стол. Толстый мужчина говорит:

– Спечешься же дома… А на море – счастье. Сегодня хорошая вода… Скушаешь фрукту. Возьмешь рачки и квас… Сплаваешь до волнореза, познакомишься с девочки.

Мужчина улыбается, щурясь от дыма и солнца.

– Возьмете мороженое. Потом будете гулять. Потом вино и танцы, и ночью купаться… Это же море. Это девочки.

За марлей умолкает посуда, и женский голос говорит:

– Эдик! Ты старый кобель. Чему ты учишь мальчика, кобель?

– Чего ты кричишь? – говорит мужчина. – Как я могу научить? Я забыл уже все эти штуки. Мне даже неинтересно уже… Фира, помнишь, как ты потеряла купальник? Ночью на пляже. Я нырял тогда, чтобы найти.

– Я тебя стукну, сейчас, – говорит женщина за марлевой занавеской.

Высоко над двором крутится и визжит бельевой ролик. Длинная веревка со стиркой вползает в сверкающее небо. Полуголая полная дама развешивает капающее белье. На дамской груди качается низка прищепок и порванный лифчик.

Из окна мужской голос просит лениво:

– Люся, оденься… Люся, это неудобно… Ты же голая. Оденься…

– Отстань! – говорит дама и наклоняется над двором. – Кому я должна одеться? Здесь что, есть для кого одеться?

Толстый мужчина с солнечного балкона говорит:

– Фира! Ты это слышишь? Это может обидеть меня.

– Я тебя умоляю, – отвечает балконная дверь и звякает ложками. – Люся хочет выпендриваться. Можешь даже смотреть на нее. Если тебе не жарко…

Марлевую занавеску шевелит сквозняк.

– Все… Иди в дом обедать. И мальчика позови. Пусть вылазит с окна и приходит покушать. Люся! Вам все-таки надо одеться. Вы испортите мальчикам вкус. На всю жизнь.

Надо слезть с подоконника. Иначе увидишь, как толстый мужчина с тарелкой, накрытой салфеткой, идет через двор. Он позвонит в твою дверь. Потный, улыбающийся, задохнувшийся от подъема по лестнице. И ты все равно пообедаешь. Но совесть начнет грызть твое сердце. И день омрачится.

В комнатах у Фиры тень и прохлада. В кухне на круглом столе лежит чистая скатерть.

– Сделай мне удовольствие, – говорит Фира. – Доешь мне картошку.

Лысый Эдик кушает, широко расставив локти.

– Не запихивай булка, – говорит Фира. – Возьми курицу. Не мучайся с вилкой. Поломай ей ногу, ты же спортсмен! Бери помидору, – говорит она. – Что значит некуда? Ты здоровый, ты должен быть голоден. Ты гуляешь, к тебе ходят друзья. Что у вас в холодильнике? Коцнутое яйцо и бумага от колбасы. Пей компот.

Фира убирает посуду со стола.

– Твоя мама завтра приедет. Вынеси с дома бутылки от вина. Маме это увидеть не нужно. Дай сюда чашку. В семь часов позовем тебя ужинать.

Фира моет посуду. Эдик ставит тарелки в большой буфет.

– Постарайся прийти голодным, – говорит толстый Эдик. – Доставь удовольствие. Дамы любят, когда ты молодой и голодный. Фира, я правильно помню?

– Положи тарелку, – говорит ему Фира. – Эдик, поставь тарелку. Я хочу тебя стукнуть.

И замахивается мокрым полотенцем.

В твоей комнате на полу лежит солнце. Над старым горячим паркетом носятся и вспыхивают пылинки. Из двора плывет запах котлет и кипящего варенья из абрикосы. И чье-то пианино старательно играет гаммы.

Лечь на диван. Взять книгу с выпадающими страницами. Открыть на закладке из трамвайного билета. И нырнуть.

Свежий ветер кренит твою шхуну. Под форштевнем, режущим воду, вскипает волна. Левый борт, накренившись, ловит брызги в открытые порты.

Где-то во флигеле сквозняк хлопает дверью. В оконном стекле вздрагивает отражение соседской крыши.

Ветер пахнет смолой от дымящих запальников. Шесть заряженных пушек чугунными жерлами смотрят в море. Канониры, пригнувшись к орудиям, шепчут ругательства или молитвы и ждут.

Занавеска чуть надувается и опадает, и прозрачная тень скользит по полу. Пылинки гаснут и вспыхивают снова.

Два тяжелых пистоля заткнуты за пояс. Эфес длинной шпаги блестит исцарапанной сталью. На груди под камзолом письмо с нежным признаньем и надушенный тонкий платок. Ты машешь рукой. Канониры отскакивают от орудий. Грохот. Залп.

Дым уносится с палубы. Задыхаясь от ругани, матросы тянут к портам откатившиеся пушки. В скрипе дерева, стонах и ружейной пальбе рыжий боцман кричит тебе женским визгливым фальцетом:

– Не смотри туда! Там шалава какая-то! Что ей здесь надо?

Книга упала на пол, рассыпались страницы. Солнце залило всю комнату. Свесив смуглую руку, ты лежишь на диване в послеобеденном детском поту.

– Не смотри на нее… Боря, я тебе запрещаю!

Лечь помятым животом на подоконник. На горячий белый подоконник. Толстый Эдик, дымя папиросой, улыбается миру

из старого кресла. В небе, дрожа и качаясь, ползет бельевая веревка. Полная дама с тазом белья кричит, обернувшись:

– Ты опять, туда пялишься! Боря… животное. Отойди от окна!

Красивая женщина из подворотни смотрит на окна. Открытые плечи с белыми полосками от купальника. Тяжелые серьги. Нитка золота, огибая ключицы, ложится на грудь. И прячется в вырез, в узкую тень, в шелк и запах духов.

– Напялила все, что могла, – говорит дама с тазом. – Как последняя… Шо на ней только нету!

Прищепка слетает с балкона. Задев виноградные листья, на каменных плитах двора она щелкает и разлетается на половинки.

Женщина туфелькой трогает осколок прищепки.

– Если вам интересно, – говорит она, – если совсем интересно… То прямо сейчас нет белья.

– Туше, – говорит толстый Эдик из кресла. – Укол. Прямо в самое Люсино сердце. Я думаю, Боря не выживет.

Из кухонного окна, оставив плиту, смотрит Фира.

За ветками старой акации в оконном стекле блестит отраженное небо. Из окна и листвы мужской голос просит:

– Эдик, мне интересно… У Люси припадок по поводу? Мне отсюда не видно.

– Спускайтесь сюда, – говорит толстый Эдик. – Сильно долго рассказывать. Фигурка чудесная… И умеет ей пользоваться.

Из окна бывшей дворницкой смотрит мужчина с газетой.

– Здесь красивые ноги. Сеня, надо спуститься. Оно того стоит.

Солнце ломится в старые окна. Делает яркими стены, ствол акации, мусор и серые плиты двора.

На балкон, занавешенный пляжной подстилкой, выходит мужчина. Загорелая лысина свешивается через перила.

– Хорошие ножки… У меня тоже были такие. Две недели – как обморок… Я стоял на ремонте в Гаване.

Снова хлопает дверь. На втором этаже из окна выдувает длинную штору. За летающей шторой в трусах и халате красивый мужчина.

– Я не знаю, к кому вы идете, – говорит он. – Вы богиня, он вас недостоин. Я тоже. Но… У меня есть вино, сервелат и билеты на оперу.

– Мужчины, вы с ума посходили…

В кухонном окне, вытирая передником руки, стоит старая Фира.

– Мужчины – как малые дети. Увидели новую цацку. И тянете в рот. Дайте женщине жить.

У Фиры на солнце светятся рыжие волосы с седыми корнями.

– Миша, укройтесь халатом. Имейте же совесть. Так нахально лезть на чужое… Вам потом будет стыдно. И вам опять что-нибудь поломают.

Фира уходит со света. На кухне стучит о конфорки кастрюлями и роняет тяжелую крышку. И появляется снова.

– Юра, крикните Сене, чтоб он не спускался. Он забыл, что придется обратно. С его варикозом и сердцем… Эдик, ты будешь наказан.

У Фиры на тесной плите тлеет кухонная тряпка.

– Люся… Не орите на Борю. Он тоже мужчина. Пусть хотя бы посмотрит на сладкое.

Тряпка тухнет под краном.

– Девочка, идите, куда вы хотели. Не бойтесь их. Вы очень красивая, очень. Им приятно смотреть.

– Слезай с подоконника. Сухая краска прилепится к животу. И отпадет в длинном коридоре. В твою дверь позвонит женщина в легком платье, серьгах и духах.

– Как голодный ребенок… – скажет она, войдя, в комнату. – Ты съел мне помаду. Опусти занавеску, на нас смотрят.

– Зачем вам занавеска? – спросит Эдик с балкона. – Не надо… Мне и так плохо видно… Фира, не ставь на плиту. Он опоздает на ужин.

Женщина вынет заколку из длинных волос. Занавеска опустится. Свет погаснет – и солнце останется во дворе. И ты ослепнешь…

Алекс Сино

Грандиозный старик

Полжизни в Одессе

Автор рассказов (это жанр), которые вы сейчас читаете, как и я, потомственный одессит. Что еще нас сближает – душевная привязанность к джазу, раннее чтение (и на всю жизнь) дилогии об Остапе Бендере и его, как нынче пишут, страте и общие друзья. Упомяну лишь незабвенную семью одесских врачей, чей дом притягивал всех, кто того стоил, от Аркадия Райкина и Зиновия Гердта до Тарапуньки… Были в их кругу и мы с Татьяной, и Алекс Сино – тогда его, юношу, товарища великановских сыновей, звали иначе: имя и фамилия на титуле этой книги принадлежат взрослому известному и креативному человеку, уже много лет живущему в США, где он и стал – читаю Википедию – писателем, продюсером, автором текстов к жемчужинам современного джаза в стиле латино.

Два «Грэмми», первые призы на кинофестивалях, победы в литературных конкурсах, в том числе и за «Грандиозного старика». Итак, мы – рядом или поблизости – давно, но он родился намного позже меня, в 1957 году. Я как раз закончил школу. Тем не менее он, пацан с Южной, а потом и студент, как выяснилось, был завсегдатаем джазовых фестивалей и концертов, о которых я писал в прессе, да и организовывал… Я же в 80-е годы слышал о нем от журналиста Владика Кигеля.

Эту книгу Алекс подарил мне в цифровой записи (скоро придет и печатный вариант), и я совсем недавно сумел открыть сложный файл. Случилось это в дни, когда 99-я книга альманаха был сверстана, и мы искали определенное количество текста, чтобы (тонкости верстки) поставить его именно там, где нужно для сохранности макета. И место это было в разделе «Ах, Одесса», и мы поместили в него первый рассказ про Грандиозного старика (ему там и место).

Что до персонажа, давшего имя сборнику, у Ильфа и Петрова Бендер называет Кису Воробьянинова могучим стариком, Википедия полагает, что это –зиц-председатель Фунт, а ИИ называет Йодо из «Звездных войн»…

Я втайне надеюсь, что Алекс думал обо мне, но скорее всего, всерьез истинному смыслу этого с словосочетания соответствует Евгений Михайлович Голубовский – именно его автор благодарит за все хорошее в предисловии к книге.

И я с ним согласен.

Феликс Кохрихт

Сегодня мы начинаем публикацию фрагментов из книги « Грандиозный старик»

Арифметика – наука упрямая, но бездушная. Половину своего жизненного пути я провел в Одессе, и уже половину без нее. Но в какой же период жизни Одессы было больше? В детстве, во дворе на улице Южной? В юности, на Приморском бульваре? А может быть, на побережье Италии, на пляже Майями или в круглом доме у Центрального парка на Манхэттене?

Как тут не запутаться, если в Одессе живут выходцы из Италии и Греции, а в Америке, наоборот, из Одессы? Наверное, поэтому я люблю жить у моря, и неважно, что иногда это не море, а океан. Главное, чтобы по утрам запах зеленой тины и мидий проникал сквозь приоткрытое окно.

Алекс Сино

Грандиозный старик

Хотя одесская осень вкупе с мнительностью часто искажают реальность, я сразу узнал его прыгающую птичью походку. Цыкнув на свою таксу, я устремился за сгорбленной фигурой профессора Борового, которая почти скрылась за углом холодильного института.

Когда он представлялся нам перед своей первой лекцией, огромный, рыжий, с уродливым шрамом на правой щеке, я ослышался и потом назвал его Самуилом Яковлевичем. Высокомерно прищурившись, он сказал:

– Молодой человек, меня зовут Саул. Это, к вашему сведению, библейское имя. Царь Саул, объединитель Израиля и создатель первой регулярной армии еврейского государства.

Высокомерие в его взгляде мешалось с иронией.

– Первая книга Царств. Как вы могли забыть?

Ошарашенный, я смотрел, как профессор собирает тетради в свой потрепанный портфельчик. Саулу Яковлевичу Боровому было тогда крепко за семьдесят, и Первую книгу Царств он, скорее всего, проходил в своем дореволюционном детстве. У нас, восемнадцатилетних безбожников, была своя школа – КВН и «Битлз».

Профессор Боровой веселил нас без остановки. Даже название его предмета – «Экономическая история» – казалось несерьезным. Он читал лекции, гордо откинув голову и закрыв правый глаз. Он был похож на памятник, который шаловливый

скульптор изваял с расстегнутой ширинкой. Написав что-то на доске, он клал мел в карман просторного, как балахон, пиджака и потом под наш тихий хохот долго искал его. Он мог запросто процитировать иностранного коллегу на прекрасном французском, при этом его русский был типичным одесским говором со словами «пьять», «рубель» и «пяные». Он часто пользовался украинским словом «смитьё» – мусор, которое произносил с особым чувством и ударением на «т» – «смиттё».

Когда город накрыла отъездная волна середины семидесятых, и нашу группу один за другим покинули двое очень талантливых ребят – Миша Цукерман, сейчас он профессор в Беркли, и Шурик Гуревич, руководящий теперь большой страховой компанией во Флориде, – Боровой тяжело вздохнул:

– Ну и с кем мы здесь останемся? Со смиттём?

Заметив мое удивление, он поторопился загладить бестактность:

– Последняя надежда на вас, молодой человек.

Наши товарищи не просто оставляли нас: они перебирались в сказочный мир, где битлов можно было увидеть живьем, легко купить их пластинки.

Звездой нашей неофициальной институтской эстрады оставался профессор Боровой. Он мог выбросить в окно зачетку студента, который не подготовился к экзамену. Во время лекции его речь могла вдруг стать глуховатой и неразборчивой, как если бы он погружался в воду, но потом он всхрапывал, вскидывал голову, приглаживал рыжие вихры и как ни в чем не бывало просил напомнить, на каком именно месте он остановился.

– Беня говорит мало, но смачно, – давали мы задание противникам по КВН с институтской сцены. – Кто говорит смачно и много?

После минутного совещания противник давал ответ:

– Смачно и много говорит профессор Боровой, если не успевает заснуть! – взрыв восторженного хохота сотрясал зал. Смеялись все, включая педагогов. Смеялся, утирая слезы, и наш герой.

Судя по почте, которая шла к нему из Франции, Англии, США, Израиля, в научном мире его ценили. Я слышал, как один аспирант отозвался о нем: «Грандиозный старик!». Признание ему принесла диссертация, название которой в мои студенческие

годы произносить было неловко: «Роль евреев в экономике Запорожской Сечи».

Он начал собирать материал для этой работы будучи студентом, а завершил ее в Уфе, куда его увезла девушка со старомодным именем Даша. Они учились вместе в университете, но она вышла замуж за молодого чекиста, который казался ей героем новой эпохи. Осознав, какую роль он играл в создании первых колхозов, – это произошло после гибели ее семьи, она была родом из Овидиополя – Даша ушла от него, как говорится, в чем была. Саул столкнулся с ней в читальном зале библиотеки Горького на Пастера, где она спасалась от февральского холода. Он привел ее домой, и она осталась у него. Поскольку муж-чекист был человеком настойчивым, и она знала, что он ее не оставит, молодые бежали к ее дальним родственникам в Уфу, не предполагая даже, что это спасет их от голода, последовавшего террора и охоты на космополитов. Оба устроились педагогами в местный техникум. В сорок втором Саул ушел на фронт, в сорок пятом вернулся с орденом Красной Звезды и медалью «За победу над Германией». Они бы так и жили в Уфе, но во второй половине пятидесятых одесские друзья нашли ему работу и вернули в родной город.

– Зачем мне Уфа, когда у нас в Одессе я – единственный доктор наук, живущий в коммунальной квартире? – мрачно шутил Саул.

Дверь в дом Борового мне открыла моя такса Рудик.

Лет в девятнадцать я понял, что на улице он функционирует так же эффективно, как модные тогда джинсы «Супер райфл» или «Ориент» с вечным календарем. Девушки реагировали на Рудика, но как только оказывались в непосредственной близости, я переводил их внимание на себя. Именно по этой причине Рудик выходил из дому значительно чаще, чем того требовали его гигиенические нужды.

Профессор отреагировал именно на него.

Я догнал Саула у красивого двухэтажного дома на улице Щепкина.

– Здравствуйте, Саул Яковлевич!

– А, это вы, безграмотный юноша. Выучили мое имя все-таки. Заходите. И собачку свою обязательно пригласите.

– Даша, посмотри, кого я привел!

В конце коммунального коридора, стены которого были увешаны тазами, сумками, раскладушками и велосипедами, появился темный силуэт женщины. Я решил, что Даша – домохозяйка в профессорском доме, но подошедшая ко мне женщина протянула руку и представилась с достоинством: «Дарья Николаевна». Очки, коротко остриженные седые волосы, белая блуза, серая юбка. Она могла быть учительницей в школе. Даже завучем. Она наклонилась к Рудику и, подхватив на руки, так нежно прижала к себе, как прижимают только родное существо. Через пять минут я знал, что у Боровых тоже была такса.

– Это было, когда я работал в научной библиотеке. Помню, как-то раз туда ввалился Буденный с адъютантами. Он проскакивал через Одессу. У него что-то там лопнуло, и упряжку срочно чинили. Буденного же отвели к нам погреться. Ему понравилась собачка. Когда он уходил, то подмигнул мне и почему-то сказал по-немецки «ауфидерзейн». А я автоматически промямлил «данке». Поверите – долго потом спать не мог. Все мерещился его хитрый прищур. Думал, что арестуют. У меня таких страхов в жизни было много.

После чего я услышал их рассказ о побеге из Одессы и возвращении в нее. До сих пор не знаю, что профессору нравилось больше: устроившись в кресле, поглаживать лежащего на его коленях Рудика или разговаривать со мной.

В моих глазах его квартира была классическим местом жительства настоящего старорежимного профессора, с одной оговоркой – кабинет, спальня и гостиная помещались в одной комнате.

– Сколько книг! – я с восхищением кивнул на высокие старинные из красного дерева полки до потолка.

– Представьте, остались от родителей. Спасибо соседям, сберегли. Этим полкам сам старик Маршак завидовал!

Я читал на потертых корешках имена авторов: Семен Рабинович, А.М. Федоров, Семен Юшкевич, Влас Дорошевич.

– Даже не слышал о таких, – сказал я.

– Ну, молодой человек, вы, наверное, думаете, что одесская литература началась с Бабеля, а до него здесь и трава не росла?

– Я никогда не думал об этом, – признался я.

– А он думал. Читал и думал. И «Танах», и «Милого друга», и «Леона Дрея».

– Что это – «Леон Дрей»?

Профессор смерил меня взглядом одного своего глаза и сказал:

– Я же вам говорю: это что – образование? Это – смиттё! «Леон Дрей» – русский бестселлер начала XX века. А его автор – наш одессит Семен Юшкевич, самый высокооплачиваемый автор того времени. И Юшкевич, и Бабель были страшными франкоманами. Юшкевич учился в Сорбонне: французский знал, как родной. И Бабель, кстати, свои первые рассказы писал по-французски.

– Откуда вы знаете?

– Откуда? Представьте, от него самого! Он сидел напротив меня, как вы сейчас, и мы с ним говорили о жизни на чистом французском языке.

– Вы были знакомы с Бабелем?!

– Через первого мужа Даши. Представьте, они служили с ним в одном ведомстве.

От него Бабель узнал о товарище жены, который пишет историю евреев.

– Он пришел ко мне на следующий день. Бабель очень любил приезжать в Одессу. Он ходил по городу, к знакомым, в суды, женские консультации и нащупывал, вынюхивал материал для своих литых плотных рассказов, где все слова знали свой особый порядок. Как он мог не заинтересоваться, когда ему сказали, что я изучаю еврейскую историю и роль евреев в Запорожской Сечи! …Но эмоционально я оказался ему мало интересен. Молодой, пугливый нудник. Он спросил, почему бы мне не написать о роли евреев, например, в Гражданской войне. Я ответил: а зачем историку интересоваться тем, что происходит сейчас? Какой исторический интерес это может иметь? Что это может изменить?

Зачем это нужно в современном обществе?

– Хм… наверное, так сейчас удобнее. Зачем это нужно в современном обществе? – медленно повторил мои слова Бабель. – Осторожность и беспринципность ради собственного спасения? Хотя кто знает? Огорчить они могут всякого, – задумчиво сказал Бабель.

– Мы поговорили еще чуток о еврейском театре и поэзии и разошлись.

– А как был его французский?

– Если я вам скажу, что чуть-чуть лучше моего русского, то это не будет сильным преувеличением.

– Что вы имеете в виду?

– Видите ли, молодой человек, было время, когда в каждом приличном доме ребенка воспитывал настоящий француз. А если жена не возражала, то и француженка. Так было в доме моих родителей и так было в доме Бабелей. Поэтому приличные дети говорили по-французски без акцента. Что до русского, то родители считали, что родной язык войдет в ребенка сам. Но скажите мне, что могло войти в ребенка в Одессе? Вот так мы и говорим. Но Бабелю это нравилось. Как он говорил: «Колорит – это то, что нас отличает, и это надо беречь».

Дарья Николаевна принесла с кухни поднос с чайником и чашками. Комната наполнилась ароматом свежего печенья. Мы сели к столу; она приняла Рудика как эстафету и, устроившись с ним в кресле мужа, слушала нас.

Профессор, прикрывая правый глаз и громко втягивая чай, спросил:

– Так вы – любитель Бабеля?

– Конечно! – с энтузиазмом ответил я.

– И что вам у него нравится?

– «Король», – ответил я без запинки. – «Как это делалось в Одессе».

– Вам нравится этот кукольный театр? Вам нравятся эти бандиты? В жизни от таких хочется держаться подальше. Это что, люди? Это же смиттё! Прочтите лучше «Историю моей голубятни». Это рассказ.

Сделав еще глоток чаю, он вдруг по-совиному открыл правый глаз и, глядя куда-то в пустоту перед собой, заговорил с неожиданной горечью в голосе: «Я лежал на земле, и внутренности раздавленной птицы стекали с моего виска. Они текли вдоль щек, извиваясь, брызгая и ослепляя меня. Голубиная нежная кишка ползла по моему лбу, и я закрывал последний не залепленный глаз, чтобы не видеть мира, расстилавшегося передо мной. Мир этот был мал и ужасен».

С опозданием я понял, что это была цитата.

– Писать надо так, чтобы оно оставалось с читателем на всю жизнь, – он подвинул к себе печенье. – С другой стороны, читательский опыт помогает запоминанию.

Сказав это, он провел концом мизинца по шраму на щеке.

Я обнял старика. Он посмотрел на моего пса. Улыбнулся и сказал:

– Ауфидерзейн.

Домой я чуть ли не бежал, Рудик едва поспевал за мной. Первым делом я открыл томик Бабеля – вы, наверное, помните это первое послевоенное «кемеровское» издание – и залпом прочел «Историю моей голубятни». Потом стал перечитывать одесские рассказы. После рассказа о погроме, увиденном глазами ребенка, они казались мне совершенно искусственными, кукольными. «Папаша, выпивайте и закусывайте, и пусть вас не беспокоят эти глупости!», «Если у меня не будет денег, у вас не будет ваших коров!» – КВН и только.

Потом я взялся за «Фроима Грача». Я помнил, что это была история о том, как убили короля одесских биндюжников, но начисто забыл детали. Теперь я с удивлением обнаружил, что фамилия следователя была такой же, как у моего профессора! И как я не обратил внимание, что портрет Фроима Грача был словно списан с него?!

И комендант ввел в кабинет старика в парусиновом балахоне, громадного, как здание, рыжего, с прикрытым глазом и изуродованной щекой.

«Хозяин, – сказал вошедший, – кого ты бьешь? Ты бьешь орлов. С кем ты останешься, хозяин, со смиттём?..»

«Председателем Чека в то время был Владислав Симен, приехавший из Москвы. Узнав о приходе Фроима, он вызвал следователя Борового…

– Это грандиозный парень, – сказал Боровой, – тут вся Одесса пройдет перед вами…»

А председатель, недолго думая, взял да и расстрелял «грандиозного парня». Он подошел к Боровому:

«– Ответь мне как чекист… Ответь мне как революционер – зачем нужен этот человек в будущем обществе?

– Не знаю, – Боровой не двигался и смотрел прямо перед собой, – наверное, не нужен…»

Книга упала на пол. Я был потрясен. Когда я набирал номер телефона профессора, палец мой едва попадал в отверстия на диске.

– Саул Яковлевич, так и Боровой, и Фроим Грач, и тот мальчик из «Голубятни» – это вы?!

– Ну не все так просто, молодой человек, – в его голосе явно звучало самодовольство. – То, что Бабель дал следователю мою фамилию, говорит знаете о чем?

– О чем?!

Рассуждая об амбивалентности криминальной субкультуры, он сослался на первоисточник. «Фроим Грач» – это притча о предательстве, осторожном следователе, о «нужных и ненужных» героях прошлого и настоящего, об истории и о самом Бабеле… Когда Бабель напечатал рассказ, мне было тридцать лет. Всего тридцать. Бабель был еще жив. Ему оставалось жить семь лет. Целых семь лет. Они так решили. «Они умеют огорчить».

– Согласитесь, он поступил как воспитанный человек. И потом, вы же знаете, писатели любят заимствовать. Помните, когда Гоголь украл у Пушкина сюжет «Ревизора», тот сказал: «С этим малороссом надо быть осторожнее: он же меня постоянно обирает!».

– Постойте, Саул Яковлевич, откуда вы… – в голове моей все перепуталось, я судорожно пытался сопоставить возраст профессора с датой смерти Пушкина, о которой помнил только по песне Высоцкого – «с меня при цифре тридцать семь в момент слетает хмель». Я складывал, вычитал – ничего не сходилось.

– Саул Яковлевич, я не понимаю… Вы что… – я боялся сморозить глупость, но Саул Яковлевич уже понял причину моего замешательства.

Телефонная трубка закашлялась, потом разразилась хохотом. Такого хохота я не слышал от своего профессора никогда. Он хохотал с надрывом, хохотал и кашлял.

– Нет! Ой! Кха! Нет! Ох! Кха! Молодой человек, нет, я не такой старый! А о Гоголе – это же известный факт. Просто вы должны больше читать, а не забивать голову своим кавээновским смиттём!

Вы мне не поверите, но!

С детства, как и многие одесские мальчишки, я мечтал о нарядной морской форме и фуражке с «крабом». Но благодаря моему дяде Люсику, эгоистически отбывшему на историческую родину в 1975 году, в учебные заведения, готовившие кадры для Черноморского пароходства, дорога мне была закрыта. Считалось, что у меня «слабая связь с родным берегом».

Это привело меня в институт народного хозяйства, из которого я вышел через четыре года с дипломом экономиста. Работу мне помогла найти моя тетя Валя.

– Марик, – посоветовала она, – иди к нам в «Гипрошпрот». Там много наших.

И я пошел. Главное, чему я научился там, это фразе «вы мне, конечно, не поверите, но…», с которой не могу расстаться по сей день.

В «Гипрошпроте» я оказался в отделе Иосифа Абрамовича Гриншпуна, известного среди сотрудников института как Зеленчук, или просто «босс». Это был картавящий на французский лад франт, который любил оперу и менял костюмы с галстуками безо всякого повода. Ему было за шестьдесят. В то время я редко встречал людей, которые жили так долго.

– Маааррррк Семенович, – пропел Гриншпун при нашей первой встрече. – В моем отделе р-р-работают только толковые и очень толковые сотр-р-рудники. Других мы увольняем. Поэтому стар-р-райтесь. Вам будет помогать товар-р-рищ Рудяк.

День начался с политинформации, в ходе которой Гришпун заклеймил позором корейцев, вероломно вторгшихся на нашу территорию для сбора разведданных. За это им попало, так что пусть другие хорошо подумают, прежде чем идти на очередную провокацию. Когда он закончил, один из слушателей заметил:

– Босс, корейцы – наши люди. Я сидел на заседании Третьего Коминтерна в одесском оперном театре рядом с корейской делегацией. Вы, конечно, можете мне не верить, но они говорили на чистом идише.

Произнес эту фразу пожилой толстяк в заношенном костюме и галстуке не длиннее пионерского.

После политинформации он подсел ко мне.

– Марк Семенович? Здравствуйте. Я Яков-Джон Михайлович Рудяк.

– Якобсон Михайлович? – мне показалось, что я ослышался.

– Не Якобсон, а Яков-Джон, – поправил он меня. – Вы, конечно, можете мне не верить, но во время войны я был лейтенантом американской армии. Они меня так называли.

– Вы – американец?!

– Нет, я – одессит. Но на войне я попал в плен, а оттуда к американцам. Они меня, конечно, накормили, одели, обняли, назвали Джоном и взяли с собой воевать.

– И после войны вы не переехали в Америку?! – поразился я.

– Зачем мне Америка? – он пожал плечами. – Я поехал домой в Одессу, но на перевалочном пункте меня допросил паразит типа нашего (он кивнул в сторону Гриншпуна), и мне пришлось сделать остановку на восемь лет в Сибири.

– Было время вспомнить старых друзей, – посочувствовал я.

– Да, хорошие были люди. Эти американцы, они же как дети. Чистые эвербутл. Вы, конечно, можете мне не верить, но когда встретились Западный и Восточный фронты, то банкет, естественно, поручили организовать мне. Все были счастливы. Конев и Эйзенхауэр танцевали фрейлехс. Я держал их фуражки.

В обед я столкнулся в буфете с Гриншпуном.

– Этот Рудяк – интересный кадр, – сказал я не без сарказма. – Сидел с корейцами на заседании Коминтерна, воевал с американцами… Держал фуражки Конева и Эйзенхауэра… Это что, у него такие шутки?

– Ах, какие шутки у Рудяка? – ответил Гриншпун. – Если у него и было чувство юмор-р-ра, то он его давно отмор-р-розил.

– А его что, действительно зовут Яковом-Джоном?

В ответ Гриншпун только пожал плечами, всем свои видом показав, что его это не касается.

– Не знаю, я им фуражки не держал.

Очень скоро первые впечатления о моем начальнике Гриншпуне и моем же подчиненном Рудяке сменились на более реалистичные. Гриншпун был подвержен резким переменам настроения, как женщина, вступившая в не самый лучший возраст своей

жизни. Он капризничал, менял мнение. Это изматывало и порой превращало общение с ним в пытку. Рудяк же, наоборот, был дисциплинирован, деловит и склонен к тому, чтобы защищать меня от произвола начальства. Однажды он уехал в командировку, где согласовывал вопрос энергопитания будущего шпротного завода. Вернулся он с двумя письмами за подписями заместителей начальника одного и того же ведомства. Один заместитель одобрял проект, второй отказывал.

– Яков Михайлович, а что мы с этими письмами будем делать? – не понял я. – Это же скандал!

– Марк, – успокоил меня Рудяк, – вы, конечно, можете мне не верить, но так лучше! Мы дадим Гриншпуну то письмо, которое будет соответствовать его настроению.

Маневры Рудяка не всегда приносили желаемый результат, и тогда он набрасывался на Гриншпуна, забыв, кто из них начальник, а кто подчиненный. Налившись кровью, он становился перед столом босса и, брызгая слюной, выпускал долго копившийся пар. Гриншпун, по крайней мере осознавая долю своей вины, пытался успокоить критика с помощью наигранной иронии:

– Товааар-р-рищ Р-р-рудяк, а не пр-р-ринести ли вам валер-р-рьяночки?

– Не надо меня успокаивать! – продолжал кричать Рудяк. – Я видел Гитлера, как вас. Мне даже при Гитлере валерьянку не предлагали!

Вернувшись за свой стол, он еще какое-то время продолжал вполголоса перепалку с боссом: «Покойник Адольф был, конечно, еще тот подлец, еще тот наглец, но так издеваться над людьми – это уже слишком!».

Вы, конечно, можете мне не верить, но среди проклятий в адрес Гриншпуна я слышал и «эссхол» и «год-дэмит», еще даже не зная значения этих слов.

Вероятно, уверенность в себе породила в Рудяке еще один талант: в командировках мы всегда останавливались в лучших гостиницах. Администраторы поддавались на слова: «Я лейтенант американской армии и полковой комиссар Красной Армии Рудяк. Принесете мне в номер свежие газеты и разбудите ровно в семь утра. В девять у меня встреча с первым секретарем».

На этой фразе нам вручали ключи от номера. Если Рудяк был в ударе, нас могли угостить ужином. И нас ни разу не спрашивали, с каким именно секретарем собирался встретиться важный постоялец.

Подготовка к очередному празднику Победы, охватившая всю страну, коснулась и моего подчиненного.

– Марк, – важно доложил мне Рудяк, – меня пригласили в Москву на встречу ветеранов Второй мировой войны.

– С нашей стороны или с американской? – поинтересовался я.

– К чему этот сарказм? – пристыдил он меня. – Вы же не Гриншпун!

– Так поезжайте, со своими повидаетесь.

Рудяк серьезно посмотрел на меня.

– Вы думаете? Я бы поехал, но они должны дать мне хорошие командировочные и купить билеты на праздничный концерт. Как-никак, я ветеран двух армий.

Он сказал это тем же безапелляционным тоном, каким говорил с администраторами гостиниц.

Через две недели Рудяк заговорщицки сообщил мне:

– Все в порядке. Сам президент подписал письмо!

– Какой президент? – не понял я.

– Марк, вы же толковый человек, что тут не понимать? В настоящий момент я знаю только одного президента – Рейгана.

– Он будет в Москве?!

– Тихо! Пока об этом известно только узкому кругу.

Из Москвы Рудяк вернулся в красивой шляпе и роскошном светлом плаще.

– На валюту взял, – вальяжно доложил он.

Заслышав про валюту, Гриншпун снял очки и внимательно посмотрел на Рудяка, словно хотел выяснить, не пора ли вернуть того в Сибирь. Но теперь явным препятствием этому намерению были орден Великой Отечественной войны на лацкане нового костюма сотрудника и не менее яркая медаль на колодке в виде американского флага.

– Наши наградили, – довольно сказал Рудяк, покосившись сразу на два ордена.

В отделе повисла неловкая тишина.

– Удостоверения прилагаются, – добавил Рудяк и протянул мне новенькую корочку с золотым американским гербом.

В документе значилось, что Яков-Джон Рудяк возведен в чин капитана запаса американской армии.

– Поздравляю, – пожал я ему руку.

– Вы не видели, как меня поздравлял Рейган, – ответил Рудяк. – Специально для нашей встречи он выучил еще один русский анекдот, довольно-таки пошлый. Я ему ответил одесским. Он смеялся как ребенок! Представляете, он еще не забыл идиш! Вы, конечно, можете мне не верить, но он же наполовину аид, а какой аид не любит Одессу?! Спросил, между прочим, где я работаю. Я сказал, что у Гриншпуна в «Гипрошпроте». Он сказал, что такого не знает, но как вежливый человек просил передать привет всему коллективу!

Рудяк повернулся к аудитории, чтобы проверить реакцию: его слушали с широко раскрытыми ртами. На лучшее он и рассчитывать не мог!

– А в гости он вас не приглашал? – спросил я.

– Приглашал, конечно. Я обещал подумать. Слушайте, здесь столько дел. Скоро вторую очередь завода надо запускать. Люди хотят шпроты.

Насколько я знаю, Яков-Джон Рудяк так никогда и не выбрался в Америку, но успел проводить туда меня. На вокзале, оглянувшись по сторонам, он тихо предложил мне взять в дорогу двадцать долларов, которые у него оставались.

В Америке я вспомнил о нем быстрее, чем мог предполагать. В офисе иммиграции и натурализации мои документы заполнял пожилой клерк. На стене его заваленного папками кабинета висело несколько военных фотографий. На одной он был снят с советскими солдатами, видимо, в апреле-мае сорок пятого. Я подошел поближе, чтобы рассмотреть ее. Одно из лиц в лихо заломленной пилотке не узнать было невозможно. Это был молодой Рудяк. Оценив выражение моего лица, клерк спросил:

– Know this guy?

Я закивал.

– Yes! I know him. Rudyak! I worked with him for five years!

– It's a small world! – улыбнулся клерк и добавил: – You wouldn't believe it!

Americano, mericano

Помните знаменитую песню в исполнении Софии Лорен?

You wanna be Americano,
'mericano, 'mericano:
You were born in Italy.
You try livin' alla moda,
But if you drink whisky-soda
All you do is sing off key.

«Ты рожден в Италии, но мечтаешь быть американцем», – пелось в ней.

Моя жизнь – та же песня с точностью до наоборот. Я – американец, с детства мечтавший стать итальянцем.

Родители назвали меня Альбертом. В честь Альберто Сорди. Думаю, это и объясняет мою страсть ко всему итальянскому. Мне уже под полтинник. Больше сорока из них я прожил в Америке. Мои родители переехали из Одессы в Бруклин в 1974 году. Совершили они этот героический поступок исключительно ради детей, то есть ради меня. Других детей у них не было. В свои неполные пять лет я выслушивал это каждый раз, когда вел себя, как типичный одесский жлоб, а не воспитанный мальчик из Бруклина.

Одесские друзья родителей, прибывшие в Нью-Йорк за полгода до них, считали себя коренными американцами. Они говорили «но» вместо «нет» и «о-кей» вместо «да», работали на «кеш» и давали советы: «Жить надо в Бруклине, только не на Брайтоне. Да, там все наши, но жить с ними неприлично. Надо жить с итальяхами. С ними спокойнее».

Так мы оказались в «спокойном итальянском районе» Шипсхед-Бей. Наши называли его Шип-Шит-Бей, что звучало неприлично, но смешно.

Помимо итальянцев здесь жили американские евреи. Они были сентиментальны и плакали, вспоминая одесских бабушек и дедушек. Все были на одно лицо с Барброй Стрейзанд: вытянутые волосы, маникюр и глаза с застывшей в них жалобой на все,

на что можно было пожаловаться. Они упорно пытались вспомнить русский язык, но дальше «боболэ, гойлубцис и суп-боршч» дело не шло.

Мы тянулись к итальянцам, хотя наши родители этого не приветствовали. Они называли их курносыми и относились к ним с осторожностью. Все заправки и маленькие магазины, парикмахерские и строительные компании были в нашем районе итальянскими. В каждом бизнесе висел стандартный иконостас: Фрэнк Синатра, Дин Мартин и Аль Пачино. Замыкал галерею Папа Римский. У счастливчиков фотографии были с дарственными надписями. Сидя в парикмахерской, завернутый в крахмальную простыню, ты мог ожидать, что сейчас сюда зайдет Синатра, обнимет парикмахера и завалится в соседнее хрустящее кожей кресло.

В каждом бизнесе обязательно присутствовала бабушка. Она плохо говорила по-английски, но зорко следила за происходящим и хорошо считала. Хозяин – мужчина лет пятидесяти, сидел у кассы и устало беседовал с посетителями. Бабушку он побаивался и общался с ней только по-итальянски.

Иногда в бизнес забегали франтоватые ребята восемнадцати-двадцати лет – хозяйские дети. Пока они виртуозно ругались по телефону, давали папе советы и снимали кассу, под дверью их ждал роскошный «Айрок-Камаро». Покончив с делами, они с ревом уносились на нем в Бей-Ридж.

Основной рабочей силой в этих бизнесах были бедные родственники из Сицилии, говорившие по-итальянски с бабушкой, или мы, говорившие на настоящем английском и внешне похожие на итальянцев. Нам казалось, что только они могут так легко и бесстрашно смотреть на мир, так красиво и расточительно жить.

Я и мой друг Фима, а по-местному Джеф, ходили в школу на Эммонс-авеню, после занятий зарабатывали на модные рубашки из магазина «Капри» на 86-й стрит, осторожно ухаживали за итальянскими девушками, покупали им мороженное в «Эль Греко» и мечтали о машине красного или небесного цвета. Нам было тогда лет по пятнадцать.

У отца Джеффа Гарика была автомастерская на Кони-Айленд-авеню, помимо этого он торговал подержанными машинами.

Гарика ценили. Он работал с утра до вечера, с уважением относился к клиентам и не лез в чужие дела. Таксисты, полицейские и местные авторитеты мирно сидели на одной лавочке в его офисе, ожидая свою машину из ремонта.

Одним из его клиентов был Джоуи Пагаро по кличке Кулак – крепко сбитый, небольшого роста, с хитрыми близко сидящими глазами и огромным носом. Его седые волосы были собраны в рокерский хвостик. На кулаки его было страшно смотреть. Джоуи разговаривал тихо и строго. Лишних вопросов ему задавать не хотелось.

По просьбам друзей Джоуи проводил беседы с их должниками. После чего те либо рассчитывались, либо исчезали. Друзья щедро благодарили Джоуи. Жил он, надо сказать, безбедно.

– Мальчики, – как-то спросил он нас, – подзаработать хотите?

– Да! – дружно выпалили мы.

– Приходите к шести часам в «Рандаццо» на Эммонс.

В «Рандаццо» собирались серьезные люди. Появиться там в обществе Джоуи Кулака было для нас большой честью.

– Альберт, – задыхался Фима, – я тебе отвечаю, что Джоуи берет нас на воспитание. Через пару лет нам будут доверять серьезные дела. Мы еще станем его партнерами.

– Фима, – отвечал я, – мы – не итальянцы. Тебя это не смущает?

– Ничего! Мы себя так проявим в работе, что они сделают для нас исключение.

Все оказалось намного проще. Джоуи попросил нас выгуливать и кормить его огромных псов, пока сам он был на работе. Жил он в престижном Марин-Парке. Ключи он нам передал с инструкцией: «Никаких посторонних, никакой болтовни и глупостей».

Мы с Фимой получали десять долларов на двоих за прогулку и кормежку псов, откладывая деньги на большой бизнес.

Однажды Джоуи подозвал нас и вытащил из кармана стянутый резинкой кругляш денег.

– Ребята, здесь шесть тысяч. Скажите Гарику, чтобы завтра подогнал к дому неброскую машину с нью-йоркскими номерами. Только чистыми.

От волнения мы вспотели.

– Конечно, дядя Джоуи. Все будет сделано.

Джоуи достал новенькую купюру в пятьдесят долларов и протянул нам.

Таких денег ни я, ни Фима сроду в руках не держали.

– Вот это да! – восхищался я. – Он нам доверил настоящую работу!

– Подожди, – неожиданно прервал меня Фима. – У меня есть идея. Мы поедем в Атлантик-Сити и выиграем кучу денег в рулетку. Я слышал, как мой дядя Леня доверил папе секрет беспроигрышной игры. Мы сначала удвоим эти деньги, а потом выиграем еще пару тысяч. Купим у папы машину и пригоним ее Джоуи. У нас с тобой останется тысяч десять. Эти деньги мы предложим Джоуи вложить в бизнес. Он знает всех в Бруклине. Кто не возьмет партнеров с десятью тысячами?

– Фима, а это не опасно? – промямлил я. – А вдруг…

– Что вдруг?! Дядя Леня играет в рулетку каждую неделю. Бабок у него больше, чем у моего и твоего папы вместе взятых. В казино его уважают. Присылают лимузин. Билеты на бокс и концерты вообще дают на шару. Что тебе еще надо знать?

Короче, вместо мастерской мы зашли к Фиме домой, где одолжили у дяди Гарика пиджаки Версаче, галстуки и рубашки. Из зеркала на нас смотрели вполне респектабельные молодые люди.

Оставшись довольными своим видом, мы кинулись к остановке, откуда отходили автобусы в Атлантик-Сити. Билет стоил восемь долларов, но кассы давали бесплатно жетоны на пятнадцать долларов для игры в казино и еще пять на буфет.

– Мы уже по двадцатке заработали, а ты сомневался, – сказал Фима, устраиваясь в кресле.

– А зачем они билеты заставляют покупать сразу в два конца? – спросил я.

– Да ну их с этими билетами! – ответил Фима. – Обратно поедем на лимузине. Пусть знают наших.

В казино курили и громко смеялись. Гремела музыка. Мы протиснулись к столу.

– Что делаем? – спросил я.

– Та-ак, – важно протянул Фима, – дядя Леня говорил, что он прибавляет к последнему выигрышному номеру цифру двенадцать и ставит сразу на восемь номеров по кругу. Также нужно

чередовать красное и черное и четное-нечетное. Главное – ставить крупно и удваивать выигрыш.

– Может, попробуем вначале сыграть на свои пятьдесят баксов? – спросил я.

– Хорошо! – согласился Фима и тут же выпалил маркеру: – Поменяй нам пятьсот!

Я отсчитал пять сотен. Фима, подняв глаза к потолку, беззвучно зашевелил губами, потом раскидал фишки по столу. Волчок завертелся.

– Поздравляю, – сказал маркер и придвинул к Фиме маленькой лопаткой внушительную горку фишек. Фима барским жестом потребовал кока-колу.

– Та-ак, система работает, – сказал он. – Теперь удваиваем.

Фиме опять пришла горка. Поменьше, но тоже внушительная. Он опять широким жестом раскидал фишки по столу и забормотал:

– Ага… промазал… надо было на двадцать ставить. Нечет взял. Еще тысячу поменяй… Еще колы. Неплохо. Не докрутил, подлец… Еще штуку дай… Жарко здесь… Дядя, не курите мне в лицо… Какая там цифра выиграла?

Игра продолжалась недолго. Фима с зеленым лицом побрел к выходу. Рубаха вылезла из брюк неровными волнами, галстук съехал на сторону, пиджак исчез.

– Не понимаю: в чем ошибка? Вроде все делал правильно.

Всю обратную дорогу мы молчали.

На следующий день мы с Фимой очень тихо поскреблись в дверь дома, где жил Джоуи Кулак. Он бегло взглянул на нас и спросил, где ключи от машины.

Перебивая друг друга, мы стали объяснять, как мы все хорошо придумали, но как неожиданно провалились наши грандиозные планы стать его партнерами.

– Секундочку… Вы проиграли мои деньги в казино? Мои деньги?!

Джоуи расхохотался, но от его смеха нам стало не по себе.

– Ну, ребята, яйца у вас до пола. Значит так, бегом к Гарику, и чтобы через два часа машина была у моего дома. Не хочу даже думать, что будет, если вы опоздаете.

Машину дядя Гарик отдал свою. Без лишних слов. Помыл, заправил полный бак и отдал. Это была дорогая машина.

В тот день мы с Фимой были нещадно биты своими культурными родителями. Не только в воспитательных целях, но и из предосторожности, чтобы за них это не сделал кто-то другой. Потом дядя Гарик пил с моим отцом. Из-за закрытой двери я слышал его голос:

– Семен, какое счастье, что я имею репутацию у курносых. Ты не представляешь, как я благодарен Джоуи, что мы потеряли только деньги. Какое счастье…

Мои родители, опять-таки, ради детей, переехали после этого случая в Нью-Джерси, где меня отдали в еврейскую школу. Бедного Фиму отдали в военную академию.

Лет через десять после этого случая по телевизору показывали суд над главным мафиози Бруклина – Джоном Готти. Одним из фигурантов был наш приятель Джоуи. Слушая долгий приговор, он улыбался и сжимал свои чудовищные кулаки.

– Какое счастье, – вспомнил я слова дяди Гарика, – какое счастье…

Как говорится, много с тех пор утекло воды. Я женился и, надо сказать, удачно. Моя жена Марина – итальянка. Не из Бруклина. По вечерам мы сидим на террасе нашего дома, пьем любимое верментино и наблюдаем, как розовые сумерки опускаются на Неаполитанский залив, растворяют громаду Везувия, подбираются к берегу. Самый красивый вид в мире отходит ко сну. С набережной ветерок доносит волнами звуки любимой с юности песни в исполнении уже какого-то нового, незнакомого мне артиста. Но мелодия и, главное, слова – те же, о стремлении быть не тем, кем тебе полагалось быть.

– Ну что, мерикано, – улыбается Марина, – hai la vita dolce?

– Si caro, – отвечаю я. – Скажи мне теперь, что я не итальянец?!

Рисунок Михаила Ревы

Міжнародний конкурс оповідань «Одесссіада»

Всесвітній клуб одеситів оголошує про старт Міжнародного конкурсу оповідань «Одесссіада». Запрошуємо авторів з усього світу долучитися до літературного діалогу про Одесу – місто, яке надихає, формує та не відпускає.

Про конкурс

Тексти приймаються українською та будь-якою загальноприйнятою міжнародною мовою – мовою оригіналу.

Оповідання буде допущене до участі, якщо виконується принаймні одна з двох умов:

1) події відбуваються в Одесі (повністю або частково)

або

2) протагоніст пов'язаний з Одесою (жив у місті, народився тут, має одеське коріння, або значущий період його життя пов'язаний з Одесою).

Премії

Для переможців встановлено три нагороди:

Перша премія

– публікація оповідання в альманасі «Huxley»

– 1000 умовних одиниць

Друга премія

– 800 умовних одиниць

Третя премія

– 500 умовних одиниць

За рішенням журі до публікації можуть бути відібрані й інші оповідання.

Умови участі

- приймаються раніше не опубліковані літературні твори;
- жанр: оповідання;
- обсяг – до 22 000 знаків із пробілами;
- від одного автора – один текст;
- оповідання не рецензуються;
- усі роботи проходять попередній редакційний відбір;
- переможців визначає журі.

Участь у конкурсі означає згоду автора на можливу публікацію тексту з обов'язковим зазначенням авторства.

Терміни

- прийом оповідань – до 1 червня 2026 року;
- підбиття підсумків та оголошення переможців – 2 вересня 2026 року (у День міста).

Конкурс організовано у співпраці з ***Huxley.media***
та альманахом ***«Дерибасівська – Рішельєвська»***

Зміст

Від редактора 3

Іван Ліптуга
Всесвітній клуб одеситів: новий етап, нова стратегія 6

Під звуки повітряної тривоги

Анна Стремінська
Це питання до Бога 20

Павло Козленко
Злива 24

Єлизавета Радішевська
Значить, будем жити 25

Одеса багатокультурна

Галина Педаховская-Кара
Караимы. Они тоже жили в Одессе 38

Історія, краєзнавство

Юлія Добролюбська
Родинний фонд Добролюбських 62

Александр Сурилов
Когда прошлое встречается с настоящим 71

Наталя Панасенко
Матеріали К.М. Гродського у фондах Одеського обласного архіву 78

Виктория Коритнянская
Еще одно имя... 85

Лідія Савкова
Пам'яті професора М.Г. Соколянського 94
Марк Соколянский
Студенческая эстрада в Одессе и театральная жизнь 95

Проза

Анна Михалевская
Черничный сок в третьем акте 106

Валерій Галадим
Початок 126

Леонід Лейдерман
Танцювальна сюїта 130

Анатолий Контуш
Как я стал профессором Сорбонны 135

Игорь Божко
Слепое слово 163

Владимир Каткевич
Люди первого броска 180

Хелена Андрейчикова
Ми всі тут завжди випадково 189

Поезія

Людмила Шарга
Отпускаю строку... 194

Пам'яті Галини Маркелової
Анна Стремінська
«Тысячелетье третье, помяни меня...» 199
Галина Маркелова
Пока стоит Одесса, в ней праведники есть 202

Інна Квасівка
Хай звідусіль злітаються пташки 208

Анна Маліцька
Наснися мені в піснях 212

Владислав Китик
Мир светлее 215

Інна Іщук
У дельфіна справ багато 218

Мистецтво – життя – мистецтво

Володимир Кудлач
Персональний каталог Михайла Жука 226

Валерій Романов
«Американець в Одесі» 251

Галина Скляренко
Одеський клуб «Колір, музика, слово» ім. М.К. Чюрльоніса 264

Евгений Деменок
Одесские корни Сони Делоне. Судьба отца 276

Тетяна Щурова
Така чудова одеська звичка 299

Инна Руди
И было утро, и был вечер... 308

Анна Коренєва
Світлини воєнного часу 316

Молодь

Ніколас Радішевський
Ми теж із джазу 324

Подорож

Лариса Ржепишевская
Два года в раю 334

Ах, Одеса

Жанна Жарова
О городе, что знаю наизусть 340

Елена Колтунова
Французы и одесская пшёнка 341

Александр Мардань
Какого цвета море. 347

Анатолий Мазуренко
Утренние ощущения 348

Алексей Сухоруков
Лето для мальчиков 352

Алекс Сино
Грандиозный старик. 357

Літературно-художнє видання

Дерибасівська – Рішельєвська

Одеський альманах
Книга 99

Derybasivska – Rishelievska

Odesa almanac
Book 99

Видається з 2000 року

Верстання, коректування Тетяна Коцієвська

Підписано до друку 10.03.2026
Папір офсетний PAMO SUPER 80 г/м

Друк офсетний. Гарнітура Cambria. Формат 60×84/16
Фіз. друк. арк. 20,75. Умовн. друк. арк. 19,2
Замовлення № .... Наклад 300 прим.

Всесвітній клуб одеситів
65014 Одеса, Маразліївська, 7
Україна
Тел.: +38 (048) 725-45-67

Worldwide Club of Odesyts
7 Marazlievska Str. 65014 Odesa
Ukraine
Tel.: +38 (048) 725-45-67

Надруковано з готового оригінал-макета у типографії «ТакіБук»
Україна Одеса, ФОП Карпенков О.І.
Свідоцтво ОД № 121 від 20.01.2003 р.
E-mail: takibook.odessa@gmail.com. Тел.: +38 (067) 486-20-34
www.takibook.od.ua